

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

ПРОФІЛАКТИКА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Навчально-методичний посібник для здобувачів вищої освіти
підготовки фахівців освітнього ступеня «Бакалавр»
галузі знань 26 «Цивільна безпека»
спеціальності 262 «Правоохоронна діяльність»

**Одеса
ОДУВС
2023**

*Затверджено та рекомендовано до друку на засіданні
науково-методичної ради ОДУВС протокол від 26.10.2023, № 3*

Укладачі:

Конопельський В. Я., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права та кримінології факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Одеського державного університету внутрішніх справ

Воронцов А. В., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та кримінології факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Одеського державного університету внутрішніх справ

Кулик Л. М., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та кримінології факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Одеського державного університету внутрішніх справ

Рецензенти:

Завідувач кафедри цивільного та кримінального права і процесу Чорноморського національного університету ім. Петра Могили, доктор юридичних наук, доцент **Алла Блага**.

Декан юридичного факультету, професор кафедри кримінального, цивільного та міжнародного права Національного університету «Запорізька політехніка», кандидат юридичних наук, професор **Юрій Філей**.

П Конопельський В. Я., Воронцов А. В., Кулик Л. М. Профілактика кримінальних правопорушень : навчально-методичний посібник для здобувачів вищої освіти підготовки фахівців освітнього ступеня «Бакалавр» галузі знань 26 «Цивільна безпека» спеціальності 262 «Правоохоронна діяльність». Одеса : ОДУВС, 2023. 342 с.

© В. Я. Конопельський, А. В. Воронцов,
Л. М. Кулик
© ОДУВС, 2023

ЗМІСТ

Передмова	4
1. Форми організації освітнього процесу та види навчальних занять	6
2. Освітні технології і методи навчання	6
3. Вимоги викладача	7
4. Програма навчальної дисципліни	8
5. Курс лекцій з навчальної дисципліни.....	14
6. Методичні рекомендації проведення семінарських занять	216
7. Питання для підсумкового контролю	247
8. Методичні рекомендації самостійної роботи	249
9. Тестові завдання для самоконтролю	271
10. Питання для самостійної роботи.....	293
11. Рекомендована література	295
12. Додаток. Стан злочинності в Україні за 2018 – 2022 роки	300

Передмова

Вивчення навчальної дисципліни «Профілактика кримінальних правопорушень» є важливим етапом професійної підготовки фахівців. Знання про злочинність, особу злочинця, причини та умови злочинності можливості профілактики кримінальних правопорушень необхідне, перш за все, в роботі співробітників Національної поліції України та інших правоохоронних органів. Це особливо важливо зважаючи на те, що сучасна епоха характеризується інтенсивним зростом злочинності в більшості країн світу, в тому числі і в Україні.

Водночас із соціально-політичними змінами з'являються нові суспільні протиріччя, виявляються недоліки управлінської діяльності та правового регулювання, що виступають детермінуючими факторами злочинності. Очевидно, що нейтралізація, усунення таких чинників у процесі профілактичної діяльності сприятиме успішному розв'язанню завдань, що стоять перед сучасним українським суспільством і державою.

Саме тому розгляд сучасних наукових підходів і досягнень, шляхів практичного здійснення профілактичної діяльності, її проблем та завдань зумовили потребу у вивченні навчальної дисципліни: «Профілактика кримінальних правопорушень».

Метою викладання навчальної дисципліни «Профілактика кримінальних правопорушень» є формування у здобувачів вищої освіти науково обґрунтованих уявлень про сучасний стан злочинності в Україні і у світі, кримінологічні риси особи злочинця і потерпілого, негативні явища й процеси, які її обумовлюють, а також про теорію запобігання злочинності. Крім того, привити здобувачам вищої освіти навички самостійного комплексного аналізу кількісно-якісних показників злочинності, організації та впровадження заходів запобігання злочинності у територіальному масштабі та на регіональному рівні.

Завдання навчальної дисципліни полягає у забезпеченні здобувачів вищої освіти можливістю ознайомитися з новітніми науковими та практичними досягненнями у сфері профілактики кримінальних правопорушень і окремих її видів; створенням оптимальних організаційних і методичних умов для самостійного вивчення навчальної дисципліни; закріпленням на семінарських заняттях знань про злочинність та закономірності протидії; розвитком навичок та вмінь комплексного аналізу локальної криміногенної ситуації, прогнозуванням та програмуванням профілактики окремих видів кримінальних правопорушень.

У результаті вивчення здобувач вищої освіти має *знати*:

- поняття профілактики кримінальних правопорушень, її цілі, завдання, функції, предмет та практичне значення;
- місце профілактики кримінальних правопорушень у системі наук;
- об'єкти профілактики кримінальних правопорушень;
- форми взаємодії спеціалізованих суб'єктів профілактики між собою та іншими неспеціалізованими суб'єктами профілактики;

- зміст кримінологічної характеристики, причин та умов, а також основні напрямки профілактики злочинності, зокрема: неповнолітніх; проявів домашнього насильства; екологічної злочинності; організованої злочинності; кримінальних правопорушень проти власності та кіберзлочинності.

вміти:

- застосовувати методи оцінювання криміногенної ситуації та стану злочинності;
- враховувати у практичній діяльності Національної поліції України регіональні та міжрегіональні особливості криміногенної ситуації;
- досліджувати особу злочинця та жертву кримінальних правопорушень (потерпілого);
- аналізувати причини та умови злочинності;
- впроваджувати результати наукових досліджень в практичну діяльність Національної поліції України.

1. Форми організації освітнього процесу та види навчальних занять

Вивчення навчальної дисципліни «Профілактика кримінальних правопорушень» здійснюється в таких формах організації освітнього процесу, як навчальні заняття (аудиторна робота) і самостійна (позааудиторна) робота. Аудиторна робота включає такі форми навчальних занять: лекції, семінарські заняття та консультації.

Лекція – основна форма проведення навчальних занять, призначена для засвоєння теоретичного матеріалу, що викладається у формі подання інформації (інформаційна лекція) і викладу проблеми (проблемна лекція). Лекція передує усім іншим формам організації освітнього процесу.

Семінарське заняття – форма навчального заняття, при якій викладач організує дискусію навколо попередньо визначених тем, до котрих здобувач вищої освіти готують тези виступів на підставі індивідуально виконаних завдань (доповідей, рефератів, презентацій). Семінарські заняття проводяться в аудиторіях, навчальних кабінетах або на онлайн-зустрічах з однією академічною групою.

Перелік тем семінарських занять визначається робочою навчальною програмою дисципліни.

На кожному семінарському занятті викладач оцінює підготовлені здобувачами вищої освіти доповіді, реферати, презентації, їх виступи, активність у дискусії, уміння формулювати і відстоювати свою позицію тощо. Під час їх проведення також можна ліквідувати заборгованості з поточного контролю («відпрацювання») й перескладати проміжний контроль. Підсумкові оцінки за кожне семінарське заняття вносяться у відповідний академічний журнал. Отримані здобувачами вищої освіти оцінки за окремі семінарські заняття враховуються при виставленні підсумкової оцінки (балів) з даної навчальної дисципліни.

2. Освітні технології і методи навчання

Навчальна дисципліна «Профілактика кримінальних правопорушень» складається з використанням освітньої технології проблемного навчання, спрямованої на розвиток теоретичного мислення здобувачів вищої освіти, формування пізнавального інтересу й умінь, а також технології студентоцентристського навчання, що передбачає розгляд результатів навчання (набуття знань, умінь і навичок), прагнень та інтересів здобувача вищої освіти як основи при розробці і виконанні програми навчальної дисципліни. Викладання навчальної дисципліни «Профілактика кримінальних правопорушень» ґрунтується на системі дидактичних принципів, яка включає, зокрема, такі, як: використання компетентнісного підходу до навчання; орієнтація освітньої

діяльності на результати навчання, їх систематичний моніторинг і самооцінка; дидактична спіраль; фундаментальність й професійна спрямованість змісту, методів і форм навчання; академічна свобода учасників освітнього процесу; мотиваційне забезпечення освітньої діяльності; модуляризація і тематизація навчального процесу; використання трансферно-накопичувальної системи кредитів; партнерство викладача і здобувача вищої освіти тощо. Викладання навчальної дисципліни здійснюється із застосуванням комбінації методів навчання. На лекціях використовуються переважно пояснювально-рецептивний, репродуктивний методи навчання, метод проблемного викладу. Практичні заняття передбачають використання кейс-методу, ситуаційного аналізу, дослідницького методу, прес-конференції, дискусії, мозкової атаки, евристичної бесіди тощо.

3. Вимоги викладача

Політика навчальної дисципліни передбачає виконання здобувачем вищої освіти обов'язків і дотримання вимог, передбачених Правилами внутрішнього трудового розпорядку університету та Статутом Одеського державного університету внутрішніх справ, положеннями Закону України «Про вищу освіту».

Конкретизовані вимоги до здобувачів вищої освіти встановлюються цією програмою. До них належать, зокрема, наступні:

1. Фіксація лекційної інформації й рішень завдань, що виносяться на семінарські заняття, проводиться на паперових носіях: окремих зошитах для конспектів лекцій і семінарських занять. Допускається фіксація на електронних носіях. В останньому випадку викладачеві у визначений строк видається роздруківка, яка підтверджує самостійність виконання здобувачем вищої освіти відповідної роботи.

2. Здобувачі вищої освіти, які пропустили семінарське заняття з поважних причин, а так само здобувачі вищої освіти, які отримали оцінку «незадовільно» на семінарському занятті чи негативно склали проміжний контроль, мають право на відпрацювання/перескладання в позааудиторний час відповідно до графіка чергувань викладача, з яким можна ознайомитися на кафедрі кримінального права та кримінології. Відпрацювання семінарських занять здійснюється шляхом усного вирішення здобувачем вищої освіти тих завдань, що розглядалися на відповідному семінарському занятті, поєднаного з індивідуальним опитуванням. Кількість відпрацювань здобувачем вищої освіти має відповідати кількості пропущених занять. За погодженням з викладачем пропуск або незадовільна оцінка можуть бути відпрацьовані шляхом виконання здобувачем вищої освіти індивідуальної роботи у формах, визначених програмою. Перескладання проміжного контролю передбачає складання іншого варіанта тесту або виконання індивідуальної роботи (за погодженням з ви-

кладачем). Якщо здобувач вищої освіти був відсутній на лекційному занятті, то матеріали за темою повинні бути самостійно законспектовані.

3. Крім аудиторних занять, здобувач вищої освіти повинен здійснювати самостійну підготовку з метою поглиблення знань, проведення пошукових творчих досліджень із проблем, озвучених на лекціях та семінарських заняттях, а також зазначених у літературних і електронних ресурсах.

4. На семінарських заняттях необхідно мати: навчально-методичний посібник з навчальної дисципліни «Профілактика кримінальних правопорушень». Дозволяється також користуватися особистим конспектом лекцій і конспектами самостійної роботи.

5. Кожен здобувач вищої освіти повинен відвідувати всі види аудиторних занять, бути активним при обговоренні і роботі групи, сприяти навчанню своїх однокурсників.

6. Наявність пропуску семінарського заняття з об'єктивних чи суб'єктивних причин, а так само невідпрацьована оцінка «незадовільно» і не складений (негативно складений) проміжний контроль є перешкодою для отримання заліку. З урахуванням активності здобувача вищої освіти й загальної кількості балів, отриманих ним за результатами поточного контролю, а також поважності причини пропуску, викладач має право допустити здобувача вищої освіти до заліку й за наявності одного «невідпрацьованого» пропуску (невідпрацьованої оцінки «незадовільно»).

7. Запізнення на семінарське заняття і лекції, істотне порушення загальноприйнятих правил поведінки на заняттях (зокрема, прояв неповаги до викладача чи однокурсників) можуть бути підставою для застосування заходів, відповідно до чинного законодавства та Правил внутрішнього трудового розпорядку Університету.

4. Програма навчальної дисципліни

Тема 1. Профілактика кримінальних правопорушень як основа запобігання злочинності

Поняття та предмет профілактики кримінальних правопорушень. Мета, завдання, функції та принципи профілактики кримінальних правопорушень. Рівні, види, методи і форми профілактичної діяльності. Правове регулювання та організаційне забезпечення профілактичної діяльності Національної поліції України.

Тема 2. Об'єкти профілактичної діяльності

Злочинність як об'єкт профілактики.

Детермінація злочинності як об'єкт профілактики.

Особа злочинця та його жертва (потерпілий) як об'єкт профілактики.

Тема 3. Суб'єкти профілактичної діяльності

Поняття та типологія суб'єктів профілактичної діяльності.

Органи державної влади і місцевого самоврядування як суб'єкти профілактичної діяльності.

Правоохоронні органи як суб'єкти профілактичної діяльності.

Профілактична функція суду та органів юстиції.

Тема 4. Види профілактики кримінальних правопорушень

Поняття загальної та спеціальної профілактики кримінальних правопорушень.

Класифікація заходів загальної та спеціальної профілактики кримінальних правопорушень.

Індивідуальна профілактика кримінальних правопорушень та система заходів.

Віктимологічна профілактика кримінальних правопорушень.

Тема 5. Профілактика кримінальних правопорушень, що вчиняються неповнолітніми та проявів домашнього насильства

Поняття та кримінологічна характеристика злочинності неповнолітніх та проявів домашнього насильства (стан, рівень, структура, динаміка, характер, географія). Особливості кримінальних правопорушень, вчинених цією категорією осіб. Кримінологічна характеристика особи злочинця та схильних до проявів насильства.

Причини та умови злочинності неповнолітніх. Несприятливі фактори сімейного, навчального та трудового виховання. Криміногенні фактори побутового оточення та сфери дозвілля. Недоліки в діяльності правоохоронних органів щодо запобігання таких злочинних проявів.

Основні загально-соціальні та спеціально-кримінологічні напрями профілактики. Система державних органів, громадських формувань, трудових колективів, що беруть участь у профілактиці злочинності неповнолітніх та проявів домашнього насильства. Роль правоохоронних органів у профілактиці злочинності неповнолітніх та проявів домашнього насильства.

Тема 6. Профілактика екологічної злочинності

Сучасний стан екології в Україні. Поняття і кримінологічна характеристика екологічної злочинності (стан, рівень, структура, динаміка, характер, географія). Прояви реальної загрози національній безпеці в залежності від сукупності екологічних кримінальних правопорушень з іншими правопорушеннями та за тяжкістю своїх наслідків. Кримінологічна характеристика особи злочинця. Особливості мотивації вчинення екологічних кримінальних правопорушень.

Причини та умови вчинення екологічних кримінальних правопорушень.

Загально-соціальні та спеціально-кримінологічні заходи профілактики екологічної злочинності.

Тема 7. Профілактика організованої злочинності

Поняття та кримінологічна характеристика організованої злочинності. Причини та умови (детермінація) організованої злочинності. Запобігання організованій злочинності. Організована злочинність та нелегальні ринки в умовах воєнного стану в Україні.

Тема 8. Профілактика кримінальних правопорушень проти власності

Поняття кримінальних правопорушень проти власності. Кримінальні правопорушення проти власності корисливого та корисливо-насиленницького характеру. Стан, рівень, структура, характер і динаміка крадіжок, грабежів, шахрайства, розбоїв, вимагань (рекет). Особливості характеристики цих кримінальних правопорушень в сучасних умовах (час, місце, предмет, спосіб, мотиви, групова злочинна поведінка). Характеристика осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти власності.

Причини та умови вчинення кримінальних правопорушень проти власності.

Основні загально-соціальні та спеціально-кримінологічні напрями профілактики кримінальних правопорушень проти власності. Зміст та особливості роботи Національної поліції України щодо профілактики кримінальним правопорушенням проти власності.

Тема 9. Профілактика кіберзлочинності

Поняття і основна кримінологічна характеристика кіберзлочинності. Детермінація (причини та умови) кіберзлочинності. Основні загально-соціальні і спеціально-кримінологічні напрями запобігання кіберзлочинності.

Оцінювання результатів навчання

Система оцінювання передбачає накопичення 100 балів з кожної навчальної дисципліни, які перераховуються в національну шкалу та шкалу оцінювання ЄКТС.

Встановлюються: максимальні суми балів за виконання завдань у рамках аудиторної та самостійної роботи – 60 балів; за виконання завдань, винесених на підсумковий контроль – 40 балів.

Поточний контроль		Підсумковий контроль (ПК)
Аудиторна робота (АР) (семінарські/практичні заняття та контрольні заходи)	Самостійна робота (СР)	ЗАЛІК (З)/ ЕКЗАМЕН (Е)
≤ 40	≤ 20	
≤ 60		≤ 40
Підсумкова кількість балів = АР+СР+ПК ≤ 100		

Підсумкова кількість балів з навчальної дисципліни за семестр складається, як сума накопичувальних балів за аудиторну та самостійну роботу і отриманих балів під час підсумкового контролю.

Оцінювання компетентностей здобувача вищої освіти з навчальної дисципліни та виставлення підсумкової кількості балів за аудиторну роботу здійснюється шляхом встановлення відповідного рівня знань на кожному навчальному занятті. Підсумкова кількість балів визначається, як сума всіх отриманих під час проведення навчальних занять оцінок («2», «3», «4» та «5») розділена на кількість отриманих таких оцінок за семестр та помножена на коефіцієнт відповідності максимально можливого балу за аудиторну роботу:

$$AP = \frac{\sum O_{AP}}{KO_{AP}} \times 8,$$

де:

AP – підсумкова кількість балів за аудиторну роботу;

$\sum O_{AP}$ – сума всіх отриманих оцінок за аудиторну роботу;

KO_{AP} – кількість отриманих оцінок за семестр за аудиторну роботу;

8 – коефіцієнт відповідності максимально можливого балу за аудиторну роботу.

Оцінювання компетентностей здобувача вищої освіти з навчальної дисципліни та виставлення підсумкової кількості балів за самостійну роботу здійснюється шляхом встановлення відповідного рівня знань за виконану самостійну роботу. Підсумкова кількість балів визначається, як сума всіх отриманих за самостійну роботу оцінок («2», «3», «4» та «5») розділена на кількість отриманих таких оцінок за семестр та помножена на коефіцієнт відповідності максимально можливого балу за самостійну роботу:

$$CP = \frac{\sum O_{CP}}{KO_{CP}} \times 4,$$

де:

CP – підсумкова кількість балів за самостійну роботу;

$\sum O_{CP}$ – сума всіх отриманих оцінок за самостійну роботу;

KO_{CP} – кількість отриманих оцінок за семестр за самостійну роботу;

4 – коефіцієнт відповідності максимально можливого балу за самостійну роботу.

Здобувач вищої освіти, як додатковий здобуток може отримати додаткові бали, при цьому загальна сума накопичувальних балів не повинна перевищувати 100:

- за наукову роботу в межах навчальної дисципліни до 10-ти балів;

- за проходження тренінгу за тематикою навчальної дисципліни та отриманні сертифікату до 5-ти балів.

Здобувач вищої освіти може отримати оцінку «5» за умови, що він дуже добре орієнтується в матеріалі, приймав активну участь у занятті та надав повну відповідь на питання семінарського заняття, або на додаткове питання науково-педагогічного працівника, навів приклади, висловив та аргументував власну точку зору, або суттєво доповнював більше трьох разів відповіді колег, не допустивши помилок. Також на оцінку «5» може бути оцінено виступ з доповіддю або рефератом, які було підготовлено з використанням декількох джерел інформації, а під час виступу тему розкрито повністю.

Здобувач вищої освіти може отримати оцінку «4» за умови, що він достатньо добре орієнтується в матеріалі, приймає активну участь у занятті, доповнюючи колег, знає основні визначення та факти з теми семінарського заняття, надав правильну, але не зовсім повну відповідь, висловлює власну думку, але не може змістовно її аргументувати, йому складно навести приклади. Також на оцінку «4» може бути оцінено виступ здобувача з доповіддю або рефератом, які було підготовлено з використанням одного джерела інформації, а під час виступу тему розкрито не повністю.

Здобувач вищої освіти може отримати оцінку «3» за умови, якщо не приймає активної участі в семінарському занятті та не висловлює цікавості до матеріалу, йому складно дати визначення понять, відповідає фрагментарно та спутано, допускає помилки, не орієнтується у темі, власної думки не має, або висловлюючи її відмовляється аргументувати. Також на оцінку «3» може бути оцінено виступ здобувача з доповіддю або рефератом, які містять мізерний обсяг інформації, або застарілі данні.

Здобувач вищої освіти може отримати оцінку «2» за умови незнання здобувачем вищої освіти значної частини навчального матеріалу за змістом відповідної теми навчальної дисципліни, що міститься в основних рекомендованих нормативних та базових джерелах, допустив істотні помилки у відповідях на поставлені питання, виявив невміння застосовувати теоретичні положення під час розв'язання практичних задач, відмовився від відповіді та/або не вирішив практичне завдання, не виконав самостійну роботу. Оцінка «2» потребує перескладання.

Умови допуску здобувача вищої освіти до складання підсумкового контролю:

Для денної форми навчання:

- сума балів поточного контролю не менше ніж 36;
- має не більше двох невідпрацьованих пропусків та/або невідпрацьованих незадовільних оцінок за поточний контроль.

Для заочної форми навчання:

- сума балів поточного контролю не менше ніж 36.

З метою підвищення поточного рейтингу успішності здобувач вищої освіти має право перескладати аудиторну та самостійну роботу відповідно до графіку, встановленого науково-педагогічним працівником до підсумкового

контролю і не більше двох пропусків та/або незадовільних оцінок з однієї навчальної дисципліни за один робочий день.

Здобувач вищої освіти, який за результатами поточного контролю накопичив менше 60 балів, зобов'язаний складати підсумковий контроль.

Здобувач вищої освіти, який за результатами поточного контролю протягом семестру накопичив 60 балів, має можливість:

- не складати підсумковий контроль і отримати накопичену кількість балів як підсумкову оцінку;
- складати підсумковий контроль відповідно до розкладу.

Критерії оцінювання знань на заліку

Оцінка “зараховано” / А, В, С, D, Е – виставляється, якщо здобувач вищої освіти виявив достатньо повні знання матеріалу навчальної дисципліни; вміє узагальнювати теоретичний матеріал, співвідносити загальні знання з конкретними ситуаціями, дає правильні, хоча і не завжди повні відповіді на поставлені запитання; допускає неточності у розкритті окремих теоретичних положень, норм та визначень.

Оцінка “не зараховано”/ FX, F – виставляється, якщо здобувач вищої освіти виявив слабкі знання або повну неготовність щодо вивчення ним матеріалу навчальної дисципліни; не зміг дати визначення основних термінів та визначень; викладає матеріал непослідовно, нелогічно, фрагментарно, неточно, стисло; відсутня переконливість у викладенні матеріалу.

Шкала оцінювання: національна та ECTS

За внутрішньою шкалою навчального закладу в балах	За шкалою ECTS /За національною шкалою	
	Вноситься до відомості	
	екзамен	залік
90-100	A/Відмінно	A,B,C,D,E/Зараховано
82-89	B/Добре	
74-81	C/Добре	
64-73	D/Задовільно	
60-63	E/Задовільно	
35-59	FX/Незадовільно	Не зараховано
	з можливістю повторного складання	
0-34	F/Незадовільно	Не зараховано
	з обов'язковим повторним курсом	

5. Курс лекцій з навчальної дисципліни

Лекція до теми:

«Профілактика кримінальних правопорушень як основа запобігання злочинності»

Мета лекції

Надання здобувачам вищої освіти, які вивчають положення профілактики кримінальних правопорушень, допомоги у вивченні поняття, значення і завдання, її системи, а також з'ясуванні її значення та наукових основ розвитку.

План лекції

1. Поняття та предмет профілактики кримінальних правопорушень.
2. Мета, завдання, функції та принципи профілактики кримінальних правопорушень.
3. Рівні, види, методи і форми профілактичної діяльності.
4. Правове регулювання та організаційне забезпечення профілактичної діяльності Національної поліції України.

Висновки

Питання для самоконтролю

Рекомендована література

1. Поняття та предмет профілактики кримінальних правопорушень

У процесі свого історичного розвитку людство використовувало два основні способи протидії злочинності: покарання за вчинене кримінальне правопорушення та профілактику кримінальних правопорушень. Вперше питання профілактики кримінальних правопорушень підняв один з основоположників кримінології італієць Чезаре Беккарія у своїй книзі «Про злочини і покарання», яка вийшла у 1764 році. З розвитком людства діяльність, яка здійснюється у сфері охорони правопорядку, зазнавала значних змін. Заходи кримінального покарання почали співвідноситися із профілактичними заходами, причому у багатьох країнах світу, зокрема й Україні, саме профілактичним заходам надається пріоритетний напрям.

Думку про те, що профілактика злочинності повинна мати пріоритет перед каральною політикою держави, висловив ще Платон у IV ст. до н.е., але її практичне втілення відбулося порівняно недавно. Ця думка дістала правову аргументацію у працях юристів класичної школи кримінального права у XVIII ст., які заклали основу нової політики у протидії злочинності. Сутність цієї політики полягає у тому, що: «мудрий законодавець запобігає злочини, щоб не бути змушеним карати за нього».

Подальшого теоретичного обґрунтування профілактика злочинності дістала у межах кримінології, яка стала альтернативою науці кримінального права щодо формулювання основних цілей, завдань і заходів протидії злочинності у сучасних умовах. Нині профілактика злочинності є основним напрямом діяльності держави й суспільства у протидії цьому соціально негативному явищу.

Існуюча система соціального регулювання сьогодення, що охоплює спеціалізовані органи і формування громадськості, які на основі застосування сучасних досягнень науки про людину намагаються забезпечити виконання діючих законів.

Значення профілактики кримінальних правопорушень, як головного напрямку протидії злочинності, визначається трьома обставинами. Насамперед, *профілактика кримінальних правопорушень* – це найбільш гуманний засіб підтримки правопорядку, забезпечення безпеки суспільства. Здійснення цієї діяльності забезпечує поряд із захистом суспільства від злочинних посягань, також захист нестійких членів суспільства від подальшого морального падіння, не дає їм стати злочинцями, і тим самим позбавляє від кримінального покарання. *По-друге*, профілактика кримінальних правопорушень є найбільш ефективним засобом протидії злочинності, адже кримінальне покарання, як регулятор людської поведінки, має обмежені можливості. *По-третє*, профілактика кримінальних правопорушень є великою економією ресурсів суспільства, адже дешевше запобігти кримінальні правопорушення чим витратити кошти на його розкриття, розслідування, утримування під вартою осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, утримання такої кількості правоохоронних органів, тощо.

Саме поняття «профілактики кримінальних правопорушень» може тлумачитися у вузькому (кримінально-правовому) і широкому (кримінологічному) розумінні. Розглянемо ці поняття. Отже, під *кримінально-правовою профілактикою* розуміються заходи, що здійснюються у процесі призначення покарання і його виконання. У такому значенні ідея профілактики кримінальних правопорушень пронизує всю систему кримінально-правових, кримінально процесуальних і кримінально-виконавчих інститутів. Разом з тим практика протидії злочинності свідчить, що при визначенні поняття «профілактики кримінальних правопорушень» потрібно виходити з економічних, соціально-політичних, моральних, психологічних, правових та інших більш широких позицій. *Такий підхід дає можливість сформулювати це поняття у широкому розумінні, що включає в себе різні заходи державних органів і громадських організацій.* Йдеться про те, щоб не допустити існування злочинності у майбутньому, а у найближчій перспективі якомога більше обмежувати її прояви. Профілактика злочинності є сформованою системою дій стосовно антисуспільних явищ та їх причинного комплексу з метою розширення тенденції зниження рівня і масштабів злочинності і знешкодження її коріння. Отже, профілактика злочинності розглядається як соціально-правовий процес, що знижує, обмежує, ліквідує явища, породжені злочинністю. У найбільш узагаль-

неному вигляді профілактика злочинності забезпечується усією сукупністю заходів, що здійснюються державними органами і громадськими формуваннями, спрямованими на удосконалення суспільних відносин. Зазначене дозволяє виробити більш широке *кримінологічне визначення профілактики кримінальних правопорушень*, під якою розуміється особливий вид соціального управління, покликаний забезпечити безпеку правоохоронюваних цінностей, який полягає у розробці і реалізації цілеспрямованих заходів щодо виявлення і усунення причин та умов злочинності, а також здійснення профілактичного впливу на осіб, схильних до протиправної поведінки.

Однією з основних ознак відносної самостійності теорії профілактики кримінальних правопорушень як наукової дисципліни є наявність у неї власної системи понять. У систему профілактики злочинності входять різноманітні види профілактичної діяльності. Отже, як вважає А. Ф. Зелінський, *профілактика* не має на увазі конкретне кримінальне правопорушення, а забезпечується через запобігання криміногенним ситуаціям, їх усунення, ослаблення дії криміногенних факторів, захисту об'єктів від посягань тощо. Поряд з тим, *запобігання кримінальним правопорушенням* спрямоване на перешкодження здійсненню злочинного наміру конкретної особи до початку посягання на стадіях виявлення наміру або готування до кримінального правопорушення. *Припинення* направлене на злочинну діяльність, що вже розпочалася, та має за мету забезпечити ненастання її шкідливих наслідків.

Тому, враховуючи слушну позицію А. Ф. Зелінського, варто відрізнити профілактику кримінальних правопорушень від інших видів соціального управління за ознакою цілеспрямованості. Таке трактування дозволяє виділити більш конкретні відмінності профілактики від інших видів діяльності, включаючи і ті, які об'єктивно мають профілактичне значення.

Отже профілактики кримінальних правопорушень відрізняється від інших видів соціального управління наступними ознаками:

- перша ознака визначає характер здійснення профілактики кримінальних правопорушень як певної функції управління, що спрямована на зміцнення безпеки правоохоронюваних цінностей. Це входить у наміри суб'єктів управління і усвідомлюється ними, тобто має ознаки профілактичної функції;
- друга ознака міститься у природі вищезазначених наслідків або іншими словами, у специфіці цілей профілактики кримінальних правопорушень. Основною метою профілактики кримінальних правопорушень є забезпечення надійної безпеки найважливіших цінностей інтересів держави, суспільства, прав і законних інтересів громадян шляхом усунення факторів, які породжують або сприяють таким діям;
- третя ознака профілактики кримінальних правопорушень полягає у тому, що вона є цілісною системою. Як і будь-яка система, вона має інформаційний механізм, головною складовою якого є правові норми, що регулюють профілактику кримінальних правопорушень.

Розглянемо інший вид профілактичної діяльності, запобігання кримінальним правопорушенням. Отже, *запобігання кримінальних правопорушень* – специфічний напрям спеціально-кримінологічної профілактики, що складається із сукупності заходів, спрямованих на окремі групи та конкретних осіб, які виношують злочинні наміри, заміслюють вчинення кримінальних правопорушень і позитивно сприймають злочинний спосіб життя, з метою дискредитування злочинної поведінки, відмови від злочинної мотивації та наміру або продовження злочинної діяльності. Запобігання кримінальних правопорушень має місце тоді, коли злочинна поведінка проходить етап від моменту формування злочинного мотиву до початку виконання кримінального правопорушення. Необхідно зазначити, що запобігання кримінальним правопорушенням треба розглядати як сукупність видів діяльності, які виконуються державою з метою усунення вірогідності вчинення задуманих кримінальних правопорушень шляхом розроблення і здійснення цілеспрямованих заходів.

Наступним видом профілактичної діяльності, яке необхідно розглянути – це *припинення злочинних проявів*, що визначається як сукупність видів діяльності, спрямованих на недопущення завершення розпочатого кримінального правопорушення шляхом розроблення і здійснення спеціальних заходів. Особливість профілактичної роботи на стадіях готування і замаху на кримінальне правопорушення залежить від обсягу виконаної злочинної діяльності, особи винного, характеру кримінального правопорушення тощо.

Розглянувши поняття профілактики кримінальних правопорушень та суміжні поняття, що використовуються у профілактичній діяльності, розкриємо елементи предмету профілактики кримінальних правопорушень як наукової дисципліни. Є дві точки зору на цю проблему: частина авторів, погляди яких є найбільш поширеними, вважають, що теорія профілактики злочинності є складовою частиною кримінології, своєрідною прикладною кримінологією, але інша частина науковців стверджують, що теорія профілактики злочинності вже «відокремилась» від кримінології, оскільки багато її проблем не вкладаються у межі предмета кримінології. Виходячи із сказаного, можна зробити висновок, що профілактика кримінальних правопорушень, як наукова дисципліна, спирається на основні концепції кримінології і широко її використовує, але не зводиться лише до них. Ця наукова дисципліна більш технологічна, ніж кримінологія. Отже, *предметом* профілактики кримінальних правопорушень є:

- 1) поняття профілактичної діяльності;
- 2) види, форми, рівні профілактичної діяльності;
- 3) суб'єкти і об'єкти профілактичної діяльності;
- 4) організаційні і правові основи профілактичної діяльності;
- 5) тактика і методика здійснення профілактичних заходів;
- 6) особливості профілактики окремих видів кримінальних правопорушень.

Із визначення предмета профілактичної діяльності випливає, що в нього входить низка різноманітних елементів. Але всі вони тісно пов'язані між собою, обумовлюють один одного і, відповідно, зміст навчального курсу виступає не як механічна сукупність знань, а як їх система.

Розглядаючи систему навчального курсу профілактики кримінальних правопорушень, варто класифікувати її за одним критерієм, а саме: *за рівнем узагальнення науково-практичної інформації* профілактика кримінальних правопорушень поділяється на загальну і особливу частини. У Загальній частині розглядається характеристика профілактичної діяльності як наукової дисципліни – її предмет і система, виникнення і розвиток, місце в системі наук, основний понятійний апарат, мета, завдання, принципи, функції. Крім того, у цій частині розглядаються також компетенція суб'єктів цієї діяльності, види профілактичної діяльності, класифікація профілактичних заходів, тактика і методика їх здійснення, прогнозування і планування заходів протидії злочинності, організація взаємодії між суб'єктами цієї діяльності. А в Особливій частині увага приділена профілактиці окремих видів злочинності: злочинності неповнолітніх, рецидивній, організованій та професійній; насильницькій; проти власності; економічній; у сфері незаконного обігу наркотиків; необережній, тощо, а також «фоновим явищам».

2. Мета, завдання, функції та принципи профілактики кримінальних правопорушень

Суспільство являє собою складний соціальний організм із різними сферами, кожна з яких складається з відносно самостійних суспільних відносин, зв'язків, процесів. Тому профілактика, як система, має власну «добірку» компонентів (підсистем). Це, передусім, сама профілактична діяльність, яка здійснюється у просторі, тобто йдеться про межі її поширення.

Сфера профілактики кримінальних правопорушень надзвичайно широка. Сьогодні вона не може залишатися полем діяльності тільки правоохоронних органів. У ній мають брати участь усі державні органи, громадські формування і громадяни держави.

Слід зазначити, що профілактика кримінальних правопорушень є конкретною діяльністю, яка мусить бути обмежена суворими рамками, хоча при цьому потрібно вирішувати великий обсяг завдань із заздалегідь не встановленим і змінюваним змістом. Межі цього управління залежать від профілактичного впливу на відповідні об'єкти, його змісту, мети, принципів, пануючих суспільних відносин, від характеру соціально-політичного ладу. Ці ознаки і окреслюють межі і сферу функціонування профілактики.

Відповідно *межі профілактики визначаються усією системою соціально-політичних, економічних, організаційних, моральних, психологічних, виховних, правових, технічних та інших методів і засобів впливу*. Але вони охоплюють лише ту сферу, в якій діють процеси, що впливають на кримінальні та інші правопорушення.

Розкрити з достатньою повнотою зміст профілактики правопорушень можна лише за умов урахування і аналізу функцій, які вона виконує, а також

цілей і завдань, що стоять перед нею. Отже, розкриємо *функції профілактики кримінальних правопорушень*:

- запобіжно-регулятивна функція покликана коригувати у специфічних формах взаємозв'язок особи і суспільства і впливати на поведінку людей та суспільні інтереси. Іншими словами дана функція покликана не лише перешкоджати розвитку одних і допомагати удосконаленню інших суспільних відносин, але й, вирішувати виникаючі між особою і суспільством протиріччя, сприяти утвердженню їх взаємозв'язку. Профілактика покликана забезпечити таку поведінку людей, яка відповідала б вимогам, закріпленим у нормах права та інших нормативних актах;

- охоронна функція покликана забезпечити захист суспільних інтересів і соціальних цінностей громадян і держави від злочинних посягань. Оскільки профілактика кримінальних правопорушень спрямована на недопущення антигромадської поведінки, а також вона реалізує не лише можливості переконання, але й примусу до осіб, які не хочуть ставати на шлях виправлення і тим самим активно проявляє дану функцію;

- виховна функція профілактики кримінальних правопорушень в основному зводиться до цієї функції, адже її призначення не у примусі, а переконанні, тобто не у тому, щоб покарати, а у тому, щоб виховувати з метою недопущення злочинної поведінки;

- ідеологічна функція, призначення якої полягає у забезпеченні загальної ідейної спрямованості профілактичних заходів, обґрунтуванні їх змісту, правильному визначенні шляхів, засобів і методів профілактичної діяльності. На жаль, на сучасному розвитку держави питанням ідеології не надається належної уваги;

- прогностична функція збагачує теорію і практику профілактики правопорушень інформацією, яка дозволяє визначити перспективні напрямки протидії злочинності.

Перелічені основні функції профілактики характеризують її соціальне призначення і практичну цінність.

Розглянувши функції профілактики кримінальних правопорушень, розкриємо її цілі. Вони конкретизуються на різних етапах розвитку суспільства у залежності від його напрямів, рівнів, видів, методів тощо. *Основними цілями профілактики є:*

- а) обмеження впливу негативних обставин, взаємопов'язаних з причинами та умовами злочинності;

- б) вплив на причини злочинних проявів та їх умови;

- в) вплив на негативні обставини безпосереднього соціального оточення (мікросередовище) особи, що формують мотивацію злочинної поведінки;

- г) вплив на особу, здатну завдяки громадському способу життя вчинити кримінальне правопорушення або продовжувати злочинну діяльність.

Специфіка цілей профілактики допомагає відділити цей вид діяльності від інших напрямків та засобів протидії злочинності. Із вказаних вище цілей ви-

пливають й завдання профілактики кримінальних правопорушень. Інакше кажучи, цілі визначають шляхи вирішення і створюють, певним чином, умови для реалізації цих завдань.

Завданнями профілактики є:

- систематичне виявлення і аналіз явищ, процесів, факторів, ситуацій, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень;
 - вивчення протиріч і конфліктів, що призводять до виникнення та реалізації злочинних намірів, а також до формування особи правопорушника;
 - постійне виявлення осіб, від яких можна чекати вчинення кримінальних правопорушень, їх вивчення і активний профілактичний вплив на них;
 - усунення або нейтралізація явищ, що сприяють злочинній поведінці.
- Ці загальні завдання конкретизуються залежно від рівнів, видів, форм і напрямків профілактичної діяльності. Тому ступінь ефективності профілактики залежить від того, як виконуються завдання, що стоять перед нею.

Здійснення політики у сфері профілактики злочинності повинно ґрунтуватися на певних принципах. До основних принципів профілактики злочинності належать: демократизму, соціальної справедливості та гуманізму, комплексності, диференціації та індивідуалізації, своєчасності та необхідної достатності, наукової обґрунтованості, законності і економічної доцільності.

Принцип демократизму профілактики кримінальних правопорушень проявляється у широкій участі у профілактичній діяльності як населення в цілому так, зокрема, громадських та релігійних формувань. Вивчення громадської думки щодо включення тих чи інших заходів до профілактичної діяльності. Цей принцип полягає в тому що громадяни повинні достатньо широко використовувати право звертатись особисто або колективно з питань боротьби зі злочинністю в державні органи і органи місцевого самоврядування.

Принцип соціальної справедливості та гуманізму полягає в тому, що профілактика як особливий вид діяльності, як правило, пов'язана із завданням конкретним особам позбавлень та право обмежень і спрямована на запобігання з боку конкретних осіб протиправної поведінки.

Принцип комплексності проявляється у програмно-цільовому підході, всебічному аналізі і прогнозуванні ситуації та використанні на цій основі заходів економічного, виховного, управлінського, правового характеру для впливу на всю сукупність причин та умов злочинності, її окремих видів тощо.

Принцип диференціації і індивідуалізації полягає в тому, що профілактична діяльність повинна мати співвідношення характеру та інтенсивності визначених заходів з конкретними завданнями впливу та врахуванням статусу і особливостей особи, до якої застосовуються профілактичні заходи, а також умов її життєдіяльності та динаміки поведінки.

Принцип своєчасності та необхідної достатності означає, що профілактична діяльність повинна бути направлена на ранній етап виникнення ситуації, яка несе у собі загрозу вчинення кримінального правопорушення.

Профілактична діяльність неможлива без кримінологічних досліджень, за допомогою яких вивчаються стан і тенденції злочинності, причини і умови, що впливають на її територіальні особливості, тощо. За допомогою таких

досліджень конкретизуються завдання й об'єкти профілактики, основні напрями й засоби попереджувального впливу, коло суб'єктів. У цьому виявляється *принцип наукової обгрунтованості*.

Важливе значення для ефективної профілактичної діяльності має *принцип законності*. Правові основи профілактики повинні регламентувати її основні напрями й форми, компетенцію суб'єктів, підстави для застосування заходів індивідуально-профілактичного впливу, а також передбачати гарантії захисту прав і законних інтересів осіб, стосовно яких вони здійснюються.

Принцип економічної доцільності полягає в тому, що при плануванні профілактичної діяльності необхідно враховувати майбутні витрати на плановані заходи, оскільки вони можуть залишитися невиконаними через надмірну вартість.

3. Рівні, види, методи і форми профілактичної діяльності

Питання про рівні профілактики кримінальних правопорушень не дістало однозначного вирішення. Є наступні рівні профілактики кримінальних правопорушень:

- 1) загально-соціальна профілактика, тобто профілактична діяльність, що здійснюється у суспільстві в цілому;
- 2) профілактика у соціальних групах і колективах;
- 3) індивідуальна профілактика (рання і безпосередня).

Виділяють також п'ятий рівень – профілактику кримінальних правопорушень на регіональному або галузевому рівні.

Поділ профілактики кримінальних правопорушень на такі рівні:

- загальна профілактика, яка включає в себе як загально-соціальну, так і спеціально-кримінологічну профілактику злочинності;
- індивідуальна профілактика, яка поділяється чотири рівні: рання профілактика; безпосередня профілактика; профілактика на етапі формування злочинної поведінки (пенітенціарна); профілактика рецидиву (постпенітенціарна).

Під *загально-соціальною профілактикою* злочинності, насамперед, слід розуміти комплекс перспективних соціально-економічних і культурно-виховних заходів, спрямованих на подальший розвиток та вдосконалення суспільних відносин і усунення або нейтралізацію разом з тим причин та умов злочинності. Тому вирішальна роль у поступовому зменшенні соціальних суперечностей в усіх сферах соціального життя належить розумній господарсько-організаційній та культурно-виховній діяльності державних органів, підприємств, установ, фірм, громадських організацій. Профілактичний потенціал цієї діяльності полягає в тому, що вона протидіє негативним явищам і процесам, які сприяють відтворенню або збільшенню рівня кримінальних правопорушень, стимулює законотворчу поведінку людини. *Загально-соціальна профілактика* – це позитивний ефект продуманої соціальної політики, яка здійснюється не тільки і не стільки з метою безпосередньої профілактики злочинності. Вона спрямована перш за все на вирішення загальних

економічних і соціальних завдань держави. Загально-соціальна профілактика злочинності полягає в тому, що його здійснення зменшує соціальні суперечності, криміногенне протистояння різних верств населення, рівень безробіття, підвищує стандарт життя людей, створює необхідні умови для легалізованого одержання достатніх прибутків громадянами, сприяє побудові міцного фундаменту, щодо нормального функціонування всіх соціальних сфер, виховання та контролю над дітьми і молоддю, оздоровлення морального клімату в суспільстві, впровадження високих моральних цінностей в ньому, додержання демократичних засад та ін. Прогресивні соціальні програми спрямовані на утвердження законності, поваги до конституційних прав і свобод людини, зміцнення громадського порядку, дисципліни, на вирішення проблем поєднання громадських, виробничих, сімейно-побутових інтересів жінок і сім'ї, соціальної адаптації маргінальних верств населення тощо.

Спеціально-кримінологічна профілактика включає в себе сукупність заходів спеціально направлених і цілеспрямованих на боротьбу зі злочинністю, які здійснюються органами, підприємствами, організаціями, установами, які мають функції, закріплені у нормативно-правових актах, пов'язані з цією боротьбою.

Загально-соціальна та спеціально-кримінологічна профілактика злочинності взаємопов'язані між собою і взаємодоповнюють один одного. При цьому органи, які розроблюють спеціальні заходи, мають право і зобов'язані на основі аналізу соціальної та кримінальної ситуації повідомляти про необхідність обліку тенденцій цієї ситуації у змісті великомасштабних заходів загально-соціального рівня. Тому вони і є складовими елементами загальної профілактики злочинності.

Щодо *індивідуальної профілактики* то – це система цілеспрямованого, організованого, з урахуванням педагогічних вимог виховного впливу на свідомість, почуття, волю особи, що профілакується, з метою усунення, нейтралізації, блокування у неї негативних і, одночасно, формування позитивних якостей, стереотипів і звичок законослухняної поведінки.

Залежно від стадії генезу особи злочинця виділяють чотири види індивідуальної профілактики злочинності:

- *рання профілактика* стосується об'єктів, які перебувають на початковому етапі криміналізації особи, а саме: виявляти джерела кримінальних та інших антисуспільних впливів на особу (групу осіб) до того, як цей вплив не подіав на її (їх) поведінку; одночасно виявляти, коли для особи, яка профілакується, ці контакти стали цікавими, для того щоб впливати на конкретні життєві обставини. Завдання ранньої профілактики полягає у протидії джерелам негативного впливу і роз'ясненні особі, що профілакується, небезпечності таких контактів;

- *безпосередня профілактика* стосується осіб, поведінка яких свідчить про розвиток у них негативних інтересів, звичок, стереотипів (відчуження від позитивного мікросередовища, сумнівні знайомства, безпосередні контакти з кримінальним середовищем і особами, що надмірно вживають алкоголь, не-

медичну вживають наркотичні засоби тощо); безпосередньо приймають участь у вчиненні адміністративних правопорушень. Завдання безпосередньої профілактики у стриманні особи від подальшого становлення на злочинний шлях та схилити її стати на шлях виправлення, оновлення мікросередовища в якому вона спілкується з негативного на позитивне;

- профілактика на етапі злочинної поведінки (пенітенціарний вид) охоплює осіб, що вчинили кримінальні правопорушення і стосовно них суд прийняв рішення про застосування різних заходів кримінально-правового впливу. Завданням цього виду профілактики є стримування від повторного вчинення кримінальних правопорушень шляхом демонстративних заходів контролю і жорстких роз'яснень правових наслідків кримінальних правопорушень. Цей вид профілактики реалізується в діяльності установ виконання покарань, завданням яких і є виправлення та ресоціалізація засудженого, а також здійснюється відповідними державними та громадськими організаціями при звільненні особи від реального кримінального покарання (умовно дострокове звільнення, відстрочка виконання вироку тощо);

- профілактика рецидиву або ще цей вид називають пост пенітенціарним стосується осіб, що відбули кримінальне покарання у вигляді позбавлення волі, але підлягають нагляду з метою запобігання рецидиву.

Від правильного вибору рівня та суб'єкта, який буде проводити профілактику, залежить її ефективність.

Реалізуються вище розглянуті рівні і види за допомогою: *державних планів економічного та соціального розвитку* як на державному, так і на регіональному рівні (*загально-соціальна профілактика злочинності*); *відомчих і міжвідомчих планів або програм протидії злочинності*, у яких передбачається система заходів, спрямованих на профілактику конкретних видів і груп злочинності, злочинності взагалі, на певній території (*спеціально-кримінологічна профілактика злочинності*); *приписах прокурора, поданнях слідчого, окремих ухвалях суду, окремих програмах індивідуального коригування правопорушної поведінки (індивідуальна профілактика злочинності)*.

Розглянувши рівні і види профілактики кримінальних правопорушень варто розкрити класифікацію профілактичних заходів. У кримінологічній літературі існують різні класифікації профілактичних заходів. На нашу думку найоптимальнішою для прогнозування і організації профілактичної діяльності є класифікація за наступними критеріями: соціальним рівнем профілактичної діяльності; об'ємом; територіальним масштабом; суб'єктами і об'єктами; направленістю та змістом впливу тощо.

За *соціальним рівнем* профілактичної діяльності заходи поділяються на: загально-соціальні заходи; спеціально-кримінологічні заходи; індивідуальні заходи. Відмінність між ними полягає у тому, що загальні заходи спрямовані на позитивний розвиток соціально-економічної системи загалом і цим сприяють зниженню рівня злочинності, а спеціальні (кримінологічні) безпосередньо впливають на причини й умови наявного стану злочинності та її окремих

видів з метою їх усунення, нейтралізації або обмеження. Індивідуальні ж на-
правленні саме на особу, в основі такої діяльності лежать обґрунтовані при-
пущення, прогноз і правова підстава, що та чи інша особа потенційно може
вчинити кримінальне правопорушення.

За наступним критерієм *об'ємом* профілактичні заходи поділяються на: за-
гальні, спеціальні та індивідуальні. *Загальні* профілактичні заходи направлені
на виявлення, усунення, ослаблення та нейтралізацію причин та умов злочин-
ності в цілому або її окремих видів. Натомість вони орієнтовані на широке ко-
ло об'єктів впливу – ситуацій і осіб (наприклад, система заходів щодо боротьби
з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів
та прекурсорів). *Спеціальні* профілактичні заходи здійснюються щодо груп
ситуацій або групи осіб, які виділені за відповідною родовою ознакою, напри-
клад, профілактика щодо осіб, схильних до вчинення кримінальних правопо-
рушень, які зловживають алкоголем, наркотиками тощо. *Індивідуальні* заходи
направлені на усунення небажаного впливу на конкретну особу, що можуть
призвести до формування у неї антисуспільної і злочинної поведінки тощо.

За *територіальним масштабом* здійснення профілактичні заходи поді-
ляються:

- загальнодержавні, що проводяться серед населення країни;
- місцеві, що здійснюються у межах району, населеного пункту;
- у межах певного відомства або стосовно певних прошарків насе-
лення (наприклад, серед неповнолітніх, безробітних; силами працівників ор-
ганів внутрішніх справ, прокуратури, Державного департаменту України з
питань виконання покарань);
- у малих соціальних групах (на підприємствах, в установах, організа-
ціях, сім'ях, неформальних групах);
- стосовно окремих осіб.

Загальна, спеціальна, індивідуальна профілактика в залежності від стадії
прояву криміногенних детермінант, розвитку на їх основі не вірних орієнта-
цій і особливостей у особи профілактична поділяється на *сім етапів впливу
на об'єкт*:

- ранню профілактику у формі соціального захисту (допомоги), яка
має на меті виявлення і усунення криміногенних ситуацій, несприятливих
життєвих умов, осередків підвищеного ризику, груп, конкретних осіб, до того
коли ці негативні ситуації і умови сформують суттєві зміни щодо ціннісних
орієнтацій;
- ранню профілактику у формі взаємозв'язку соціальної допомоги і
корегуючого впливу на негативний вплив несприятливих життєвих умов, що
вже призвело до антисуспільних позицій груп і конкретних осіб та їх проти-
правної поведінки;
- безпосередню профілактику, коли нормальна суспільна поведінка
особи стала антисуспільною і призвела до систематичного вчинення право-
порушення, що свідчить про те що особа поступово стає на злочинний шлях;

- профілактику безпосередньої небезпеки вчинення кримінального правопорушення;
- припинення на стадії підготовки або замаху на вчинення кримінального правопорушення;
- процесуальні заходи профілактики по фактам вчинення кримінальних правопорушень, а також заходи реалізації цілей кримінально-правової превенції;
- профілактику рецидиву під час відбування покарання і ресоціалізації після його відбuvання тощо.

За конкретним змістом розрізняють такі заходи профілактики: економічні, соціальні, ідеологічні, технічні, організаційні, правові. Розглянемо їх.

1. *Економічні заходи* профілактики злочинності спрямовані на нейтралізацію криміногенних наслідків функціонування економічної сфери і мають велике значення як на макрорівні (наприклад, оздоровлення економіки країни загалом, економічний захист найменш забезпечених верств населення шляхом уведення науково обґрунтованого рівня прожиткового мінімуму), так і на мікрорівні (наприклад, пільги і допомога конкретним особам, які перебувають у критичній ситуації).

2. *Соціальні заходи* профілактики позитивно впливають на різні соціальні інститути (сім'ю, колективи, громадські організації та ін.). Наприклад, значний профілактичний потенціал містять заходи, що сприяють створенню культу сім'ї, розвитку громадських засад місцевого самоврядування.

3. *Ідеологічні заходи* профілактики повинні формувати у членів суспільства моральну свідомість на основі суспільних цінностей; обмежувати негативний вплив на поведінку осіб стандартів масової культури (обмеження часу показу фільмів з еротичним змістом і сценами насилля); виправляти моральні деформації у осіб з правопорушуючою поведінкою за допомогою індивідуально-виховної роботи (психолого-педагогічні та правообмежувальні заходи).

4. *Технічні заходи* профілактики – до них належать різні технології, правила, засоби і пристосування, що перешкоджають суспільно небезпечним наслідкам у процесі соціальної діяльності людей, а також вчиненню кримінальних правопорушень та інших правопорушень (наприклад, технології, що виключають аварійність на виробництві; правила дорожнього руху; засоби охоронної та пожежної сигналізації; запираючі пристрої).

5. *Організаційні заходи* профілактики злочинності повинні сприяти нейтралізації або мінімізації криміногенних наслідків від непрофесійної організаційно-управлінської діяльності (наприклад, заходи удосконалення процесів керованої міграції населення; відпрацювання дієвого механізму забезпечення соціальної адаптації осіб, які звільнилися з місць позбавлення волі; формування критеріїв ефективності діяльності правоохоронних органів).

6. *Правові заходи* профілактики злочинності за змістом поділяють на такі:

- що сприяють нейтралізації умов, які полегшують вчинення кримінальних правопорушень (норми різних галузей законодавства, що обмежують

дієздатність алкоголіків, позбавляють батьківських прав, регламентують порядок придбання і зберігання вогнепальної зброї та ін.);

- що стимулюють до дій, які перешкоджають або припиняють вчинення кримінальних правопорушень (норми кримінального права про добровільну відмову від кримінального правопорушення, необхідну оборону, затримання злочинця);

- що регламентують процес запобігання кримінальних правопорушень.

Будь-яка діяльність, зокрема й профілактична, будується на певних методах і формах її здійснення. Характеризуючи діяльність того чи іншого суб'єкта профілактики кримінальних правопорушень, потрібно враховувати, що вона здійснюється по двох основних напрямках: у співвідношенні заходів переконання із заходами примусу стосовно осіб, які порушують норми права і правила поведінки, встановлені суспільством. Тому тут використовують два методи: переконання і примусу.

Якщо перший метод є більш гуманним, оскільки спрямований на переконання тієї чи іншої особи про недопущення протиправної поведінки, то другий пов'язаний із застосуванням тих чи інших заходів примусу до осіб, які допускають відхилення у поведінці. Безумовно, названі методи повинні застосовуватися з урахуванням соціальної запущеності особи.

Використовуючи ці два методи, суб'єкти профілактики правопорушень, залежно від їх виду, застосовують різні форми, під якими розуміється науково обґрунтована система найбільш доцільних і правомірних заходів профілактики кримінальних правопорушень.

Серед суб'єктів профілактичної діяльності особливе місце займають органи державної влади усіх рівнів і їх виконавчі органи, які, відповідно до Конституції України, покликані забезпечити «дотримання законів, охорону державного і громадського порядку, прав і законних інтересів громадян». Виходячи з цього, їх профілактична діяльність здійснюється у таких формах:

- розробляють систему заходів, спрямованих на профілактику злочинності у суспільстві (соціальні, економічні, правові і т.п.);

- здійснюють у межах своїх повноважень керівництво системою суб'єктів профілактики на підвідомчій їм території;

- координують діяльність державних і громадських органів при здійсненні комплексних заходів профілактики злочинності;

- разом з громадськими формуваннями розробляють і затверджують комплексні плани профілактики злочинності;

- заслуховують керівників правоохоронних органів і громадських формувань з питань запобігання кримінальним правопорушенням;

- приймають рішення про створення тих чи інших суб'єктів профілактичної діяльності;

- безпосередньо через свої постійні комісії (адміністративні, у справах неповнолітніх тощо) проводять профілактичні заходи, використовуючи при цьому як метод переконання, так і примусу.

Активна участь громадських організацій, трудових колективів і громадян у профілактичній діяльності є гарантією її успіху. Діяльність цих суб'єктів, у розрізі нашої проблеми, проводиться у таких формах:

а) обговорення питань профілактики злочинності; участь у перспективному і поточному плануванні профілактичної діяльності, в закріпленні її завдань, форм у колективних договорах, спільній з правоохоронними органами діяльності, що обумовлено у нормативних і методичних документах;

б) використання заходів громадського впливу стосовно осіб з відхиленою поведінкою, з тим, щоб запобігти їх деградації і забезпечити своєчасну корекцію;

в) індивідуальні і групові бесіди, обговорення поведінки на зборах, розміщення заміток у пресі, встановлення соціального контролю за особою;

г) здійснення громадського контролю за дотриманням законності у сфері охорони власності, особи, боротьби з пияцтвом, наркоманією тощо;

д) безпосереднє проведення рейдів, патрулювання у громадських місцях з метою запобігання і припинення порушень порядку.

Також, на практиці впроваджуються організаційні форми участі громадськості у профілактиці кримінальних правопорушень. Це й громадські пункти охорони правопорядку, й ради профілактики трудових колективів, ДНД, робітничі загони допомоги міліції тощо.

Окрім громадських формувань, у профілактичній діяльності беруть участь окремі громадяни, формами участі яких можна назвати:

- недопущення антигромадського впливу на дітей;
- створення нормальних умов життя і виховання неповнолітніх;
- вжиття заходів щодо запобігання і припинення протиправної поведінки, своєчасного подання заяв у правоохоронні органи;
- застосування необхідної оборони;
- шефство, наставництво над особами, які стоять на профілактичному обліку.

Форми профілактичної діяльності громадськості, як ми бачимо, численні, а їх здійснення вимагає високоякісного інформаційно-аналітичного і методичного забезпечення, яке покладається на правоохоронні органи.

Особливе місце у профілактичній діяльності надається правоохоронним органам одному з головних спеціалізованих суб'єктів профілактики правопорушень. Залежно від мети, поставленої державою перед тим чи іншим правоохоронним органом, теорією і практикою розроблені форми їх профілактичної діяльності.

Закон України «Про прокуратуру» встановлює, що її діяльність спрямована на всебічне зміцнення законності, охорону суспільного ладу, його політичної та економічної систем, соціально-економічних, політичних і особистих прав і свобод громадян. З цього положення випливає, що профілактика злочинності пронизує всі функції прокуратури, виступає завданням, яке підлягає вирішенню на кожному напрямку її діяльності. Закон визначає також основні форми профілактичної діяльності органів прокуратури. Головною

такою формою є загальний нагляд за виконанням законів. Із найбільш значних виділимо: нагляд за виконанням законів органами дізнання і досудового слідства; нагляд за виконанням законів при розгляді кримінальних справ судами; виявлення причин і умов, що обумовлюють злочинність, і вжиття заходів щодо їх усунення; розробка, спільно з іншими державними органами, заходів щодо профілактики кримінальних правопорушень; координація діяльності правоохоронних органів у сфері профілактики правопорушень; правова пропаганда.

Основні форми профілактичної діяльності судів і органів юстиції випливають із законів, що її регламентують. Суди здійснюють профілактичну діяльність у двох формах процесуальній і поза процесуальній. У свою чергу, заходи, що здійснюються у процесуальній формі, поділяються на три групи: кримінально процесуальні; адміністративно-процесуальні; цивільно-процесуальні. Зміст поза процесуальних форм полягає у виступах перед трудовими колективами, засобах масової інформації щодо причин та умов злочинності; підготовці інформації у державні органи про стан злочинності і виявлені обставини, які її породжують; направлення окремих ухвал; звіт судів перед населенням про свою роботу.

Формами профілактичної діяльності органів юстиції є: організаційне керівництво діяльністю суддів; методичне керівництво юридичними службами підприємств народного господарства та адвокатури; методичне керівництво правовим вихованням громадян. Зазначимо, що органам юстиції, на відміну від інших суб'єктів, підвідомчі лише заходи загальної профілактики.

Особливе місце серед суб'єктів профілактичної діяльності займають підрозділи Нацполіції, які здійснюють заходи як загальної, так і індивідуальної профілактики.

Основними формами профілактичної діяльності Національної поліції України є:

- повна реєстрація і своєчасне розкриття кримінальних правопорушень, а також розшук злочинців;
- ведення справ профілактичного обліку на осіб, схильних до вчинення кримінальних правопорушень та інших правопорушень;
- індивідуальні бесіди з особами, схильними до правопорушень;
- вжиття необхідних заходів до осіб, схильних до правопорушень (попередження, штраф, адмінарешт, конфіскація, позбавлення прав тощо);
- проведення різноманітних рейдів з метою затримання правопорушників; виявлення причин і умов злочинності та їх усунення;
- розробка комплексних планів профілактики злочинності на території обслуговування;
- інформування державних органів про стан злочинності, причини та умови, що її детермінують;
- координація діяльності і надання методичної допомоги громадським формуванням у профілактиці кримінальних правопорушень;

- проведення правової пропаганди серед населення.

Неважко помітити, наскільки багатогранна профілактична діяльність органів внутрішніх справ. У той же час вона здійснюється на основі законів і наданих функцій. Якщо підсумувати зміст профілактичної діяльності органів внутрішніх справ, то вона складається з кількох етапів:

- розробка і здійснення загальних напрямків профілактичної діяльності;
- конкретизація загальних планів, «заземлення» їх до рівня колективів, підприємств, установ, організацій і місць проживання населення;
- організація індивідуально-виховної роботи з особами, які поставлені на профілактичний облік в Нацполіції;
- запобігання кримінальних правопорушень з боку осіб, про злочинні наміри яких відомо органам внутрішніх справ;
- розкриття кримінальних правопорушень і розшук злочинців з метою недопущення нових злочинних проявів;
- виховна робота з раніше засудженими особами з метою недопущення вчинення ними повторних кримінальних правопорушень, тощо.

Викладені вище положення є основою для організації профілактики будь-яких видів кримінальних правопорушень. Знання основних напрямів, форм і методів цієї діяльності дозволить правильно організувати профілактичну роботу.

4. Правове регулювання та організаційне забезпечення профілактичної діяльності Національної поліції України.

Профілактика кримінальних правопорушень у широкому розумінні передбачає такий розвиток економіки, політики, ідеології, культури і побуту, який сприяв би усуненню або нейтралізації негативних сторін суспільного життя, які можуть слугувати в якості причин і умов злочинності. Така організація суспільного життя повинна бути забезпечена належним правовим регулюванням. Це впливає насамперед з того, що профілактика кримінальних правопорушень нерозривно пов'язана з послідовним зміцненням законності у процесі державотворення.

Сутність такого правового регулювання полягає у правовій, соціально корисній суспільній поведінці, яка, протидіючи факторам, що негативно впливають на формування й життєдіяльність особистості, тим самим створює умови для оптимального здійснення профілактичної діяльності.

Поряд із цим правові акти визначають завдання і заходу профілактики кримінальних правопорушень, порядок, форми й методи здійснення цієї діяльності, функції різних її суб'єктів, координацію і взаємодію між ними. Закони й інші нормативні акти забезпечують відповідальність уповноважених осіб за виконання своїх обов'язків, суворе дотримання особистих і майнових прав, законних інтересів громадян і установ, що входять у сферу профілактики кримінальних правопорушень.

За допомогою права забезпечується злагодженість і впорядкованість профілактики кримінальних правопорушень. Об'єктивні властивості й функції правових норм є серйозною гарантією доцільної організації даного виду діяльності.

Профілактична діяльність права полягає у регулюванні сфер громадського життя, при якому існуючі криміногенні фактори або усуваються, або обмежується їх дія. Право не може, зрозуміло, знищити економічні, соціально-культурні причини й умови злочинності, але воно може впливати на їхні негативні прояви: локалізувати, блокувати, організувати належну протидію негативним явищам і процесам.

Виділяють два основних напрями правового регулювання профілактики кримінальних правопорушень. Перший полягає у впливі за допомогою права на криміногенні фактори зовнішнього середовища, що прямо або опосередковано детермінують злочинну поведінку, з метою їх усунення, тобто носить «матеріальний» характер. Другий напрям полягає в юридичному закріпленні прав і обов'язків службових осіб і громадян – суб'єктів профілактики кримінальних правопорушень у здійсненні профілактичних заходів. Цей напрям правового регулювання прийнято називати «процесуальним». Але такий поділ напрямів правового регулювання є умовним, тому що вони як правило взаємодоповнюють один одного. Так, якщо «процесуальний» напрям сприяє впорядкуванню внутрішньо організаційних відносин самого суб'єкта профілактичної діяльності, то «матеріальний» аспект правового регулювання націлений на надання позитивного впливу на об'єкт для приведення його в такий стан, який здатний спричинити очікувані зміни у середовищі функціонування.

Таким чином, правове регулювання профілактики кримінальних правопорушень полягає у нормотворчій діяльності держави та її органів, що визначається законами й іншими нормативними актами, у яких закріплені мета й завдання профілактики кримінальних правопорушень, коло суб'єктів, що здійснюють цю діяльність, їх компетенція, основні форми й методи роботи.

Правоохоронні органи у своїй діяльності у профілактиці кримінальних правопорушень керуються Конституцією України, загальноновизнаними принципами і нормами міжнародного права, міжнародними договорами України, указами і розпорядженнями Президента України, постановами і розпорядженнями Кабінету Міністрів України, законами та іншими нормативними правовими актами суб'єктів профілактики, нормативно-правовими актами МВС України.

Загальні принципи та основи профілактичної правоохоронної діяльності, якими безумовно повинні керуватися правоохоронні органи у своїй повсякденній роботі, яка направлена на недопущення вчинення кримінальних правопорушень, містяться у міжнародних правових актах і договорах, ратифікованих Україною. До них, зокрема, можна віднести:

- Загальну декларацію прав людини, що прийнята й проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН 10 грудня 1948 р.;

– Декларацію про захист усіх осіб від катувань і інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження й покарання, що затверджена резолюцією 3452 (XXX) Генеральної Асамблеї ООН 9 грудня 1975 р.;

– Декларацію принципів і програм дій ООН у сфері запобігання злочинності кримінальним правосуддям, що затверджена резолюцією 46/52 Генеральної Асамблеї 18 грудня 1991 р. та інші.

Основні положення, що регулюють діяльність правоохоронних органів у профілактиці кримінальних правопорушень, записані у Конституції України. Подібну правову основу мають ст. 21 68 Конституції України, у яких сформульований обов'язок держави захищати життя, здоров'я, честь, гідність, власність, закони, поважати права й законні інтереси громадян.

Наприклад, при здійсненні профілактичних заходів, як зазначено у ст. 28 Конституції, неприпустиме приниження гідності особистості, а у ст. 31 зазначено: «...не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду». Ст. 41 Конституції України говорить: «...конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом». Таким чином, у Конституції України визначаються загальна спрямованість і стратегія органів внутрішніх справ щодо профілактики злочинності.

Складовою частиною системи правових норм, що регулюють профілактику кримінальних правопорушень, є акти вищої юридичної чинності, безпосередньо спрямовані на протидію злочинності й будь-яким правопорушенням.

У перерахованих документах закріплені основні права й обов'язки міліції у сфері профілактики злочинності, визначені об'єкти й суб'єкти профілактичної діяльності, визначений порядок взаємодії, регламентовані завдання, функції і заходи, що здійснюються правоохоронними органами. Зазначимо, що до цього часу не прийнято Закон України «Про профілактику кримінальних правопорушень», який визначав би систему заходів профілактики кримінальних правопорушень, порядок їх здійснення державними органами, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями, об'єднаннями громадян, а також права та обов'язки державних органів і організацій, що проводять роботу щодо профілактики кримінальних правопорушень, і осіб, щодо яких здійснюються передбачені цим законом заходи.

Важливу кримінологічну функцію виконують адміністративно-правові заходи профілактики правопорушень, що посягають на громадський порядок і суспільну безпеку. Сам факт застосування примусових заходів за дрібне хуліганство, дрібне розкрадання, появу у громадських місцях у стані сп'яніння, що ображає людську гідність і суспільну мораль, порушення правил обігу зброї й інші адміністративні проступки мають безпосереднє значення для профілактики різних видів кримінальних правопорушень. При цьому профілактичний ефект застосування адміністративно-правових санкцій забезпечується шляхом впливу на свідомість правопорушника і на конкретні криміно-

генні ситуації, створення обстановки, що виключає фактичну можливість продовження антигромадської діяльності й переростання їх у кримінальні правопорушення.

Для юридичного обґрунтування профілактичних заходів, особливо при здійсненні функцій дізнання й досудового слідства, велике значення має ряд норм кримінального і кримінально-процесуального права. Не стосуючись превентивної ролі всього кримінального законодавства й профілактичних завдань кримінального судочинства в цілому, необхідно, зокрема, відзначити, що нормами кримінального закону, що регулюють систему покарань, порядок і умови їх призначення, звільнення від покарання, установлюється певний правовий режим для засуджених. Важливими елементами цього режиму, що створюють юридичні підстави профілактичної роботи з особами зазначених категорій, є встановлені для них правообмежуючих спеціальних правил поведінки й обов'язків; спостереження, контроль і нагляд за ними з боку правоохоронних органів і громадськості.

Важливе значення для юридичного обґрунтування заходів індивідуальної профілактики відносно осіб, що вже підлягали кримінальному покаранню, має кримінально-правовий інститут судимості.

Правове забезпечення процесу профілактики злочинності здійснюється також багатьма іншими нормами кримінального права. Профілактичний ефект цих норм в одних випадках обумовлений насамперед їх впливом на правосвідомість громадян, а в інших – тим, що вони безпосередньо регулюють конкретні заходи профілактики злочинності, надаючи у розпорядження органів внутрішніх справ як суб'єктів профілактичної діяльності відповідні правові заходи впливу на криміногенні фактори. Це, наприклад, положення кримінального закону про відповідальність за кримінальні правопорушення, вчиненні у стані сп'яніння, про необхідну оборону, про добровільну відмову від вчинення кримінального правопорушення, про застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх та інші.

Велике значення для правового регулювання профілактики кримінальних правопорушень мають й ті норми кримінального і кримінального процесуального законодавства, якими регламентуються підстави й порядок звільнення від кримінальної відповідальності і зупинення кримінальних справ внаслідок зміни обставин, із залученням особи до адміністративної відповідальності. Процесуальні рішення, прийняті у всіх цих випадках, створюють юридичні підстави для здійснення заходів профілактичного характеру щодо відповідних осіб.

Профілактиці кримінальних правопорушень сприяє весь процес виконання покарань, який регламентується нормами кримінально-виконавчого права.

Поряд із законодавчими актами правове забезпечення профілактики кримінальних правопорушень містять постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України й інших органів виконавчої влади. У них визначаються повноваження службових осіб і державних організацій, встановлюються обов'язкові приписи для громадян, реалізуються заходи профілактичного

характеру, що й забезпечує профілактику. Обов'язкові приписи профілактичного характеру містять Укази Президента України. Міністерство внутрішніх справ України на основі й на виконання відповідних законів і постанов урядів видає відомчі нормативні акти, у яких конкретизуються завдання різних ланок органів внутрішніх справ щодо профілактики кримінальних правопорушень, визначаються норми й методи профілактичної діяльності. У відповідних рішеннях колегії, наказах, інструкціях та інших нормативних актах МВС України дається оцінка ефективності результатів профілактичної діяльності, формулюються її пріоритетні напрями, розкриваються недоліки, визначаються шляхи їх усунення.

У систему правового регулювання профілактики кримінальних правопорушень входять норми, що видаються за напрямком інших міністерств і відомств. Наприклад, органи охорони здоров'я видають нормативні акти, що регулюють різні аспекти боротьби з пияцтвом і наркоманією, з особами, що страждають психічними захворюваннями, порядок взаємодії з Національною поліцією України. Слід мати на увазі, що відомчі нормативні акти у сфері профілактики правопорушень за своєю юридичною природою відносяться до джерел адміністративного права.

Характер профілактичної діяльності такий, що у ній знаходять застосування норми не тільки тих галузей права, які безпосередньо спрямовані на профілактику злочинності. Так, у трудовому законодавстві передбачені правові наслідки для осіб, що зловживають спиртними напоями та допускають антигромадські учинки, наносячи збиток суспільству в цілому. Застосування санкцій, передбачених трудовим правом, відносно прогульників, п'яниць, порушників трудової дисципліни виявляє безпосередній виховно-профілактичний вплив на них самих, утримуючи їх від вчинення більш серйозних правопорушень.

З норм сімейного права, що мають особливе значення для профілактики правопорушень, як приклад можна привести позбавлення батьківських прав, якщо батьки ухиляються від виконання обов'язків із виховання дітей або зловживають своїми батьківськими правами, жорстоко поведуться з дітьми, здійснюють на них шкідливий вплив аморальною, антигромадською поведінкою, а також якщо батьки є хронічними алкоголіками або наркоманами. У цьому випадку норма сімейного права спрямована на усунення криміногенних обставин, що сприяють несприятливому моральному формуванню особистості у родині.

Певну роль у профілактиці кримінальних правопорушень можуть виконувати також цивільно-правові норми про недійсність угод.

У відповідних випадках для профілактики правопорушень мають значення норми цивільного процесу, наприклад, ті з них, які регулюють порядок розірвання шлюбу, стягнення аліментів, розгляду трудових спорів і цивільних позовів.

Нарешті, правове регулювання профілактики кримінальних правопорушень здійснюється так званими локальними нормами, які містяться у положеннях, рішеннях та інших актах, що видаються місцевими органами самоврядування.

Таким чином, профілактична діяльність органів внутрішніх справ у цілому має нехай не завжди системні, але досить взаємозалежні юридичні підстави. Нормами різних галузей права детально регламентують всі види й форми профілактики кримінальних правопорушень, її основні напрями.

Профілактична діяльність Нацполіції регламентована різними відомчими актами щодо відповідних служб і підрозділів.

Основна профілактична діяльність організовується і здійснюється безпосередньо на територіях обслуговування Нацполіції. Їх співробітники, керуючись нормативно визначеною компетенцією, реалізують у своїй повсякденній правоохоронній роботі наступні заходи:

- готують щомісячні аналітичні огляди криміногенної обстановки на території обслуговування (об'єктах обслуговування);
- здійснюють комплексну оцінку результатів роботи співробітників підрозділів щодо профілактики кримінальних правопорушень, розробляють заходи щодо її активізації;
- інформують у встановленому порядку органи місцевого самоврядування, а також організації, підприємства, установи, розташовані на території обслуговування (об'єктах обслуговування), про кримінальні правопорушення, причини й умови, що сприяли їх вчиненню, з конкретними пропозиціями щодо їх усунення або нейтралізації;
- здійснюють взаємодія з відповідними державними, місцевими органами, відомствами, підприємствами, організаціями, громадськими об'єднаннями;
- проводять комплексні й цільові оперативно-профілактичні заходи щодо профілактики кримінальних правопорушень і покращенню криміногенної обстановки;
- вживають заходів щодо забезпечення безпеки громадян, якщо їх життя, здоров'я, честь, гідність або майно, за наявною оперативною інформацією, може зазнати злочинних посягань;
- виявляють і ставлять на профілактичний облік осіб, схильних до вчинення кримінальних правопорушень, здійснюючи за ними контроль;
- здійснюють контроль над дотриманням особами, звільненими з місць позбавлення волі, встановлених для них у відповідність із законом обмежень;
- у встановленому порядку залучають громадські формування правоохоронної спрямованості й громадян до профілактичної діяльності;
- інформують населення через засоби масової інформації про способи й заходи правомірнього захисту від злочинних посягань.

Розкриваючи організаційне забезпечення профілактичної діяльності Нацполіції щодо профілактики кримінальних правопорушень, варто зазначити,

що діюча у цей час система обліку кримінальних правопорушень і злочинців побудована за принципами відомчої статистичної реєстрації, що приводить до її роздробленості. Це, безумовно, ускладнює можливість отримання загальної картини злочинності. Тому дані кримінальної статистики слід доповнювати результатами конкретних соціологічних і кримінологічних досліджень, у ході яких може бути отримана інформація: про концентрацію правопорушень на окремих об'єктах або територіях; про стан охорони державної й громадської власності; про найпоширеніші негативні явища; про ефективність профілактичної діяльності державних органів і громадських організацій.

Як і будь-який вид практично-перетворювальної діяльності, профілактика кримінальних правопорушень потребує належної організації й науково обґрунтованої побудови. При цьому під організацією розуміється впорядкування (регулювання) профілактичної діяльності, що дозволяє досягти її найбільшої ефективності згідно поставлених цілей.

Основу побудови організаційної діяльності щодо профілактики кримінальних правопорушень становить використання закономірностей її протікання й принципів здійснення. Це означає, що вона не може будуватися довільно. Механізм організації цього виду діяльності включає як загальні закономірності і стійкі ознаки побудови та упорядкування будь-якої соціальної системи, так і особливі, специфічні її ознаки, що впливають головним чином зі своєрідності об'єкта впливу (злочинності), його природи і тенденцій зміни. Крім того, під організацією ми розуміємо не просто організаційну структуру у статистиці, але й організаційний процес профілактики злочинності, що включає: формулювання цілей і завдань; інформаційне забезпечення; кримінологічне прогнозування й планування; безпосереднє організаційне забезпечення реалізації запланованих заходів; здійснення взаємодії й координації суб'єктів профілактики; внесення коректив і змін у діяльність на основі оцінки її ефективності й нових потреб практики; правове забезпечення; ресурсне забезпечення (розв'язання кадрових, фінансово-господарчих, матеріально-технічних та інших питань з створення умов для нормального функціонування системи профілактики кримінальних правопорушень).

Перераховані елементи процесу організації профілактики злочинності, безумовно, не вичерпують усіх його характеристик, і навіть послідовність їх перерахування є умовною. Але у своїй сукупності вони становлять ядро й неодмінні атрибути побудови й здійснення профілактичної діяльності.

Висновки

Попередження (профілактика) злочинності – це сукупність різноманітних видів діяльності і заходів в державі, спрямованих на вдосконалення суспільних відносин з метою усунення негативних явищ та процесів, що породжують злочинність або сприяють їй, а також недопущення вчинення кримінальних правопорушень на різних стадіях злочинної поведінки.

Предметом теорії попередження кримінальних правопорушень є: поняття попереджувальної діяльності; її види, форми, рівні; суб'єкти і об'єкти цієї діяльності; організаційні і правові основи попереджувальної діяльності; так-

тика і методика здійснення попереджувальних заходів; особливості попередження окремих видів кримінальних правопорушень.

Профілактика кримінальних правопорушень включає в себе різноманітні попереджувальні заходи, які ґрунтуються на певних принципах: законність, гуманність, наукова обґрунтованість, демократизм, диференціація, своєчасність, плановість, комплексність тощо.

Для належного впорядкування попереджувальних заходів, чіткого визначення рівня і напрямів попереджувальної діяльності суб'єктів, їх компетенції, природи самих заходів тощо виникає необхідність їх класифікації. Існують різні класифікації попереджувальних заходів з урахуванням тих цілей, які перед ними ставляться. Заходи можна класифікувати за: рівнем, масштабом, змістом, суб'єктами, об'єктами та інше.

За типом попереджувальної діяльності можна виділити таких суб'єктів, які: 1) визначають її основні напрями, завдання, форми (політику боротьби зі злочинністю), планують, спрямовують та контролюють її, забезпечують її правове регулювання; 2) здійснюють безпосереднє управління і координацію окремими напрямами і учасниками попередження злочинності; 3) виявляють та пізнають об'єкт попереджувального впливу та інформують про них інших суб'єктів; 4) виконують попереджувальні заходи щодо випередження, обмеження, усунення криміногенних явищ та процесів, захисту соціальних благ і особи; 5) реалізують заходи щодо запобігання і припинення кримінальних правопорушень і злочинності.

Питання для самоконтролю

1. Що таке профілактика кримінальних правопорушень?
2. Які терміни використовуються в кримінологічній літературі для визначення заходів про недопущення вчинення кримінальних правопорушень?
3. Що є предметом теорії попередження кримінальних правопорушень?
4. Які принципи профілактики кримінальних правопорушень?
5. Які організаційні та правові основи попереджувальної діяльності?
6. За якими критеріями класифікуються профілактична діяльність?
7. Що таке спеціально-кримінологічна профілактика?
8. Які існують види профілактики кримінальних правопорушень?
9. Що є об'єктами профілактичної діяльності?
10. Хто є суб'єктами профілактичної діяльності?

Рекомендована література:

Базова:

1. Конституція України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
2. Кримінальний кодекс України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
4. <http://zakon.rada.gov.ua>.
5. Про Національну поліцію. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.

6. Профілактика кримінальних правопорушень: Підручник / О. М. Джу-жа, В. В. Василевич О. Ф. Гіда та ін. ; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О.М. Джужи. К. : Атіка, 2011. 720 с.
7. Кримінологія (Особлива частина) : навчальний посібник / Кол. авторів: Блага А. Б., Васильєв А. А., Давиденко Л. М. та ін.; за заг. ред. О. М. Литвинова; наук. ред. серії О. М. Бандурка. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2011. 347 с.
8. Кримінологія: підручник / В. С. Ковальський, Г. С. Семаков, О. М. Ко-стенко. К. : Юрінком Інтер, 2017. 344 с.
9. Кримінологія : підручник / А. М. Бабенко, О. Ю. Бусол, О. М. Костен-ко та ін. ; за заг. ред. Ю. В. Нікітіна, С. Ф. Денисова, Є. Л. Стрельцова. – 2-ге вид., перероб. та допов. Харків : Право, 2018. 416 с.
10. Кримінологія. Академічний курс / Кол. авторів; за заг. ред. О. М. Лит-винова. К.: Видавничий дім «Кондор», 2018. 538 с.
11. Кримінологія : підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Чер-ней, С. С. Чернявський та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. В. Чер-нея; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джузі. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 612 с.
12. Литвинов О. М., Орлов Ю. В. Кримінологія «свого часу»: наукові роз-відки. Харків : «Право», 2021. 272 с.

Допоміжна:

1. Бандурка О. М. Профілактика злочинності. *Вісник Південного регіона-льного центру Національної академії правових наук України*. Київ : 2014. № 1. С. 115–124.
2. Головкин Б. Н. Роль інститутів громадянського общества в предо-твращении коррумпции. *Norwegian Journal of development of the International Science*. 2018. № 17, vol. 5. С. 56–60.
3. Громадськість у запобіганні і протидії злочинності: вітчизняний та міжнародний досвід : монографія / В. В. Голіна, М. Г. Колодяжний, С. С. Шрамко та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни, М. Г. Колодяжного. Харків : Право, 2017. 284 с.
4. Ішук О. С. Структурні рівні організації кримінологічної діяльності. *Ві-сник Кримінологічної асоціації України*. Харків : ХНУВС, 2016. № 2 (13). С. 109–119.
5. Кулик К. Д. Загально соціальне запобігання розбещенню неповноліт-ніх в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2017. Вип. 44, т. 2. С. 88–93.
6. Кулик К. Д. Індивідуальне запобігання розбещенню неповнолітніх в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2017. Вип. 4, т. 2. С. 75–78.
7. *Сучасна кримінологія: досягнення, проблеми, перспективи* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 50-річчю каф. кримінології та криміна-льно-виконавчого права, 9 груд. 2016 р. Харків : Право, 2016. 236 с.

8. Храмцов О. М. Основні детермінанти кримінального насильства. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. Харків : ХНУВС, 2016. № 1 (12). С. 185–195.

Лекція до теми:
«Об'єкти профілактичної діяльності»

Мета лекції

Надання здобувачам вищої освіти, які вивчають положення профілактики кримінальних правопорушень, допомоги у вивченні об'єктів профілактичної діяльності, а також з'ясуванні її значення та наукових основ розвитку.

План лекції

1. Злочинність як об'єкт профілактики.
2. Детермінація злочинності як об'єкт профілактики.
3. Особа злочинця та його жертва (потерпілий) як об'єкт профілактики.

Висновки

Питання для самоконтролю

Рекомендована література

1. Злочинність як об'єкт профілактики

Ряд авторів аналізували злочинність у ширшому контексті, як вид поведінки, що відхиляється від встановлених суспільством соціальних норм. У деяких роботах злочинність пропонувалося розглядати як своєрідну систему. Для досліджень злочинності радянського періоду були характерні певні методологічні недоліки, які стримували розвиток наукових поглядів на цю проблему. Це, по-перше, ідеологічна забарвленість питання про злочинність, яка і досі не зникла повною мірою і продовжує обмежувати науковий пошук, знижує ступінь об'єктивності дослідження. По-друге, мало місце переважання юридичного підходу до розгляду злочинності при недостатньому застосуванні історичного, соціологічного, економічного та соціально-психологічного методів аналізу. По-третє, для значної кількості робіт характерним є загальнотеоретичний, умоглядний погляд на злочинність, явно недостатнє використання даних статистичного аналізу, результатів кримінологічних досліджень реального стану злочинності та окремих видів кримінальних правопорушень.

Отже, злочинність – це мінливе, історично-перехідне, соціально-правове, масове явище, яке включає до себе сутність всіх кримінальних правопорушень, скоєних в даному суспільстві (державні або регіоні) за відповідний період часу, і яке характеризується кількісними і якісними показниками.

Злочинність має певні ознаки:

1. Злочинність є крайнім, найбільш небезпечним видом соціального відхилення. Це її основна ознака.

Об'єктивно необхідною основою існування суспільства є стандартизація людської поведінки, встановлення соціальних норм, що обмежують її різноманітність шляхом визначення видів поведінки, які є корисними для суспільства, схвалюються більшістю його членів і підтримуються ними, а також тих, які пов'язані із заподіянням шкоди членам суспільства, засуджуються ним і тягнуть застосування покарання щодо осіб, які їх вчинили. Але в жодному суспільстві, як свідчить історія, ніколи не вдавалося досягти повної стандартизації людських вчинків і виключити скоєння антисуспільних діянь. В соціології така поведінка називається такою, що відхиляється від встановлених соціальних норм. Це найбільш загальне формулювання, яке включає різні види соціальних відхилень – аморальні вчинки, порушення правил співжиття в побуті, правопорушення і, нарешті, кримінальні правопорушення. Таким чином, кримінальне правопорушення є актом поведінки людини, що порушує встановлені в суспільстві соціальні норми. Такі діяння, взяті в сукупності, шкодять суспільним відносинам, що склалися, руйнують єдність суспільства.

2. Злочинність – це соціальне явище.

Злочинність являє собою передусім вчинення частиною членів суспільства діянь, які спричиняють шкоду суспільству. При чому ці діяння є найбільш небезпечними серед усіх видів людської поведінки. Обґрунтованим є характеризувати злочинність як соціальне явище, властиве будь-якому суспільству. Це впливає з походження злочинності, її чинників, сутності та наслідків. Наголошення на цьому не здається нам зайвим, оскільки в кримінології існував та й зараз існує досить потужний біологічний напрям, у рамках якого неодноразово висловлювалась ідея про біологічне походження злочинності.

3. Злочинність по своїй суті – явище негативне, що приносить шкоду як суспільству в цілому, так і конкретним його членам. У той же час деякими мислителями ставилося під сумнів таке розуміння. Проте біди, що їх злочинність несе людям, навряд чи дозволяють говорити про неї інакше, ніж як про негативне явище.

4. Злочинність – історично зумовлене й історично мінливе явище. Вона виникла на певному етапі розвитку людського суспільства.

Протягом усього розвитку суспільства коло кримінальних правопорушень дуже істотно змінювалось. З ускладненням суспільних відносин збільшувалась і загальна кількість видів кримінальних правопорушень, ряд діянь були декриміналізовані, а то й взагалі перестали зустрічатися, виникли нові різновиди злочинних посягань. Мінливість властива багатьом соціальним явищам, але в даному випадку вказівка на цю ознаку не є зайвою. Справа в тому, що злочинність є дуже чутливою щодо змін у житті суспільства і чітко відтворює їх.

5. Злочинність є відносно масовим явищем. Це означає, що абсолютна більшість актів поведінки в суспільстві є соціально-позитивними або соціально-нейтральними. Соціальні відхилення як позитивного (героїчні вчинки,

випадки самопожертви), так і негативного характеру, в тому числі кримінальні правопорушення, становлять дуже невеликий відсоток актів людської поведінки. Тим не менше, вони є досить розповсюдженими й істотно впливають на життя суспільства. Визначити і обґрунтувати якісь кількісні параметри злочинності, які є “нормальними” для суспільства, наука в даний час не може. Рівень злочинності є дуже різним залежно від низки економічних, соціальних, політико-правових, культурно-історичних та соціально-психологічних факторів, що діють в кожній країні.

6. *Злочинність як соціальне явище у той же час має правову ознаку.* В обсяг злочинного включаються ті діяння, що порушують кримінально-правові норми.

7. *Злочинність – збірне поняття.* Вона безперервно включає в себе безліч різноманітних конкретних суспільно небезпечних діянь: агресивних, корисливих, необережних та інших злочинних проявів. Таким чином, злочинність – не що інше, як сукупність кримінальних правопорушень.

8. *Злочинність як масове соціальне явище розвивається в тому чи іншому просторі та має часову поширеність.*

Треба розрізняти злочинність у масштабі всієї держави або територіального підрозділу (область, район, місто). Її необхідно обмежувати й у часі, прив'язувати до певного відрізка, періоду (рік, п'ятиріччя, 10, 15, 25 років і далі).

За кількістю вчинених кримінальних правопорушень розрізняють первинну (сукупність кримінальних правопорушень, скоєних уперше) і рецидивну (сукупність повторних кримінальних правопорушень) злочинність. В якості особливого її різновиду останнім часом виділяється професійна злочинність (сукупність кримінальних правопорушень, що скоюються постійно і є для злочинця основним джерелом існування).

За статтю виділяють злочинність чоловіків і злочинність жінок. За віком – злочинність дорослих і неповнолітніх. Також можна розрізняти злочинність молоді та осіб інших вікових груп.

За мотивацією діяння виокремлюють корисливу, насильницьку і корисливо-насильницьку злочинність. За іншими критеріями розрізняють професійну, економічну, екологічну, організовану, корупційну, рецидивну, необережну злочинність тощо. Можна назвати види злочинності і за розділами Особливої частини Кримінального кодексу України.

Така класифікація допомагає, по-перше, конкретизувати вивчення багатьох проблем, а по-друге, є важливою для вирішення практичних завдань боротьби зі злочинністю загалом та окремими її різновидами.

2. Кількісні та якісні показники злочинності

Злочинність як соціальне явище має низку ознак, які відсутні у кримінальному правопорушенні, як індивідуальному акті поведінки. Ці ознаки відображаються рядом показників. Найчастіше у науковій та практичній діяльності використовуються такі показники злочинності, як її рівень, коефіцієнти, динаміка, структура, географія. При поглиблених кримінологічних досліді-

дженнях застосовуються додаткові показники: „ціна злочинності”, латентність злочинності та інше.

Показники злочинності тісно пов’язані між собою. Зміна хоч одного з них в цілому, або в окремій частині веде до зміни характеристик злочинності взагалі.

Найбільш загальна характеристика злочинності - це її стан.

Стан злочинності - це число скоєних кримінальних правопорушень і осіб, що їх скоїли, на певній території за визначений період часу.

За територіальною ознакою стан злочинності в державі, наприклад, може бути поданий, як сукупність обласних показників, в області - через суму районних і так далі. По тимчасовій ознаці стан може визначатися за місяць, квартал, півріччя, рік і так далі.

Оцінюючи стан злочинності в тому чи іншому часовому інтервалі і у порівняльних поняттях "вище" і "нижче", "більше" і "менше" ми розглядаємо її як явище, яке послідовно змінюється на протязі певного часу, тобто в якості процесу.

Розглядання злочинності в якості процесу передбачає обов’язкове встановлення, стоїть чи ні за кожною кількісною зміною злочинності якісна зміна. Основою для визначення стану злочинності є кримінальна статистика.

Але при оцінці стану злочинності за кримінальною статистикою необхідно мати на увазі:

- що в загальній кількості скоєних кримінальних правопорушень повинні бути враховані дані про число осіб, засуджених судами і не тільки до позбавлення волі;
- про число всіх осіб, переданих на виправлення та перевиховання трудовим колективам робітників, як судами, так і органами розслідування;
- кримінальні справи, припинені провадженням внаслідок недоказаності участі обвинувачених в скоєні кримінальних правопорушень;
- дані про нерозкриті кримінальні правопорушення;
- кількість кримінальних правопорушень і осіб, скоївши їх, які залишилися поза обліком і реєстрацією.

Рівень злочинності – визначається із кількості кримінальних правопорушень, скоєних на тій чи іншій території за певний період часу на задане число мешканців, наприклад, на 10 чи 100 тисяч. Рівень злочинності іноді називають коефіцієнтом злочинності. Коефіцієнт розраховується по формулі:

$$K.з. = \frac{З \times 1000}{Н}$$

де З – абсолютне число кримінальних правопорушень, зареєстрованих на певній території за певний період часу;

Н – кількість населення, що проживає на даній території в певний період часу.

Таким чином, коефіцієнт злочинності показує кількість кримінальних правопорушень на 100 тис. населення. Для більш чіткого визначення коефіцієнта злочинності бажано враховувати не все населення, а лише ті вікові групи, представники яких можуть бути притягнуті до відповідальності за злочин

відповідно до діючого кримінального законодавства. Часто у розрахунках цього показника не враховуються не лише діти, а й частина населення похилого віку, оскільки на неї припадає незначна кількість кримінальних правопорушень. Використовується також спеціальний коефіцієнт злочинності, який являє собою кількість кримінальних правопорушень певного виду, зареєстрованих на даній території за даний період часу в розрахунку на 1000 (10 або 100 тис.) осіб населення віком від 14 років і старше. Таким же чином може бути розраховано спеціальний або деталізований коефіцієнт злочинної активності щодо статевих, вікових та інших соціально-демографічних груп населення.

Якісними показниками злочинності є її структура і характер.

Структура злочинності – це внутрішня характеристика, обумовлена властивими їй ознаками: ставленням винного до вчиненого; розбіжністю у ступені суспільної небезпеки діянь; властивістю ознак особи, винної у вчиненні; кількістю найбільш небезпечних кримінальних правопорушень. До речі, аналіз якісних ознак за тривалий період допомагає правоохоронним органам розкривати реальні тенденції та закономірності злочинності. Отже, структура злочинності виразно розкриває, що являє собою злочинність у конкретних умовах, яка визначальна якість цього явища. Головним показником структури злочинності є питома вага окремих груп або видів кримінальних правопорушень відносно їх загальної кількості. Питома вага – це процентне співвідношення частини злочинності до її загальної величини. Наприклад:

$$\text{П.в.} = \frac{\text{З.в.} \times 100\%}{\text{З.з.}}$$

де З.в. – кількість кримінальних правопорушень певного виду;

З.з. – загальна кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень.

У науковій та практичній діяльності залежно від обраного критерію виділяються різні види структури злочинності. За територією, на якій вчинені кримінальні правопорушення, виділяють злочинність країн, регіонів (областей), населених пунктів різного типу (великих міст, обласних центрів, малих міст, сіл). За часом злочинність можна розподілити по годинах доби, днях тижня, порах року. Можна також побудувати структуру злочинності, виходячи із ступеня суспільної небезпеки злочинів (особливо тяжкі, тяжкі, нетяжкі). У світовій кримінології часто використовують поділ злочинності за характером діяння на насильницьку, корисливо-насильницьку та корисливу. Певний інтерес становить структура злочинності за об'єктом злочинних посягань і психічним ставленням винного до вчиненого (умисні й необережні), за ознаками особи злочинця (чоловіча, жіноча, неповнолітніх, дорослих, первинна, рецидивна). Виділяють також злочинність майнову і немайнову, у сфері сімейно-побутових відносин, галузях народного господарства (будівництво, торгівля, банківська діяльність, транспорт), організовану, професійну тощо. Крім рівня, динаміки і структури злочинності у кримінології існує поняття географія злочинності, під якою розуміється її розподіл за різними регіонами (територіями) країни, області, району, міста.

Географія злочинності – це наука, яка вивчає проблеми злочинності на певній території з урахуванням: 1) соціально-економічних умов того чи іншого регіону; 2) національного складу і структури населення; 3) рівня соціального контролю за поведінкою людей; 4) рівня культурно-виховної роботи та організації дозвілля населення; 5) впливу активності природних геокосмічних явищ; 6) стану запобігання злочинності. Виявлення і врахування територіальної різниці у злочинності – ключ до ефективних заходів запобігання кримінальним правопорушенням. У цьому випадку стають більш видимими і конкретні чинники кримінальних правопорушень, що має не лише пізнавальне значення, а й є основою для організації профілактичної діяльності. Останнім часом дедалі частіше висловлюється думка, що поряд із традиційними показниками злочинності потрібно використовувати показник обсягу заподіяної шкоди, у тому числі витрати держави на запобігання злочинності. На жаль, методика виміру реальної «ціни злочинності» поки що розроблена недостатньо. Однак такі показники, безумовно, є конче необхідними. Характеристика злочинності буде неповною без урахування її латентної частини, без цього неможливо визначити реальний стан злочинності у суспільстві.

Характер злочинності, визначається тим, яка кількість найбільш небезпечних кримінальних правопорушень, і яка характеристика особистості тих, хто скоїв кримінальні правопорушення. З точки зору показника серед злочинності виділяють кримінальний професіоналізм, організованість, ситуаційний характер та інші характеристики.

Кримінальний професіоналізм – це антигромадська діяльність особливого типу, яка характеризується наступними рисами:

- наявністю у злочинців відповідних спеціальних знань та навичок, необхідних для заняття злочинною діяльністю;
- відповідною кримінальною спеціалізацією цих осіб, яка проявляється в скоєнні однотипних кримінальних правопорушень;
- систематичним характером злочинної діяльності цих осіб;
- тим, що злочинна діяльність є основним джерелом доходів.

Час від часу професіональна злочинність змінюється, пристосовується до нових умов, але антигромадська сутність її є сталою, а суспільна небезпека зростає.

Групова злочинність характеризується наступними рисами:

- плануванням злочинної діяльності,
- відносно стійким кримінальним зв'язком між членами групи та розподілом злочинних ролей (організатор, виконавець та інші);
- кооперацією між членами різних злочинних груп, злочинної групи та іншими злочинцями, наприклад, тими, які беруть хабарі, імітують пожежі, пограбування і так далі;
- орієнтацією на вивчення та врахування соціальних умов: пропозиції на різні товари, стан боротьби з різними формами злочинної діяльності і так далі;
- наявністю специфічних правил, норм поведінки, в тому числі взаємовідносини між членами групи;

- спрямованою розробкою заходів захисту від виявлення та покарання з врахуванням змінюємих форм соціального контролю, кримінальної політики.

При цьому іноді обираються ті форми злочинної діяльності, котрі з найбільшими труднощами піддаються виявленню або які менш переслідуються. Зустрічаються факти, особливо за останні часи, коли члени організованої злочинності групи встановлюють контакти з робітниками контрольно-ревізійного апарату, робітниками правоохоронних органів (органів Національної поліції, суду, прокуратури, юстиції). Частину добутого злочинним шляхом планується витратити на підкуп таких осіб, можливих свідків, надати допомогу сім'ям засуджених до позбавлення волі членів групи.

В зв'язку з тим можливо зробити висновок, що характер злочинності виявляється через його структуру.

Хто ж вчиняє кримінальні правопорушення?

Серед статистико-демографічних характеристик злочинності суттєве значення має розподіл її на жіночу та чоловічу.

Кримінальне статистичні дані свідчать, що жіноча злочинність досить стабільна і складає невеликий відсоток від загальної кількості кримінальних правопорушень. Характер таких кримінальних правопорушень та їх громадська небезпека тісно пов'язані з роллю жінки у соціальному житті, її індивідуально-психологічними особливостями, а також фізичним станом і можливостями.

Стан, рівень, структура, характер злочинності повинні аналізуватись у русі тобто динаміці.

Динаміка злочинності - це хід змін її показників за певний період часу. Динаміка це внутрішня, присутня злочинності якості.

На динаміку злочинності, як соціально-правове явище, впливають дві групи факторів:

1) це причини і умови злочинності, демографічна структура населення та інші соціальні процеси і явища, які впливають на злочинність;

2) зміни кримінального законодавства, розширюючи або звужуючи сферу злочинного, створюючи кваліфікацію і класифікацію кримінальних правопорушень.

Аналіз динаміки злочинності в науково-практичному відношенні має дві мети:

1) надати уявлення про зміну показників за попередній (минулий) період, виявити тенденції та закономірності цих змін;

2) на цій підставі здійснити прогноз про можливий характер злочинності в близькому майбутньому, що являється підставою необхідного оптимального кримінологічного планування заходів по боротьбі з нею.

Важливо слідкувати за усіма змінами, які відбуваються у злочинності. Аналіз (короткочасний - по декадам, місяцям, кварталам, півріччям) злочинності служить для орієнтації органів, які ведуть боротьбу з нею.

Наприклад, якщо в будь-якій області намітилась стійка тенденція до зниження загальної кількості кримінальних правопорушень, але при цьому число

крадіжок державного або колективного майна стабільно зростає, то правоохоронні органи повинні посилити роботу в цьому напрямку, спланувати заходи, спрямовані на попередження даного виду кримінальних правопорушень. Кількісно-якісні показники злочинності були б не повними без віктимологічного аналізу. Багато кримінальних правопорушень обумовлені поведінкою самих потерпілих. Але цей показник вимагає спеціального розгляду в окремій темі.

В числі показників, які характеризують злочинність, слід вказати на її наслідки - майнову, моральну, фізичну та іншу шкоду, яка завдається кримінальними правопорушеннями суспільним відносинам.

Майнова (матеріальна) шкода визначається в грошовому обчисленні, а шкода від насильницьких посягань визначається в кількості випадків смерті; каліцтва; кількості робочих днів, згублених у зв'язку з втратою працездатності потерпілими; в розмірах витрат на лікування та виплату по лікувальним листкам тощо.

Питання про «ціну злочинності» вимагає розглядати не тільки пряму шкоду від протиправних посягань, але і побічну шкоду від злочинності, яка обчислюється за витратами суспільства, держави на боротьбу із злочинністю.

Отже, «ціна» злочинності дає уявлення про обсяг і характер прямого і непрямого збитку, який заподіює злочинність суспільству.

Характеристика злочинності буде неповною без урахування її латентної частини, без цього неможливо визначити реальний стан злочинності у суспільстві.

Латентність злочинності

Під латентною (прихованою) злочинністю в кримінології та правоохоронній практиці розуміють сукупність злочинних діянь, що були реально скоєні, але не стали відомі органам кримінального судочинства і, відповідно, не відображаються в офіційній статистиці. В юридичній літературі латентну злочинність часто визначають як «сукупність кримінальних правопорушень, які залишилися не виявленими, невідомими правоохоронним органам».

Розрізняють латентність трьох видів: природну, штучну і проміжну.

Під природною латентністю розуміється сукупність тих випадків, коли кримінальне правопорушення відбулося, але про нього невідомо правоохоронним органам.

Штучна латентність має місце тоді, коли факт кримінального правопорушення відомий, але з різних причин він не ставиться на облік підрозділи Національної поліції - або іншим правоохоронним органом.

Проміжна латентність – це коли кримінальне правопорушення зареєстроване, але справа про нього не доходить до суду через недостатність доказів вини особи.

У Західній кримінології вирізняють такі види латентної злочинності:

1) кримінальні правопорушення, які залишаються нікому невідомими;

2) антисуспільні дії, що по суті є кримінальними правопорушеннями, але не визнаються такими (частина підліткової злочинності);

3) невиявлені кримінальні правопорушення, скоєні рецидивістами чи професійними злочинцями.

Проміжну категорію становлять так звані напівприховані кримінальні правопорушення або «сіра злочинність», тобто діяння, зареєстровані правоохоронними органами, але не розкриті або такі, що розкриті, однак підозрювані звільняються від відповідальності за недостатністю доказів вини.

Точних даних про розміри латентної злочинності немає. Тому *стан латентної злочинності можна передати формулою:*

$$Л. з. = Н з. + Н р. з. + З в.,$$

де Н з. – незареєстровані кримінальні правопорушення; Н р. з. – нерозкриті кримінальні правопорушення; З в. – кримінальні правопорушення, за якими не винесені обвинувачувальні вироки (але вони розкриті).

Існує також загальна формула обчислення латентної злочинності:

$$З. л. = З ф. - З вр.,$$

де З ф. – злочинність фактична; З вр. – злочинність врахована, а також обчислення її рівня:

$$p = \frac{З.вр.}{З.ф.}.$$

Для встановлення рівня латентної злочинності використовують загальні і спеціальні методи. До загальних відносяться: виявлення громадської думки про стан латентної злочинності; експертна оцінка спеціалістів; вивчення документів правоохоронних органів, фінансово-ревізійного контролю, медичних закладів і т. ін. Спеціальними методами можна назвати оперативно-розшукові заходи, аналіз динамічних рядів кримінальних правопорушень; дослідження періоду від їх скоєння до розкриття і запровадження санкцій; екстраполяцію; системно-структурний аналіз тощо.

Можна виокремити види кримінальних правопорушень, які найчастіше залишаються невиявленими, і навпаки. *Низький рівень латентності мають очевидні кримінальні правопорушення, внаслідок чого інформація про них швидко розповсюджується (вбивства, розбої, грабежі). Середній рівень – кримінальні правопорушення, скоєння яких не настільки очевидне. Потерпілі не звертаються у правоохоронні органи за захистом порушених прав, але і не приховують факт кримінального правопорушення (незначний збиток, невіра у можливість знайти злочинця і т.ін.). Високу латентність – кримінальні правопорушення, скоєння яких у більшості випадків відоме лише злочинцю і потерпілому, причому останній часто зацікавлений у приховуванні кримінального правопорушення з різних мотивів (шахрайство, хабарництво, тощо). Такі кримінальні правопорушення, з огляду на їх неочевидність і практично “нульову” активність потерпілого, залишаються невідомими.*

Латентна злочинність залишається поза соціальним контролем і тому є особливо небезпечною. Адже:

- а) питання боротьби з латентною злочинністю не враховуються і не плануються;
- б) якщо при розкритих кримінальних правопорушеннях заподіяні збитки певною мірою відшкодовуються, то у прихованих – цього не робиться;
- в) відчуття безкарності заохочує осіб продовжувати злочинну діяльність;
- г) латентна злочинність, оскільки вона все ж “помічається” оточуючими, руйнує їх моральні засади, що сприяє становленню інших осіб на злочинний шлях.

Як частина загальної злочинності, латентна злочинність таїть у собі всі її ознаки, обумовлені тими ж соціальними чинниками та спричиняє матеріальну і моральну шкоду суспільству. Існують об’єктивні і суб’єктивні фактори латентної злочинності. Об’єктивні відносяться до обставин, за яких скоюються кримінальні правопорушення. Наприклад, недоліки у звітності і контролі, що перешкоджають розкриттю кримінальних правопорушень; відсутність письмових і речових доказів. До суб’єктивних факторів належать небезпечність особи, яка скоїла кримінальне правопорушення; небажання потерпілого повідомляти про кримінальне правопорушення; недоліки у роботі правоохоронних органів тощо.

Отже, латентну злочинність необхідно виявляти для того, щоб:

- а) володіти інформацією про реальний стан злочинності на певній території;*
- б) визначити справжню структуру злочинності;*
- в) мати чіткіше уявлення про тенденції її розвитку;*
- г) встановити реальний розмір шкоди, заподіяної державі та громадянам;*
- д) повніше виявляти чинники злочинності та розробляти методи їх усунення чи нейтралізації;*
- е) точніше визначати заходи боротьби зі злочинністю як на загальнодержавному, так і регіональному рівні.*

2. Детермінація злочинності як об’єкт профілактики

При розв’язанні поставленої проблеми слід виходити з тієї безперечної обставини, що злочинність об’єктивно пов’язана з багатьма економічними, соціальними, суспільно-психологічними, організаційно-управлінськими, демографічними та іншими явищами і процесами, які в своїй сукупності (одні більшою мірою, інші - меншою) детермінують її.

Детермінувати (від лат. *determinare* – визначити) означає обумовлювати, прирікати, опосередковувати, викликати. Детермінізм включає усі зв’язки, які виражають залежність об’єктів, явищ, її існування та змінювання від будь-яких інших обставин. Існують різні види соціальної, в тому числі і криміногенної, детермінації.

Кримінологічна детермінація злочинної діяльності як один із видів соціальної детермінації, є різновидом універсального зв'язку криміногенних явищ.

Криміногенна детермінація виражається у двох основних видах – спричиненні (генетичний зв'язок – причина - наслідок) та обумовленні (зв'язок сприяння, створення сприятливих умов для формування та реалізації причин) злочинності.

До системи кримінологічної детермінації входять такі детермінанти, як: причини, умови, кореляція (кореляційна залежність), системно-структурний зв'язок, зв'язок станів тощо.

Причини та умови злочинності – це система негативних для відповідної суспільно-економічної формації та даної держави соціальних явищ, які детермінують злочинність як свій наслідок.

Причинами називають такі явища (або сукупність взаємозв'язаних явищ), які породжують, викликають інші явища – можливі їх наслідки. Причинність у суспільстві має соціальний, об'єктивний характер, тобто вона притаманна самим явищам дійсності.

З огляду на це, *під причинами злочинності слід розуміти ту сукупність соціальних явищ і процесів, які її породжують, обумовлюють її існування та відтворення у суспільстві.*

Умови – є другим після причин видом детермінант, їх зв'язок з причиною та наслідком називають обумовленням.

До умов злочинності належать ті обставини, які самі по собі не породжують безпосередньо дане явище, але супроводжують його причини, забезпечують їх певний розвиток, необхідний для виникнення наслідку. Кримінологія зараховує до умов злочинності ті об'єктивні обставини, що супроводжують її причини та взаємодіють з ними і тим самим сприяють виникненню і поширенню злочинних проявів у суспільстві.

Здебільшого це недоліки у функціонуванні господарського та державного механізму, охороні правопорядку, державного чи приватного майна, обліку матеріальних цінностей тощо. Це можуть бути і упущення в діяльності державної адміністрації, правоохоронних та контролюючих органів, судів, прогалини у законодавстві. Вони об'єктивно сприяють існуванню злочинності, хоча прямо її не породжують.

Під кореляцією мається на увазі синхронна залежність декількох масових явищ між собою. Подібна кореляційна залежність щодо предмета кримінології має місце, наприклад, між рівнем і структурою злочинності, з одного боку, і деякими соціально-демографічними процесами – з іншого, між рівнем злочинності і порою року.

Системно-структурний зв'язок означає зв'язок однієї соціальної системи з елементами іншої, більш високого рівня системи. Так, злочинність пов'язана з елементами системи, що аналізується. Вона стикається і опосередковується іншими видами правопорушень – дисциплінарними, адміністративними, цивільно-правовими деліктами.

Зв'язок станів – це опосередкування одного стану даної системи іншим. Коли ми говоримо про злочинність, то подібний зв'язок вбачається між окремими її частинами, яка характеризується їх антисоціальною спрямованістю (наприклад, між первинною і рецидивною, між злочинністю неповнолітніх і злочинності взагалі та інше).

Класифікація причин та умов злочинності

Для того, щоб розібратись в різноманітності причин і умов злочинності, повніше виявляти їх в практичній роботі та цілеспрямовано здійснювати необхідні заходи щодо їх усунення і нейтралізації, необхідна належна їх диференціація і класифікація.

Класифікація причин і умов злочинності проводиться за різними критеріям: за механізмом їх дії; за соціальною природою; за рівнем їх дії (функціонування); за змістом; за суттю; по часовій та просторовій розповсюдженості.

За механізму дії негативні соціальні явища і процеси, які детермінують злочинність поділяються на причини і умови, а останні, в свою чергу, поділяються на дві групи: 1) умови, що сприяють виникненню (формуванню) причин; 2) умови забезпечення реалізації результативного процесу вчинення кримінальних правопорушень.

За соціальною природою криміногенні детермінанти поділяються на об'єктивні, об'єктивно-суб'єктивні і суб'єктивні.

Об'єктивні – це причини і умови, які існують незалежно від волі і свідомості людей (наприклад, історично обумовлений рівень розвитку виробничих сил, стихійне лихо та інші явища природи), і тому не можуть бути усунені негайно. Їх можливо тільки нейтралізувати, блокувати, звузити, перешкодити їх розвитку і криміногенному впливу. Об'єктивними будуть також, наприклад, відставання свідомості від побутового життя, індивідуальної свідомості від суспільної, інші суперечки суспільного розвитку.

Суб'єктивними причинами і умовами злочинності вважаються ті її детермінанти, котрі цілком залежать від діяльності людей і являються, як правило, результатом недоліків цієї діяльності, помилок в господарчій, культурно-виховній, правоохоронній діяльності.

Але тут слід враховувати умовність поділення явищ на об'єктивні і суб'єктивні, тому що у „чистому” вигляді абсолютно об'єктивних або суб'єктивних явищ у суспільстві не існує. Більшість з них носять об'єктивно-суб'єктивний характер з переважністю об'єктивного або суб'єктивного. Так, в явищах чи процесах, які не залежать від діяльності людей, переважають елементи об'єктивного, а в тих, що залежать від поведінки людей – суб'єктивного характеру, наприклад, недоліки в організаційно-управлінській діяльності.

Детермінанти злочинності залежно від їх рівня дії поділяються на: 1) чинники злочинності в цілому; 2) чинники окремих видів злочинності; 3) чинники конкретних кримінальних правопорушень.

Інший вид рівневого підходу передбачає виявлення причин і умов злочинності (в цілому або окремих структурних її підрозділів) на рівні усього суспільства (макрорівень), окремих його соціальних груп і сфер соціального життя, і на рівні окремого індивіда (мікрорівень).

Ці рівні взаємопов'язані, але зміст причин і умов злочинності на кожному з них не однаковий.

На загально-соціальному рівні виявляються найбільш загальні причини і умови, з якими пов'язано саме існування злочинності за даних історичних умов.

На рівні соціальних груп фіксуються причини і умови, які характерні для цих груп і колективів.

На індивідуальному рівні мова йде про причини й умови конкретного кримінального правопорушення скоєного конкретною особою, тут багато індивідуального, суб'єктивного, ситуаційного, іноді випадкового (особливості особистості й життєвий досвід, зв'язки, знайомства тощо).

Разом з тим, загально-соціальні причини та умови злочинності трансформуються в індивідуальні, а найбільш типові індивідуальні причини та умови «складаються» в загально-соціальні.

Рівневий підхід до аналізу причин і умов злочинності відповідає діалектичному закону співвідношення загального, окремого і одиничного.

Вивчення причин і умов на загально-соціальному і груповому рівнях має науково-пізнавальне значення та слугує практиці для розробки і організації системи соціальної профілактики злочинності в рамках всієї держави, окремих її регіонів, соціальних груп і колективів. Виявлення причин і умов конкретного кримінального правопорушення (індивідуальний рівень) підпорядковується безпосередньо практичним завданням – правильному вирішенню кожної конкретної справи, індивідуалізації відповідальності правопорушника та усуненню обставин, які сприяють вчиненню ним даного кримінального правопорушення.

За змістом криміногенні детермінанти прийнято підрозділяти на економічні, політичні, ідеологічні, соціально-психологічні, культурно-виховні, організаційно-управлінські.

В якості економічних умов злочинності можуть виступати такі, як: невідповідність між рівнем розвитку суспільного виробництва і постійно зростаючими потребами членів суспільства; розбіжності між формами праці, умовами життя, різними прошарками населення, безробіття, товарний дефіцит, інфляція та ін.

Разом з тим, слід мати на увазі, що, як правило, дія економічних факторів носить опосередкований характер. Ці фактори не детермінують безпосередньо злочинні діяння, вони впливають або приломляються крізь структуру особистості злочинця.

Недоліки в ідеологічній сфері (в ідейно-виховній роботі, функціонуванні засобів масової інформації та ін.) також впливають на існування злочинності.

Слід підкреслити, що всі детермінанти злочинності проявляють себе у подібній якості через психологію, свідомість людей, формуючи, підтримуючи або посилюючи антисоціальні погляди, прагнення. Тому злочинність завжди

пов'язана із соціально-психологічними детермінантами, які є необхідними і у відомому розумінні головними. Суттєвою особливістю соціально-психологічних детермінант є те, що вони з одного боку являються похідними від соціальних умов, а з іншого – мають відому самостійність і стійкість. Індивідуальна свідомість, свідомість окремих груп населення обумовлюється тими ідеями, поглядами, звичками, які склалися як багатовіковий досвід людей, який передається із покоління в покоління. Це, безумовно, не можна не враховувати у причинному комплексі детермінант злочинності. Індивідуалістична, приватновласницька психологія ще продовжує зберігати свій шкідливий вплив і, як правило, лежить в основі мотивації антигромадської поведінки.

Недоліки і прорахунки в організаційно-управлінській сфері можуть викликати причини й умови, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень. Мова йде про недоліки у підборі кадрів, поганій організації обліку й контролю, проявах бюрократизму і протекціонізму, недоліки у правоохоронній діяльності і т.ін.

За суттю детермінанти злочинності поділяються на соціальні і біологічні. Правильний підхід до аналізу соціального і біологічного у причинах злочинності дозволяє виявити взаємозв'язки біологічного, психологічного і соціального у процесі вивчення злочинності, її причин, особистості злочинця і розробці засобів попередження злочинності.

Будь-яка людина, в тому числі і злочинець, виступає в реальному житті як цілісна істота, яка проявляє себе у єдності біологічних, психологічних і соціальних характеристик.

Аналізуючи співвідношення соціального і біологічного у вивченні злочинності, її причин, вчені звертають увагу на те, що врахування біологічних детермінант може визначити характер організації і проведення профілактичної роботи. Це дає можливість враховувати різну схильність людей в тій чи іншій ситуації і на цій підставі диференційовано організовувати індивідуально-профілактичну діяльність.

Причини та умови злочинності розрізняються також по часовій і просторовій розповсюдженості. Потрібно розрізняти причини та умови, які діють відносно постійно і тимчасово (наприклад, у зв'язку з будь-якими одноразовими обставинами або пригодами) на всій території держави, окремих її регіонів і специфічних зон (міська та сільська місцевість, портові міста, курортні зони і т.п.), а також, які мають місцевий локальний характер.

Вказані обставини суттєві для організації протидії злочинності, розробки та здійснення відповідних профілактичних заходів, в тому числі і підрозділами Національної поліції України.

Загальні чинники злочинності в Україні

Загальні чинники злочинності криються у суспільних протиріччях, які існують як «по вертикалі», так і «по горизонталі». Від початку свого існування й до сьогодні людству властива злочинність як соціальний феномен, обумовлений об'єктивною реальністю, тому є справедливим вислів: кожне суспільс-

тво має таку злочинність і злочинців, яких воно заслуговує. І якщо відійти від нормативного розуміння злочинності (наявність держави і права як інститутів, що визначають, які діяння є злочинами, а які ні), то можна сказати, що так звана “вічна злочинність”, тобто посягання на власність і людину, існувала ще при первіснообщинному ладі і згідно із звичаями каралися стратою або вигнанням з племені, що було рівнозначно смерті. Ці «вічні» посягання складають ядро і сучасної злочинності, не дивлячись на зміни суспільно-економічних формацій.

Розглянемо загальні детермінанти злочинності, які діють у різних сферах нашого суспільства.

Економічні чинники злочинності. Цивілізовані ринкові відносини мають базуватися на рівній конкуренції усіх їх суб’єктів, а держава повинна сприяти такій конкуренції, створюючи відповідні умови. На жаль, Україна визнана корумпованою країною з оцінкою 2,6 бала за 10-бальною шкалою. Такий висновок зробила спеціалізована міжнародна організація «Трансперенсі інтернейшл». Такому стану речей сприяли надзвичайно велике втручання держави у економіку, несправедлива система оподаткування, величезні витрати на утримання органів державної влади, недосконале законодавство. Все це призвело до масового ухилення від сплати податків, формування тіньового сектору економіки (до 60 %), вкрай низького рівня забезпечення тих, хто працює в бюджетній сфері. Звідси корумпованість чиновницького апарату.

Корупційна діяльність, в свою чергу, «бумерангом» впливає на погіршення економічного становища в Україні «Трансперенсі інтернейшл» вважає корупцію основним чинником економічного занепаду України. Корумпована номенклатура не зацікавлена в реальному здійсненні економічної та адміністративної реформ.

Ще один важливий чинник злочинності – це спад суспільного виробництва і безробіття, яке набуло в Україні загрозливого стану. Як стверджують міжнародні експерти, допустимий рівень безробіття у суспільстві не повинен перевищувати 10 % населення у соціально активному віці. Вищі показники загрожують соціальній стабільності у державі.

Соціальні чинники злочинності. Найважливіший з них – майнова нерівність членів суспільства. Вона була й буде у будь-якому суспільстві. Але за наявності малого прошарку багатих людей, і переважної кількості бідних, можливості досягнення достойного рівня життя для останніх стають ще більш проблематичними. Така ситуація завжди створювала велику соціальну напругу. Тому протиріччя між благами, які є стандартними у суспільстві, і можливостями їх досягнення виступають корінними чинниками злочинності.

Вважається, що стабільність у суспільстві піддається серйозному випробуванню, коли різниця між рівнем життя багатих і бідних прошарків населення перевищує 10-кратну величину. В Україні ця різниця сягає 20 і більше разів. Розшарування в українському суспільстві призвело до появи незначного відсотка дуже багатих людей, тоді як понад 60 % перебувають за межею бідності. За

соціологічними даними, суспільство криміналізується, якщо в ньому за межею бідності знаходиться більше 10 % населення. Так званий середній клас, якщо він переважає у суспільстві, є запорукою його стабільності.

Особливо гостро переносить труднощі та частина молоді, яка є безробітною, не бачить свого достойного місця у житті. Старі ціннісні орієнтації багато в чому стали непривабливими: робота вчителя, науковця, робітника, військового тощо. Нові ж види бізнесу далеко не кожному по плечу (звичайно, йдеться про чесний бізнес, а не ділків тіньових структур). Втрата життєвих перспектив, зневіра, бажання не бути гіршим за тих, хто “зверху”, штовхають багатьох на злочинний шлях, до наркотиків і алкоголю.

Треба мати на увазі, що радянська влада постійно втовмачувала людям ідеї соціальної рівності. Хоча такої рівності не було і тоді, але загальна “скромність у житті” згладжувала її, і сьогодні багатьом важко примиритись з різкими контрастами дійсності. Тим більше, що чимало людей небезпідставно вважає, що сучасні скоробагатки в більшості нажили свої капітали далеко не законним способом. Ось чому, посягаючи на власність багатців, особа може не відчувати докорів сумління, бо вважає, що чинить те, що раніше робили власники майна (“грабуй награвоване”).

З іншого боку, частина “нових українців”, відчуваючи тиск криміналітету, іде на зрошення з ним, бере участь у злочинних угрупованнях, пов’язаних з контрабандою підакцизних товарів, фіктивним підприємництвом, шахрайством з фінансовими ресурсами тощо. Не будучи впевненими у своєму майбутньому, пам’ятаючи, що життя бізнесмена “прекрасне, але коротке”, вони намагаються перевести накопичені кошти на рахунки закордонних банків, тим самим ще більше послаблюючи вітчизняну економіку.

Істотним криміногенним фактором сьогодні в Україні є нелегальна міграція. Чимало мігрантів створюють етнічні злочинні угруповання, які займаються наркобізнесом, захопленням заручників з метою викупу, розбійними нападами, шахрайством тощо. Велика частина мігрантів спрямовує свій погляд на “благословенний” Захід, нелегально перетинаючи державний кордон України, втягує у злочинну діяльність місцевих жителів, які займаються підпільною переправкою вказаних осіб. Боротьба з нелегальною міграцією поки що проблематична через відкритість кордонів, відсутність ефективного законодавства.

На стан злочинності негативно впливає урбанізація і внутрішня міграція населення. У великих містах осідають не лише закордонні мігранти, але й вихідці з сільської місцевості, які далеко не завжди знаходять своє місце серед законослухняних громадян. Відсутність житла і засобів до існування штовхає деяких з них в обійми злочинності, а труднощі соціального контролю, в тому числі з боку правоохоронних органів, ускладнюють виявлення злочинців з числа “переміщених осіб”.

Нерівноправне становище жінки в нашому суспільстві теж слугує одним із соціальних чинників злочинності. Побутові кримінальні правопорушення та їх характер прямо пов’язані з економічною ситуацією в країні чи регіоні. У

“виконанні” бідних ці кримінальні правопорушення стають більш жорстокими. В їх основі лежать такі якості особи, як агресивність, що доходить до садизму, бажання принизити людину, відчути свою зверхність, помститись комусь за реальні чи уявні гріхи. Побутові кримінальні правопорушення, як правило, обтяжуються алкогольним чи наркотичним сп’янінням.

Науково-технічний прогрес теж може мати криміногенні властивості. Саме така ситуація простежується з комп’ютерними кримінальними правопорушеннями, а також злочинністю, пов’язаною з обігом радіоактивних матеріалів та забрудненням навколишнього природного середовища. Це свідчення того, що суспільство не завжди встигає адаптуватися до нових умов, що виникають у зв’язку з швидкими темпами науково-технічного прогресу. Злочинці широко використовують досягнення НТР для модернізації старих способів вчинення кримінальних правопорушень (наприклад, комп’ютерів для виготовлення фальшивих грошей, документів тощо).

Політичні чинники злочинності. Історія людства характеризується постійною боротьбою за владу, оскільки вона дає можливість розпоряджатися матеріальними багатствами та людьми. Тільки в останній період (і то далеко не всюди, і не завжди) вона стала набирати цивілізованих форм. Нерідко ж політична боротьба супроводжується протиправною діяльністю. Всі диктатори вели жорстоку боротьбу за владу, а досягши її – за те, щоб утриматись при ній, знищуючи своїх ворогів як справжніх, так і уявних. Політична злочинність “верхів” і тих, хто безпосередньо виконує їх накази, нерозривно пов’язана з суто кримінальною злочинністю.

На щастя, в Україні будується демократична, правова держава, і ми практично не маємо серйозних політичних конфліктів. Звичайно, у політичній боротьбі допускаються певні порушення законодавства, в тому числі кримінального, але вони не носять масового характеру. Хоча є деяке протистояння між Заходом і Сходом України.

Однак, важливим політичним чинником злочинності в Україні є конфлікти, непорозуміння між різними гілками влади, особливо законодавчою і виконавчою, нерозвиненість судової влади. При цьому парадокс полягає в тому, що політики в ажіотажі, викликаному тими чи іншими амбіціями, ніби не помічають (чи не хочуть помічати), що самі стимулюють злочинність, з якою потім закликають боротися. Представники опозиції до існуючої влади завжди спекулюють на цьому питанні.

Отже, між політичними суперечками і злочинністю існує прямий зв’язок. І не лише у вигляді особливої групи кримінальних правопорушень, визначених у кримінальному законодавстві як кримінальні правопорушення проти держави, але й як криміногенного фактора, що обумовлює зіткнення, які призводять до скоєння звичайних кримінальних правопорушень – убивств, грабежів, розбоїв, розкрадань тощо. При цьому виконавці цих кримінальних правопорушень можуть бути втягнуті у ситуації, коли вони не усвідомлюють глибинних політичних мотивів своїх діянь.

Політична нестабільність загострює економічну і соціальну ситуацію в суспільстві, підриває міжнаціональні та міжрелігійні відносини, приводить до утворення незаконних озброєних формувань, активізації бандитизму, тероризму, посягань на майно юридичних і фізичних осіб. Передвиборча боротьба може спричиняти і масові безпорядки та інші кримінальні правопорушення проти громадської безпеки.

Криміногенність політичних та етнічних конфліктів полягає також у тому, що до цієї боротьби примикають у своїх корисливих цілях представники злочинного світу, аби проникнути в органи державної влади і легалізувати своє становище чи лобювати інтереси кримінальних структур.

Вседозволеність для “верхів” та їх розбещеність відзвучом відлунюються у широких масах населення, стимулюючи таку ж поведінку пересічних громадян за принципом: якщо їм можна, то чому не дозволено нам.

Ідеологічні чинники злочинності. Значною мірою є похідними від тих проблем, які ми розглянули вище, але в свою чергу вони впливають на економічну, соціальну і політичну ситуацію, відносячись до духовної сфери життя суспільства.

Держава має не лише декларувати, але й виховувати духовність народу, що включає в себе, отримання повноцінної освіти та професії, прищеплення загальної культури, моральних цінностей, вироблених людством, тобто всього того, що робить особу громадянином, активним учасником соціальних процесів. На рівень духовності суспільства впливають усі його протиріччя і проблеми.

І, врешті-решт, саме від культури, духовності людини залежить, буде її діяльність суспільно корисна чи злочинна. Важливу роль в цьому відіграє і правова культура громадян. Демонстрування неповаги до закону, прав людини з боку окремих чиновників, непередуманість деяких законів, загострює у населення неповагу до правових норм і до влади, породжує, особливо у молоді, цинізм і аморальність. Характерним прикладом може бути ставлення до виконання вимог податкового законодавства.

Треба мати на увазі і те, що в умовах переходу до ринкової економіки держава не фінансує (або фінансує дуже обмежено) культурну сферу життя. Тому низькопробні твори мистецтва – кінофільми, естрада, книги, часописи захопили ринок. Так званий шоу-бізнес, теж значною мірою криміналізований, адже справжнього мистецтва там нема або воно відходить на другий план перед усілякими “технологіями розкрутки” поп-дів, “крутих” рок-ансамблів, на виступах яких часто розповсюджуються наркотичні засоби і психотропні речовини.

Індустрія відпочинку, додержуючись гасла: “продається все, що купується”, пропонує далеко не культурні розваги, все це не сприяє підвищенню духовності суспільства, а навпаки, призводить до спустошеності, насамперед молоді, яка її некритично сприймає. До того ж масова культура, як правило, не має національного забарвлення, а саме українська культура є основою ду-

ховності народу, виховання кращих рис людини, почуття патріотизму. В силу сказаного далеко відійшли від спілкування з широким глядачем театри, філармонії, колективи народної творчості, навіть звичайні кінотеатри, різко скоротилася мережа клубів. Кращі солісти і колективи стали елітарними, інші ж змушені вести боротьбу за виживання.

Заради прибутків насаджується психологія всездозволеності, сексуальної свободи. Скажімо, статеве життя широко демонструється на екранах і в книжковій продукції під приводом того, що це є невід'ємною частиною людського буття. Напоказ виставляються всілякі збочення, прикладом для наслідування педерасти, лесбіянки, бісексуали і трансесуали. Широко рекламується професія повії, дискутується доцільність її легалізації. Порнографія, хоча формально і визнана предметом злочинної діяльності, фактично широко розповсюджена, в тому числі серед підлітків. Між тим західні кримінологи вже давно довели, що існує тісний зв'язок між порнографією і злочинністю, і не лише сексуальною.

Другим криміногенним фактором, що впливає з масової культури, є пропаганда відвертого насильства, жорстокості, знущання з людини, підступності, як норм поведінки. Особливо негативно це впливає на підростаюче покоління. Адже йому прищеплюються ідеали суспільства, в якому фактично немає місця вічним цінностям, які завжди були пріоритетними в Україні: благородство, доброта, повага до людини. Водночас формується сексуально-агресивна мотивація, зростає захворюваність на СНІД та венеричні недуги.

Пряме відношення до стимулювання злочинності мають пияцтво і наркоманія, яким суспільство протистоїть у нерівній боротьбі, адже асигнування на неї не відповідають ступеню загрози наркотизації країни. Більше того, лунають голоси, що вживання «слабких» наркотиків не згубне для здоров'я людини, що потрібно дозволити їх легальне розповсюдження і це, мовляв, може збити хвилю поширення «важких» наркотиків, хоча практика інших країн, де проводилися такі експерименти, не дає підстав для позитивних висновків.

Таким чином, пропагування негативних стереотипів поведінки, яке фактично заповонило всі засоби масової інформації, призводить до їх засвоєння нестійкими людьми, які і «втілюють» їх потім у життя. Куди складніше формувати високу духовність, благородство, повагу до людини. У битві добра зі злом, активному ствердженні моральних засад суспільства на переломному етапі його розвитку чільне місце має належати інтелігенції, передусім юридичним і творчим її колам. Але тут треба констатувати, що кількість закладів, які готують юристів в Україні (а їх близько двохсот) далеко не завжди відповідають їх якості. Деякі з них, не маючи достатнього числа кваліфікованих фахівців, готують майбутніх юристів на низькому рівні, що не забезпечує виконання ними своїх професійних обов'язків.

Звичайно, ми розглянули далеко не всі економічні, соціальні, політичні й ідеологічні чинники, які детермінують сучасну злочинність в Україні. Як вважають деякі кримінологи, їх налічується кілька сотень. Всі вони тісно пе-

реплітаються, взаємодіють і видозмінюються залежно від кількісних та якісних змін в умовах існування суспільства. Тому для налагодження ефективного попередження злочинності необхідно криміногенним факторам протиставити антикриміногенні, тобто зі знаком “плюс” для прогресивного розвитку усіх сторін суспільного життя.

3. Особа злочинця та його жертва (потерпілий) як об’єкт профілактики

Зміст поняття особи злочинця поєднує в собі соціологічне поняття особи і юридичне поняття злочинця, тому проблема особи злочинця має вирішуватись на основі загально-соціологічного вчення про особу.

Поняття «людина» включає нерозривну єдність різних сторін її суті: соціальної, психологічної, біологічної. У понятті «особа» фіксується лише специфічно соціальні ознаки. Особа – це соціальна сутність людини, те, ким вона стала у процесі соціалізації, своєї діяльності в суспільстві. Соціальні якості конкретної особи пов’язані з рівнем її свідомості, змістом внутрішнього духовного світу. Обумовлена соціальним середовищем і попереднім досвідом свідомість стає активним елементом особи, визначаючи у конкретних випадках вибір нею тієї чи іншої соціальної позиції, лінії і форми поведінки. Таке розуміння особи передбачає діалектичну єдність соціального і психологічного, їх взаємну обумовленість.

Як особи люди нерівнозначні і нерівноцінні. Одні з них дієво допомагають суспільному прогресові, інші, навпаки, перешкоджають йому: ухиляються від суспільно корисної праці, стають порушниками громадського порядку або займають антисоціальну позицію. Ознаки особи можуть бути не лише позитивними, а й негативними. Саме останні характерні для особи злочинця. Таким чином, застосовуючи поняття “особа злочинця”, треба мати на увазі саме соціальну суть людини, яка вчинила кримінальне правопорушення, тобто порушила кримінальний закон.

Вивчення особи злочинця у кримінології підпорядковано виявленню закономірностей злочинної поведінки, злочинності як масового явища, їх детермінації є розробці науково обґрунтованих рекомендацій щодо боротьби зі злочинністю.

Особа наділена неповторними ознаками і якостями, які відображають індивідуальний життєвий досвід людини, її буття, обумовлені конкретним змістом її сімейних, виробничих, побутових та інших відносин і зв’язків, тим мікросередовищем, у якому вона живе. Людину як особу формує вся сукупність економічних, політичних, ідеологічних, моральних, правових, побутових, культурних, естетичних та інших умов, які становлять зміст громадського та індивідуального буття, їх відображення у суспільній та індивідуальній свідомості. Викладене має важливе значення для правильного розуміння особи злочинця, є основою для розкриття “механізму” формування подібних осіб, вказує на можливі джерела негативних моральних якостей та антигромадських поглядів.

Людина не народжується особою, а стає нею у процесі свого розвитку, входження в соціальне середовище, засвоєння навколишньої дійсності, ідей, поглядів, норм моралі і звичок, поведінки, властивих соціуму, до якого вона належить. Процес, протягом якого особа розвивається і змінюється, отримуючи конкретне соціальне обличчя, називається соціалізацією. Дефектом соціалізації є особа злочинця, яка формується поступово. Більшість вітчизняних кримінологів вважає, що немає людей, приречених на вчинення кримінальних правопорушень, злочинцями вони стають внаслідок дефектів їх соціалізації.

Оскільки поняття “особа злочинця” має соціально-правовий характер і поєднує загально соціальне поняття “особа” і юридичне поняття “злочинець”, то вчинення кримінального правопорушення виявляє в особі тільки її антисуспільну спрямованість, але не розкриває повністю її соціальної сутності. Правильне судження про людину в цілому можливе лише на підставі усіх її ознак і проявів як особи. Тільки тому сукупність та співвідношення соціально-позитивних і соціально-негативних якостей дають повне уявлення про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. Особі злочинця також притаманна певна система морально-психологічних переконань, властивостей, установок, інтелектуальних, емоційних і вольових якостей. Морально-психологічні особливості особи злочинця перебувають у діалектичному зв’язку з її соціальними властивостями, а тому мають розглядатися у їх єдності.

Виходячи з наведеного, можна сказати, що особа злочинця – це сукупність соціально значимих властивостей, ознак, зв’язків і відносин, які характеризують людину, винну в порушенні кримінального закону, в поєднанні з іншими (неособистими) умовами та обставинами, що впливають на її злочинну поведінку.

Більшість кримінологів розглядають особу злочинця як особу людини, котра вчинила кримінальне правопорушення. Іншої точки зору дотримувався А.Ф. Зелінський, який вважав, що про особу злочинця можна говорити лише по відношенню до людини, винної в злочинній діяльності, тобто яка вчинила систему умисних цілеспрямованих дій, передбачених кримінальним законом, спрямованих на реалізацію загального для них мотиву. В інших випадках можна говорити лише про осіб, що вчинили кримінальні правопорушення. Тому А.Ф. Зелінський дав таке визначення поняттю “особа злочинця” - це сукупність соціально-демографічних, психологічних і моральних характеристик, тією чи іншою мірою типово властивим людям, винним у злочинній діяльності певного типу.

Одним з найбільш складних і важливих теоретичних питань кримінального права і кримінології є відмінність понять “суб’єкт кримінального правопорушення” і “особа злочинця”, що, на перший погляд, схожі, але по своїй суті і змісту різні. Разом з тим ототожнення цих понять неминуче приводить до методологічної помилки, що підстерігає кожного дослідника при їх вивченні. Тому істотним і необхідним моментом з позиції теорії є розмежування чи відмінність цих понять друг від друга.

“Суб’єкт кримінального правопорушення” як кримінально-правове поняття за своїм змістом більш конкретно стосовно поняття “особа злочинця”, тому що обмежено законодавчими ознаками (фізична особа, осудність і вік), що мають кримінально-правове значення для особи, що вчинило злочинне діяння. Таким чином, “особа злочинця”, як більш широке поняття ніж “суб’єкт кримінального правопорушення”, охоплює, крім ознак суб’єкта кримінального правопорушення, ще і всілякі характеристики й особливості, що лежать за межами складу, але обов’язково враховуються судом при винесенні вироку за вчинене суспільно небезпечне діяння. При цьому досліджується особа злочинця в її взаємодії із соціальним середовищем і поряд із соціально-демографічними даними. Для повної кримінологічної характеристики особи злочинця, необхідно володіти інформацією щодо кримінально-правової характеристики, яка містить у собі сукупність зведень про спрямованість злочинної поведінки, мотивах і цілях кримінального правопорушення, минулих судимостях, рецидиву, виконанні одночасно декількох кримінальних правопорушень тощо.

Вивчення особи злочинця повинно будуватися на твердій правовій підставі, тобто повинні вивчатися особистості тих, хто по закону вважається суб’єктом кримінального правопорушення. Тому, дана категорія має часові рамки: з моменту скоєння кримінального правопорушення, винесення обвинувального вироку судом і до відбуття кримінального покарання та погашення (зняття) судимості. Після відбуття покарання та погашення (зняття) судимості людина вже не є злочинцем, і тому не може розглядатися як особа злочинця. Але кримінологів більше цікавить генезис особи злочинця, тобто процес її становлення і розвитку, який розкриває детермінанти її формування. Такий інтерес зникає, коли дана особа перестає бути антисоціально орієнтованою. Таким чином, антисуспільні властивості, які характеризують особу злочинця, існують до кримінального правопорушення і обумовлюють його вчинення, проте визнання конкретної особи злочинцем можливе лише після та у зв’язку з вчиненням нею кримінального правопорушення.

Вивчення особи злочинця повинно здійснюватися на трьох основних рівнях, виходячи з діалектичної єдності: загального, особливого і одиничного.

На першому рівні - розглядається загальне поняття особи злочинця, її основні ознаки і риси.

На другому рівні - окремі категорії і типи злочинців розглядаються відповідно окремим видам кримінального правопорушення.

На третьому рівні - вивчення одиничного, тобто особу конкретного злочинця, його індивідуальних рис, що має першочергове значення для індивідуальної профілактики.

Вчення про особу злочинця має як науково-пізнавальне, так і практичне значення, конкретизуючи у собі проблеми детермінації злочинності та боротьби з нею. Так, кримінологічні дані про особу злочинця допомагають правильно вирішити питання про її звільнення від кримінальної відповідальності або покарання, про заміну покарання примусовими заходами виховного ха-

рактеру, передачу справи до товариського суду чи передачу винного на поруки. Відомості про особу злочинця відіграють важливу роль при провадженні досудового слідства, виявленні причин і умов вчинення кримінального правопорушення та застосуванні заходів щодо їх усунення.

Структура особи злочинця

У вивченні особи злочинця кримінологією важливе місце відводиться структурі особи злочинця, яка являє собою сукупність її соціально-значних якостей, які склалися в процесі різноманітних взаємодій з іншими людьми. Кримінологічний аналіз особи передбачає і максимальне врахування психологічних особливостей та біологічно обумовлених якостей, які в свою чергу, детермінують поведінку людини, в тому числі і злочинну. Це зовсім не означає психологолізацію чи біологолізацію причин вчинення кримінальних правопорушень, але потрібно враховувати і те, що вони здійснюють значний вплив на злочинну поведінку. Отже, *особі злочинця притаманна система ознак, властивостей, якостей, що визначають її як людину, яка вчинила кримінальне правопорушення.*

Вітчизняні кримінологи поділяють основні ознаки особи злочинця на такі основні групи:

- соціально-демографічні;
- кримінально-правові;
- соціальні ролі і статус;
- морально-психологічні характеристики.

Соціально-демографічні ознаки – це стать, вік, місце народження і проживання, громадянство, соціальний стан і рід занять, освіта, сімейний стан, належність до міського або сільського населення, матеріальне забезпечення, житлові умови та інші відомості демографічного характеру. Ці ознаки властиві будь-якій особі і самі по собі не мають кримінологічного значення. Проте у статистичній звітності стосовно осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, соціально-демографічні ознаки дають важливу інформацію, без якої неможлива повна кримінологічна характеристика особи злочинців.

Зіставляючи, наприклад, частку чоловічого і жіночого населення, втягнутого в орбіту злочинності, дослідники доходять висновку, що співвідношення між жіночою і чоловічою злочинністю становить у середньому 1:8. Співвідношення різних вікових груп у масі злочинності показує, що найбільша кримінальна активність належить особам віком 25-29 років, потім йдуть 18-24-річні. Взагалі поширеність злочинності серед осіб, які мають сім'ю, нижча, ніж серед холостяків і розлучених. У більшості випадків, які показують спостереження, сім'я стимулює позитивну поведінку. Аналіз злочинності за останні роки свідчить про підвищення кількості злочинців за рахунок осіб без певних занять, безробітних і мігрантів. З наведених прикладів видно, що соціально-демографічні ознаки дають істотну інформацію про особу злочинців, котра може бути використана як у наукових, так і в прикладних цілях, зокрема при розробці та реалізації заходів профілактики.

Кримінально-правова характеристика особи злочинця – це дані не лише про склад вчиненого кримінального правопорушення, а й про спрямованість і мотивацію злочинної поведінки, про одиничний чи груповий характер злочинної діяльності, форму співучасті, інтенсивність злочинної діяльності, наявність судимостей та інше. Ця група ознак виражає якості, властиві саме особі злочинця, а не будь-якій іншій особі, наприклад, аморальній, порушникові трудової дисципліни чи законотруслий людині.

Соціальні ролі і статус - це реальні соціальні функції індивіда, які обумовлені його станом в системі суспільних відносин, належність до соціальних груп, взаємовідносини і взаємодії з іншими людьми, установами, організаціями в різних сферах суспільного життя.

Кожна людина виступає носієм багатьох різноманітних соціальних ролей:

- у виробничій сфері: кваліфікований робітник, учень, керівник, передовик та інше;

- у сфері сімейних відносин: холостяк або голова сім'ї, одна дитина в сім'ї, непрацездатні батьки, зять або невістка та інше.

Сукупність соціальних ролей характеризує індивіда як особу. Кожна соціальна роль пов'язана з статусом людини, з деякими її правилами і обов'язками. Суспільство в цілому, і безпосереднє оточення, встановлюють для людини приписи певної поведінки. Не виконання ролевих приписів, нездатність їх виконувати можуть викликати конфлікт, в тому числі і такий, який приводить до вчинення кримінального правопорушення.

Поширеними ознаками осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення, є низька престижність їхніх соціальних ролей, відчуженість від навчальних чи трудових колективів і разом з тим орієнтування на неформальні групи з анти-суспільними формами поведінки, завищені претензії, для задоволення яких доводиться ігнорувати правові норми.

Внутрішній зміст особи злочинця розкривають морально-психологічні особливості.

Моральні якості і психологічні особливості у своїй сукупності відповідають на питання: чому індивід вчинив кримінальне правопорушення?

До моральних якостей можна віднести: ставлення до різних соціальних і моральних цінностей (праця, сім'я, діти, громадяне, власна персона та інше), рівень, характер і соціальна значимість потреб та спосіб їх задоволення.

До інтелектуальних якостей слід віднести рівень розвитку, обсяг знань, життєвий досвід, широта поглядів та інше.

Емоційні якості – це темперамент, динамічність почуттів, ступінь емоційного збудження, сила і темп реакції на різноманітні зовнішні подразники, ситуації тощо.

Вольові якості – це вміння свідомо регулювати свою діяльність, здатність приймати рішення, досягати поставленої мети тощо.

Розглянуті нами ознаки, що характеризують особу злочинця, перебувають у взаємозв'язку і взаємозалежності.

Особі злочинця характерні: антигромадська спрямованість поглядів, інтересів, потреб, звичок, які і виступають причиною вчинення конкретного кримінального правопорушення. Тому кримінологію особливо цікавлять як моральні якості, цінності орієнтації, так і психологічні особливості особи.

Місце жертви кримінального правопорушення у профілактиці злочинності

Для розкриття цього питання зосередимо увагу на базовому понятті кримінологічної віктимології «жертва злочину». Однак нам не слід забувати, що в кримінологічній науці вчені вживають також поняття «потерпілий від кримінального правопорушення». І якщо в кримінологічній науці їх можна вважати синонімами, то в інших юридичних науках, зокрема, кримінально процесуальній, в поняття «потерпілий» вкладається дещо інше значення. Не вдаючись у дискусію, звернемось до науки психології, серед її прихильників, зокрема, В. Е. Христенко, вивчаючи психологію жертви кримінального правопорушення (злочину), стверджує, що поняття потерпілий – це термін, встановлений законом, а жертва кримінального правопорушення не завжди може отримати статус «потерпілого, хоча фактично є ним. Отже, у віктимологічному плані, розглядаючи потерпілого як безпосередню жертву злочину, кримінологічна віктимологія виправдовує використання таких понять і вважає їх різновидами жертви. Щодо класифікації жертв кримінального правопорушення слід звернути увагу на їх розподіл у кримінологічній науці. Так, за характером поведінки вони можуть бути агресивними (тобто такими, що ініціюють конфлікти, вдаються до образ, насильства тощо). Таким чином, теорія ролей дає ключ до розуміння багатьох проблем, що вирішуються у кримінологічній віктимології. Засновник кримінологічної віктимології Д. В. Ривман запропонував таку класифікацію жертв кримінального правопорушення. Потенційні жертви (це жертви, щодо яких спричинення шкоди не відбулося). Реальні жертви (які зазнали шкоди). Латентні жертви (ті, які залишилися поза обліком статистики). Ця класифікація, на нашу думку, дозволяє виявити та дослідити взаємозв'язок окремих видів кримінальних правопорушень і конкретних видів жертв, виокремити фігурантів латентних жертв злочинності. Цікавою, на нашу думку, є класифікація, запропонована В. І. Полубинським, який вважає, що поняття «жертва» охоплює дві групи осіб. До першої він відносить осіб, які визнані законом потерпілими, до другої – осіб, не визнаних законом в установленому порядку як таких. Слід також звернути увагу на розгляд місця жертви кримінального правопорушення в кримінологічній віктимології вітчизняною дослідницею О. Ю. Юрченко, яка пропонує аналізувати їх як: байдужі жертви; інверсійні жертви; провокуючі жертви. Серед категорії жертви злочину вчені кримінологи виділяють загально-соціальні, правові та кримінологічні виміри. З позиції загально-соціального виміру жертва – це виключно фізична особа, яка внаслідок злочинного посягання вчиненого відносно неї зазнала або не зазнала тієї чи іншої шкоди. Жертва у правовому

вимірі набуває свого статусу внаслідок злочинного посягання на неї з боку злочинця, і таке посягання спричинило моральну, фізичну або майнову шкоду. Дискусійною є проблема, кого слід відносити до жертви (потерпілого) від злочину. З цього приводу цікавою є позиція вітчизняного кримінолога В. О. Тулякова, який пише, що уявляється не лише не науковим, а й просто аморальним виключати «рикошетних жертв» і суб'єктів злочинів без жертв із сукупності об'єктів, що охоплюються поняттям «жертва злочину», за тими підставами, що перші тільки опосередковано пов'язані зі злочинном, а інші самі своєю поведінкою створили несприятливі наслідки, що призвели до кримінального результату. Підтримуючи позицію В. О. Тулякова, вітчизняний вчений В. В. Голіна наголошує на тому, що рикошетні жертви відчувають такі самі страждання і виявляють такі самі симптоми психологічних ускладнень, як і первинні жертви. Наприклад, члени сімей жертв вбивств, партнери і подружжя зґвалтованих жінок, батьки пограбованих підлітків, родичі потерпілих від крадіжок та інших кримінальних правопорушень описують подібні психологічні симптоми від непрямой віктимності так само, як і прямі жертви. Щодо жертви у кримінологічному виміру, то сьогодні вченікримінологи розглядають її з трьох позицій: 1) жертвою злочину може бути тільки фізична особа; 2) жертвою злочину може бути тільки той, хто постраждав від злочинних діянь; 3) жертвою злочину може бути і особи, незалежно від визнання їх кримінальнопроцесуальним законом як потерпілих. Отже, незважаючи на різноманітність підходів до вивчення місця жертви кримінального правопорушення в кримінологічній віктимології, варто зазначити, що вони, по-перше, не суперечать один одному, а по-друге, навпаки, доповнюють один одного з різних сторін, характеризуючи цей складний кримінологічний феномен.

Щодо визначення віктимної поведінки жертви, її слід розглядати як дії або вчинки особи в конкретних життєвих ситуаціях. Саме віктимна поведінка особи впливає на мотивацію та рішення злочинця вибрати саме її жертвою свого злочинного посягання. От чому віктимна поведінка особи в конкретних життєвих ситуаціях відіграє неоднакову роль у механізмі злочинного посягання. З одного боку, вона може викликати мотив злочину, вчинення якого взагалі не планувалося, з другого – створює умови, які полегшують досягнення мети злочинного посягання.

Висновки

Злочинність – це мінливе, історично-перехідне, соціально-правове, масове явище, яке включає до себе сукупність всіх кримінальних правопорушень, скоєних на певній території за відповідний період часу, і яке характеризується кількісними і якісними показниками.

Злочинність характеризується наступними ознаками: найбільш небезпечний видом соціального відхилення; соціально-правове, негативне, історично зумовлене й історично мінливе, масове явище, має часову та територіальну поширеність.

Злочинність класифікується за різними підставами: за кількістю вчинених кримінальних правопорушень, статтю, віком, мотивацією, територіальною поширеністю, формою вини, сферами суспільного життя тощо. Класифікація злочинності допомагає, по-перше, конкретизувати вивчення багатьох кримінологічних проблем, а по-друге, є важливою для вирішення практичних завдань протидії злочинності загалом та окремим її різновидам.

Злочинність як соціальне явище має низку ознак, які відсутні у кримінальному правопорушенні, як індивідуальному акті поведінки. Ці ознаки відображаються рядом показників. Найчастіше у науковій та практичній діяльності використовуються такі показники злочинності, як її рівень, коефіцієнти, динаміка, структура, географія. При поглиблених кримінологічних дослідженнях застосовуються додаткові показники: «ціна злочинності», латентність злочинності та інше.

Під латентною злочинністю розуміють сукупність злочинних діянь, що були реально скоєні, але не стали відомі органам кримінального судочинства і, відповідно, не відображаються в офіційній статистиці.

Розрізняють латентність трьох видів: природну, штучну та пограничну.

Виділяють три рівня латентної злочинності: високолатентна, середньолатентна та низьколатентна.

До системи кримінологічної детермінації входять такі детермінанти, як: причини, умови, кореляція (кореляційна залежність), системно-структурний зв'язок, зв'язок станів, причини, умови тощо.

Під причинами злочинності слід розуміти ту сукупність соціальних явищ і процесів, які її породжують, обумовлюють її існування та відтворення у суспільстві.

До умов злочинності належать ті обставини, які самі по собі не породжують безпосередньо дане явище, але супроводжують його причини, забезпечують їх певний розвиток, необхідний для виникнення наслідку.

Під кореляцією мається на увазі синхронна залежність декількох масових явищ між собою.

Системно-структурний зв'язок означає зв'язок однієї соціальної системи з елементами іншої, більш високого рівня системи.

Зв'язок станів – це опосередкування одного стану даної системи іншим.

Класифікація причин і умов злочинності проводиться за різними критеріями: за механізмом їх дії; за соціальною природою; за рівнем їх дії (функціонування); за змістом; за суттю; по часовій та просторовій розповсюдженості.

До загальних детермінантів злочинності в Україні відносяться: економічні, соціальні, політичні, ідеологічні та інші чинники.

Зміст поняття особи злочинця поєднує в собі соціологічне поняття особи і юридичне поняття злочинця, тому проблема особи злочинця має вирішуватись на основі загально-соціологічного вчення про особу.

Особа злочинця – це сукупність соціально значимих властивостей, ознак, зв'язків і відносин, які характеризують людину, винну в порушенні криміна-

льного закону, в поєднанні з іншими (неособистими) умовами та обставинами, що впливають на її злочинну поведінку.

Слід відрізнити поняття «особи злочинця» від поняття «суб'єкт кримінального правопорушення». «Особа злочинця», як більш широке поняття ніж «суб'єкт кримінального правопорушення», охоплює, крім ознак суб'єкта кримінального правопорушення, ще і всілякі характеристики й особливості, що лежать за межами складу, але обов'язково враховуються судом при винесенні вироку за вчинене суспільно небезпечне діяння. При цьому досліджується особа злочинця в її взаємодії із соціальним середовищем і поряд із соціально-демографічними даними.

Вивчення особи злочинця повинно здійснюватися на трьох основних рівнях, виходячи з діалектичної єдності: загального, особливого і одиничного.

Вчення про особу злочинця має як науково-пізнавальне, так і практичне значення, конкретизуючи у собі проблеми детермінації злочинності та протидії ній.

Вітчизняні кримінологи поділяють основні ознаки особи злочинця на такі основні групи: соціально-демографічні; кримінально-правові; соціальні ролі і статус; морально-психологічні характеристики.

Соціальне і біологічне в особі не виключають одне одного, а перебувають у тісному взаємозв'язку. Цілісність людини, яка поряд з соціальними якостями наділена природними силами живої істоти, ґрунтується на діалектичній взаємодії соціального і біологічного. Ці загальнотеоретичні положення повністю стосуються і особи злочинця. Тому завданням кримінологічних досліджень є визначення суті та рівня взаємодії соціального і біологічного в особі злочинця, розкриття її психофізіологічних властивостей, які проявляються саме у злочинній поведінці.

Під класифікацією розуміється розподіл статистичної сукупності на групи за певними чіткими ознаками. Класифікація злочинців може бути побудована на різних підставах, серед яких слід визначити дві великі групи ознак: соціологічні (соціально-демографічні) і правові.

В основу кримінологічної типології можна покласти суб'єктивні, внутрішні причини злочинної поведінки. Типологія може бути побудована по характеру антигромадської спрямованості та ціннісних орієнтацій: 1) негативно-зневажливе ставлення до людини та її найголовніших благ; 2) корисливо-егоїстична мотивація, яка пов'язана з ігноруванням принципу розподілу соціальної справедливості і чесної праці; 3) індивідуально-анархічне ставлення до різних соціальних інститутів, до своїх громадянських, сімейних, службових та інших обов'язків; 4) легковажно-безвідповідальне ставлення до встановлених соціальних приписів, цінностей, своїх обов'язків, які виявляються в різних необережних кримінальних правопорушеннях.

Показниками глибини, стійкості, злісності антисоціальної спрямованості особи злочинця служить сукупність таких факторів як тяжкість скоєного кримінального правопорушення, обставини його вчинення і, взагалі, роль в

цій ситуації, поведінка, що передувала кримінальному правопорушенню. У зв'язку з цим виділяють наступні типи злочинців: 1) особливо-злісні; 2) злісні злочинці; 3) нестійкі злочинці; 4) ситуаційні злочинці; 5) випадкові злочинці.

Вивчення особи злочинця має за мету використання отриманих даних для проведення загальної та індивідуальної профілактики.

Віктимологія – це галузь (напрямок) кримінології, яка вивчає кількісні і якісні характеристики жертв кримінальних правопорушень, закономірності їх взаємовідносин зі злочинцями для вдосконалення форм і методів попередження злочинності.

Предмет віктимології складають такі основні елементи:

- а) потерпілий (жертва кримінального правопорушення);
- б) зв'язок “злочинець-потерпілий” як певне відношення або ситуація;
- в) віктимізація;
- г) віктимність.

Жертва – це людина, яка в результаті суб'єктивної поведінки іншої особи або об'єктивних обставин зазнала фізичної, моральної або майнової шкоди від злочинних діянь, незалежно від того, визнав її закон у встановленому порядку потерпілим, чи ні, оцінює вона себе так суб'єктивно чи ні.

Питання для самоконтролю

1. Визначення поняття «злочинності».
2. Охарактеризувати показники злочинності.
3. Визначити поняття, види та рівні латентності злочинності.
4. Розкрити поняття кримінологічної детермінації.
5. Під причинами злочинності слід розуміти...
6. До умов злочинності належать...
7. Особа злочинця – це...
8. Як співвідносяться «особа злочинця» та «суб'єкт кримінального правопорушення»?
9. На які групи вітчизняні кримінологи поділяють основні ознаки особи злочинця?
10. За якими критеріями проводять типологію осіб злочинців?

Рекомендована література:

Базова:

1. Конституція України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
2. Кримінальний кодекс України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
5. Про Національну поліцію. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
6. Профілактика злочинів: Підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич О.Ф. Гіда та ін. ; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О. М. Джужи. К. : Атіка, 2011. 720 с.

7. Кримінологія (Особлива частина) : навчальний посібник / Кол. авторів: Блага А. Б., Васильєв А. А., Давиденко Л. М. та ін.; за заг. ред. О. М. Литвинова; наук. ред. серії О. М. Бандурка. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2011. 347 с.

8. Кримінологія: підручник / В. С. Ковальський, Г. С. Семаков, О. М. Костенко. К. : Юрінком Інтер, 2017. 344 с.

9. Кримінологія : підручник / А. М. Бабенко, О. Ю. Бусол, О. М. Костенко та ін. ; за заг. ред.. Ю. В. Нікітіна, С. Ф. Денисова, Є. Л. Стрельцова. – 2-ге вид., перероб. та допов. Харків : Право, 2018. 416 с.

10. Кримінологія. Академічний курс / Кол. авторів; за заг. ред. О. М. Литвинова. К.: Видавничий дім «Кондор», 2018. 538 с.

11. Кримінологія : підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Черней, С. С. Чернявський та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. В. Черне; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джужі. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 612 с.

12. Литвинов О. М., Орлов Ю. В. Кримінологія «свого часу»: наукові розвідки. Харків : «Право», 2021. 272 с.

Допоміжна:

1. Артеменко О. М. Кількісні та якісні показники злочинів проти порядку проходження військової служби. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. Харків : ХНУВС, 2017. № 3 (17). С. 200–209.

2. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Механізм злочинної поведінки. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. Харків : ХНУВС, 2016. № 3 (14). С. 110–120.

3. Бандурка О. М. Профілактика злочинності. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. Київ : 2014. № 1. С. 115–124.

4. Свірін М. О. Запобігання підрозділами Національної поліції злочинам, пов'язаним з незаконним обігом зброї. *Вісник ЛДУВС*. 2016. № 4. С. 251–260.

5. *Сучасна кримінологія: досягнення, проблеми, перспективи* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 50-річчю каф. кримінології та кримінально-виконавчого права, 9 груд. 2016 р. Харків : Право, 2016. 236 с.

6. Храмцов О. М. Основні детермінанти кримінального насильства. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. Харків : ХНУВС, 2016. № 1 (12). С. 185–195.

7. Шевченко Т. В. Сутність кримінологічної характеристики злочинності та запобігання їй. *Науковий вісник ДДУВС*. 2017. № 2. С. 273–280.

Лекція до теми: «Суб'єкти профілактичної діяльності»

Мета лекції

Надання здобувачам вищої освіти, які вивчають положення профілактики кримінальних правопорушень, допомоги у вивченні суб'єктів профілактичної діяльності, а також з'ясуванні її значення та наукових основ розвитку.

План лекції

1. Поняття та типологія суб'єктів профілактичної діяльності.
2. Органи державної влади і місцевого самоврядування як суб'єкти профілактичної діяльності.
3. Правоохоронні органи як суб'єкти профілактичної діяльності.
4. Профілактична функція суду та органів юстиції.

Висновки

Питання для самоконтролю

Рекомендована література

1. Поняття та типологія суб'єктів профілактичної діяльності.

В попередніх лекціях вже розглядалось поняття профілактики злочинності. Є співвідношенням понять «припинення», «запобігання», «попередження», «профілактика», злочинності. Як правило, формулюючи ці визначення, в сучасній навчальній літературі робиться акцент на наявній багаторівневій цілеспрямованій системі державних і громадських заходів щодо виявлення, усунення, ослаблення та нейтралізації причин і умов злочинності, окремих видів і конкретних кримінальних правопорушень, а також утримання від переходу чи повернення на злочинний шлях осіб, умови життя та поведінка яких вказують на таку можливість. При такому підході по суті вивчається певна структура, логічно-послідовний конструкт, який функціонально покликаний максимально можливо невілювати таке соціально негативне явище, як злочинність. Такий метафізичний підхід дозволяє досить детально розглянути структурні елементи системи. По суті за такого підходу ми можемо визначити межі компетенції суб'єктів профілактики злочинності та набір прийомів, методів і заходів, притаманних різним суб'єктам. Типології суб'єктів традиційно проводяться за місцем в державній і суспільній системі; за завданнями, компетенцією і змістом попереджувальної діяльності; за місцем у системі розподілу гілок влади; за відомчою належністю в системі правоохоронних органів тощо. Нижче ми детально розглянемо завдання, методи, форми діяльності, притаманні кожному типу суб'єктів згідно вказаної типології.

В межах діалектичного підходу з'являється можливість використання структурно-функціонального методу, який дозволяє дослідити не тільки

структуру в статисті, але й динаміку процесу, провівши типологію суб'єктів профілактики за місцем в процесі і відповідним функціональним навантаженням, притаманним конкретному етапу профілактики кримінальних та інших правопорушень. Для цього нам необхідно пригадати теоретичні положення щодо етапів свідомої соціальної діяльності.

Будь-яка свідома, а тим більш науково обґрунтована соціальна діяльність складається з наступних дій – етапів:

- оцінка (моніторинг) реальної соціальної ситуації;
- виявлення тенденцій розвитку і на їх підставі прогнозування змін ситуації на визначений термін;
- формування еталонної моделі майбутньої ситуації, яку ми хочемо отримати в результаті даної діяльності;
- співставлення прогнозованої та бажаної ситуації з метою виявлення ключових розбіжностей і формування системи основних цілей та завдань, спрямованих на отримання бажаних результатів;
- оцінка наявних ресурсів;
- корегування цілей та завдань з урахуванням наявних ресурсів;
- складання у відповідності до цілей та завдань планів конкретних заходів щодо досягнення поставлених цілей;
- постійний моніторинг і корегування завдань та планів в процесі їх реалізації, виходячи із реальної ситуації на даний момент.

Будь-які помилки на кожному етапі діяльності віддаляють реальний результат від бажаного. Тому до суб'єктів діяльності на кожному етапі висуваються чіткі критерії.

Як видно з назви даної теми, нашим завданням є опанування проблематики, пов'язаної з суб'єктами профілактики кримінальних правопорушень. Тому ми будемо розглядати не абстрактну свідому соціально значущу діяльність, а конкретну діяльність в галузі профілактики кримінальних правопорушень. Відповідно ми повинні визначити концептуальні засади як цієї діяльності, так і вимоги до суб'єктів такої діяльності.

Наведені вище положення про етапи соціально значущої, науково обґрунтованої діяльності абсолютно справедливі і до нашого випадку. Але слід зауважити, що практично кожний етап можна поділити на підетапи і відповідно отримати більш деталізовану модель соціальної діяльності, при цьому специфіка деталізації буде обумовлена специфікою діяльності.

Виходячи із місця в процесі профілактики кримінальних правопорушень і притаманних даному етапу завдань ми можемо виділити наступні суб'єкти і покладені на них завдання:

1.) Рада національної безпеки та оборони, загальнонаціональні та відомчі науково-дослідні установи, аналітичні центри міністерств та відомств, відповідні структурні підрозділи закладів освіти здійснюють моніторинг реальної криміногенної ситуації, виявляють закономірності і на їх підставі прогнозують на визначений термін розвиток подій, встановлюють найбільш вагомі

чинники злочинності в цілому, окремих її видів та конкретних кримінальних правопорушень;

2.) перераховані вище суб'єкти та автори програмних документів політичних рухів, організацій та партій, у частині, що стосується профілактики злочинності формують бажані (еталонні) моделі ситуації, якої ми прагнемо досягти.;

3.) структурні підрозділи управлінського апарату загальнодержавного, регіонального та місцевого рівня розробляють програми та планують заходи профілактики кримінальних правопорушень;

4.) наукові колективи та окремі фахівці в окресленій галузі розробляють методики безпосередньої профілактики злочинності.

Тепер стисло розглянемо умови оптимізації діяльності на кожному етапі і відповідно вимоги до суб'єктів даного етапу. На етапі моніторингу, прогнозування та виявлення причин і умов злочинності дуже важливо щоб:

1.) інформація, яка надходить до суб'єкту, була достовірною, повною, мала чітку періодизацію та стандартизовану, науково обґрунтовану форму, а отже, суб'єкт повинен володіти навичками розробки та використання методик щодо перевірки відповідності отриманої інформації вказаним критеріям;

2.) суб'єкт цього етапу володів методами обробки інформації, вмів узагальнювати, інтерпретувати (переводити числові показники процесів в пояснення суті процесу), вмів виявляти закономірності розвитку подій, володів методами прогнозування: екстраполяції – сутність якого полягає у вивченні історії прогнозованого об'єкта і поширення закономірностей його розвитку в минулому і сьогоденні на майбутнє та моделювання;

3.) суб'єкт мав нормативно визначені важелі для реорганізації форм інформації, яка надходить до нього (справа в тім, що існуюча стандартизація показників, яка передбачена в офіційній звітності, дозволяє проводити порівняльний аналіз як за роками та певними періодами року, так і за територіями. Але суспільні відносини не стоять на місці, виникають нові їх форми і види відносин. Тому виникає потреба внесення змін у форми статистичної звітності).

На етапі формування бажаної (еталонної) моделі ситуації, якої ми прагнемо досягти, необхідно щоб суб'єкт:

1.) мав ґрунтовні, системні знання про цивілізаційні процеси і вмів адаптувати їх закономірності до потреб українського суспільства;

2.) був максимально можливо позбавлений суб'єктивізму в процесі аналізу програмних документів політичних угруповань, з метою виявлення інтересів більшості населення України.

На етапі розробки програм та планування заходів профілактики кримінальних правопорушень суб'єкт повинен:

1.) мати чітке уявлення про наявні людські, матеріально-технічні, управлінські, нормативно-правові ресурси;

2.) знати реальні механізми взаємодії потенційних суб'єктів-виконавців профілактичної діяльності;

3.) володіти теоретичними знаннями та практичними навичками розробки планів профілактичної діяльності.

На етапі розробки методик безпосередньої профілактики злочинності головним критерієм ефективності діяльності суб'єктів є кінцевий продукт конкретні методики, які повинні відповідати наступним вимогам:

1) мати адресний характер (розробляться під конкретний тип суб'єкта-виконавця);

2) відповідати компетенції суб'єкта-виконавця згідно чинного законодавства;

3) бути не складними у використанні;

4) давати значний профілактичний ефект.

Необхідно зауважити, що методологія та методика в межах будь-якої науки є науково наймісткішими елементами системи знань. Тому самі методики створення методик профілактики безумовно є досить складними і вимагають від суб'єктів останнього із згаданих нами етапів високої наукової компетенції. І в той же час методики профілактики повинні бути максимально простими у використанні і не вимагати від суб'єктів-виконавців високої наукової кваліфікації.

Ми свідомо не розглядали в межах запропонованої типології суб'єктів, уповноважених приймати стратегічні рішення щодо профілактики правопорушень та кримінальних правопорушень і суб'єктів безпосередніх виконавців, оскільки вони досить детально розписані в навчальній та науковій літературі в межах типології, які формуються на базі інших системоутворюючих ознак.

Дамо загальне визначення суб'єктів профілактики кримінальних правопорушень. Суб'єктами профілактики кримінальних правопорушень є органи, установи, організації, підприємства, а також посадові особи (службовці) й окремі громадяни, яким законом дозволено або покладені завдання та функції по виявленню, усуненню, послабленню, нейтралізації причин та умов, які сприяють існуванню і поширенню злочинності в цілому, її окремих видів і конкретних кримінальних правопорушень, а також утриманню від переходу на злочинний шлях і забезпечення ресоціалізації осіб, схильних до вчинення кримінальних правопорушень (рецидиву).

Доцільність, наукова і практична значущість певної типології в значній мірі залежить від системоутворюючих ознак, на базі яких вона формується. Чим важливіші ознаки явища, яке підлягає типологізації, використовуються в якості системоутворюючих, тим доцільніша та більш значуща буде сама типологізація. Однією з найважливіших характеристик профілактики кримінальних правопорушень виступає характеристика масштабу поширення профілактичної діяльності. За цією ознакою виділяють наступні суб'єкти:

- загальнодержавні (загальнонаціональні, коли мова йде про недержавні суб'єкти);

- регіональні (обласні);

- територіальні (органи місцевого самоврядування).

- Суб'єкти профілактики можуть бути типологізовані за місцем в державній і суспільній системі:

- державні;
- недержавні (неурядові), у тому числі підприємства, установи і організації, громадські об'єднання і спеціалізовані формування.

За завданнями, компетенцією і змістом попереджувальної діяльності суб'єкти профілактики поділяються на:

- органи влади загальної компетенції (їх установи, організації, підприємства);

- спеціалізовані органи;

- частково спеціалізовані;

- неспеціалізовані.

- типологія суб'єктів може проводитись за спрямованістю та видом (змістом) їх дії:

- соціально-економічні;

- організаційно-управлінські;

- ідеологічні;

- соціально-психологічні;

- медичні і психолого-педагогічні;

- технічні;

- правові, тощо.

І. М. Даньшин пропонує наступну типологію суб'єктів профілактичної діяльності. За формою профілактичної діяльності розрізняють суб'єкти, які:

- 1) визначають її основні напрямки, завдання, форми, планують, направляють та контролюють профілактичну діяльність, забезпечують її правове регулювання;

- 2) здійснюють безпосереднє управління та координацію боротьби зі злочинністю;

- 3) виявляють та пізнають об'єкти попереджувального впливу та інформують про це інших суб'єктів;

- 4) реалізують попереджувальні заходи, спрямовані на упередження виникнення, обмеження, усунення криміногенних явищ, захист прав і законних інтересів громадян, соціальних цінностей;

- 5) вживають заходів щодо попередження та припинення злочинності і її окремих проявів.

Важливою характеристикою профілактичної діяльності виступає відомча належність суб'єктів профілактики, оскільки кожен суб'єкт має визначені чинним законодавством повноваження, методи і заходи здійснення такої діяльності. Особливо актуальною є така типологізація в межах соціального інституту правоохоронних органів, де сама назва свідчить, що цей інститут належить до основних спеціалізованих суб'єктів профілактики злочинності. У відповідності до теорії права та чинного законодавства суд не належить до правоохоронних органів. Але функціональні зв'язки між цими системами

настільки суттєві, що проблематично говорити про можливість функціонування кожної системи уособлено. Тому досить часто використовується термін «судові та правоохоронні органи». Останнім часом дедалі частіше використовується термін, запропонований О. М. Костенко – «органи кримінальної юстиції». За відомчою належністю до судових та правоохоронних органів (органів кримінальної юстиції) відносять наступні суб'єкти профілактики:

- 1) прокуратуру;
- 2) Національну поліцію;
- 3) установи системи виконання покарань;
- 4) органи служби безпеки;
- 5) суд;
- 6) органи юстиції.

За місцем в системі розподілу гілок влади:

- 1) законодавчі;
- 2) виконавчі;
- 3) судові.

Очевидно, що можна продовжувати наводити типології і студент (слухач) може зробити це самотужки, виявивши суттєві ознаки профілактичної діяльності та використавши їх в якості системоутворюючих ознак для типологізації, але наведених типологій цілком достатньо для подальшого розгляду питань плану нашої теми. Єдине, що хочеться зауважити, що часто є доречним використання багаторівневої типологізації, коли системоутворюючі ознаки використовуються послідовно, визначаючи типи та підтипи. Наприклад, райвідділ міліції є територіальним (місцевим), спеціалізованим органом виконавчої влади.

2. Органи державної влади і місцевого самоврядування як суб'єкти профілактичної діяльності.

Розгляд цього питання доречно почати з аналізу функціонування суб'єктів загальнодержавного рівня, виділивши підтипи за належністю до гілок влади. Нажаль, частиною першою статті 102 Конституції України не визначено, до якої гілки влади належить Президент України, але частиною другою цієї статті визначено, що: «Президент є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, дотримання Конституції України, прав та свобод людини і громадянина.» Тому на виконання Конституції України та Законів України Президент України підписує закони України, спрямовані на загально-соціальну та спеціально-кримінологічну профілактику кримінальних правопорушень, указами регламентує правоохоронну та профілактичну діяльність, затверджує комплексні програми попередження злочинності на певний період.

До загальнодержавних суб'єктів профілактики безумовно відноситься Верховна Рада України. Згідно конституції України Ст. 75 «Єдиним вищим

органом законодавчої влади в Україні є парламент – Верховна Рада України». А статтею 85 Конституції визначаються повноваження Верховної Ради України, де серед тридцяти шести пунктів значна частина безпосередньо або опосередковано стосуються проблем протидії злочинності та охороні правопорядку. Зокрема до таких повноважень належить визначення внутрішньої та зовнішньої політики, затвердження загальнодержавних нормативно-правових актів та програм економічного, науково-технічного, національно-культурного розвитку, охорони навколишнього середовища, формування правових основ загально-соціального та спеціально-кримінологічного попередження злочинності. Повноваження Парламенту дають підстави для розробки кримінально-правової політики, формування правової бази та ресурсного забезпечення такої політики. Але безумовно головним напрямком діяльності цього суб'єкту профілактики є законодавче регулювання профілактики злочинності, яке полягає в законодавчій діяльності Верховної Ради, яка визначає в законах мету і завдання попередження кримінальних правопорушень, коло суб'єктів, що здійснюють цю діяльність, їх компетенцію, основні форми та методи роботи. Профілактична функція діяльності ВР полягає в законодавчому регулюванні відносин в сфері економіки, політики, ідеології, культури і побуту, який сприяв би усуненню чи нейтралізації негативних сторін громадського життя, що можуть проявитися як причини й умови злочинності.

Така організація суспільного життя повинна бути забезпечена належною законодавчою базою.

Сутність законодавчого регулювання профілактичної діяльності на індивідуальному рівні полягає в тому, що норми законів та підзаконних актів стимулюють соціально корисну поведінку, протидіючи факторам, що негативно впливають на формування і життєдіяльність особи.

Поряд з цим законодавчі та підзаконні акти визначають завдання та заходи профілактики злочинності в цілому та окремих її видів, порядок, форми і методи здійснення цієї діяльності, функції різних її суб'єктів, координацію і взаємодію між ними. Закони та інші нормативні акти забезпечують відповідальність уповноважених осіб за виконання своїх обов'язків, суворе дотримання особистих і майнових прав, законних інтересів громадян та установ.

В навчальній літературі виділяють два основних напрямки правового регулювання профілактики злочинності. Перший напрямок носить “матеріальний” характер і полягає у впливі за допомогою права на криміногенні фактори зовнішнього середовища, які прямо або опосередковано детермінують злочинну поведінку, з метою їх усунення. Другий напрямок носить “процесуальний” характер і полягає в юридичному закріпленні прав і обов'язків органів, уповноважених осіб і громадян – суб'єктів попередження кримінальних правопорушень у встановленні змісту і порядку здійснення попереджувальних заходів.

Вищим органом виконавчої гілки влади є Кабінет Міністрів України. Згідно статті 116 Конституції України щодо профілактики злочинності «... Кабінет міністрів України:

п. 2) вживає заходів щодо забезпечення прав та свобод людини і громадянина;

п. 7) здійснює заходи щодо забезпечення обороноздатності і національної безпеки України, громадського порядку, боротьби зі злочинністю;

п. 9) спрямовує та координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади».

По суті згідно вказаних завдань в царині профілактики правопорушень та кримінальних правопорушень Кабінет Міністрів. України здійснює організаційно-управлінські функції, суть яких полягає:

- у координації діяльності міністерств та відомств спеціальних суб'єктів профілактики;

- у ресурсному забезпеченні профілактичної діяльності, розробці механізмів такого забезпечення;

- у формуванні концептуальних моделей проведення профілактичних заходів на загальнодержавному рівні;

- у формуванні державних резервів та концептуальних схем маневрування резервними ресурсами в повсякденній профілактичній діяльності та на випадок екстрених ситуацій.

Наведений перелік завдань далеко не повний, але він дає уявлення про специфіку діяльності Кабінету Міністрів України як суб'єкта профілактики правопорушень та кримінальних правопорушень.

Верховний Суд України та судові органи вирішують завдання попередження кримінальних правопорушень за допомогою різних засобів і методів. Відповідно до законодавства про судоустрій, суди зобов'язані спрямовувати свою діяльність на виявлення і усунення причин та умов, що сприяли вчиненню кримінальних правопорушень, правове виховання громадян у дусі точного і неухильного виконання законів, дбайливого ставлення до державної і приватної власності, дотримання трудової дисципліни, поваги до прав, честі і достоїнства громадян, сприяння активізації добровільної профілактичної діяльності громадян та громадських об'єднань.

Профілактичний ефект діяльності суду пов'язаний з виконанням його основного завдання – відправлення правосуддя. Шляхом винесення справедливого рішення у кримінальних справах суд забезпечує загальну і спеціальну превенцію, у тому числі робить свій внесок у попередження рецидиву. Справедливі рішення по цивільних, сімейних, трудових, господарських справах сприяють усуненню чи пом'якшенню криміногенних конфліктних ситуацій, факторів, що детермінують кримінальну мотивацію і полегшують її реалізацію.

Профілактичну спрямованість має аналітична робота, узагальнення судової практики, які здійснюють інформаційне забезпечення методичної роботи у сфері попередження кримінальних правопорушень.

Профілактичний ефект діяльності суду забезпечується реалізацією принципу гласності в його роботі, що припускає висвітлення ходу та результатів судових процесів, за виключенням випадків, передбачених ст. 20 КПК України.

Форми попереджувальної роботи судових органів дуже різноманітні: виїзні засідання, залучення представників громадськості до судового розгляду, окремі ухвали, контроль за виконанням вироків, рішень і постанов.

На завершення даного питання необхідно зауважити, що ми розглянули вищі органи трьох гілок влади та Президента України як суб'єктів профілактичної діяльності. Необхідно зауважити, що кожний із вказаних суб'єктів є вищим ланцюгом власної вертикалі влади. Відповідно суб'єкти нижчих ланок вертикалі влади повинні діяти в межах профілактичної політики свого вищого органу, адаптуючи концептуальні засади до реалій своєї області, району, населеного пункту.

3. Правоохоронні органи як суб'єкти профілактичної діяльності

Всі установи, які входять складовими елементами соціального інституту правоохоронних органів є спеціалізованими суб'єктами профілактики.

Органи прокуратури. Основні завдання, функції та методи діяльності органів прокуратури як суб'єктів профілактики правопорушень та кримінальних правопорушень визначаються Законом України «Про прокуратуру України» від 05.10.1991 року з наступними змінами та доповненнями від 13.12.2022 року. По суті можна виділити наступні напрямки профілактичної діяльності:

1.) В межах наглядової функції прокуратури, здійснювати нагляд за дотриманням законності, реалізації програм, планів та постанов спрямованих на профілактику злочинності.

2.) Координувати діяльність правоохоронних органів в галузі профілактичної діяльності, що дозволяє надати даному процесу системність, логічну послідовність і тим самим значно підвищити ефективність такої діяльності.

3.) Постійно проводити кримінологічний аналіз ситуації на території обслуговування, що дозволяє виявити причини та умови злочинності, окремих її видів та конкретних кримінальних правопорушень а також встановити закономірності розвитку ситуації і на їх підставі зробити обґрунтований прогноз її розвитку криміногенної ситуації.

4.) На підставі складеного прогнозу та виявлених причин і умов злочинності здійснювати комплексне планування профілактичної діяльності.

5.) Організовувати висвітлення в засобах масової інформації реальної криміногенної ситуації та механізму злочинної поведінки найбільш поширених кримінальних правопорушень, з метою віктимологічної профілактики. Інформувати населення про діяльність правоохоронних органів, з метою налагодження партнерських стосунків.

6.) Вживати заходів щодо стимулювання участі населення у профілактичній діяльності.

7.) Всіляко, в межах визначеної компетенції, сприяти правовому вихованню населення.

Служба Безпеки України. Згідно Закону України «Про службу безпеки України» від 25.03.1992 року з наступними змінами та доповненнями від 13.07.2023 року ця служба покликана забезпечити державну безпеку України. У статті 2 цього Закону визначено завдання, які покладаються на Службу Безпеки України зокрема: захист державного суверенітету, конституційного строю, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного та оборонного потенціалу України законних інтересів держави і прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спецслужб, інших злочинних посягань з боку іноземних організацій, груп та окремих осіб. У відповідності до чинного національного законодавства та ратифікованих міждержавних угод виявлення та припинення існування наркотрафіків, транснаціональних каналів незаконної міграції та торгівлі людьми.

Перераховані завдання стосуються зовнішніх суб'єктів підривної діяльності. Але, нажаль, є і внутрішні суб'єкти, які можуть нанести значної шкоди державним інтересам України і тому на СБУ покладені завдання щодо попередження злочинності проти миру та людства, проявів тероризму, організованої злочинності, кримінальних правопорушень в сфері управління та економічної діяльності.

Органи охорони державного кордону. Прикордонні війська України діють на підставі Закону України «Про прикордонні війська України» від 4 листопада 1991 року. У відповідності до цього закону прикордонні війська покликані попереджувати злочини, пов'язані з порушенням режиму державного кордону України. На виконання цього завдання органи охорони державного кордону вживають наступні заходи: згідно із Законом України “Про оперативно-розшукову діяльність” від 18 лютого 1992 року в межах компетенції спільно з іншими уповноваженими правоохоронними органами здійснюють оперативно-розшукову діяльність, забезпечують надійну охорону державного кордону, перекриття каналів проникнення в Україну нелегальних мігрантів, предметів контрабанди, зокрема наркосировини, зброї, боєприпасів та інших засобів вчинення тяжких та особливо тяжких кримінальних правопорушень, впроваджують в повсякденну діяльність пунктів пропуску системи перевірки розшукуваних осіб та автотранспорту, що зник разом з ними, серед громадян та транспортних засобів, які перетинають державний кордон, вживають заходів щодо недопущення незаконного перетину кордону, згідно Закону України “Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону” налагаджують взаємодію з населенням щодо охорони громадського порядку і державного кордону

Митні органи України. Митна служба України здійснює свою діяльність у відповідності до Указу Президента України «Про державну митну службу України» від 23 березня 1998 року з наступними змінами та доповненнями від 08.04.2011 року. У відповідності до цього Указу митні органи України здійснюють ряд заходів щодо спеціально-кримінологічної профілактики злочинності пов'язаної з порушенням порядку переміщення через митний кордон

товарів та послуг (контрабанда, незаконний експорт та імпорт, транзит угнаних транспортних засобів, тощо). Основними напрямками профілактики злочинності у сфері незаконного перетину через митний кордон України товарів та послуг є: вдосконалення процедури митного оформлення товарів розробка методик виявлення незаконного перетину митного кордону товарів та послуг, насичення пунктів пропуску через державний кордон України спеціальною технікою, яка дозволить з одного боку виявляти факти незаконного перетину митного кордону товарів та послуг, а з іншого боку прискорить та спростить процедуру законного перетину, налагодження партнерських стосунків і обміну оперативною інформацією (в межах чинного законодавства та ратифікованих міжнародних угод) з аналогічними службами суміжних країн.

Державна податкова служба України. Органи державної податкової служби діють у відповідності у відповідності до Закону України «Про державну податкову службу України» і із змінами та доповненнями на них покладені наступні завдання: Завданнями органів державної податкової служби є:

- здійснення контролю за додержанням податкового законодавства, правилності обчислення, повнотою і своєчасністю сплати до бюджетів, державних цільових фондів податків і зборів (обов'язкових платежів), а також неподаткових доходів, установлених законодавством (далі податки, інші платежі);
- внесення у встановленому порядку пропозицій щодо вдосконалення податкового законодавства;
- прийняття у випадках, передбачених законом, нормативно-правових актів і методичних рекомендацій з питань оподаткування;
- формування та ведення Державного реєстру фізичних осіб платників податків та інших обов'язкових платежів та Єдиного банку даних про платників податків юридичних осіб;
- роз'яснення законодавства з питань оподаткування серед платників податків;
- запобігання злочинам та іншим правопорушенням, віднесенням законом до компетенції податкової міліції, їх розкриття, припинення, розслідування та провадження у справах про адміністративні правопорушення.
- і в межах компетенції наданої цим законом здійснюють наступні заходи профілактики кримінальних правопорушень в сфері оподаткування:

Державний департамент України з питань виконання покарань. На Департамент покладено завдання здійснення державно політики в галузі виконання кримінальних покарань. Їх діяльність має профілактичний зміст у силу своєї спрямованості на виправлення засуджених, попередження вчинення ними нових кримінальних правопорушень.

Специфіка профілактичної роботи з засудженими залежить від виду покарання і режимних вимог. Особливе значення для попередження рецидивної злочинності має робота в місцях позбавлення волі по підготовці засуджених до звільнення, взаємодія з територіальними органами внутрішніх справ, органами соціального захисту з питань, пов'язаних із соціальною адаптацією

даної категорії осіб, трудовим і побутовим влаштуванням, контролем за їх поведінкою у період адаптації тощо.

Національна поліція України. За місцем в системі профілактики злочинності підрозділи посідають чільне місце і відіграють провідну роль в цьому процесі профілактичної діяльності. Нацполіція має складну, розгалужену структуру, адаптовану під завдання покладені на них, в тому числі і в галузі профілактики злочинності. Складовою частиною є Нацполіція, в діяльності якої об'єднуються слідчі, оперативно-розшукові, адміністративні, дозвільні, реєстраційні, охоронні заходи профілактики злочинності. В своїй діяльності поліція керується Законом України “Про Національну поліцію” зі змінами і доповненнями від 13.07.2023 року. Цей закон відносить попередження кримінальних та інших правопорушень до числа основних обов’язків Нацполіції. Згідно Закону, відповідно до поставлених перед нею завдань, Нацполіція зобов’язана запобігати і припиняти кримінальні правопорушення, виявляти сприятливі їм обставини, і в межах своїх прав вживати заходів до їх усунення.

Завданнями поліції є надання поліцейських послуг у сферах:

- 1) забезпечення публічної безпеки і порядку;
- 2) охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави;
- 3) протидії злочинності;
- 4) надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги.

Підрозділи Нацполіції в процесі профілактичної діяльності правомочні:

- проводити бесіди;
- застосовувати заходи адміністративно-правового впливу;
- здійснювати віктимологічну профілактику;
- вилучати речі, предмети, речовини, які заборонені до цивільного обігу або зберігаються без відповідного дозволу;
- контролювати збереження і використання зброї, боєприпасів, вибухових речовин;
- вимагати обов’язкових перевірок, інвентаризацій і ревізій виробничої, господарської, фінансової, торгової діяльності;
- проводити контрольні закупки, вилучення та дослідження зразків сировини і продукції.

Особливістю профілактичної діяльності поліції є те, що поряд із гласними способами збирання інформації, заходами виховного і виховно-правового впливу застосовуються оперативно-розшукові (негласні) заходи.

Основними етапами попереджувальної роботи в Нацполіції є:

- розробка та реалізація загальних напрямів профілактики на основі аналізу рівня, структури і динаміки злочинності;
- конкретизація загальних напрямків до рівня вирішення окремих завдань на самих небезпечних в кримінальному відношенні територіях та

об'єктах народного господарства, в тому числі колективні підприємства, установи, організації;

- індивідуально-виховна робота з особами, що перебувають на профілактичному обліку в підрозділах Нацполіції;
- попередження кримінальних правопорушень з боку осіб, про кримінальні наміри яких стало відомо;
- розкриття кримінальних правопорушень, попередження злочинної діяльності з метою недопущення вчинення злочинних дій, а також недопущення вчинення нових кримінальних правопорушень;
- робота з особами, що були раніше засуджені з метою не допустити вчинення нових кримінальних правопорушень.

4. Профілактична функція суду та органів юстиції

Судові органи вирішують завдання попередження кримінальних правопорушень за допомогою різних засобів і методів. Основними напрямками профілактичної діяльності судової системи є виявлення та усунення причин та умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, правове виховання громадян, активізація профілактичної діяльності громадськості.

Суд має право під час судового розслідування виявляти причини та умови, які сприяють вчиненню кримінального правопорушення. За наявності достатніх підстав суд окрему ухвалу, якою звертає увагу державних органів, громадських організацій та службових осіб на виявлені причини та умови, які потребують усунення. Ухвала частіше за все виноситься за умови відсутності в кримінальному провадженні подання органів досудового розслідування (хоча вона не є обов'язковою), неповноти виявлених ними причин та умов, їх неправильної оцінки неприйняття заходів щодо усунення останніх.

Виховно-профілактична функція судів у відповідності до чинного законодавства про судоустрій, шляхом вимоги до суду своєю діяльністю виховувати громадян у дусі точного і неухильного виконання законів, дбайливого ставлення до державної і приватної власності, дотримання трудової дисципліни, поваги до прав, честі і достоїнства громадян, формування чіткого усвідомлення невідоротності та справедливості покарання за вчинене кримінальне правопорушення.

Заходи стимулювання громадянської профілактичної активності можуть включати: розгляд клопотань про припинення кримінального провадження з передачею винного на поруки колективу підприємства, установи чи організації; правова допомога громадським організаціям; участь громадськості в відправленні правосуддя тощо.

Профілактика злочинності також здійснюється судами шляхом адміністративного та цивільного судочинства. Певну роль у зв'язку з цим відіграють господарчі суди, особливо у сфері виявлення та усунення обставин, які поро-

джують або можуть породити вчинення злочинних посягань в сфері господарської діяльності.

Органи Міністерства юстиції діють у відповідності до затвердженого Указом Президента України «Положення про Міністерство юстиції України» від 02 липня 2014 року зі зміненнями і доповненнями від 24.06.2023 року. Міністерство юстиції є ведучим органом в системі центральних органів виконавчої влади в галузі забезпечення реалізації державної правової політики, правової експертизи проєктів нормативних актів, державної реєстрації та систематизації законодавства України. Органи Міністерства юстиції беруть участь у профілактиці злочинності, реалізуючи свої завдання та функції з організаційно-методичного керівництва експертними установами, нотаріатом, службами судових виконавців, реєстраційною діяльністю.

До правових заходів профілактики відносяться:

- діяльність органів Міністерства юстиції щодо удосконалення законодавства й участі в законотворчій діяльності, систематизації і кодифікації законодавства, приведення його у відповідність із сучасним напрямком розвитку суспільства;
- вивчення ефективності діючого законодавства;
- робота зі створення єдиної системи правової інформації в масштабах країни;
- методичне керівництво правовою пропагандою, визначення її найважливіших напрямків, розробка ефективних засобів і методів пропаганди, а також впровадження їх у практику. До функцій органів юстиції, що мають профілактичну спрямованість, відносяться також організаційне та методичне забезпечення правового навчання у закладах освіти.

Висновки

Суб'єкти профілактики кримінальних правопорушень – це державні органи, громадські організації, соціальні групи, службові особи чи громадяни, які спрямовують свою діяльність на розроблення і реалізацію заходів, пов'язаних з випередженням, обмеженням, усуненням криміногенних явищ та процесів, що породжують злочинність, а також недопущення вчинення кримінальних правопорушень на різних злочинних стадіях, у зв'язку з чим мають права, обов'язки і несуть відповідальність.

За типом попереджувальної діяльності можна виділити таких суб'єктів, які: 1) визначають її основні напрями, завдання, форми (політику боротьби зі злочинністю), планують, спрямовують та контролюють її, забезпечують її правове регулювання; 2) здійснюють безпосереднє управління і координацію окремими напрямами і учасниками попередження злочинності; 3) виявляють та пізнають об'єкт попереджувального впливу та інформують про них інших суб'єктів; 4) виконують попереджувальні заходи щодо випередження, обмеження, усунення криміногенних явищ та процесів, захисту соціальних благ і особи; 5) реалізують заходи щодо запобігання і припинення кримінальних правопорушень і злочинності.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення суб'єктів профілактики кримінальних правопорушень.
2. Назвіть недоліки та переваги використання метафізичного підходу при типологізації суб'єктів профілактичної діяльності.
3. Розкрийте сутність типології запропонованої Данишиним.
4. Назвіть суб'єкти та їх функції у відповідності до типології заснованій на місці суб'єкту у відповідності до етапу профілактичної діяльності.
5. Перерахуйте основні суб'єкти профілактики загальнодержавного рівня.
6. Завдання Національної поліції України.
7. Особливості профілактичної діяльності підрозділів поліції.
8. Виховно-профілактична функція судів.
9. Перерахуйте нормативно-правові акти якими керуються в своїй діяльності правоохоронні органи.
10. Правові заходи профілактики Міністерства Юстиції.

Рекомендована література:

Базова:

1. Конституція України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
2. Кримінальний кодекс України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
4. Про Національну поліцію. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
5. Профілактика кримінальних правопорушень: Підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич О. Ф. Гіда та ін. ; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О.М. Джужи. К. : Атіка, 2011. 720 с.
6. Кримінологія (Особлива частина) : навчальний посібник / Кол. авторів: Блага А. Б., Васильєв А. А., Давиденко Л. М. та ін.; за заг. ред. О. М. Литвинова; наук. ред. серії О. М. Бандурка. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2011. 347 с.
7. Кримінологія: підручник / В. С. Ковальський, Г. С. Семаков, О. М. Костенко. К. : Юрінком Інтер, 2017. 344 с.
8. Кримінологія : підручник / А. М. Бабенко, О. Ю. Бусол, О. М. Костенко та ін. ; за заг. ред. Ю. В. Нікітіна, С. Ф. Денисова, Є. Л. Стрельцова. – 2-ге вид., перероб. та допов. Харків : Право, 2018. 416 с.
9. Кримінологія. Академічний курс / Кол. авторів; за заг. ред. О. М. Литвинова. К.: Видавничий дім «Кондор», 2018. 538 с.
10. Кримінологія : підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Черней, С. С. Чернявський та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. В. Чернея; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джужі. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 612 с.
11. Литвинов О. М., Орлов Ю. В. Кримінологія «свого часу»: наукові розвідки. Харків : «Право», 2021. 272 с.

Допоміжна:

1. Бандурка О. М. Профілактика злочинності. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. Київ : 2014. № 1. С. 115–124.
2. Ішук О. С. Структурні рівні організації кримінологічної діяльності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. Харків : ХНУВС, 2016. № 2 (13). С. 109–119.
3. Сідей О. В. Дискурсивний простір злочинності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. Харків : ХНУВС, 2016. № 1 (12). С. 102–109.

Лекція до теми:

«Види профілактики кримінальних правопорушень»

Мета лекції

Надання здобувачам вищої освіти, які вивчають положення профілактики кримінальних правопорушень, допомоги у вивченні її видів, а також з'ясуванні її значення та наукових основ розвитку.

План лекції

1. Поняття загальної та спеціальної профілактики кримінальних правопорушень.
2. Класифікація заходів загальної та спеціальної профілактики кримінальних правопорушень.
3. Індивідуальна профілактика кримінальних правопорушень та система заходів.
4. Віктимологічна профілактика кримінальних правопорушень.

Висновки

Питання для самоконтролю

Рекомендована література

1. Поняття загальної та спеціальної профілактики кримінальних правопорушень

У системі профілактики кримінальних правопорушень не дістало одного значного вирішення питання щодо поділу її на рівні. Різні автори інтерпретують рівні профілактики по-різному. Традиційно у кримінологічній науці виділяють наступні рівні профілактики кримінальних правопорушень:

1. загально-соціальна профілактика, тобто профілактична діяльність, що здійснюється у суспільстві в цілому;

2. профілактика у соціальних групах і колективах;
3. індивідуальна профілактика (рання і безпосередня).

Дехто з вчених (А. М. Бабенко) кримінологів виділяє четвертий рівень – профілактику кримінальних правопорушень на регіональному або галузевому рівні. Інші вчені (В. В. Галіна) пропонують складнішу будову структури профілактичної діяльності та поділяє профілактику кримінальних правопорушень на: загальну, спеціальну й індивідуальну, а також на моральну, кримінально-правову, кримінологічну та спеціальну.

У середині системи профілактики кримінальних правопорушень чітко проглядаються відмінності між заходами не персоніфікованого характеру, спрямованими на усунення криміногенних факторів, і індивідуалізованими заходами, адресованими конкретним особам. У зв'язку із цим, на нашу думку, що ґрунтується на аналізі значної кількості кримінологічної літератури та прикладів практичної профілактичної діяльності злочинності, зовсім обґрунтованою є диференціація профілактики кримінальних правопорушень на такі рівні:

- загальна профілактика, яка включає в себе як загально-соціальну, так і спеціально-кримінологічну профілактику злочинності (кримінальних правопорушень);
- індивідуальна профілактика, яка поділяється чотири рівні: рання профілактика; безпосередня профілактика; профілактика на етапі формування злочинної поведінки (пенітенціарна); профілактика рецидиву (постпенітенціарна).

Отже, загальна профілактика включає у себе загально-соціальну та спеціально-кримінологічну профілактику. Щоб дати поняття та охарактеризувати у повному обсязі загальну профілактику злочинності, необхідно розкрити його складові: загально-соціальну та спеціально-кримінологічну профілактику злочинності.

Загально-соціальна профілактика злочинності комплекс перспективних соціально-економічних і культурно-виховних заходів, спрямованих на подальший розвиток та вдосконалення суспільних відносин і усунення або нейтралізацію разом з тим причин та умов злочинності.

Загально-соціальна профілактика злочинності реалізує антикриміногенний потенціал суспільства в цілому, усіх його інститутів. Специфіка перехідного періоду, в якому перебуває наша країна, така, що у різних сферах соціального життя більш помітні кризи, диспропорції, інші негативні явища, що детермінують злочинність, ніж фактори, що споконвічно протидіють їй. Тим більше неможлива у нинішніх умовах трактування загально-соціальна профілактика злочинності у колишніх поняттях і вимірах. Із цього, звичайно, не випливає, що загально-соціальна профілактика злочинності стала неможливою, безглуздою або некорисною. Скоріше навпаки: визнання того, що злочинність є вже прямою і дуже серйозною загрозою національній безпеці, актуалізує значення та роль даного виду профілактичної діяльності.

У сучасній дійсності, незважаючи на складності і труднощі перехідного періоду, зароджуються додаткові (у принципі не нові, але ґрунтовно забуті) можливості протистояння злочинності на загально-соціальному рівні, наприклад, пов'язані з позитивними напрямками ринкових трансформацій або моральними цінностями релігійних конфесій.

Загально-соціальна профілактика залишається та має бути базою для боротьби зі злочинністю в цілому та, зокрема для системи загальної профілактики, адже заходи загальної профілактики відзначаються: масштабністю; всеохоплюючим і різностороннім характером; комплексністю і взаємозалежністю; безперервністю; радикальністю. Завдяки цим характеристикам загально-соціальна профілактика являє собою основу, фундамент спеціально-кримінологічної профілактики. Наприклад, цілеспрямовані зусилля співробітників правоохоронних органів і громадських формувань з охорони громадського порядку щодо організації у канікулярний час дозвілля складних підлітків, що підлягають або перебувають на профілактичному обліку у поліції, можуть мати успіх лише в умовах, коли суспільство, держава, освітньовиховні структури приділяють необхідної увагу питанням життєзабезпечення, розвитку і соціалізації підростаючого покоління, а саме: виділяються на це необхідні кошти; проводиться продумана соціальна політика щодо охорони інтересів і поліпшення становища дітей; тощо. Точно так само спеціальні заходи профілактики майнових кримінальних правопорушень можуть бути результативними у тому випадку, якщо вони здійснюються в умовах нормальної роботи економічних, фінансових, контрольних механізмів.

Загально-соціальна профілактика злочинності полягає в тому, що її здійснення зменшує соціальні суперечності, криміногенне протистояння різних верств населення, рівень безробіття, підвищує стандарт життя людей, створює необхідні умови для легалізованого одержання достатніх прибутків громадянами, сприяє побудові міцного фундаменту, щодо нормального функціонування всіх соціальних сфер, виховання та контролю над дітьми і молоддю, оздоровлення морального клімату в суспільстві, впровадження високих моральних цінностей у ньому, додержання демократичних засад, тощо. Загально-соціальна профілактика охоплює великий спектр сфер життєдіяльності нації. Наприклад, у сфері економіки – це розвиток виробництва на основі сучасних технологій, продумана структурна та інвестиційна стратегія, законний перерозподіл власності, зміцнення національної валюти та усієї фінансової системи, зниження інфляції та багато інших аспектів удосконалення економічних, а також тісно пов'язаних з ними розподільних відносин. У політичній сфері – це становлення та розвиток нової української державності, зміцнення демократії; зміцнення всіх галузей влади, реалізація політичної волі у протистоянні соціально негативним явищам і процесам в умовах багатопартійності. У соціальній сфері усунення різкого соціального розшарування суспільства; підтримка незаможних громадян; зміцнення сімейних підвалин; забезпечення належних умов для соціалізації особистості; подолання її соціа-

льного відчуження; обмеження негативних наслідків безробіття, змушеної міграції людей, тощо. У правовій сфері удосконалювання законодавства, прямо не націленого на профілактику злочинності, а, що має предметом правове регулювання різноманітні суспільні відносини іншого характеру, (трудові, сімейні, тощо), які, будучи нормативно неупорядкованими, можуть відігравати криміногенну роль.

Іншими словами загально-соціальна профілактика – це позитивний ефект продуманої соціальної політики, яка здійснюється не тільки і не стільки з метою безпосередньої профілактики злочинності. Прогресивні соціальні програми спрямовані на утвердження законності, поваги до конституційних прав і свобод людини, зміцнення громадського порядку, дисципліни, на вирішення проблем поєднання громадських, виробничих, сімейно-побутових інтересів жінок і сім'ї, соціальної адаптації маргінальних верств населення тощо.

Основне спрямування загально-соціальної профілактики направлене на причини, умови злочинності, у всьому їхньому різноманітті. Таким чином, заходи загально-соціальної профілактики мають винятково широкий діапазон, вони впливають практично на всі види, групи, різновиди причин, умов та інших детермінант злочинності. Багатоаспектний, комплексний характер профілактики злочинності найбільше яскраво проявляється саме на загально-соціальному рівні. При цьому сильною стороною загально-соціальної профілактики є взаємозв'язок різних заходів (економічних, соціальних, культурно-виховних, правових та ін.).

Спеціально-кримінологічна профілактика сукупність заходів спеціально направлених і цілеспрямованих на боротьбу зі злочинністю, які здійснюються органами, підприємствами, організаціями, установами, які мають функції, закріплені у нормативно-правових актах, пов'язані з цією боротьбою.

Спеціально-кримінологічна профілактика злочинності, на відміну від загально-соціальної, має цілеспрямований характер на недопущення кримінальних правопорушень. Спеціальне призначення для виявлення, блокування, нейтралізації або усунення причин та умов злочинності – її профілююча ознака та головна особливість. Поряд із цим спеціально-кримінологічна профілактика включає запобігання кримінальних правопорушень, що замислюються, готуються, а також припинення вже розпочатих кримінальних правопорушень.

Спеціально-кримінологічні заходи повинні розроблятися та здійснюватися відносно різних видів кримінальних правопорушень і типів злочинної поведінки та щодо різних сфер суспільного життя, різних соціальних груп, галузей господарства, тому, що вони характеризуються особливостями процесів детермінації.

Спеціально-кримінологічна профілактика органічно доповнює та конкретизує загально-соціальну, але заходи спеціально-кримінологічної профілактики ухвалюються у розрізі окремих його складових і мають тимчасові рубежі. Вони цілеспрямовані, спеціалізовані і так чи інакше локалізовані у часі та просторі щодо певних строків проведення, різних галузей господарства, то-

що. По суті, лише одна ця ознака (цілеспрямованість) має абсолютне значення, відіграє роль якісного критерію для розмежування розглянутих підвидів загальної профілактики злочинності. Інші відмінності між ними є не стільки сутнісними, скільки кількісними. Так, загально-соціальні заходи, хоча й можуть у принципі здійснюватися на рівні особливого (стосовно до окремих галузей господарства, соціальним групам населення) і навіть одиничного (індивідуальна профілактика), але в основному своєму обсязі є загальними, тобто діючими у масштабі всього суспільства, держави. Ефект профілактики злочинності заходами економічного, соціального, політичного, культурно-виховного характеру досягається головним чином у результаті загально-соціальної профілактики, але аналогічні за змістом профілактичні заходи можуть здійснюватися (принаймні, активно ініціюватися) і в рамках спеціально-кримінологічної діяльності. Правові заходи можуть входити до складу загально-соціальної профілактики, але вони характерні для спеціально-кримінологічної профілактики. Приклади подібного взаємопроникнення, своєрідного переплетення загально-соціальних і спеціально-кримінологічних профілактичних заходів можна було б привести не тільки виходячи із цих підстав (масштаб, зміст), але й інших.

Загально-соціальна та спеціально-кримінологічна профілактика злочинності взаємопов'язані між собою і взаємодоповнюють один одного. Тому, й є підвидами такого ємкісного виду, як загальна профілактика.

Загальна профілактика це система заходів щодо виявлення та усунення об'єктивних зовнішніх причин, що породжують злочинність, і умов, що сприяють її існуванню, на всій території України, в окремому її регіоні, галузі народного господарства, відносно частини населення або груп осіб, а також на підприємстві, в установі або організації незалежно від форм власності. Вона реалізується при активному використанні соціальних, економічних, політичних, правових і інших антикриміногенних факторів.

Необхідно також відзначити зв'язок понять «загальної профілактики кримінальних правопорушень» та «загальної превенції», яке сформувалося в рамках кримінального права та означає стримуючий вплив кримінально-правових норм на свідомість і поведінку людей за рахунок інформації, що утримується в них, про можливість відповідальності і покарання за вчинення кримінальних правопорушень. Однак, поняття загальної превенції значно вужче поняття загальної профілактики, адже перша являє собою лише окремий елемент механізму профілактики кримінальних правопорушень у цілому.

Велике практичне значення має розподіл профілактики злочинності на загальну та індивідуальну. Воно проводиться у деяких нормативних актах і є основою для вирішення таких важливих питань, як розмежування компетенції суб'єктів загальної профілактики, спеціалізація суб'єктів, аналіз результатів і оцінка ефективності профілактичних заходів, тощо. А також, суттєвим є й те, що цей розподіл базується на деяких загальновизнаних положеннях, які стосуються природи злочинності, особливостях її детермінації.

Отже, *загально-соціальне запобігання злочинності* – це насамперед комплекс перспективних соціально-економічних і культурно-виховних заходів, спрямованих на подальший розвиток та вдосконалення суспільних відносин і усунення або нейтралізацію разом з тим причин та умов злочинності. Тому вирішальна роль у поступовому зменшенні соціальних суперечностей в усіх сферах соціального життя належить, розумній господарсько-організаційній та культурно-виховній діяльності державних органів, підприємств, установ, фірм, громадських організацій.

Спеціально-кримінологічне запобігання – це сукупність заходів боротьби зі злочинністю, змістом яких є різноманітна робота державних органів, громадських організацій, соціальних груп і громадян, спрямована на усунення причин та умов, що породжують і сприяють злочинності, а також недопущення вчинення кримінальних правопорушень на різних стадіях злочинної поведінки. Спеціально-кримінологічне запобігання кримінальних правопорушень складається із трьох напрямів діяльності: кримінологічної профілактики; відвернення кримінальних правопорушень; припинення кримінальних правопорушень.

2. Класифікація заходів загальної та спеціальної профілактики кримінальних правопорушень

У системі загальної профілактики кримінальних правопорушень, необхідно виділити із усього різноманіття профілактичних заходів ті, які спрямовані на виявлення, обмеження або нейтралізацію дії найбільш значущих криміногенних факторів (детермінантів злочинності). Саме такі заходи носять загально-профілактичний характер і тісно пов'язані із загально-соціальним впливом на злочинність. Саме ж загальна профілактика кримінальних правопорушень полягає в діяльності, спрямованій на обмеження криміногенного впливу тих елементів соціального середовища, які визначають зміни у злочинності як масовому соціальному явищі. Основні сучасні підходи до загальної профілактики кримінальних правопорушень отримали свій розвиток та закріплені у цілій низці нормативно правових актів, що регламентують профілактичну діяльність органів державної влади (законодавчої, виконавчої, судової), органів місцевого самоврядування, прокуратури, Національної поліції, служби безпеки, фіскальної служби, інших правоохоронних та контролюючих органів, закладів охорони здоров'я, освіти, засобів масової інформації, громадських організацій, підприємств, установ і організацій не залежно від форм власності, окремих громадян, які приймають участь (або можуть приймати) у профілактиці кримінальних правопорушень. У них, зокрема, визначається, що профілактика кримінальних правопорушень одне із пріоритетних напрямків боротьби зі злочинністю, основними завданнями якої є захист життя, здоров'я, прав і свобод громадян, власності, інтересів суспільства й

держави від злочинних та інших посягань, охорона громадського порядку і забезпечення суспільної безпеки.

Класифікувати заходи загальної профілактики варто на: загальні заходи профілактики кримінальних правопорушень та спеціальні заходи профілактики кримінальних правопорушень.

До загальних заходів профілактики кримінальних правопорушень належать:

1) кримінологічне дослідження проводиться для визначення ролі певних обставин, зумовлених діяльністю підприємств, установ, організацій або способом життя громадян, які порушують установлені законодавством правила, у вивченні причин та умов вчинення конкретного кримінального правопорушення, а також для прогнозування впливу цих обставин на стан злочинності у майбутньому та обґрунтування необхідності і спрямованості профілактичних заходів. Кримінологічне дослідження може проводитись у процесі розроблення проекту законодавчого або іншого нормативного акту, плану, програми профілактики кримінальних правопорушень, а також за результатами профілактичної перевірки на підприємствах, в установах, організаціях, узагальнення слідчої та судової практики. Кримінологічне дослідження може призначатися Верховною Радою України, Президентом України, Кабінетом Міністрів України, міністерствами та іншими центральними і місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та здійснюватися визначеними ними органами;

2) кримінологічна експертиза (проектів або чинних законів та інших нормативних актів) проводиться з метою визначення їх відповідності соціальним потребам суспільства у галузі правопорядку, виявлення можливих наслідків криміногенного або антикриміногенного характеру у результаті їх прийняття та застосування. Кримінологічна експертиза може призначатися суб'єктами профілактики правопорушень. Кримінологічна експертиза проводиться експертами (фахівцями-кримінологами). Залежно від змісту нормативного акту і характеру поставлених питань може бути проведена комплексна кримінологічна експертиза із залученням соціологів, юристів, економістів та інших фахівців. Кримінологічна експертиза може бути також доручена науково-дослідним установам або навчальним закладам, а також професійним асоціаціям (організаціям) кримінологів. Висновки за наслідками кримінологічної експертизи мають рекомендаційний характер для органу державної влади, який може скасувати розглянуті комісією проекти, унести в них відповідні зміни або мотивовано відхилити висновки експертної комісії;

3) профілактична перевірка, профілактичний припис, подання, постанова. Профілактична перевірка проводиться у разі отримання достатніх відомостей про наявність причин і умов, що можуть сприяти вчиненню кримінальних правопорушень, на підставі відповідних рішень працівниками правоохоронних органів. До участі у ній залучаються фахівці, а в разі необхідності – представники громадських організацій. Під час перевірки проводяться такі заходи: огляд території або приміщення, ознайомлення з необхідними доку-

ментами або матеріалами, відібрання пояснення у об'єктів щодо яких проводиться перевірка з питань, які стосуються перевірки, тощо. Профілактичний припис, подання чи постанова виноситься за результатами профілактичної перевірки щодо усунення причини та умови, що сприяють учиненню кримінальних правопорушень. У профілактичному приписі, поданні чи постанові визначаються заходи щодо усунення причин та умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, і термін їх виконання. Профілактичні приписи, подання чи постанови є обов'язковими для виконання;

4) повідомлення про невиконання профілактичного припису невиконання тягне за собою адміністративну або дисциплінарну відповідальність;

5) роз'яснення положень законодавства України з питань профілактики кримінальних правопорушень здійснюється суб'єктами профілактики кримінальних правопорушень, у межах своєї компетенції, і полягає у роз'ясненні серед населення, окремих його категорій, посадових осіб підприємств, організацій, установ положень законодавства України, у тому числі з питань профілактики кримінальних правопорушень, віктимологічної профілактики, зокрема щодо необхідності виявлення й усунення причин і умов, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, відповідальності за протиправні діяння;

6) інформування населення про стан правопорядку, засоби та методи захисту громадян і власності від правопорушень. Інформування населення про стан правопорядку, засоби та методи захисту громадян і власності від правопорушень проводиться через засоби масової інформації суб'єктами профілактики кримінальних правопорушень;

7) профілактична допомога полягає у: створенні пунктів допомоги знедоленим, центрів реабілітації та ресоціалізації осіб, звільнених з місць позбавлення волі, роз'ясненні небезпеки віктимологічної поведінки та адекватних дій в умовах, що сприяють учиненню кримінальних правопорушень, ініціативне надання послуг із захисту та охорони майна всіх форм власності на основі укладення письмових договорів, надання юридичної допомоги населенню та громадським об'єднанням, тощо.

Спеціальні заходи профілактики злочинності різноманітні та класифікуються за різними критеріями:

- 1) за змістом (економічні, політичні, культурно-виховні, тощо);
- 2) за масштабом дії (загальнодержавні, регіональні, місцеві, тощо);
- 3) залежно від моменту здійснення (рання і безпосередня профілактика первинних та профілактика рецидивних кримінальних правопорушень);
- 4) за ступенем радикальності (що запобігають можливості виникнення криміногенних явищ і ситуацій; що нейтралізують (блокують, мінімізують) такі явища і ситуації; що їх, що повністю усувають);
- 5) за правовою характеристикою (що базуються на нормах права, але ними не регламентовані (наприклад, правова освіта та виховання); що детально

урегульовані юридичними нормами (наприклад, адміністративний нагляд міліції за особами, звільненими з місць позбавлення волі).

б) за механізмом дії (заходи-сигнали (винесені слідчим постанови щодо усунення причин і умов, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення); заходи прямої дії (наприклад, удосконалення на підприємстві бухгалтерської звітності з метою недопущення економічних кримінальних правопорушень).

Разом з тим у профілактичній діяльності необхідно виділити конкретні заходи, що мають відверто виражене загально-профілактичне значення. До них слід віднести: виявлення й нейтралізацію криміногенних факторів, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень; створення на основі аналізу криміногенної обстановки умов, що об'єктивно перешкоджають вчиненню кримінальних правопорушень на певній території (об'єкті); внесення пропозицій щодо ослаблення, нейтралізації або усунення причин і умов злочинності у відповідні державні органи і громадські організації; ініціативне надання послуг з охорони майна всіх форм власності на основі висновку та виконання договорів у порядку, передбаченому чинним законодавством; здійснення правової пропаганди і правового виховання населення; формування суспільної думки, що об'єктивно відображає діяльність щодо профілактики кримінальних правопорушень; організацію й здійснення технічних і інших заходів щодо забезпечення особистої та суспільної безпеки; патрулювання силами органів правопорядку і громадськості у місцях з найбільш високим рівнем злочинності; проведення комплексних і цільових оперативно-профілактичних операцій щодо виявлення і припинення діяльності злочинних груп, затримання злочинців та інших правопорушників, поліпшення криміногенної обстановки на території, що обслуговується.

Як відзначали, загальна профілактика кримінальних правопорушень покликана протидіяти криміналізації соціальних процесів, позитивно впливати на створення і зміцнення у суспільстві атмосфери законності, усунення загроз правам, свободам і законним інтересам громадян. Найбільшу роль у досягненні цих цілей відіграють правове виховання населення, розробка і впровадження стандартів безпеки від кримінальних правопорушень, а також використання спеціальних методів профілактики окремих груп кримінальних правопорушень; залучення до профілактичної діяльності громадськості, у тому числі суспільних об'єднань правоохоронної спрямованості (народних і козачих дружин, загонів сприяння міліції, охоронних структур); інформування населення про засоби і способи правомірного захисту від злочинних посягань; здійснення загальної віктимологічної профілактики.

Слід мати на увазі, що чіткі розмежувальні лінії між різними видами, формами та методами профілактики кримінальних правопорушень провести неможливо. На практиці всі вони реалізуються у тісному взаємозв'язку між собою. Однак ключовою ідеєю загальної профілактики кримінальних правопорушень є вплив на детермінаційний комплекс злочинності, що й визначає її

специфіку. Саме тому виявлення та аналіз детермінантів злочинності, її видів і груп кримінальних правопорушень є логічно та практично вихідною для профілактики кримінальних правопорушень. Неможливо ефективно впливати на злочинність, не знаючи її причин та умов, що детермінують вчинення кримінальних правопорушень. При широкому детерміністському підході злочинність з'являється не як результат усталених причинних зв'язків, а як наслідок складної багатопланової детермінації, зокрема й самодетермінації.

Концептуальний аналіз причин та умов злочинності, дозволяє констатувати факт щодо складної багатофакторної природи цих явищ. Вони модифікуються специфічними особливостями різних регіонів, видозмінюються разом зі змінами у соціальному та правовому житті суспільства. Тому спроби створити універсальну модель причинного комплексу злочинності, придатну для всіх часів, є малопродуктивними.

На практиці процес виявлення причин та умов злочинності, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, часто зводиться лише до узагальнення даних про типові криміногенні фактори. Явна вузькість такого підходу може бути змінена за рахунок дотримання ряду вимог, диференціації аналітичної роботи.

Головною методологічною вимогою при вивченні причин та умов злочинності, є облік залежності її якісних і кількісних характеристик від стану соціального середовища (насамперед у таких сферах, як економіка, політика, культура, моральність).

Тому на першому етапі такого вивчення необхідно встановити (хоча б гіпотетично) коло соціальних явищ та процесів, що найбільше пов'язані зі злочинністю: ріст групової кримінальної свідомості, корупція, неефективність правоохоронної та правозастосовної діяльності, пияцтво, алкоголізм, наркоманія, люмпенізація і маргіналізація певних груп населення, деформація їх духовного життя, невротизація та психопатизація представників деяких верств населення, тощо.

На другому етапі слід виявити статистичні «кореляційні» зв'язки між криміногенними факторами та тими видами кримінальних правопорушень, які складають основний масив злочинності: крадіжки, заподіяння шкоди здоров'ю, грабежі, хуліганство, розбійний напади, тощо.

На третьому етапі виявляються ті умови, які перебувають у певній залежності від діяльності правоохоронних органів: система охоронних заходів, організація нагляду та контролю, технічні засоби захисту об'єктів, рівень правової поінформованості населення, тощо. Саме цей етап аналітичної діяльності створює реальні інформаційні передумови для розробки та реалізації цілеспрямованих і конкретних заходів загальної профілактики кримінальних правопорушень.

Результатом аналізу причин і умов злочинності і її видів повинне стати вживання заходів щодо їх усунення або обмеження дії. При цьому особливість діяльності правоохоронних органів у сфері усунення причин злочинно-

сті полягає в обмеженні їх можливостей. Що ж стосується нейтралізації умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, то тут внесок цих органів може бути більш вагомим. У змістовному плані їх діяльність являє собою реалізацію заходів-сигналів і заходів прямої дії.

Заходи-сигнали представляють сукупність кримінологічної інформації, у встановленому порядку, що направляється в ті органи, від яких залежить прийняття рішень щодо усунення виявлених криміногенних факторів. Найпоширенішими видами такої інформації є постанови слідчих, а також узагальнені інформаційні документи керівників правоохоронних органів. У цих документах, що направляються у державні органи, органи місцевого самоврядування, громадські організації, на підприємства та установи, вказуються матеріальні, організаційні, правові, виховні, технічні й інші обставини негативного характеру, що сприяли вчиненню кримінальних правопорушень або, що полегшили настання злочинного результату. Названі недоліки можуть бути наслідком порушень норм законів або інших нормативних актів, а також результатом дії організаційних, технічних та інших криміногенних факторів.

В узагальнених інформаціях необхідно також акцентувати увагу на здійсненні заходів щодо технічного зміцнення місць зосередження матеріальних цінностей, підвищенню ефективності використання заходів сигналізації та зв'язку, відродженню на новій основі діяльності громадських формувань правоохоронної та профілактичної спрямованості. Внесені пропозиції щодо усунення причин і умов, що сприяли вчиненню кримінальних правопорушень повинні бути законними, науково обґрунтованими, конкретними, економічно та соціально доцільними.

Заходи прямої дії це весь комплекс заходів, направлених на виявлення і усунення (нейтралізації) причин та умов кримінальних правопорушень. При цьому заходи прямої дії реалізуються правоохоронними органами як самостійно, так і у взаємодії з іншими суб'єктами профілактики кримінальних правопорушень.

Загально-профілактична діяльність правоохоронних органів досить різноманітна й багатопланова. Сутність цієї діяльності полягає у створенні умов, що об'єктивно перешкоджають вчиненню кримінальних правопорушень на певній території або об'єкті. У розпорядженні органів внутрішніх справ для цього є певні інформаційні та інші заходи, які найбільше активно реалізуються у повсякденній діяльності їх підрозділів. Так, на основі аналізу кримінальної ситуації та стану злочинності поліція реалізує загально-профілактичні функції на вулицях, у громадських місцях і житлових мікрорайонах. Запобігання найпоширенішим видам «вуличної» злочинності (кримінальних правопорушень проти життя, здоров'я і власності громадян) досягається цілим комплексом різноманітних заходів, до яких насамперед слід віднести методи спостереження, перевірки, контролю, що реалізуються у здійсненні патрульно-постової служби. В особливо складних в оперативному відношенні районах і містах регулярно проводяться оперативно-розшукові та наглядово-

профілактичні операції, а також перевірки місць концентрації громадян з антигромадською спрямованістю (кубла, ринки, зони комерційної торгівлі, готелі, гуртожитки). Дуже важливо активне застосування норм чинного законодавства щодо відповідальності за хуліганські прояви, незаконне носіння та зберігання зброї, погрозу вбивством, заподіяння шкоди здоров'ю, втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, що сприяє ефективному запобіганню більш тяжким кримінальним правопорушенням.

Останнім часом з метою загальної профілактики кримінальних правопорушень усе активніше застосовуються технічні засоби: технічне зміцнення житлових приміщень, під'їздів будинків, горищ і підвалів, поліпшення освітленості вулиць, тощо.

Досить актуальними завданнями загально-профілактичної діяльності Національної поліції є відновлення та розвиток мережі громадських формувань з охорони громадського порядку, налагодження та зміцнення ділових зв'язків з населенням, суспільним активом, виступи співробітників поліції (насамперед офіцери поліції сектору превенції) з питань боротьби зі злочинністю і забезпечення громадського порядку перед жителями та у трудових колективах. Організація і здійснення постійної взаємодії правоохоронних органів з іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями, благодійними й іншими фондами, суспільними об'єднаннями, засобами масової інформації повинні бути спрямовані на активізацію і конкретизацію їх участі у профілактиці правопорушень. Необхідно також розбудовувати взаємодію із цих питань із релігійними організаціями, з органами опіки, піклування, охорони здоров'я, освіти, служб зайнятості, центрами соціального захисту дітей і підлітків, будинками нічного перебування й центрами соціальної реабілітації. Останні можуть бути ефективно використані для оперативної і профілактичної роботи з особами, що займаються бродяжництвом і жебрацтвом.

Правову основу загальної профілактики кримінальних правопорушень складають: Конституція України, міжнародні Конвенції та протоколи до них, що ратифіковані Україною (наприклад: Конвенція ООН «Про наркотичні засоби», «Про психотропні речовини», тощо); закони України, що регулюють діяльність правоохоронних органів, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, а також участь підприємств, організацій, об'єднань громадян у сфері профілактики кримінальних правопорушень (наприклад: «Про Національну поліцію», «Про службу безпеки України», «Про прокуратуру», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», «Про оперативно-розшукову діяльність» та інші нормативно правові акти, що регламентують профілактичну діяльність органів державної влади).

Матеріальна, організаційна та правова база загальної профілактики кримінальних правопорушень різко розширилась, якби був прийнятий проект Закону України «Про профілактику кримінальних правопорушень», який розроблений і до цього часу не прийнятий Верховною Радою України. Цей

законопроект визначає коло суспільних відносин у сфері профілактики злочинної поведінки, систему заходів загальної та індивідуальної профілактики кримінальних правопорушень, надає їм обов'язкового характеру і регулює порядок їх здійснення державними органами, установами та організаціями, органами місцевого самоврядування, підприємствами, об'єднаннями громадян, а також права та обов'язки суб'єктів, що реалізують профілактичну функцію.

3. Індивідуальна профілактика кримінальних правопорушень та система заходів

Індивідуальна профілактика кримінальних правопорушень – різновид запобігання злочинності щодо конкретної особи. Тобто індивідуальне запобігання становить ту частину запобіжної діяльності, яка здійснюється на стадії, котра передуює виникненню злочинного наміру. Усунення безпеки потенційного кримінального правопорушення – головне завдання індивідуального запобігання.

Індивідуальна профілактика – це насамперед вплив на тих осіб, від яких можна чекати вчинення кримінальних правопорушень та їх соціальне оточення. Даний вид діяльності являє собою цілеспрямовану роботу з конкретною людиною та його найближчим оточенням. Об'єктами такої профілактики є індивіди, поведінка та спосіб життя яких свідчать про реальну можливість вчинення ними кримінального правопорушення. Погляди, мотиви, система ціннісних орієнтацій особи можуть стати основою для профілактичного впливу на неї лише в тому випадку, коли ці погляди, мотиви, орієнтації виразилися в антигромадській поведінці. Виходячи з механізму злочинної поведінки індивідуальна профілактика повинна бути спрямованою на особу та її негативні риси, на середовище, що формує цю особу, а також на умови, обставини, ситуації, що сприяють або полегшують вчинення кримінального правопорушення. При цьому слід мати на увазі, що мова йде про безпосередню діяльність відповідних суб'єктів, тобто тих, від кого виходить такий вплив.

У науковій літературі можна зустріти різні визначення індивідуальної профілактики кримінального правопорушення, але найбільш конкретизоване визначення є таким: індивідуальна профілактика система цілеспрямованого, організованого, з урахуванням педагогічних вимог, виховного впливу на свідомість, почуття, волю особи, що профілакується, з метою усунення, нейтралізації, блокування у неї негативних і, одночасно, формування позитивних якостей, стереотипів і звичок законотворчої поведінки.

Залежно від стадії генезу особи злочинця виділяють чотири види індивідуальної профілактики злочинності:

1. Рання профілактика стосується об'єктів, які перебувають на початковому етапі криміналізації особи, а саме: виявляти джерела кримінальних та інших антисуспільних впливів на особу (групу осіб) до того, як цей вплив не

подіяв на її (їх) поведінку; одночасно виявляти, коли для особи, яка профілакується, ці контакти стали цікавими, для того щоб впливати на конкретні життєві обставини. Завдання ранньої профілактики полягає у запобіганні джерелам негативного впливу і роз'ясненні особі, що профілакується, небезпечності таких контактів. Ранню профілактику можна поділити на два види: а) рання профілактика стосовно третіх осіб з метою перевиховання конкретної особи (наприклад, профілактичний вплив на батьків неповнолітнього з метою, щоб останні вплинули на перевиховання своєї дитини); б) рання профілактика стосовно конкретної особи;

2. Безпосередня профілактика стосується осіб, поведінка яких свідчить про розвиток у них негативних інтересів, звичок, стереотипів (відчуження від позитивного мікросередовища, сумнівні знайомства, безпосередні контакти з кримінальним середовищем і особами, що надмірно вживають алкоголь, немедицино вживають наркотичні засоби тощо); безпосередньо приймають участь у вчиненні адміністративних правопорушень. Завдання безпосередньої профілактики у стриманні особи від подальшого становлення на злочинний шлях та схилити її стати на шлях виправлення, оновлення мікросередовища в якому вона спілкується з негативного на позитивне;

3. Профілактика на етапі злочинної поведінки (пенітенціарний вид) стосується осіб, що вчинили кримінальні правопорушення і стосовно них суд прийняв рішення про застосування різних заходів кримінально-правового впливу. Завданням цього виду профілактики є стримування від повторного вчинення кримінального правопорушення шляхом демонстративних заходів контролю і жорстких роз'яснень правових наслідків кримінальних правопорушень. Цей вид профілактики реалізується в діяльності установ виконання покарань, завданням яких і є виправлення та ресоціалізація засудженого, а також здійснюється відповідними державними та громадськими організаціями при звільненні особи від реального кримінального покарання (умовне засудження, відстрочка виконання вироку тощо);

4. Профілактика рецидиву (постпенітенціарний вид) стосується осіб, що відбули кримінальне покарання у вигляді позбавлення волі, але підлягають нагляду з метою запобігання рецидиву. Завданням цього виду профілактики є повернення до загальноприйнятого суспільного життя осіб, які відбули покарання у вигляді позбавлення волі (надання допомоги по працевлаштуванню, проживанню, тощо).

Індивідуальна профілактика реалізується, як правило, у двох формах:

1. Якщо йдеться про усунення причин і умов, які сприяли вчиненню конкретних кримінальних правопорушень, що були виявлені у процесі діяльності спеціальних суб'єктів, то це вимоги про вжиття заходів організаційно-управлінського, економічно-технологічного й ідеологічного характеру, які реалізуються в особливому процесуальному акті – *прписі прокурора, поданій слідчого, окремії ухвалі суду*.

2. Якщо йдеться про особу конкретного злочинця, то застосовують програми індивідуального коригування правопорушуючої поведінки. У програмі відображаються: детальний портрет особи, характеристика основних факто-

рів мікросередовища, формування її негативних рис, а також передбачаються диференційовані заходи профілактичного впливу і критерії ефективності їх застосування.

У зв'язку із соціальними процесами, що відбуваються в суспільстві, змінами в кримінальній політиці, необхідністю економії кримінальної репресії значно збільшилося число осіб, які засуджувались до заходів покарання, що не пов'язані з позбавленням волі, а, що також звільняються від кримінальної відповідальності із застосуванням заходів адміністративного впливу. Ці процеси визначають особливу значимість індивідуальної профілактики кримінальних правопорушень, об'єктами якої є конкретні особи і їх соціальне мікросередовище з найбільш вираженими криміногенними характеристиками.

Проведення індивідуальної профілактики кримінальних правопорушень пов'язане з подоланням серйозних труднощів, багато з яких породжені особливостями сучасної ситуації. Основними із цих особливостей є наступні:

- раніше існуюча система недержавних суб'єктів індивідуальної профілактики (добровільні народні дружини, товариські суди, будинкові комітети, тощо) практично розпалася;
- число громадських помічників органів внутрішніх справ у проведенні індивідуальної профілактичної роботи (у тому числі суспільних вихователів) різко скоротилося або їх не стало взагалі (шефи, наставники, члени комсомольських оперативних загонів);
- значно знизилася можливість органів внутрішніх справ у наданні особам, що профілактуються, допомоги у побутовому і трудовому устрої, у ресоціалізації осіб, звільнених з місць позбавлення волі;
- через збільшення числа безробітних верств населення стрімко зросла кількість маргінальних елементів (волоцюг, жебраків, тощо), що майже піддаються індивідуально-профілактичному впливу та поповнюють лави злочинців;
- відсутність упевненості у завтрашньому дні, у перспективі соціального благополуччя – це ускладнює відносини у багатьох родинах, сприяє побутовим конфліктам, негативно впливає на виховання дітей, часом перекреслює всі зусилля індивідуально-профілактичного впливу;
- ліквідація одних (лікарняно-трудовах профілакторіїв) і спроби реорганізації інших (спецприймників, приймальників-розподільників для дітей) місць ізоляції маргінальних елементів і правопорушників різко знизили можливість застосування примусовий заходів до осіб, на яких переконання й надання допомоги не діють.
- Усе це змушує шукати нові форми та методи індивідуально-профілактичного впливу, вживати заходів щодо відновлення у зміненому вигляді системи суб'єктів і заходів індивідуальної профілактики.

Об'єктами індивідуальної профілактики кримінальних правопорушень є:

- антигромадська поведінка та спосіб життя особи, що призводить вчинення кримінальних правопорушень;
- кримінологічнозначущі особистісні характеристики людини, що обумовлюють деформацію його поведінки;

- кримінологічнозначущі психофізіологічні особливості (у міру їх схильності виправленню, зміні, лікуванню);
- безпосередні умови несприятливого формування та життєдіяльності особистості (насамперед у родині) або побутову оточенні, у сферах праці, навчання, дозвілля, в інших мікросоціальних групах, у першу чергу антигромадської спрямованості, а також неблагополучні умови індивідуального буття;
- елементи несприятливої життєвої ситуації, які об'єктивно мають криміногенний характер і існують досить тривалий час.

Зазначимо, що особа є важливою ланкою у причинному ланцюжку злочинної поведінки. Вона взаємодіє із криміногенним мікросередовищем, через неї змінюється його вплив. На особу у першу чергу направлений профілактичний вплив. Метою індивідуальної профілактики є позитивна корекція особистості, що призводить до зміни її поведінки від антигромадської до законослухняної. Досягнення цієї мети вимагає розв'язання низки конкретних завдань:

- виявлення осіб, поведінка яких свідчить про реальну загрозу вчинення кримінальних правопорушень;
- вивчення цих осіб та джерел негативного впливу на них;
- прогнозування індивідуальної поведінки;
- планування заходів індивідуальної профілактики;
- позитивний коригувальний вплив;
- постановка особи на облік;
- контроль за поведінкою та способом життя особи (наприклад: встановлення адміністративного нагляду за особами звільненими з місць позбавлення волі).

Вирішення цих завдань покладене на суб'єктів, яким законодавчо закріплено здійснення індивідуальної профілактики кримінальних правопорушень. До таких суб'єктів відносяться Генеральна прокуратура України, Міністерство внутрішніх справ України, Міністерство юстиції України, Державний департамент України з питань виконання покарань, Служба безпеки України, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство освіти і науки України, Державна митна служба України, Державна прикордонна служба України, громадські організації з охорони громадського порядку тощо. Але основний обсяг цієї діяльності здійснюють Нацполіції у взаємодії з іншими правоохоронними органами та громадськістю.

Варто відзначити й те, що забезпечення ефективності індивідуальної профілактики кримінальних правопорушень неможливо без дотримання таких основних вимог:

- своєчасність (несвоєчасне виявлення та вжиття заходів впливу до правопорушників та їх оточення призводить до формування звички пов'язаної з антигромадською поведінкою, а також значно підвищує ймовірність вчинення особою кримінального правопорушення);
- послідовність (індивідуальний вплив повинен спланований бути так, щоб його інтенсивність послідовно збільшувалась або зменшувалась залежно від результатів);

– реальність (заходи впливу повинні відповідати можливостям їх реалізації);

– законність (індивідуальна профілактика будується на основі чіткого дотримання законодавства, прав, свобод та законних інтересів громадян).

При цьому необхідно мати на увазі, що визначення кола осіб, що потребують профілактичного впливу, при відсутності законних підстав може викликати безпідставне рішення, а тим самим обмеження прав громадян.

Стосовно індивідуальної профілактичної роботи правоохоронних органів такі підстави це насамперед факти протиправної поведінки конкретних осіб. Саме вони надають право поставити особу на профілактичний облік, що тягне за собою певне обмеження його прав і свобод. Тому категорії цих осіб і види їх антигромадської поведінки визначені нормативно-правовими актами України, що визначають межі індивідуальної профілактичної роботи правоохоронних органів.

Віднесені до таких категорій осіб щодо яких можуть застосовуватися заходу індивідуальної профілактики кримінальних правопорушень:

1) особи щодо яких здійснюється контроль над дотриманням установлених для них відповідно до закону обмежень.

2) особи зі стійкою протиправною поведінкою, що неодноразово та грубо порушували громадський порядок; систематично вживають наркотичні або інші одурманюючі засоби без призначення лікаря; що зловживають алкоголем, поведінка яких становить небезпеку для оточуючих, унаслідок чого до них застосовувалися заходи адміністративного впливу; що грубо порушують обов'язки щодо виховання дітей і своєю поведінкою втягують їх у вчинення правопорушень;

3) особи, що притягувались до відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень, а також є підозрюваними або обвинувачуваними у вчиненні кримінального правопорушення (у період розслідування) або щодо яких кримінальне провадження припинено, зважаючи на nereабілітуючі обставини, а також особи щодо яких у розпочатому кримінальному провадженні відмовлено за цих обставин.

Індивідуальна профілактична робота проводиться також з особами, що є потенційними та реальними жертвами кримінальних правопорушень внаслідок своєї поведінки, способу життя, фізичних або психічних особливостей, соціально-рольових цінностей.

Індивідуальна профілактика починається з виявлення осіб, поведінка яких свідчить про реальну небезпеку вчинення ними кримінальних правопорушень. Повнота виявлення таких осіб можлива за допомогою систематичного і своєчасного надходження і вивчення інформації із усіх можливих джерел (оперативно-профілактичні обліки, кримінальні провадження, матеріали про відмову в початку кримінального провадження, матеріали про адміністративні та інші правопорушення, вирoki судів, матеріали виправних та виховних установ, заяви і листи громадян, повідомлення державних, недержавних органів і організацій, матеріали періодичної преси, радіо, телебачення).

Виявлення нерозривно пов'язане з вивченням осіб, які є об'єктами індивідуальної профілактики. При цьому вивченню підлягають наступні конкретні дані, що характеризують особу, що профілакується:

1. Злочинна та інша протиправна поведінка: коли, де й за що притягувався до кримінальної або адміністративної відповідальності, який захід покарання або стягнення був призначений, де відбував покарання і як характеризувався в цей період.

2. Злочинний досвід: особливі навички підготовки, вчинення кримінальних правопорушень та приховування їх слідів, поінформованість про методи оперативної роботи, участь у злочинних угрупованнях, тощо.

3. Фактори, що детермінують злочинну та іншу протиправну поведінку: що було причиною кожного правопорушення, щодо кого вони були вчинені та за якими мотивами або були пов'язані з пияцтвом та вживанням наркотиків, конфліктом у сімейно-побутовій сфері, які умови сприяли або полегшили вчинення правопорушень, тощо.

4. Соціально-демографічні та соціально-рольові характеристики: вік, сімейний стан, склад родини, місце проживання; освіта, культурний рівень; соціальний стан; спеціальність, службове становище, виробничий стаж; відношення до праці, власності, виконання загальногромадянських обов'язків, родини, дітей, тощо.

5. Умови життя та найближче оточення: характеристика членів родини, сімейно-побутових відносин; житлові умови; морально-психологічний клімат у трудовому колективі, взаємини з товаришами по службі, умови роботи, матеріальна забезпеченість; коло спілкування, хто з найближчого оточення може вплинути, має авторитет, тощо.

6. Індивідуально-психологічні особливості: розвиток інтелекту (рівень розумового розвитку, база знань, життєвий досвід, широта й спрямованість поглядів, тощо); риси характеру (ступінь замкнутості або товарищескості; егоїстичність, легкодумство, безвідповідальність; активність або пасивність, правдивість або брехливість; мстивість, жорстокість, нахабність, хитрість, задрісність, тощо); вольові якості (наполегливість, рішучість, організованість, здатність підкоряти собі інших або піддаватися чужому впливу, тощо); інтереси (до матеріальних або духовних благ, до читання, спортивних ігор, полювання, рибного лову, технічної творчості, тощо).

7. Фізіопсихологічні особливості та захворювання (алкоголізм, наркоманія, психопатія, відхилення у статевих питаннях, тощо).

8. Особливі схильності антигромадського характеру: до вживання спиртних напоїв або наркотиків, азартних ігор, розпусного або паразитичного способу життя, агресивно-конфліктної поведінки, тощо.

З метою всебічного вивчення особистості можуть застосовуватися такі методи, як ознайомлення з різними документами (у тому числі й узагальнення незалежних характеристик); аналіз вчинків особи, що профілакується,

бесіди із громадянами, що добре знають таку особу, вивчення навколишнього його середовища, тощо.

У процесі вивчення особи здійснюється прогнозування її індивідуальної поведінки. Інформація про минуле та сьогодення особи, соціальні зв'язки, найближче оточення є основою для прогнозу її майбутньої поведінки. Прогнозування злочинної поведінки та індивідуальна профілактика багато у чому єдиний процес. Профілактика сама по собі передбачає постійне, всебічне та глибоке вивчення особи, її поведінки, зв'язків і прагнень.

Прогнозування злочинної поведінки є основою для планування заходів індивідуальної профілактики. Планування заходів індивідуальної профілактики покинуто в порядкувати складний і багатограний процес профілактичного впливу, зробити його цілеспрямованим, визначити найбільш раціональні шляхи профілактичної роботи з особами, що перебувають на профілактичному обліку, забезпечити вибір необхідних тактичних методів і прийомів.

Заходи індивідуальної профілактики кримінальних правопорушень:

- профілактична бесіда – застосовується за наявності інформації про те, що особа вчинила протиправні дії, які можуть призвести до вчинення кримінального правопорушення, з метою роз'яснення суспільної небезпечності та усного попередження про неприпустимість протиправних і антигромадських дій, що посягають на громадський порядок і громадську безпеку, а також встановлений порядок управління. Така особа викликається за місцем проживання або роботи (служби) до відповідного органу внутрішніх справ або служби безпеки;

- офіційне застереження застосовується до особи, яка двічі протягом року притягувалась до адміністративної відповідальності за вчинення адміністративних правопорушень. Особі оголошується начальником територіального органу внутрішніх справ (заступником або начальником підрозділу) офіційне застереження про неприпустимість протиправної поведінки та можливі заходи профілактичного впливу та оформлюється протокол, що підписується правопорушником і службовою особою;

- профілактичний облік – застосовується для систематичного і цілеспрямованого здійснення заходів індивідуальної профілактики щодо особи, поведінка якої свідчить про реальну можливість вчинення нею кримінального правопорушення, тому така особа підлягає взяттю на профілактичний облік в органі внутрішніх справ або службі безпеки;

- адміністративний контроль підрозділами Національної поліції України – застосовується до особи щодо якої встановлюється, здійснюється та припиняється адміністративний нагляд згідно Закону України «Про адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі»;

- соціальний патронаж – включає в себе комплекс заходів державної підтримки та допомоги щодо особи, яка потребує їх.

Безпосереднє здійснення індивідуальної профілактики досить тривалий і систематичний процес, що пов'язаний з впливом на особу, у процесі якого не-

обхідно комплексно застосовувати весь арсенал методів, усі засоби та заходи впливу. У практичній діяльності використовуються такі методи індивідуально-профілактичного впливу, як: переконання, надання допомоги, примус.

Метод переконання це комплекс виховних, роз'яснювальних заходів, що здійснюються з метою зміни антигромадської спрямованості осіб, що профілактуються, і закріплення їх позитивної соціальної орієнтації. Він застосовується у період знаходження осіб на профілактичному обліку для подолання або нейтралізації основних антигромадських орієнтацій, що можуть привести до вчинення кримінальних правопорушень. Основними формами реалізації методу переконання є індивідуальні або колективні бесіди, обговорення поведінки особи, встановлення над ним індивідуального або колективного шефства, спільна участь вихователя і особи, що перевиховується, у суспільно корисній діяльності, тощо. У процесі застосування методу переконання необхідно використовувати різноманітні психологічні та педагогічні прийоми впливу на розум, почуття і волю людини. Основною організаційно-тактичною формою виховного впливу на особу, що профілактуються, є бесіда. Використовуються бесіди трьох видів: попередня (або ознайомлювальна), профілактична і виховна. Попередня бесіда проводиться в індивідуальному порядку при постановці особи на профілактичний облік. Профілактична бесіда проводиться при наявності фактів антигромадської поведінки особи, що перебуває на профілактичному обліку. Виховна бесіда за своїм змістом та способом впливу нагадує профілактичну бесіду, але виховні бесіди проводяться, як правило, у неофіційній обстановці, частіше представниками громадськості за місцем проживання, навчання або роботи особи, що профілактуються.

Метод надання допомоги є, як правило, найбільш ефективним у профілактичній діяльності. Він використовується для трудового устрою, поліпшення побутових умов, організації дозвілля, встановлення соціально корисних контактів, планування грошових видатків, вибору життєвих цілей, тощо. Заходи надання допомоги у працевлаштуванні та створенні належних побутових умов, особливо особам, звільненим з місць позбавлення волі після відбуття покарання, регламентовані у низці нормативних актів. Однак у сучасних умовах їх застосування вкрай повне ускладнень, не забезпечується об'єктивними можливостями органів внутрішніх справ. У зв'язку із цим для надання допомоги особам, що профілактуються, необхідно використовувати можливості меценатів, різних фондів, служби соціального захисту населення, центрів соціальної реабілітації та інших подібних структур.

Метод примусу є одним з основних методів індивідуально-профілактичної діяльності. Він реалізується шляхом застосування різних за своєю юридичною природою, змістом і направленістю заходів впливу, які регламентуються нормами відповідних галузей права (цивільного, сімейного, адміністративного, тощо). До основних таких заходів, що найбільш часто застосовуються органами внутрішніх справ у встановленому законом порядку, відносяться:

- адміністративний арешт і адміністративне затримання для запобігання антигромадської поведінки особи та захисту громадян, членів його сім'ї від протиправних посягань;
- адміністративний нагляд, що має на меті здійснення профілактичного контролю над особами, що звільнилися з місць позбавлення волі та не стали на шлях виправлення;
- штраф, покликаний реалізувати матеріальну відповідальність особи за свої антигромадські провини та запобігти більш серйозні правопорушення;
- накладення та жорсткість обмежень щодо раніше засуджених осіб, які дозволяють установити бар'єри на шляху до протиправної діяльності та сприяють соціалізації особи.

Індивідуальна профілактика являє собою складний вид діяльності, оскільки вона завжди пов'язана з конкретною людиною, його індивідуальною неповторністю, зі специфікою тільки їм прожитому життя й тільки йому власного життєвого досвіду. Тому, оцінюючи її результативність, необхідно враховувати, що, по-перше, ефективність профілактики кримінальних правопорушень досягається за рахунок застосування не одного окремо взятого заходу, а цілого їх комплексу; по-друге, результат профілактичної роботи при тих самих формах і методах суттєво змінюється залежно від ступеня криміногенності кожного із трьох основних детермінантів злочинної поведінки особи, мікросередовища та конкретної ситуації; по-третє, інтенсивність профілактичних заходів перебуває у прямій залежності від ступеня прояву названих криміногенних факторів.

4. Віктимологічна профілактика кримінальних правопорушень

За останні тридцять років проблеми особи і поведінки потерпілих від кримінальних правопорушень стали предметом кримінальної віктимології. *Віктимологія у буквальному перекладі з латинської – жертва і грецької – вчення означає вчення про жертву.* Основними вихідними поняттями віктимології є «жертва», «віктимність», «віктимізація».

Жертва кримінального правопорушення з точки зору кримінальної віктимології – це потерпіла фізична особа незалежно від того, чи визнана вона потерпілою у кримінально-процесуальному порядку і чи оцінює себе такою об'єктивно. Поняття жертви аналогічне поняттю потерпілого. Головне міниться тут у тому, щоб потерпілий був одним з елементів криміногенної ситуації і своєю поведінкою певною мірою сприяв кримінальному правопорушню. Його необачна, ризикована, легковажна, розбещена, аморальна, неправомірна поведінка може полегшити, спровокувати кримінальне правопорушення проти нього самого, оскільки він може істотно впливати на мотивацію злочинної поведінки винного. І в той же час зважена, правомірна, передбачлива поведінка людини, що опинилася в криміногенній ситуації, здатна відвернути злочинне посягання на неї або звести його до мінімуму.

У зарубіжних країнах із кінця 40-х років XX століття послідовно втілюється ідея захисту жертв кримінальних правопорушень від протиправних дій злочинців та свавілля державних чиновників. Бенджаміном Мендельсоном, Гансом фон Гентігом, Гербертом фон Гентінгом, Генрі Елленбергером у той час були започатковані дослідження механізму злочинної поведінки з урахуванням віктимологічних аспектів. Вони сформулювали новий науковий напрям – віктимологію як систему знань про жертву кримінального правопорушення. Виникненню віктимології сприяли такі обставини: а) соціальні та політичні зміни, які сталися після Другої світової війни; б) руйнування традиційних інститутів соціальної солідарності внаслідок урбанізації та міграції; в) зміна ролі сім'ї у суспільстві; г) зростання безробіття (як легального, так і прихованого); д) зменшення гарантованих законом можливостей особи для компенсації шкоди від злочинних посягань; е) обмеженість традиційних моделей профілактики кримінальних правопорушень, спрямованих виключно на нейтралізацію кримінальної активності злочинців. Остання обставина спонукала правоохоронні органи якомога активніше використовувати можливості віктимологічної профілактики, головною метою якої є зниження ризику стати жертвою кримінального правопорушення. До цієї діяльності активно залучаються громадські організації, асоціації, різні спілки й комітети, клуби потерпілих тощо. Наприклад, у ФРН – це широко відоме громадське об'єднання “Біле кільце”, у США – Національна асоціація з надання допомоги жертвам та комітет “Жінки в боротьбі з погрозами зґвалтування”. На міжнародному рівні діють Всесвітня віктимологічна асоціація, Європейський форум підтримки жертв кримінальних правопорушень тощо. В Україні теж був створений правозахисний центр “Ла Страда – Україна”, що є членом Всесвітнього альянсу проти торгівлі жінками. Головною метою центру є запобіжна робота серед жінок, які збираються за кордон, стосовно того, як не потрапити в тенета секс-бізнесу і не стати жертвами торгівців людьми. Проблема захисту прав жертв кримінальних правопорушень дістала відповідне схвалення і в Організації Об'єднаних Націй. Генеральна Асамблея ООН 29 листопада 1985 року затвердила Декларацію головних принципів правосуддя для захисту жертв кримінальних правопорушень і зловживань владою. Крім тлумачення термінів “жертва кримінального правопорушення” та “жертва зловживань владою”, Декларація визначила такі головні напрями підтримки потерпілих: 1) упровадження в національне законодавство держав, членів ООН, міжнародних стандартів доступу потерпілих до системи правосуддя та державної підтримки; 2) кримінально-правова реституція жертвам, їх сім'ям або утриманням; 3) компенсації жертвам із державних і недержавних фондів; 4) надання необхідної матеріальної, медичної, психологічної та соціальної допомоги з урядових, добровільних громадських та місцевих джерел. Більшість розвинених країн ухвалили низку нормативно-правових актів, спрямованих на захист прав жертв кримінальних правопорушень. У Європі з 1950 року щорічно 22 лютого проводиться День їх підтримки. Саме в цей день в Англії

була опублікована Хартія підтримки потерпілих від кримінальних правопорушень. У США закон про права потерпілих від кримінальних правопорушень був прийнятий у 1980 році. Згідно з цим законом вони мають право: одержувати всю потрібну інформацію про види допомоги; вносити свої пропозиції про розміри і форми компенсації шкоди. Жертви кримінального правопорушення мають право не лише на відшкодування збитків самим винним, а й у порядку державної компенсації. У США створено Національну організацію допомоги жертвам кримінальних правопорушень, при Міністерстві юстиції функціонує Департамент допомоги таким жертвам. У 1984 році був заснований Федеральний фонд допомоги жертвам для додаткового фінансування двох головних національних програм. Перша програма розрахована на утримання державних, громадських і приватних служб; друга – на забезпечення штатів додатковими коштами для виплати потерпілим державної компенсації за шкоду, заподіяну кримінальним правопорушенням. Деяке просування в цьому напрямі відбувається і в Україні. Кримінальне процесуальне законодавство передбачає право потерпілого або його представників подати позов, який розглядається судом одночасно з кримінальним провадженням. Рішення про відшкодування збитків суд приймає і без наявності позову в порядку кримінально-правової реституції. Однак в умовах економічної нестабільності та низького життєвого рівня більшості населення України такі рішення дуже рідко виконуються в повному обсязі. Подібну ситуацію могло б змінити на краще створення державного фонду для відшкодування збитків потерпілим від кримінальних правопорушень. Це посилює соціальну захищеність людини, оздоровило моральну ситуацію в суспільстві, підвищило авторитет держави та її правоохоронних органів.

Ефективність віктимологічної профілактики неможлива без аналізу значного потоку відповідної інформації, яка дає змогу всебічно враховувати криміногенні чинники (як загальні, так і стосовно конкретного кримінального правопорушення). Місце, час, способи вчинення кримінальних правопорушень, найтипівіші категорії осіб, втягнутих у них як злочинців або потерпілих, – усе це треба ґрунтовно знати при організації попереджувальної роботи. Вивчення зібраної інформації дозволяє виявляти типових потенційних потерпілих, що може здійснюватися за трьома напрямками:

- від ситуації, коли, аналізуючи обстановку, “виходять” на конкретних віктимологічно уразливих у цій ситуації осіб;
- від злочинця, коли шляхом вивчення його зв’язків або типової поведінки визначається коло потенційних його жертв;
- від потерпілого, коли конкретна особа виявляє підвищені віктимні якості.

Важливим засобом загальної віктимологічної профілактики є *правове виховання*. Практика свідчить, що деякі кримінальні правопорушення стали можливими у зв’язку з правовою неосвіченістю потерпілих. Позитивний ефект досягається роз’яснювальною роботою серед населення, особливо тієї його частини, яка характеризується підвищеною віктимністю. Тут важливо

поширювати відомості про осіб, які завдяки своїй необачності стали жертвами кримінальних правопорушень, активніше використовувати радіо, телебачення, періодичну пресу. Виступаючи з лекціями і бесідами, працівники правоохоронних органів повинні звертати увагу на обставини віктимного характеру, рекомендувати бути пильнішим, дотримуватися правил безпеки, критичніше ставитися до своїх учинків.

Індивідуальна віктимологічна профілактика полягає у виявленні осіб із підвищеною віктимністю і проведенні з ними профілактично-виховних заходів, спрямованих на зниження ризику стати жертвою злочинних посягань. Прийоми і методи індивідуальної віктимологічної профілактики достатньо відомі. Проте вони, як правило, зводяться лише до захисно-виховної роботи з громадянами, які стали потерпілими. Робота з виявлення осіб із підвищеною віктимністю практично не ведеться. Така однобічність у віктимологічній профілактиці обумовлена, головним чином, відсутністю спеціальних методик виявлення осіб із підвищеною віктимністю і суб'єктів, які здійснюють цей вид профілактики. Індивідуальна віктимність проявляється у різноманітних формах. Скажімо, у потерпілих від шахрайства і зґвалтувань вона виражається в байдужій, аморальній, а то й провокуючій поведінці; від кишенькових крадіжок – у легковажній поведінці. Звичайно, як би ми не знали віктимологічні обставини і чинники, що призводять до кримінальних правопорушень, не покращували економічну ситуацію в країні й удосконалювали закони, все ж таки будуть існувати неухважні й безтурботні громадяни, які спроможні стати жертвою кримінального правопорушення. Але це не означає, що зменшення віктимності окремих людей є марною справою. Тут можливе використання двох взаємопов'язаних напрямів у рамках індивідуальної віктимологічної профілактики: а) виявлення осіб із підвищеною віктимністю; б) корекція віктимності в окремих громадян. Виявлення осіб з підвищеною віктимністю, тобто тих, хто потребує профілактичного впливу, є, по суті, і прогнозуванням їх віктимної поведінки. Таке прогнозування дуже складне. Обсяг і якість інформації повинні забезпечуватися вивченням не лише соціально-демографічних і правових ознак конкретної особи, але й даних, що характеризують особливості її поведінки. У цьому зв'язку особливого значення набуває методологічне забезпечення вказаної проблеми. Методологія прогнозування індивідуальної віктимної поведінки дістає своє втілення, насамперед, у принципах прогнозування. Одним із них є принцип можливості того чи іншого розвитку подій. Сутність його полягає в тому, що при оцінці явища, істинність якого невідома, треба керуватися найімовірнішою і найприйнятнішою інтерпретацією. З можливістю прогнозування тісно пов'язаний принцип відносності. Передбачення певних явищ не може бути абсолютним. У зв'язку з цим співвідношення пов'язаних між собою явищ, залежних від прогнозованого об'єкта й обсягу інформації про нього, визначає рівень відносності результатів прогнозу. Ще одним принципом є системність. У широкому розумінні він означає, що передбачення віктимної поведінки є ланкою в системі

прогнозування загальної поведінки людини. У вузькому значенні цей принцип розглядає передбачення віктимної поведінки як закінчену систему, всі елементи якої спрямовані на складання прогнозу віктимної поведінки. Виявивши певний ступінь віктимності й ознак, що визначають можливість її розвитку в подальшому, та використовуючи заходи індивідуальної віктимологічної профілактики, можна знизити потенціал віктимності конкретної особи. Саме в цей момент і повинна вступати в дію програма корекції віктимності в окремих громадян. Вона здійснюється у двох формах – безпосередньої і ранньої. *Заходи безпосередньої профілактики* спрямовані на особу, яка вже стала жертвою кримінального правопорушення або перебуває у стані, близькому до “перетворення” у жертву; *заходи ранньої профілактики* – на особу, яка підпадає під ознаки потенційної жертви через те, що вона володіє високим ступенем віктимності. Відмінність між цими формами профілактики обумовлена головним часовим критерієм, який дозволяє визначити стан потенційної жертви до моменту вчинення стосовно неї кримінального правопорушення. Останнє пов’язане з вибором конкретних профілактичних заходів. Наприклад, якщо громадянин поводить себе безпечно і легковажно в громадському місці, явно демонструє зміст свого гаманця, не контролюючи при цьому ситуацію, то треба негайно припинити його очевидну віктимну поведінку. Наразі йдеться про безпосередній профілактичний вплив, оскільки часовий фактор тут зведений до нуля.

Рання віктимологічна профілактика застосовується зі значним інтервалом у часі. Наприклад, для попередження квартирних крадіжок потрібне попереднє накопичення інформації про жителів району, які можуть стати жертвами цього кримінального правопорушення через своє матеріально-фінансове становище або не вжиття ними заходів безпеки. Виявивши громадян із підвищеною віктимністю, потрібно проводити з ними відповідну роботу.

Індивідуальна віктимологічна профілактика має бути спрямована не лише на потенційних жертв, але й на їх мікросередовище. Система заходів даної профілактики характеризується не простим впливом активного суб’єкта на пасивний об’єкт, а специфічною формою міжособистісного зв’язку, коли одна сторона намагається перетворити поведінку іншої в позитивному для неї напрямі. Заходи індивідуального впливу можна розділити на два види: переконання і допомоги. Заходи переконання мають як захисний, так і виховний характер. Ними є бесіди, роз’яснення того, як не стати жертвою кримінального правопорушення, забезпечити цілісність свого майна тощо. Умовою, що сприяє вчиненню багатьох кримінальних правопорушень, є алкогольне сп’яніння жертви, тому віктимологічна профілактика значною мірою спрямована на попередження пияцтва. Крім того, треба активно пропагувати й інші засоби профілактики – встановлення охоронної сигналізації, використання технічних засобів особистої безпеки тощо.

До *заходів допомоги* належить, насамперед, організація спеціальних консультаційних пунктів, центрів соціально-психологічного впливу на громадян,

основним завданням яких є інформування населення про способи захисту від кримінальних правопорушень. У центрах психологічної допомоги слід організовувати групові й індивідуальні консультації з потенційними жертвами кримінальних правопорушень, під час яких надавати їм соціально-психологічну допомогу, прогнозувати їх індивідуальну поведінку, виявляти і намагатися разом з ними нейтралізувати віктимологічно значимі якості особи.

Важливим елементом віктимологічної профілактики є *правова освіта* населення. Знання законів, що регулюють цивільні, трудові, сімейні, господарські, кримінально-правові та інші відносини, дозволить багатьом уникнути долі постраждалих від кримінальних правопорушень.

Висновки

У сучасних умовах – становлення й розвитку демократичної, правової держави – профілактика правопорушень розглядається як важливий напрям внутрішньої кримінально-правової політики України. Залучення населення до охорони громадського порядку та профілактики правопорушень є одним з пріоритетних шляхів протидії злочинності, зменшення масштабів її розповсюдження, покращення криміногенної обстановки. Це суттєвий резерв у сприянні роботі співробітників поліції в охороні правопорядку, що вимагає належного правового забезпечення. Виходячи з розуміння профілактики правопорушень як специфічної сфери соціального регулювання, управління та контролю, що має багаторівневий характер та має на меті протидію правопорушенням шляхом виявлення та усунення її детермінант, нами будуть досліджені різні аспекти функціонування системи профілактики правопорушень, які пов'язані як з вирішенням загальних завдань соціального розвитку, так і спеціалізованих завдань у сфері профілактики правопорушень і негативних соціальних явищ. Зрозуміло, що зв'язок між різними видами (рівнями, формами) профілактики правопорушень носить не лінійний, а багатозначний, взаємодоповнюючий характер. Відтак, система профілактичних заходів має бути взаємозалежною. Тому задача нашого курсу полягає у спробі створення єдиного теоретичного уявлення, з якого виходить діяльність з профілактики правопорушень. У межах вирішення зазначеної задачі буде приділена увага характеристиці системи профілактики правопорушень, показана її взаємодія з іншими підсистемами протидії правопорушенням та висвітлені теоретичні передумови здійснення профілактичної діяльності.

Питання для самоконтролю

1. Що лежить в основі розмежування загальної та індивідуальної профілактики кримінальних правопорушень?
2. Яка мета та завдання загальної профілактики кримінальних правопорушень?
3. Класифікація профілактичних заходів загальної профілактики.
4. У чому зміст заходів-сигналів і заходів прямої дії?

5. Визначте поняття та розкрийте види індивідуальної профілактики.
6. Розкрийте основні заходи індивідуальної профілактики кримінальних правопорушень.
7. Які особливості особи вивчаються у процесі індивідуальної профілактики?
8. Визначте осіб щодо яких застосовуються заходи індивідуальної профілактики.
9. Розкрийте основні методи індивідуальної профілактики.
10. Визначте правову основу загальної та індивідуальної профілактики кримінальних правопорушень.

Рекомендована література:

Базова:

1. Конституція України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
2. Кримінальний кодекс України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
4. <http://zakon.rada.gov.ua>.
5. Про Національну поліцію. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
6. Профілактика злочинів: Підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич О.Ф. Гіда та ін. ; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О. М. Джужи. К. : Атіка, 2011. 720 с.
7. Кримінологія (Особлива частина) : навчальний посібник / Кол. авторів: Блага А. Б., Васильєв А. А., Давиденко Л. М. та ін.; за заг. ред. О. М. Литвинова; наук. ред. серії О. М. Бандурка. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2011. 347 с.
8. Кримінологія: підручник / В. С. Ковальський, Г. С. Семаков, О. М. Костенко. К. : Юрінком Інтер, 2017. 344 с.
9. Кримінологія : підручник / А. М. Бабенко, О. Ю. Бусол, О. М. Костенко та ін. ; за заг. ред.. Ю. В. Нікітіна, С. Ф. Денисова, Є. Л. Стрельцова. – 2-ге вид., перероб. та допов. Харків : Право, 2018. 416 с.
10. Кримінологія. Академічний курс / Кол. авторів; за заг. ред. О. М. Литвинова. К.: Видавничий дім «Кондор», 2018. 538 с.
11. Кримінологія : підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Черней, С. С. Чернявський та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. В. Чернея; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джужі. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 612 с.
12. Литвинов О. М., Орлов Ю. В. Кримінологія «свого часу»: наукові розвідки. Харків : «Право», 2021. 272 с.

Допоміжна:

1. Бандурка О. М. Профілактика злочинності. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. Київ : 2014. № 1. С. 115–124.
2. Громадськість у запобіганні і протидії злочинності: вітчизняний та міжнародний досвід : монографія / В. В. Голіна, М. Г. Колодяжний, С.С. Шрамко та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни, М. Г. Колодяжного. Харків : Право, 2017. 284 с.
3. Ішук О. С. Структурні рівні організації кримінологічної діяльності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. Харків : ХНУВС, 2016. № 2 (13). С. 109–119.

Лекція до теми:

«Профілактика кримінальних правопорушень, що вчиняються неповнолітніми та проявів домашнього насильства»

Мета лекції

Надання здобувачам вищої освіти, які вивчають положення профілактики кримінальних правопорушень, допомоги у вивченні кримінологічної характеристики, детермінації та профілактики злочинності неповнолітніх та домашнього насильства, а також з'ясуванні її значення та наукових основ розвитку.

План лекції

1. Кримінологічна характеристика злочинності неповнолітніх та домашнього насильства.
 2. Детермінанти злочинності неповнолітніх та домашнього насильства.
 3. Профілактика злочинності неповнолітніх та домашнього насильства.
- Висновки
Питання для самоконтролю
Рекомендована література

1. Кримінологічна характеристика злочинності неповнолітніх та домашнього насильства

Майбутнє України як правової європейської держави залежить від реалій сьогодення. На жаль, кризові явища в економічній, політичній і соціальній сферах, притаманні перехідному трансформаційному етапу, на якому перебуває наша держава, впливають на кожну людину. Особливо вразливі до всіх негараздів діти. Міжнародно-правові документи, присвячені правам дітей, до яких відносять осіб до 18 років (зокрема, Декларація прав дитини 1959 р. і

Конвенція про права дитини 1989 р.), націлюють усі держави на допомогу дітям та їх захист, на створення здорових умов життя та своєчасне розв'язання їхніх проблем. Але відсутність соціально сприятливих умов для саморозвитку дитини в сучасному українському суспільстві часто призводить до девіацій (відхилень) у поведінці підлітка, а потім і до вчинення кримінальних правопорушень.

Злочинність неповнолітніх є загальним поняттям, яке охоплює випадки, коли кримінальні правопорушення вчинено особами від 14 до 18 років. У зарубіжній кримінології для характеристики даного виду злочинності часто використовується інший термін – «делінквентність».

Дедалі частіше кримінологи говорять про окрему галузь кримінологічних знань – ювенальну кримінологію, яка вивчає злочинність неповнолітніх, їх причини й умови, психологічні особливості неповнолітніх правопорушників і заходи протидії кримінальних правопорушень.

Стійка тенденція до зменшення кількості виявлених неповнолітніх, які вчинили кримінальні правопорушення, може бути пов'язана з декількома чинниками. По-перше, скорочується частка неповнолітніх у загальній кількості населення. По-друге, кримінологи говорять про те, що останніми роками з кримінальні правопорушення, у тому числі вчинені неповнолітніми, реєструвалися лише тоді, коли було встановлено особу злочинця. По-третє, злочинність неповнолітніх, особливо стосовно кримінальних правопорушень невеликої і середньої тяжкості, є високолатентною.

Найчастіше діти вчиняють такі види кримінальних правопорушень: крадіжки, грабежі, розбої, хуліганство, незаконне заволодіння транспортними засобами, зґвалтування, злочини у сфері обігу наркотичних засобів, тілесні ушкодження. Останніми роками спостерігається збільшення кількості тяжких кримінальних правопорушень, учинених з особливою жорстокістю. Офіційні статистичні дані свідчать про те, що 30-36 % неповнолітніх вчиняють кримінальні правопорушення разом із дорослими, 60-75 % – у складі групи недалеко від місця проживання чи навчання 10-15 % вчиняють суспільно небезпечні дії у стані алкогольного сп'яніння.

У 80 % випадків кримінальним правопорушенням передують девіантна поведінка: вживання алкоголю, наркотиків, ранні сексуальні стосунки, прояви вандалізму тощо.

Поточна ситуація стосовно злочинності неповнолітніх може бути охарактеризована такими основними фактами та загальними тенденціями: 1) спостерігається помітне зростання кількості насильницьких кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, вчинених за обтяжуючих обставин і, як наслідок, кількість кримінальних правопорушень, пов'язаних із наркотиками; 3) дитяча злочинність стала більш жорстокішою. Багато в чому це пов'язано з тим, що досить часто агресивна та кримінальна поведінка позитивно відображається у засобах масової інформації, створюючи заплутану

картину прийнятних суспільних норм у межах певних молодіжних субкультур; 4) як і загальна злочинність, цей вид злочинності є в декілька разів вищим в урбанізованих регіонах.

Великою проблемою для України є стрімке зростання бродяжництва та дитячої безпритульності. Ця категорія дітей дедалі частіше стає жертвами, і злочинцями одночасно: вони втягуються у проституцію і пов'язану з нею торгівлю людьми.

Щодо кримінологічної характеристики особи неповнолітнього злочинця, то у межах даної проблеми розглянемо ті якості та риси характеру, які відрізняють у своїй більшості неповнолітнього злочинця від законослужняних однопілітків. У цьому зв'язку потрібно мати уявлення про загально вікові особливості дітей та підлітків, обумовлені процесами фізіологічного і внутрішнього становлення особи.

За соціально-демографічною структурою співвідношення хлопців і дівчат серед кримінальних правопорушень є приблизно 15:1. Як і серед дорослих злочинців, більшість неповнолітніх на момент вчинення кримінального правопорушення ніде не працювали і не навчалися.

Для неповнолітніх правопорушників характерними є такі риси морально-психологічної та емоційно-вольової сфери: скептичність і байдужість щодо інших, відсутність інтелектуальних інтересів, емоційна нестійкість, дуже низький рівень законслухняної поведінки, жорстокість, підозрілість, тривожність, депресивність, низький самоконтроль, гіперзбудженість, фрустрація і низька самооцінка.

Має місце поширеність щодо орієнтації на зовнішню підтримку і тенденція перекласти відповідальність за вчинки на інших. Це обумовлює домінування таких особистісних рис, як емоційна напруга, невпевненість у собі, підвищена чутливість до думок оточуючих, а також залежність від їх впливу.

На жаль, більшість дітей, які вчинили кримінальне правопорушення, не засвоїли у родині уроків моралі, а тому, як правило, неспроможні передбачати негативні наслідки своїх вчинків.

Емпіричні дослідження психологів свідчать про те, що, наприклад, вбивцям властивий високий рівень фізичної агресії, крадіям непрямой агресії, хуліганам – дратівливості й вербальної агресії, а гвалтівникам – підозрілості.

Щороку збільшується питома вага підлітків із розладами психіки і поведінки. Доволі розповсюдженою є поведінка, характерна для соціопатів – агресивних, вельми імпульсивних осіб, які мають незначну чи не мають жодної поваги до суспільних цінностей. Їм притаманне супер-его: неспроможність до відчуття провини та каяття. Соціопати зростають у сім'ях, де батьки виявляли насилья, не визначали норми поведінки, були непослідовними у своїх діях. Єдиним авторитетом для таких дітей є сила.

Однак відомі і клінічно описані випадки появи соціопатів у практично-ідеальних соціальних умовах. Їх патологія полягає у невмінні себе поводити, виконувати прийняті у даному суспільстві норми поведінки, відповідати за

свої вчинки і поважати чужі права. Це свідчить про важливу роль біологічних чинників, які визначають поведінку людини.

Часто говорять про те, що до 30 % підлітків є вихідцями із неповних сімей, однак половина або більшість неповнолітніх *злочинців* мали повну сім'ю. Тому казати про підвищену криміногенність даної обставини видається не зовсім правильним. Інша річ – так звані неблагополучні сім'ї, де відбуваються постійні сварки, конфлікти, бійки, де батьки зловживають алкоголем, аморально себе поведуть, мають досвід вчинення правопорушень або навіть кримінальних правопорушень. Для таких батьків є характерною повна відсутність педагогічних навичок до виховання. За даними вибіркового дослідження, 40-45 % неповнолітніх правопорушників були вихідцями саме з таких родин.

Згідно з кримінологічною типологією (В. В. Голіної) злочинців можна відокремити на *такі типи неповнолітніх злочинців*: 1) випадкові 2) ситуаційні; 3) нестійкі; 4) злісні. Більшість неповнолітніх, що вчинили кримінальні правопорушення, належать до перших двох типів.

У кримінологічній літературі виокремлюють й інші погляди щодо типології неповнолітніх злочинців (М. В. Корнієнко, Б. В. Романюк, І. М. Мельник):

1) особи, які в цілому мають позитивну спрямованість і вчинюють кримінальні правопорушення через легковажність, непередбачливість до правильного виходу зі складної ситуації, а також через випадковий збіг обставин;

2) особи, яких до кримінальних правопорушень приводить ситуація, але які характеризуються нестійкою соціальною спрямованістю;

3) особи з негативною спрямованістю, що не досягла рівня усталення, і з передкримінальним досвідом;

4) особи, що характеризуються сформованою, антисоціальною спрямованістю і мають кримінальний досвід.

Характеристика злочинності серед неповнолітніх, її причин і заходів попередження повинна розглядатися у *взаємозв'язку із злочинністю осіб молодого віку* (від 18 до 35 років). Суттєво значущі показники тут співпадають або бувають схожими. Звичайно, ступінь зрілості, як і засвоєння правил поведінки, змінюються відповідно до віку. Однак зазначені раніше особливості юнацької психології у тому чи іншому ступені продовжують проявлятися протягом декількох років і після досягнення особою повноліття. Звідси відносно поширення “змішаних” кримінальних правопорушень, у яких беруть участь і неповнолітні, і особи молодого віку.

Динаміка злочинності осіб молодого віку виявляє у цілому тенденцію до збільшення. Ці особи складають відносно значну частку як у злочинності у цілому, так і в окремих видах кримінальних правопорушень порівняно з неповнолітніми. У розрахунку на один віковий рік контингент 18 – 25-річних осіб перебуває на другому місці по розповсюдженню кримінальних правопорушень (після контингенту 26 – 29 років), а 14 – 17-річних – на третьому. Такий розподіл осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення, за віковими ознаками відповідає соціально-побутовим умовам життя, їх соціально-психологічній характеристиці.

За вибілковими даними частка осіб віком від 18 до 35 років порівняно з часткою неповнолітніх у складі контингенту осіб, які вчинили хуліганські дії, вище у чотири-п'ять разів, пограбування і розбійні напади – у три-чотири рази.

Співвідношення осіб *чоловічої і жіночої статі* складає 9:1, не досягаючи, однак, величини відповідного показника злочинності дорослих.

Освітній рівень осіб молодого віку, які вчиняють кримінальні правопорушення, як і у неповнолітніх злочинців, знижений: за вибілковими даними від 50 % до 75 % з них мають освіту нижче 8 класів і, відповідно, низький культурний рівень.

Серед злочинців віком від 18 до 24 років *домінує частка тих, хто працює*, і зменшується частка тих, хто навчається, порівняно із структурою злочинності неповнолітніх. Меншою є і частка осіб, які не навчалися і не працювали на момент кримінального правопорушення.

Молодими людьми віком 14-25 років вчиняється близько 50 % кримінальних правопорушень в Україні. Кримінологічні дослідження підтверджують тісний зв'язок між злочинністю неповнолітніх і молодих дорослих, які притягаються до злочинної діяльності осіб більш молодих вікових категорій.

Зв'язок між злочинністю неповнолітніх і молодіжною злочинністю має *двосторонній* характер. З одного боку, злочинність неповнолітніх є резервом молодіжної злочинності у цілому, а з іншого, неповнолітні копіюють зразки молодіжної злочинності у своїй злочинній діяльності. Однак у них є і *відмінності*. Молодіжна злочинність більш агресивна, ніж злочинність неповнолітніх.

Не меншої уваги потребує й кримінологічна характеристика насильницька злочинність в сім'ї. *Насильство в сім'ї – це сукупність умисних посягань, спрямованих на втручання у фізичну і психічну цілісність жертви кримінального правопорушення з метою заподіяння їй смерті, тілесного ушкодження або морального страждання*. Коло домашнього насильства різноманітне та широкіє. Воно насамперед передбачено розділом II Особливої частини Кримінального кодексу України. До них належать кримінальні правопорушення проти життя людини: умисне вбивство; умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання; умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини; умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця; вбивство через необережність; доведення до самогубства (ст.ст. 115 – 120 КК). Кримінальні правопорушення проти здоров'я людини: умисне тяжке тілесне ушкодження; умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження; умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання; умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця; умисне легке тілесне ушкодження; побої і мордування; домашнє насильство; катування; необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження; погроза вбивством (ст.ст. 121 – 129 КК); інші кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи, передбачені цим розділом Ко-

дексу (ст.ст. 130 – 145 КК), крім насильницького донорства (ст. 144 КК), не пов'язані з насильством.

Цей розділ присвячений найбільш небезпечним проявам насильницької злочинності – тяжким і особливо тяжким кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи: умисне вбивство і умисне тяжке тілесне ушкодження, питома вага і кількісні показники яких у злочинності проти життя і здоров'я особи у 1990-х рр. помітно збільшилися і погіршилися, але у наступні роки динаміка цих кримінальних правопорушень суттєво зменшилась.

Структура насильницької злочинності проти життя визначається і зараз сімейно-побутовою і ситуаційно-дозвільною спрямованістю. Дійсно, значна кількість цих кримінальних правопорушень продовжує вчинятися ситуативно, імпульсивно, на ґрунті міжособистісних стосунків і конфліктів, що виникають у побутовій сфері життєдіяльності, тобто є проявами домашнього насильства.

Найбільша кількість кримінальних правопорушень учиняється під час сварок, які переходять у взаємні образи і бійки. При цьому основою криміногенної поведінки і злочинця, і потерпілого є побутові взаємовідносини, оскільки переважну більшість вбивств і тілесних ушкоджень, мордувань вчинено у квартирі, будинку, дворі, гуртожитку тощо. Близько 80 % таких кримінальних правопорушень учиняється у вечірні та нічні години, під час та після вживання спиртних напоїв, шляхом заподіяння потерпілому побоїв руками і ногами, побутовими предметами та іншими речами. Так у вечірні (з 18 до 21) години (45,8%), та близько опівночі – з 21 до 24 години (23,7%). Найменша їх кількість припадає на період з 1 до 6 години (9,2%) та з 6 до 12 години (3,0%). Майже кожний п'ятий побутове кримінальне правопорушення вчинене у вихідні, святкові та передсвяткові дні. Встановлено, що у 57,2 % випадках кримінальні правопорушення в сфері сімейно-побутових відносин супроводжувались фізичним насильством над жертвою, у 18,3 % випадках злочинцем застосовувалась холодна зброя. Знаряддями вчинення кримінального правопорушення у 20,6 % випадках слугували предмети, випадково підібрані на місці події. Як правило, це були різноманітні предмети господарського вжитку, які в силу ситуаційного характеру розглядуваних кримінальних правопорушень задалегідь спеціально не готувались до застосування при вчиненні кримінального правопорушення. В поодиноких випадках побутові конфлікти вирішувались із застосуванням вогнепальної зброї.

Сімейно-побутові і ситуаційні насильницькі кримінальні правопорушення в сім'ї, як правило, вчиняються в умовах конфліктної ситуації (часто алкоголізованої), що виникли за раптового розвитку подій, коли винні не мають часу всебічно їх осмислити, і тому оцінка обстановки і вибір лінії поведінки відбуваються виключно на емоційній основі. Нерідко такі кримінальні правопорушення вчиняються імпульсивно, тобто у стані сильного душевного хвилювання, коли винний діє без більш-менш зрозумілої мети.

Спостереження підтверджують, що у 60,0 % випадків конфлікти тривали понад 6 місяців, а в 39,8% випадків – понад 1 рік. Найчастіше конфлікти від-

буваються між подружжям або співмешканцями. Конфлікти з близькими родичами (батьками, дітьми, тестем, тещею та ін.) мають місце рідше. Часто злочинці конфліктують одразу з кількома членами сім'ї. Антигромадська поведінка в сім'ї чи побуті виявляється, як правило, в скандалах, систематичних образах, бійках, побоях, мордуваннях, погрозах життю та здоров'ю, заподіяних матеріальної шкоди. Важливо відзначити, що більшість із названих протиправних дій можна кваліфікувати як кримінальне правопорушення, які тягнуть відповідальність за статтями Кримінального кодексу України. Проте кримінальні справи в переважній більшості випадків не порушувались, і винні не притягувались до відповідальності.

Встановлено також, що існує зв'язок між видом конфлікту й категоріями осіб, які складають сімейно-побутове оточення. Зокрема, не криміногенні конфлікти частіше відбуваються в стосунках між родичами, які мешкають окремо.

За даними факторами, які викликали конфлікт в сфері сімейно-побутових відносин, є:

- небажання конфліктуючої сторони працювати (7,0%);
- конфліктно-агресивний характер злочинця (90,0%);
- конфліктно-агресивний характер осіб, що проживали з нею раніше (9,0%);
- пияцтво злочинця (80,0%);
- пияцтво осіб, які проживали зі злочинцем (10,0%);
- невиконання членами сім'ї злочинця сімейних обов'язків (0,5%);
- протиріччя у вихованні дітей (0,5%);
- протиріччя із-за користування комунальним приміщенням (2,5%);
- протиріччя із-за користування присадибною ділянкою (3,0%).

Посилюється тенденція до підвищення ступеня суспільної небезпечності таких насильницьких кримінальних правопорушень, зростання тяжкості їх наслідків, зухвалості та невинуватеної жорстокості. Однак, необхідно мати на увазі, що ці дані, залежно від криміногенної обстановки, можуть коливатися.

Мотивами розглядуваних кримінальних правопорушень стають ревності, помста, хуліганські спонукання і так звані «неприязні стосунки», змістом яких є ненависть, неповага, ворожнеча, заздрість та ін.

При загальній кримінологічній характеристиці цих кримінальних правопорушень слід враховувати регіональні, демографічні, сезонні і часові коливання та особливості. Дослідження свідчать про те, що поширення у містах і сільській місцевості має відмінність, але незначну.

Переважає частина тяжких кримінальних правопорушень учиняється чоловіками. Але спостерігається тенденція до зростання жіночої злочинності. Частіше за все дії жінок – це реакція у відповідь на протиправну або віктимну поведінку потерпілих (знущання, нанесення побоїв, подружня зрада, алкоголізм тощо).

Кримінальна активність має і вікові особливості: при вчиненні побутових кримінальних правопорушень в своїй більшості виступали особи, які зв'язані між собою сімейно-родинними стосунками: дружина (29,3%), чоловік

(11,3%), батьки (6,8%). Щодо неповнолітніх, то вони рідко ставали безпосередньою жертвою сімейно-побутових кримінальних правопорушень. Через малолітство вони, як правило, лише опосередковано ставали учасниками конфлікту (в якості свідків) і лише в окремих випадках приймали сторону потерпілого. Крім вказаних осіб, учасниками побутових кримінальних правопорушень були: сусіди (12,8%), давні друзі (7,5%), випадкові знайомі (6,8%). Найчастіше кримінальні правопорушення в сфері сімейно-побутових відносин вчинюються особами у віці 30 – 40 років (42,8%), на другому місці – особи віком від 25 до 30 років (19,5%). Кожний шосте кримінальне правопорушення в сфері сімейно-побутових відносин вчинений особою у віці від 40 до 50 років. Серед осіб, що вчинили кримінальні правопорушення в сфері сімейно-побутових відносин молоді у віці до 25 років виявлено лише у 10,7%. Аналогічні дані були отримані і при вивченні віку осіб, які перебували на профілактичному обліку в органах внутрішніх справ. Особи вікової групи 30 – 40 років становлять 27,0% від загального числа осіб. Правопорушники у віці від 25 до 30 років – 23,6%. Це пояснюється тим, що на ці вікові групи припадає найбільша кількість населення, що перебуває у шлюбі, а отже серед них більш поширені кримінальні правопорушення, що направлені проти інших членів родини. Слід врахувати і таку обставину, що саме на ці вікові категорії припадає більшість осіб, які зловживають спиртними напоями.

Більшість кримінальних правопорушень в сфері сімейно-побутових відносин вчинюються особами, що мешкають переважно в одному районі (мікрорайоні) або невеликому населеному пункті. Однак дещо побільшала кількість випадків вчинення кримінальних правопорушень в зазначеній сфері особами, ступінь знайомства між якими має випадковий характер (7,0%).

Переважає більшість злочинців мають базову або базову спеціальну освіту. Мабуть, низька культура і прогалини в інтелектуальному розвитку злочинців пов'язані не стільки з їх освітою, скільки із загальною проблемою виховання людей.

Інші показники свідчать про те, що у осіб, які вчинили кримінальні правопорушення в сфері сімейно-побутових відносин, істотно переважали анти-суспільні інтереси та спрямування до зловживання спиртними напоями (63,1%), асоціальної небезпечної поведінки в колі сім'ї (15,8%), порушень громадського порядку (10,5%). В інших випадках негативні інтереси і спрямування проявлялись у спілкуванні з особами антигромадської поведінки та раніш судимими (5,3%), в ухиленні від суспільно-корисної праці (6,0%). В окремих випадках спостерігався потяг до жебрацтва, прояви аморальної поведінки. В порівнянні з винними 40,0% потерпілих від кримінальних правопорушень, вчинених в сфері сімейно-побутових відносин, не були схильні до правопорушень, і їх поведінка не свідчила про схильність до антигромадських та інших негативних вчинків.

Натомість, лише кожний п'ятий злочинець виявляв бажання до праці і тільки одиниці проявляли інтерес до спорту або цікавились досягненнями культури і мистецтва.

Зміст *мотивів* злочинців стає конкретним, якщо аналізувати види зв'язків між злочинцем і потерпілим. Майже 50 % потерпілих при вбивствах без обтяжуючих обставин – це подружжя, у тому числі колишні, особи, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах. Таке не є характерним для кваліфікованих видів убивств, хоча й тут кожний шостий потерпілий – подружжя або розлучені. Основна маса потерпілих припадає на осіб, знайомих із злочинцем (спільна робота, місце проживання і проведення дозвілля). Часто їх соціальний стан і морально-психологічні риси збігаються із рисами злочинців. Однак ці риси різняться, якщо жертвами кримінальних правопорушень стають інші категорії населення (підприємці, бізнесмени, заможні громадяни, пенсіонери та ін.).

2. Детермінанти злочинності неповнолітніх та домашнього насильства

На злочинність неповнолітніх передусім впливають загальні криміногенні фактори (на макрорівні), які є наслідком глибинних соціально-економічних, політичних, морально-психологічних суперечностей. Стратифікація суспільства, соціально-економічна нерівність, відсутність реальних можливостей задоволення матеріальних і нематеріальних потреб, бідність, вимушена трудова міграція, смерть батьків, розпад сімей – ось деякі із таких факторів.

Що стосується причин та умов даного виду злочинності, то необхідно виділити як обставини, що породжують делінквентність у сфері формування особистості, так і ті чинники, які пов'язані з конкретною несприятливою ситуацією.

Зазначимо, що безпосередньою причиною злочинної поведінки неповнолітніх є антисуспільна мотивація (спрямованість) конкретної особи.

Існують багато численні пояснення злочинної поведінки дітей, які втілились у відповідних теоріях. Більшість із таких теорій сконцентровані на ролі тих чи інших складових мікросередовища, які негативно впливають на процес соціалізації неповнолітніх. Такі теорії здебільшого можна віднести до соціологічних.

Саме на мікрорівні проблеми в сім'ї, у школі, серед найближчого оточення поєднані з проблемами перехідного віку і здоров'я, призводять до появи серед неповнолітніх великої групи ризику. Як вважають кримінологи різних країн, важко точно визначити кількість таких дітей. Приблизний склад групи ризику – майже 25 % всіх неповнолітніх до 17 років. Саме такі діти найчастіше мають проблеми із законом. До групи ризику входять безпритульні діти, яких в Україні.

Розглянемо деякі чинники (причини), під впливом яких формується така особа неповнолітнього, яка зумовлює вчинення кримінального правопорушення (кримінальних правопорушень).

Роль *сім'ї* у становленні молодого людини є вирішальною. Як підтверджують дослідження українських і західних кримінологів, важливим є емоційний зв'язок дитини з батьками або одним із них. Якщо немає емоційного контак-

ту і прив'язаності у сім'ї, у поведінці неповнолітніх розвиваються різного роду відхилення від норми.

Навіть негативні макроекономічні впливи можуть нівелюватися правильним вихованням. Згуртовані родини, яким притаманні послідовні дії батьків стосовно дітей, ефективний контроль, міцні емоційні зв'язки, можуть подолати несприятливі соціальні умови. Діти, які виховуються у таких родинах, мають відносно невеликі шанси перетворитися на правопорушників.

І навпаки, у зовнішньо благополучній і матеріально забезпеченій родині можуть зростати егоїстичні, бездушні до почуттів інших неповнолітні, які демонструють зневагу до морально-правових правил і норм суспільства, оскільки саме таку поведінку вони спостерігали у своїй сім'ї.

Агресивна поведінка дітей нерідко пов'язана з насильством у родині з боку батьків. Адже дуже часто вона є першим кроком, який призводить до вчинення кримінальних правопорушень. Статистика свідчить, що 70 % батьків, які жорстоко поводитися з дітьми, у дитинстві зазнавали саме такого поводження.

Практичні працівники спостерігають, що неповнолітні злочинці здебільшого відрізнялися жорстоким поводженням із тваринами. Зниження порогу чутливості, бажання отримати насолоду від спостереження страждань «братів наших менших» є серйозним індикатором, що вказує на високу вірогідність повторення такої поведінки щодо людей.

Переважає більшість родин, в яких жили неповнолітні правопорушники, мала ворожу атмосферу: у них переважали брехня, лайки, безчинства, а матеріальний рівень та рівень культури і освіти батьків був низьким.

Ряд негативних факторів у системі загальноосвітньої школи і професійно-технічних закладів, які є найважливішими інститутами виховання дитини, можуть об'єктивно і суб'єктивно призводити до формування антисоціальної мотивації. До таких негативних факторів належать: відсутність індивідуального підходу до кожного учня як через обтяженість педагогічних працівників, так і низькі фахові здібності деяких із них; сприймання педагогами учнів та їх батьків як джерела отримання додаткового заробітку і внаслідок цього несправедливе оцінювання знань учнів (меркантильний або корупційний підхід); відсутність програм, розрахованих на неоднакові здібності дітей. Ці фактори багато в чому пов'язані з приниженням ролі і місії вчителя в суспільстві, з відсутністю адекватного матеріального стимулювання його роботи.

Серйозно впливає на формування особистості дитини сфера проведення дозвілля. Що стосується неповнолітніх правопорушників, то саме беззмістовне, бездіяльне проведення вільного часу в групі однолітків або старших товаришів разом із пляшкою спиртного, цигарками призводить до того, що такий спосіб життя стає звичкою, потім формує відповідні потреби.

Потреба в самоствердженні за відсутності позитивних нахилів і відповідних можливостей призводить до негативних форм активності.

Велика кількість дітей, яких можна назвати дітьми вулиці, є тим сприятливим фактором, який збільшує їх втягнення у проституцію, насилля, вживання (розповсюдження) наркотиків, торгівлю людьми, трудову експлуатацію.

Особливою криміногенної ситуації відзначаються приміські зони, де близькість до зразків матеріального успіху наштовхується на недостатність доступу до законних засобів його досягнення, що призводить до агресії, до формування сталих підліткових груп кримінальної спрямованості.

Макросередовище може негативно впливати на формування особистості дитини через засоби масової інформації. Інтенсивність інформаційних впливів збільшилася за короткий проміжок часу. Однак найбільш потужні джерела надання інформації телебачення, газети, радіо, не кажучи вже про мережу Інтернет) у тандемі з рекламними агенціями почали концентруватися на досить вульгарних, примітивних, часом жорстоких зразках масової культури. Деякі з них безпосередньо пропагують насильство, розбещеність. Оскільки для підліткового віку є характерним наслідування поведінки дорослих, то щоденне споглядання і сприйняття саме такої інформації багато в чому утворює перекручений світогляд дитини. Причини й умови злочинності неповнолітніх більш детально виявляються через відповідні теорії, які набули поширення, перш за все, у зарубіжній кримінології.

Останнім часом все більше поширюються теорії, які акцентують увагу на таких процесах, як «включеність і виключеність» як одного із джерел кримінальної та девіантної поведінки. Особи, які підпадають під категорію «виключені» – це ті, хто не має можливостей для нормального існування. Вони становлять соціальну базу різних негативних явищ (алкоголізм, наркотизм, проституція, жебрацтво та ін.). «Виключені» є наслідком великої стратифікації суспільства. Наприклад, різниця між доходами багатих і бідних в Україні у 7 – 10 разів більша, ніж у державах Західної Європи і США. Виключення відбувається поступово, шляхом накопичення труднощів, розриву соціальних зв'язків, дискваліфікації, кризи ідентичності.

Причини й умови злочинності осіб молодого віку пов'язані, передусім, із обставинами, що обумовлюють і злочинність неповнолітніх, але значення деяких із них змінюється.

Причини й умови злочинності молоді криються у протиріччях державної молодіжної політики і, перш за все, у сфері трудової зайнятості і професійного навчання, організації дозвілля молоді.

Соціально-економічні і соціально-психологічні протиріччя переходу до ринкових відносин призвели до глибинної переорієнтації молоді з колективістських духовних цінностей, що пропагувалися у радянський період, на корисливо-індивідуалістичні цінності у період переходу до ринкових відносин. Пропагується культ грошей і сили, ідея, що ціль виправдовує будь-які засоби, в тому числі і відверто злочинні. За останні десять років виросло ціле покоління молоді, яке займається дрібною і посередницькою комерцією, охороною діяльністю у кримінальних структурах, грубо нехтуючи кримінально-правовими, адміністративно-правовими, податковими та іншими заборонами.

Розширення суспільства у часи кримінального ринку призвело до загострення соціальних конфліктів між багатими і бідними, на що найбільш гостро

реагує молодь. Це спричинило появу психології помсти за несправедливість щодо незахищеної державою молоді, що психологічно полегшує вчинення кримінальних правопорушень, особливо корисливої спрямованості, за принципом “грабуї награбоване”. *Безробіття* вдарило, перш за все, по молодих громадянах, які не встигли отримати досить високої кваліфікації або відповідної професії для роботи у нових структурах. *Руйнування механізмів працевлаштування молоді*, що діяли раніше, у тому числі й осіб, які звільнилися з виправних колоній, стає сильним криміногенним чинником як для формування кримінальної психології, так і антисоціальної спрямованості діяльності молоді і злочинної поведінки.

У системі *ціннісних орієнтацій* молоді традиційно важливе місце займають дозвілля і спорт, спілкування з однолітками. Комерціалізація сфер дозвілля і спорту призвела до того, що вони стали досяжними лише для частини молоді. Більшість молоді стала шукати умови для задоволення своїх потреб дозвілля на вулиці. Це призвело до зростання наркоманії, проституції, кримінальних правопорушень серед молоді.

Таким чином, виникли всі умови для посиленого формування антисоціальної спрямованості молоді, яка знайшла свій вихід у вчиненні корисливих, корисливо-агресивних, сексуально-агресивних і хулігансько-агресивних кримінальних правопорушень. Саме це і є *безпосередньою причиною* злочинної поведінки молоді.

Сприяють її проявам і *недоліки державного регулювання молодіжних проблем, індивідуальні обставини життєдіяльності*, які не стимулюють закономірну поведінку.

Молоді люди віком 18–25 років проводять у сім’ї батьків значно менше часу, ніж неповнолітні; вплив і контроль сім’ї, як правило, послаблюються при збереженні піклування про матеріально-побутові потреби молодих людей. У той же час у них збільшується вільний час, кількість власних грошей (заробітки, стипендія). Нерідко саме у цей період дають про себе знати негативні погляди і звички, сформовані сім’єю: споживацьке ставлення до життя, уявлення про те, що вимоги і заборони суспільства мають лише формальний характер; потяг до розваг як головного змісту життя; занижене уявлення про свої обов’язки перед суспільством і завищене – про обов’язки суспільства; притуплення відчуття соціальної справедливості; правова невихованість, жорстокість, егоцентризм, вузькість інтересів. У результаті протиріч між настанням фактичної зрілості і опікою сім’ї, яка продовжується, ці негативні морально-психологічні якості можуть інтенсифікуватися у відповідній ситуації, стати *базою формування і реалізації конкретного злочинного умислу*.

Слід відмітити також, що близько однієї третини молодих злочинців проживали у сім’ях із стійкою негативною поведінкою батьків; частка неповних сімей у досліджуваного контингенту є у півтора-два рази вищою, а частка батьків з низькою освітою – у два-три рази вищою порівняно з контрольною групою.

Посилюється і значення негативного впливу *побутового оточення*, оскільки у осіб, які досягли 18-річного віку, розширюється можливість встановлення і підтримки різних знайомств.

Для осіб молодого віку, які вчинили кримінальні правопорушення, характерними є *шлюбні проблеми* (за вибірковими даними на момент кримінального правопорушення у більшості були коханки або коханці з негативним впливом).

Умовами, які об'єктивно сприяють вчиненню кримінальних правопорушень особами молодого віку, є недоліки в організації дозвілля молоді, у роботі закладів загальноосвітнього, культурного, професійного рівня.

Криміногенні явища і процеси, які детермінують насильство в сім'ї, мають широкий діапазон: від явищ, які породжуються глибинними соціально-економічними і політичними суперечностями (погіршення психологічного стану суспільства, зниження інтелектуального рівня населення, руйнування духовності і законності, підвищення міжособистісної і між групової конфліктності, агресивності та ін.), до патологічних рис і неусвідомлених установок особи. Але передбачені законом тяжкі насильницькі кримінальні правопорушення проти особи, маючи кримінально-правову видову спільність, за набором детермінуючих їх криміногенних явищ, а також структурою конфлікту в конкретній життєвій ситуації неоднакові. Проблеми конфлікту, зокрема криміногенного конфлікту, його структурі, причинам виникнення і механізму розвитку присвячена значна кількість досліджень зарубіжних та вітчизняних вчених. Структурними елементами будь-якого конфлікту можуть бути різні особисті та індивідуальні особливості учасників конфліктів.

Залежно від набору криміногенних явищ, а також структури і процесів, що лежать в основі міжособистісних криміногенних конфліктів можна зазначити сімейно-побутові. До неї *входить* входять насильницькі кримінальні правопорушення, головним типом мотиву яких є тривала побутова і сімейно-побутова конфліктність між злочинцем і жертвою. Характерна особливість причинно-наслідкового комплексу цієї групи кримінальних правопорушень: 1) криміногенні явища і процеси переплітаються і створюється складне об'єктивно-суб'єктивне міжособистісне становище, що породжує, як правило, стійкі або періодично криміногенні ситуації (ворожнеча, ревності, сварки, аморальна поведінка жертви одного з учасників конфлікту, матеріальні та побутові проблеми та ін.); 2) кримінальні правопорушення нерідко передують загострення та ускладнення конфлікту в зв'язку з одностороннім чи взаємним застосуванням фізичної сили для розв'язання конфліктних епізодів; 3) важливим криміногенним детермінантом конфліктів і таких кримінальних правопорушень є алкоголізація мікросередовища та безпосередніх їх учасників – сторін конфліктних інцидентів; 4) недоліки в діяльності правоохоронних органів, місцевих органів влади, громадськості, пасивність родичів щодо запобігання ескалації криміногенних ситуацій в суспільстві.

3. Профілактика злочинності неповнолітніх та домашнього насильства

До заходів загально-соціального запобігання злочинності неповнолітніх належать дії, спрямовані на підвищення соціального захисту сімей з дітьми, збільшення матеріальної допомоги дітям-сиротам і дітям-інвалідам, реформування освітніх закладів, належне фінансове забезпечення праці вчителів і вихователів. Вони націлені на зменшення протиріч і стабілізацію соціально-економічних, політичних, морально-психологічних, правових відносин у державі і суспільстві.

Значну запобіжну роль можуть виконувати школи, центри юнацької творчості, спортивні гуртки і секції, що організовують дозвілля підлітків. Слід звернути увагу на можливості громадських організацій екологічних, просвітницьких) у протидії злочинності неповнолітніх. Великої ваги набуває виховання шанобливого ставлення до пам'яток культури, національних надбань.

До спеціально-кримінологічного запобігання потрібно віднести дії (розраховані як на всіх неповнолітніх, так і на їх окремі групи), спрямовані на зменшення негативного впливу криміногенних чинників, а також заходи, скеровані на конкретних осіб з девіантною або злочинною поведінкою з метою недопущення виникнення антисуспільної мотивації.

Допомогою правоохоронцям стане розширення мережі центрів медико-соціальної реабілітації дітей, хворих на наркоманію та алкоголізм. Також будуватимуться молодіжні центри праці, діяльність яких буде спрямована на професійну орієнтацію і працевлаштування молоді. На це передбачається витратити майже 50 млн. гривень.

На кримінальну поліцію у справах дітей покладено завдання забезпечення профілактичного впливу на підлітків, які перебувають у конфлікті із законом, мінімізації негативного впливу правопорушуючої поведінки дорослих на дітей, захисту прав неповнолітніх.

У цей час в Україні проходить етап реформування системи поведження з неповнолітніми правопорушниками і дітьми з девіантною поведінкою. Передбачається практичне втілення випробуваних часом і ефективних некаральних впливів на неповнолітню особу, яка вчинила кримінальне правопорушення – пробації, відновлювальної юстиції, медіації, які є складовими системи ювенальної юстиції – тієї ланки судової системи, яка в демократичному світі опікується неповнолітніми в їхньому конфлікті із суспільством чи законом. Її метою є соціальна реабілітація неповнолітніх.

Ювенальні судді уповноважені розглядати як кримінальні справи щодо неповнолітніх, так і цивільні і наприклад справи щодо встановлення опіки та піклування, позбавлення батьківських прав тощо), а також справи про адміністративні правопорушення неповнолітніх, займатись профілактикою бродяжництва, бездоглядності серед дітей та підлітків.

На основі теорій злочинності неповнолітніх кримінологи, соціальні працівники, працівники відповідних міністерств і відомств розробляють профілакти-

чні програми. Вони розраховані як на окремі групи неповнолітніх, так і на конкретних осіб. Суб'єкти запобігання злочинності неповнолітніх, які, головним чином, займаються індивідуальним запобіганням злочинності, можуть застосовувати різні форми залучення окремих осіб до наступних програм.

Фахівці звертають увагу на наявний взаємозв'язок певних проблем у поведінці дітей у тих родинах, яким притаманні недостатні виховні навички батьків. Тому у всьому світі зростає кількість впроваджених *освітніх* профілактичних програм. Головна їх мета – поліпшення практичного виховання дітей, яке повинно призвести до покращення їхньої поведінки. Найефективнішими наразі є спеціальні уроки, коли батьків навчають навичкам переговорів щодо розв'язання конкретних проблем і конфліктних ситуацій у родині, вмінню уважно стежити за поведінкою своїх дітей, визначаючи час їх відсутності вдома, сфери інтересів, уподобань і коло друзів.

Інша категорія – програми запобігання злочинності неповнолітніх, *спрямовані на поліпшення молоді ясного дозвілля*. Кримінологи вважають безцільне марнування часу і неструктуроване дозвілля неповнолітніх негативним чинником, який впливає на підвищення рівня злочинності. Навпаки, «свідоме» дозвілля може утримувати їх від делінквентних вчинків. Проте це дуже часто залежить від конкретних форм проведення вільного часу і, безперечно, не може бути панацеєю від делінквентності як такої. (Відомо, що чимало кримінальних правопорушень вчиняються заради розваги або бажання пережити «гострі відчуття».)

Програми поширення інформації про шкідливість вживання наркотиків здатні зачепити моральні і релігійні аспекти наркоманії або навіть викликати страх перед нагальною загрозою. Інші програми навчають долати тиск неформального ватажка або інших осіб, які прагнуть затягти підлітка у процес вживання наркотиків, вони орієнтують дітей на створення дружніх зв'язків з однодумцями тощо.

Велика кількість програм спрямована на позитивну зміну поведінки тих підлітків, імовірність перетворення яких на злочинців є досить високою. Це, насамперед, ті, хто вже «мав справу» з правоохоронними органами, підлітки, чиї батьки або вони самі зловживають наркотиками чи алкоголем, діти, які втекли з дому внаслідок жорстокого поводження з ними, мають погані оцінки з двох або більше шкільних дисциплін, зісні прогульники уроків.

Школи є впливовим чинником запобігання злочинності неповнолітніх. Важливою є робота з особами, які в ранньому віці виявили агресивну поведінку, дезадаптацію або психопатологію. Друга складова – це реформа процесу навчання в тих школах, які не забезпечують належної соціалізації молоді.

Першочергової уваги потребує розробка і впровадження потужних національних програм антипропаганди тютюнопаління, вживання алкогольних напоїв, наркотиків, яких поки що немає в державі.

Один із напрямів запобігання злочинності неповнолітніх, який поки що недостатньо використовується, – підтримка позитивної поведінки.

Важливим є дотримання законодавчих норм, що регулюють захист дітей, всіма суб'єктами запобігання злочинності неповнолітніх.

Система попереджувальних заходів стосовно злочинної поведінки молоді суттєво відрізняється від системи попереджувальних заходів злочинності неповнолітніх перш за все тим, що на цю категорію осіб не може впливати система попередження злочинності неповнолітніх, значно послаблений і вплив сім'ї. Тому головна роль тут належить *загально соціальній системі профілактики і раннього попередження кримінальних правопорушень*.

Викладене визначає і основні напрямки загального і спеціального попередження злочинності серед молоді. Заходи державних органів і суспільства по підвищенню загальноосвітнього і культурного рівня, забезпеченню правильного вибору професії і організації нормального дозвілля, формуванню відчуття соціальної відповідальності і свідомості, смаків і інтересів – усі ці елементи виховання молоді мають у той же час значення *заходів загального попередження злочинності у її середовищі*. Важливо також враховувати специфічні інтереси і потреби молоді, надавати допомогу молодій сім'ї.

Суттєве значення має *своєчасне припинення дій конкретних джерел негативного впливу на молодь* (зокрема, встановлення адміністративного нагляду за особами, які засуджувалися за тяжкі кримінальні правопорушення).

У відношенні конкретних осіб молодого віку, поведінка, спосіб життя і зв'язки яких створюють реальну можливість вчинення ними кримінального правопорушення, практикується *проведення роз'яснювальної роботи, застосування* (відповідно до характеру вчинків) *громадських або адміністративних заходів впливу*, щоб у них не складалося уявлення про безкарність. Ці заходи поєднуються з контролем за поведінкою, усуненням дій конкретних джерел негативного впливу і обставин, що полегшують їх дії (постановка на профілактичний облік, усунення можливості збиратися для пияцтва у під'їздах, сараях, на горищах тощо).

У ході *провадження по кримінальних провадженнях* про кримінальні правопорушення осіб молодого віку значна увага має приділятися виявленню недоліків сімейного, шкільного, виробничого виховання, недоліків в організації дозвілля. Практично ця робота проводиться у тому ж обсязі, що і у справах неповнолітніх. Подібні і заходи, що застосовуються для попередження рецидиву. Потрібно лише відмітити, що відносно осіб молодого віку ширше, ніж стосовно неповнолітніх, практикується влаштування їх на роботу не у місця колишнього проживання після відбуття покарання з тим, щоб не припустити повернення у колишнє негативне середовище; у необхідних випадках застосовується також нагляд.

У цей час в Україні проходить етап реформування системи поведінки з неповнолітніми правопорушниками і дітьми з девіантною поведінкою. Передбачається практичне втілення випробуваних часом і ефективних некаральних впливів на неповнолітню особу, яка вчинила кримінальне правопорушення - пробації, відновлювальної юстиції, медіації (примирення), які є скла-

довими системи ювенальної юстиції - тієї ланки судової системи, яка в демократичному світі опікується неповнолітніми в їхньому конфлікті із суспільством чи законом. Набагато краще в цій системі захищаються права неповнолітніх свідків та потерпілих від кримінальних правопорушень. Головною ж метою ювенальної юстиції є соціальна реабілітація неповнолітніх правопорушників.

На основі теорій злочинності неповнолітніх кримінологи, соціальні працівники, співробітники відповідних міністерств і відомств розробляють профілактичні програми. Вони розраховані як на окремі групи неповнолітніх, так і на конкретних осіб. Суб'єкти запобігання злочинності неповнолітніх, які, головним чином, займаються індивідуальним запобіганням злочинності, можуть застосовувати різні форми залучення окремих осіб до цих програм.

Фахівці звертають увагу на наявний взаємозв'язок певних проблем у поведінці дітей у тих родинах, яким притаманні недостатні виховні навички батьків. Тому у всьому світі зростає кількість впроваджених освітніх профілактичних програм. Головна їх мета – поліпшення практичного виховання дітей, яке повинно призвести до покращення їхньої поведінки. Найефективнішими наразі є спеціальні уроки, коли батьків навчають навичкам переговорів щодо розв'язання конкретних проблем і конфліктних ситуацій у родині, вміню уважно стежити за поведінкою своїх дітей, визначаючи час їх відсутності вдома, сфери інтересів, уподобань і коло друзів.

Програми поширення інформації про шкідливість вживання наркотиків здатні зачепити моральні і релігійні аспекти наркоманії або навіть викликати страх перед нагальною загрозою. Інші програми навчають долати тиск неформального ватажка або інших осіб, які прагнуть затягти підлітка у процес вживання наркотиків, вони орієнтують дітей на створення дружніх зв'язків з однодумцями тощо.

Велика кількість програм спрямована на позитивну зміну поведінки тих підлітків, імовірність перетворення яких на злочинців є досить високою. Це, насамперед, ті, хто вже «мав справу» з правоохоронними органами, підлітки, чиї батьки або вони самі зловживають наркотиками чи алкоголем, діти, які втекли з дому внаслідок жорстокого поводження з ними, мають погані оцінки з двох або більше шкільних дисциплін, зісні прогульники уроків.

Школи є впливовим чинником запобігання злочинності неповнолітніх. Важливою є робота з особами, які в ранньому віці виявили агресивну поведінку, дезадаптацію або психопатологію. Друга складова – це реформа процесу навчання в тих школах, які не забезпечують належної соціалізації молоді.

Першочергової уваги потребує розробка і впровадження потужних національних програм антипропаганди тютюнопаління, вживання алкогольних напоїв, наркотиків, яких поки що немає в державі.

Один із напрямів запобігання злочинності неповнолітніх, який поки що недостатньо використовується, – підтримка позитивної та законослухняної поведінки дітей. Важливим є дотримання законодавчих норм, що регулюють

захист дітей, а також створення належних механізмів їх забезпечення всіма суб'єктами запобігання злочинності неповнолітніх.

Профілактика злочинності є головним напрямом і практичною задачею всіх різноманітних зусиль держави і суспільства в сфері боротьби з антигромадськими злочинними проявами. Попередження являє собою раціональний і гуманний засіб боротьби із злочинністю, що передбачає не покарання, а передусім вдосконалення умов життєдіяльності людей і їх виховання. Суспільство значно більше зацікавлене в тому, щоб не допустити вчинення кримінальних правопорушень, ніж у застосуванні покарання до винних після того, як вони заподіяли збитки (іноді необоротні, непоправні) пануючим суспільним відносинам, суб'єктам цих відносин. Здійснення попереджувальної діяльності забезпечує не тільки захист суспільних відносин від небезпечних посягань, але також захист нестійких членів суспільства від подальшого морального падіння, оскільки не дає їм стати злочинцями, тим самим позбавляє їх від практично неминучого наслідку кримінального правопорушення у вигляді відповідного покарання.

З урахуванням криміногенних комплексів, які детермінують зазначені кримінальні правопорушення, можна запропонувати такі основні напрями діяльності щодо спеціально-кримінологічного запобігання домашнього насильства: кримінологічна профілактика, відвернення кримінальних правопорушень та їх припинення.

Кримінологічна профілактика – діяльність різних суб'єктів боротьби з насильницькою злочинністю, спрямована на своєчасне відвернення виникнення криміногенно-небезпечних явищ, їх обмеження, а якщо можливо, то й їх усунення та створення достатнього захисту і безпеки особи від злочинних насильницьких посягань. Найважливішими профілактичними комплексами є: втручання у кризові ситуації; зменшення практичних можливостей вчинення саме насильницьких кримінальних правопорушень; виховна та інформаційна робота серед населення; залучення громадськості до запобігання домашнього насильства; надання допомоги жертвам цих кримінальних правопорушень.

Втручання у кризові ситуації припускає нейтралізацію і розв'язання міжособистісних напружених конфліктів за допомогою набору спеціальних засобів діяльності суб'єктів запобігання насильства. Цей набір складається з таких заходів:

- здійснення постійного соціального контролю за обстановкою у сімейно- подружній сфері і сфері дозвілля шляхом виявлення мотивів криміногенної поведінки, постановки на профілактичний облік конфліктуючих осіб і вироблення конкретних організаційно-управлінських, педагогічних, психологічних, правових засобів їх усунення або послаблення ступеня конфліктного напруження;
- орієнтація правоохоронних органів на превентивну роботу з молоддю;
- ефективне застосування Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»;

- обмеження практики застосування такого покарання, як позбавлення волі, і доцільність заміни його альтернативними видами покарання;
- створення електронно-пошукової системи «Насильство» для облік у кримінальних правопорушення проти особи та централізованої автоматизованої системи обліку прикмет невпізнаних трупів;
- проведення паспортизації вулиць, майданів, парків, транспортних магістралей та інших місць масового перебування і відпочинку людей і міст, інших населених пунктах з метою виявлення і усунення несприятливих для охорони громадського порядку факторів;
- підвищення рівня уваги до поведінки акцентуйованих осіб і осіб з психічними аномаліями тощо.

Зменшення практичних можливостей вчинення насильницьких кримінальних правопорушень – це аспект кримінологічної профілактики, який передбачає вжиття заходів, що максимально ускладнювали б вчинення їх на вулицях, у гуртожитках, домоволодіння тощо. Для цього потрібне: посилення патрулювання у населених пунктах, містах, мікрорайонах, селах, особливо у вечірні та нічні години; припинення перебування в Україні осіб без певних занять із інших країн, використання для цього відповідних адміністративно-правових норм; практикування комплексних оперативно-запобіжних заходів у тих населених пунктах, де спостерігається складина криміногенна обстановка; посилення контролю за обігом зброї, боєприпасів, вибухових речовин, наркотиків, отрути; підвищення рівня боротьби з пияцтвом, наркоманією, що є надійним способом запобігання насильства.

Виховна та інформаційна робота серед населення може включати наступну групу заходів: запровадження у масштабах країни кримінологічної поінформованості населення про стан злочинності, причини і умови вчинення насильницьких кримінальних правопорушень, особу злочинців і потерпілих; запобіжні заходи і роль населення при їх здійсненні; пропагандистські заходи з використанням засобів масової комунікації; розроблення програм навчання для різних верств населення засобом захисту від насильницьких посягань тощо.

Залучення громадськості до запобігання насильства. Широке залучення громадян у сферу запобіжної діяльності передбачає розвиток правосвідомості і розуміння єдності суспільних і особистих інтересів. Для цього потрібна тривала та добре організована робота з поширення відповідних знань, створення нової системи громадських формувань, налагодження взаємодії та координації з державними суб'єктами запобігання насильницьким кримінальними правопорушеннями, інші заходи.

Надання допомоги жертвам кримінальних правопорушень. Надання моральної підтримки і матеріальної допомоги громадянам, які потерпіли від домашнього насильства – обов'язок правової держави. Тому заслуговують на увагу такі пропозиції: створення відповідних фондів; підвищення готовності громадян до самооборони тощо.

Запобігання насильства і перенести на ту стадію злочинної поведінки, яка характеризується виникненням злочинного наміру вчинити кримінальні правопорушення або коли поведінка деяких осіб здатна його викликати. Основними запобіжними комплексами заходів є такі:

- переорієнтація антисуспільних установок осіб (підвищення рівня інформаційного забезпечення суб'єктів запобігання насильства; зміна стереотипу поведінки, тобто цілеспрямований запобіжний вплив на осіб, які здатні до вчинення таких проявів; примирення конфліктуючих сторін тощо);
- активні контрзаходи, які використовуються здебільшого на рівні індивідуального запобігання насильницьких кримінальних правопорушень проти особи (оперативне втручання у процес розвитку злочинної поведінки; створення умов, які усували б або утруднювали розвиток злочинної поведінки і схилили особу до добровільної відмови від її продовження тощо).

Припинення кримінальних правопорушень. У системі спеціально-кримінологічного запобігання кримінальних правопорушень особливе місце посідає припинення розпочатих насильницьких кримінальних правопорушень на стадіях готування до кримінального правопорушення і замаху на кримінальне правопорушення. Активний захист особи повинен виходити не тільки від суб'єктів припинення кримінальних правопорушень, а й від самої особи. У статті 36 КК України, де регулюються положення про необхідну оборону, зазначено, що необхідною обороною визнаються дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав і свобод людини і громадянина, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання.

Залежно від характеру злочинних дій і криміногенної обстановки розрізняють такі комплекси заходів припинення насильницьких кримінальних правопорушень:

- організаційно-превентивний напрям припинення насильницьких кримінальних правопорушень (наприклад, створення спеціалізованих підрозділів, груп і органів внутрішніх справ по боротьбі саме з тяжкою насильницькою злочинністю; вдосконалення кримінального і кримінально-процесуального права, а також правозастосовної практики щодо посилення їх запобіжного ефекту тощо);
- спонукальний напрям об'єднує різні заходи примушування осіб, які готуються до вчинення кримінальних правопорушень, до добровільної відмови від підготовки до вчинення кримінальних правопорушень і замаху на нього, від продовження злочинної поведінки і взагалі кримінальної діяльності;
- активна протидія розвитку злочинної діяльності і настанню тяжких наслідків (постійний і ефективний контроль за особами, які реально готуються до вчинення насильницького кримінального правопорушення); негайне вжиття заходів щодо забезпечення безпеки осіб на яких готується замах тощо.

Існують також інші напрями та заходи запобігання насильницьким кримінальним правопорушень в сім'ї, які впливають із законодавчих актів, комплексних цільових програм боротьби зі злочинністю, а також науково-методичних публікацій.

С початку широкомасштабної російської агресії у нашій державі кожна без винятку українська дитина у будь-якому разі зазнала порушень своїх законодавчо закріплених прав. Навіть якщо у дитини відсутні тілесні ушкодження, дитина не зазнала експлуатації, що завдають шкоди у будь-якому вигляді добробуту дитини, фізичного, психічного, економічного та сексуального насильства, катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки чи покарання, має місце порушення її основних прав.

Протягом тривалого часу питання щодо проблем пов'язаних з проявами насильства щодо дітей, особливо на сьогодні в наслідок збройної агресії рф вважалися наслідком усталених звичаїв та традицій і залишалися поза сфери правового кола.

Будь-яке втручання в родинні стосунки з боку держави і суспільства вважалось порушенням таємниці приватного життя та категорично не допускалося. Таке становище призвело до певного свавілля в сфері сімейних відносин і перетворення їх в площину латентних правопорушень, які залишалися поза уваги компетентних органів державної влади.

Вперше на світовому рівні проблема проявів сімейного насильства почала обговорюватися завдяки активних спільних дій міжнародного руху з захисту прав жінок, оскільки саме жінки склали найбільш вразливу і незахищену групу, яка страждає від насильницьких дій з боку членів своєї сім'ї (батьків, чоловіків, братів тощо). Завдяки цьому, проблеми щодо запобігання насильства в сім'ї увійшло в коло зору світової спільноти і прийняття цілої низки міжнародних документів.

Жорстоке поведінка з дітьми і нехтування їхніми інтересами можуть мати різні види і форми, результат завжди однаковий: серйозна шкода для здоров'я, розвитку та соціалізації дитини, нерідко й загроза її життю чи навіть причина смерті.

За даними опитувань, насильство в українській родині – досить поширене явище. Соціологічні дослідження свідчать: 68% жінок в країні страждають від знущань в сім'ї, в тому числі 20% – «як правило або часто» (найчастіше – це побої з боку чоловіка), 50% жінок зазнавали сексуальних домагань на роботі, а 8% з них – досить часто.

Також, це підтверджують дані звіту національної поліції України за 2020 рік в яких зазначається, що до них надійшло майже 209 тис. заяв про вчинення сімейного насильства, тобто по 570 таких повідомлень щодоби, а це на 47% більше ніж у 2019 році. З них – 3400 звернень від дітей та понад 182 тис. звернень від жінок. У середньому протягом 2020 року від проявів домашнього насильства кожні три години потерпала 1 особа.

Офіційна статистика щодо насильства в сім'ї не відображає реальний стан речей, є не зовсім об'єктивною та достовірною. Оскільки (як зазначалося), переважна більшість жертв не звертається за допомогою до поліції. Крім того, випадки насильства щодо дітей, а також інших близьких родичів, їх поширеність і типологія залишаються здебільшого у латентній формі та не знаходять свого відображення в офіційній статистиці. Особливо це стосується насамперед сексуального та психологічного насильства.

З урахуванням негативних явищ та процесів внаслідок воєнного стану, що детермінують прояви дитячого насильства, можна запропонувати наступні основні напрями діяльності щодо спеціально-кримінологічного запобігання: кримінологічна профілактика, запобігання кримінальним правопорушенням та їх припинення.

Кримінологічна профілактика – діяльність різних суб'єктів щодо запобігання насильницької злочинності. Спрямована на своєчасне запобігання виникнення криміногенно-небезпечних процесів та явищ, їх обмеження, а якщо можливо, то і їх блокування, усунення чи нейтралізації, створення достатнього захисту та безпеки особи від кримінальної протиправності.

За проведеними дослідженнями вважається, що для запобігання домашньому насильству та допомозі жертвам необхідна тісна співпраця державних установ з громадськими організаціями, адже тільки злагоджена робота всіх соціальних суб'єктів буде сприяти зменшенню випадків домашнього насильства.

Таким чином, пропонуються наступні рекомендації щодо запобігання проявів домашнього насильства:

- ✓ проводити виховну роботу щодо зміни свідомості українців стосовно домашнього насильства шляхом навчання молодого покоління культурі здорових сімейних стосунків, формування у дітей сімейних цінностей та правил поведінки з урахуванням умов сьогодення;
- ✓ проводити виховну роботу з дітьми та молоддю, яка передбачає включення в навчально-виховний процес та освітні програми теми з обговоренням питань щодо попередження та профілактики домашньому насильству;
- ✓ проводити загальнодержавні заходи та всеукраїнські акції із роз'яснення протиправності та неприпустимості домашнього насильства;
- ✓ поширювати інформацію щодо ненасильницьких способів вирішення сімейних конфліктів через соціальні мережі та за допомогою ЗМІ;
- ✓ створювати та розповсюджувати соціальну рекламу щодо запобігання домашньому насильству;
- ✓ удосконалювати роботу бази даних щодо осіб, які стали жертвами домашнього насильства та осіб, які вчинили домашнє насильство;
- ✓ активізувати роботу зі створення спеціалізованих кризових центрів, притулків для постраждалих від домашнього насильства;
- ✓ активізувати роботу спеціальних служб соціально-психологічного супроводу сімей, де вже відбувалися випадки домашнього насильства чи є ризики вчинення такого насильства;

✓ активізувати роботу спеціальних служб соціально-психологічного супроводу сімей з дітьми, де вже відбувалися випадки домашнього чи є ризики вчинення такого насильства;

✓ налагодити роботу між «гарячими лініями» з органами Національної поліції з метою негайного повідомлення про вчинення домашнього насильства стосовно певної особи;

✓ забезпечити можливість звернення на «гарячу лінію» осіб з вадами слуху, мовлення, а також іноземців, що мешкають на території України.

✓ створити онлайн платформу по всій державі для консультування осіб, які стали жертвами домашнього насильства;

✓ удосконалювати роботу державних, комунальних організацій з організаціями «третього сектору» щодо надання соціальних послуг онлайн особам, які стали жертвами домашнього насильства чи були його свідками;

✓ удосконалювати роботу громадських організацій щодо надання консультативної та правової допомоги постраждалим від домашнього насильства онлайн, навіть у період воєнного стану, інших надзвичайних ситуацій.

Також при проведенні профілактичної роботи щодо жорстокого поводження з дітьми в сім'ях слід враховувати травматичний досвід батьків у дитинстві, відсутність чітких цілей як у вихованні дітей, так і стосовно власного майбутнього, перевага деструктивних партнерів спілкування в сім'ї, відсутність навичок конструктивної взаємодії, внутрішньо-особистісні порушення дитини.

Отже, незважаючи на значні напрацювання у довоєнні часи в сфері запобігання насильства в сім'ї ще має місце ряд проблемних питань, які слід вирішувати на шляху захисту дітей, а також жінок, та осіб похилого віку (в переважній більшості) від будь-яких видів посягань.

Висновки

Проблема запобігання злочинності й на сьогодні є однією з найактуальніших і гострих проблем в період економічної та політичної нестабільності. Довкола неї точиться чимало спорів та дискусій. Одним із кола спорів та визначення є саме визначення дієвих напрямів запобігання злочинності тощо. Розглянуті види злочинних проявів, як свідчать теорія та практика, можливі тільки у двох основних напрямках. По-перше, це призначення кримінального покарання за вчинене кримінальне правопорушення, і по-друге, – запобігання державою, суспільством, громадянами суспільно-небезпечних діянь, які можуть бути вчинені.

Отже, відповідно до двох практичних напрямків у боротьбі зі злочинністю в теорії права й сформувані дві наукові галузі, які покликані розробляти засоби її подолання. Перша галузь заснована на юридично-догматичному методі вивчення кримінальних правопорушень. Вона як сукупність (система) правових ідей, поглядів, принципів та уявлень розробляється теорією кримінального права. Друга галузь впливає з юридично-соціологічних теорій, в основі

яких лежать конкретно-соціологічні методи вивчення таких явищ, як злочинність, особа злочинця, запобігання злочинності й певним видам кримінальних правопорушень. Ця самостійна система поглядів, ідей і концепцій охоплюється кримінологічною наукою й надають можливість правоохоронним органам втілювати дієві заходи боротьби зі злочинністю.

Питання для самоконтролю

1. Визначте динаміку злочинності неповнолітніх.
2. Зазначте найбільш небезпечні тенденції злочинності неповнолітніх.
3. Охарактеризуйте особливості групової злочинності неповнолітніх.
4. Здійсніть класифікацію і типологію неповнолітніх злочинців.
5. Визначте механізм індивідуальної протиправної поведінки неповнолітніх.
6. Зазначте детермінанти злочинності неповнолітніх.
7. Визначте заходи загально-соціального запобігання злочинності неповнолітніх.
8. Розкрийте діяльність правоохоронних органів щодо профілактики злочинності неповнолітніх.
9. Визначте форми, методи правову основу діяльності ювенальної превенції.
10. Визначте правову основу діяльності суб'єктів запобігання злочинності неповнолітніх.

Рекомендована література:

Базова:

1. Конституція України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
2. Кримінальний кодекс України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
4. Про Національну поліцію. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
5. Профілактика злочинів: Підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич О.Ф. Гіда та ін. ; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О. М. Джужи. К. : Атіка, 2011. 720 с.
6. Кримінологія (Особлива частина) : навчальний посібник / Кол. авторів: Блага А. Б., Васильєв А. А., Давиденко Л. М. та ін.; за заг. ред. О. М. Литвинова; наук. ред. серії О. М. Бандурка. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2011. 347 с.
7. Кримінологія: підручник / В. С. Ковальський, Г. С. Семаков, О. М. Костенко. К. : Юрінком Інтер, 2017. 344 с.
8. Кримінологія : підручник / А. М. Бабенко, О. Ю. Бусол, О. М. Костенко та ін. ; за заг. ред.. Ю. В. Нікітіна, С. Ф. Денисова, Є. Л. Стрельцова. – 2-ге вид., перероб. та допов. Харків : Право, 2018. 416 с.
9. Кримінологія. Академічний курс / Кол. авторів; за заг. ред. О. М. Литвинова. К.: Видавничий дім «Кондор», 2018. 538 с.

11. Кримінологія : підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Черней, С. С. Чернявський та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. В. Чернея; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джужі. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 612 с.
12. Литвинов О. М., Орлов Ю. В. Кримінологія «свого часу»: наукові розвідки. Харків : «Право», 2021. 272 с.

Допоміжна:

1. Агапова К. В. Запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються молодіжними угруповуваннями в Україні : дис. ... ступ. д-ра філ. : 081 / ОДУВС, 2022. 222 с.
2. Актуальні проблеми протидії домашньому насильству : навчальний посібник / А. Б. Блага, О. С. Тунтула, О. О. Кочемировська ; за заг. ред. А.Б. Благої. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2021. 208 с.
3. Архіпов В. І, Блага А. Б., Мартиненко О. А.Вразливі групи населення як об'єкти гендерно зумовленого насильства в умовах гібридної війни // Politicus. Випуск № 1. 2022 р. С. 7–13. URL: http://politicus.od.ua/1_2022/1_2022.pdf (дата звернення: 12.06.2023).
4. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Механізм злочинної поведінки. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. Харків : ХНУВС, 2016. № 3 (14). С. 110–120.
5. Бандурка О. М. Профілактика злочинності. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. Київ : 2014. №1. С. 115–124.
6. Богатирьов І. Г. Домашнє насильство в Україні як кримінологічна проблема. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. *Науковий збірник «Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції»*. 2019. № 4. С. 197–201.
7. Блага А. Б. Надання допомоги та захисту постраждалим від домашнього насильства дітям: сучасний стан і проблемні питання // the Journal of Eastern European Law / Журнал східноєвропейського права. 2021. № 89. С. 7–12. URL : http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2021/06/blaga_89.pdf (дата звернення: 15.06.2023).
8. Блага А. Б. Групова злочинність неповнолітніх: кримінологічний аналіз та основні тенденції. *Південноукраїнський правничий часопис*. Одеса : ОДУВС. 2022. № 1-2. С. 70–76.
9. Воронцов А. В. Насильство в сім'ї: соціальна проблема сьогодення. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2016. № 3-4. С. 48–51.
10. Воронцов А. В. Окремі шляхи протидії злочинності неповнолітніх. *Роль та місце ОВС розбудові демократичної правової держави* : матеріали V міжнар. наук.-практ. конф. Одеса : ОДУВС, 2013. С. 69–70.
11. Воронцов А. В. Окремі питання запобігання проявів насильства в сім'ї. *Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної пра-*

вової держави : матеріали VIII міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 25 березня 2016 р. Одеса : ОДУВС, 2016. С. 296–298.

12. Громадськість у запобіганні і протидії злочинності: вітчизняний та міжнародний досвід : монографія / В. В. Голіна, М. Г. Колодяжний, С.С. Шрамко та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни, М. Г. Колодяжного. Харків : Право, 2017. 284 с.

13. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення: 16.06.2023).

14. Кулик К. Д. Загально соціальне запобігання розбещенню неповнолітніх в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2017. Вип. 44, т. 2. С. 88–93.

15. Кулик К. Д. Індивідуальне запобігання розбещенню неповнолітніх в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2017. Вип. 4, т. 2. С. 75–78.

16. Мотунова Н. В. Сутність поняття профілактики правопорушень серед неповнолітніх. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. Вип. 31. С. 104–106.

17. Кулик К. Д. Спеціально-кримінологічне запобігання розбещенню неповнолітніх в Україні. *Право і суспільство*. 2017. № 3, ч. 2. С. 187–193.

18. Сідей О. В. Дискурсивний простір злочинності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. Харків : ХНУВС, 2016. № 1 (12). С. 102–109.

19. Насильство в сім'ї (кримінологічний аналіз і запобігання): монографія / А. Блага. Харків : ФО-П Макаренко, 2014. 360с.

20. *Сучасна кримінологія: досягнення, проблеми, перспективи* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 50-річчю каф. кримінології та кримінально-виконавчого права, 9 груд. 2016 р. Харків : Право, 2016. 236 с.

21. Храмцов О. М. Основні детермінанти кримінального насильства. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. Харків : ХНУВС, 2016. № 1 (12). С. 185–195.

22. Шевченко Т. В. Сутність кримінологічної характеристики злочинності та запобігання їй. *Науковий вісник ДДУВС*. 2017. № 2. С. 273–280.

23. Домашнє насильство над дітьми: його види і наслідки. URL: <http://leleka.rv.ua/domashnye-nasyl-stvo-nad-dit-my-yogo-vydy-i-naslidky.html> (дата звернення: 15.06.2023).

24. Вітковська І. М., Потапенко М. В. Домашнє насильство як соціальна проблема в сучасній Україні. URL:

<file:///C:/Users/admin/Downloads/17301-Article%20Text-34142-2-10-20210604.pdf> (дата звернення: 14.06.2023).

25. Доповідь на тему: «Жорстокість над дітьми як соціальна проблема». URL: <https://naurok.com.ua/dopovid-na-temu-zhorstokist-nad-ditmi-yak-socialna-problema-25970.html> (дата звернення: 10.06.2023).

26. Конвенція Ради Європи про попередження насильства щодо жінок та домашнього насильства та боротьбу із цими явищами URL:

<http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/convention-violence/convention/Convention%2010%20Ukrainian.pdf> (дата звернення: 10.06.2023).

27. Про попередження насильства в сім'ї URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2789-14#Text> (дата звернення: 09.06.2023).

28. К. Дробязко. Як захистити права дитини в умовах воєнного стану. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/yak-zahistiti-prava-ditini-v-umovah-voennogo-stanu.html> (дата звернення: 15.06.2023).

Лекція до теми:

«Профілактика екологічної злочинності»

Мета лекції

Надання здобувачам вищої освіти, які вивчають положення профілактики кримінальних правопорушень, допомоги у вивченні питань екологічної злочинності, а також з'ясуванні її значення та наукових основ розвитку.

План лекції

1. Сучасний екологічний стан України. Кримінологічна характеристика екологічної злочинності.
2. Детермінанти екологічної злочинності.
3. Профілактика екологічної злочинності.

Висновки

Питання для самоконтролю

Рекомендована література

1. Сучасний екологічний стан України. Кримінологічна характеристика екологічної злочинності

Залишається високим забруднення поверхневих вод суші сполуками важких металів та азоту. Збільшення питомої ваги цих забруднюючих речовин останнім часом відмічено в річках басейнів Дунаю, Дністра, Південного Бугу, Сіверського Дінця, Тиси, Води Чорного та Азовського морів і надалі забруднюються скидами різних шкідливих речовин із суден, каналізаційних мереж міст і підприємств, де відсутні ефективні очисні споруди.

Останніми роками спостерігалось деяке зменшення обсягу шкідливих викидів в атмосферу. Так, наприклад, за період з 2018 по 2022 року викидів речовин-забрудників у повітря зменшилося на 28 %. Як правило, забруднюючі речовини, що містяться у викидах в атмосферне повітря, осідають на ґрунтах у радіусі до 5 км. від джерел забруднення. У великих містах основним джере-

лом забруднення ґрунтів є підприємства чорної та кольорової металургії, легкої промисловості, ТЕЦ.

Як і в попередні роки, водні об'єкти України забруднені переважно сполуками азоту, нафтопродуктами, важкими металами. Серед них у більш-менш задовільному стані є річки Закарпаття та Криму. Всі інші басейни річок можна віднести до забруднених чи дуже забруднених. З 50 водних об'єктів України, де проводилися дослідження, не виявлено жодного, який відповідав би вимогам фоновому стану чи характеризувався як чистий. 29 водних об'єктів екосистеми перебувають у стані антропогенного екологічного напруження. В наслідок ведення агресивної війни стан речей ще більш погіршився.

Як відомо, здоров'я нації відображає соціально-економічний стан суспільства і його довкілля. Антропогенне забруднення природи призвело до порушення рівноваги в біосфері і стало суттєвою демографічною проблемою. Встановлено, що населення багатьох міст і сіл України піддається дії негативних факторів навколишнього середовища в рівнях, що перевищують граничнодопустимі величини. Прогнозовані до 2025 року зміни довкілля в низці регіонів продовжують спричиняти несприятливі тенденції у стані здоров'я людей – хронізації патологій, зростанні онкологічних захворювань тощо.

Охорона навколишнього природного середовища – не самоціль. Вона покликана захистити людину, її здоров'я, життя теперішнього та майбутніх поколінь. Природоохоронна діяльність ґрунтується на правових засадах. Так, ст. 50 Конституції України проголошує: «Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена».

Згідно із Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» порушені права громадян у галузі охорони навколишнього природного середовища мають бути поновлені, а їх захист здійснюється в судовому порядку.

Відповідно до Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» громадяни мають право на безпечні для здоров'я і життя продукти харчування, питну воду, умови праці, навчання, виховання, побут, відпочинок та навколишнє природне середовище, а також на достовірну інформацію про наявні й можливі фактори ризику для здоров'я та їх ступінь.

Проблеми охорони довкілля дістали своє відображення також в Земельному, Водному, Лісовому кодексах, Законі України «Про охорону атмосферного повітря» та інших законодавчих актах України.

У природоохоронній діяльності велике значення мають заходи кримінально-правового впливу. Кримінальний кодекс України містить окрему главу, норми якої встановлюють відповідальність за кримінальне правопорушення, що посягають на об'єкти навколишнього природного середовища. Безумовно, вказані норми не охоплюють усіх можливих посягань на навколишнє середовище.

Протягом понад 15 місяців великої нещадної війни на наших землях росіяни вдавались до незліченної кількості варварських вчинків проти українського народу. Багато разів за цей час у кожного з нас стискалось серце від по-

бачених фото і відео з тортурами, гвалтуваннями та вбивствами наших громадян кривавими руками росіян. І кожен раз здавалось, що це вже межа і гірше бути не може.

Проте криваві російські окупанти вчергове показали свою безжалісність і божевільність умисним руйнуванням 6 червня Каховської гідроелектростанції та греблі водосховища. Ця подія стала найбільшою після Чорнобильської аварії техногенною катастрофою в Європі, адже під водою опинилися цілі села на півдні України, від затоплення постраждали десятки тисяч людей та безліч тварин. На жаль, також є людські жертви.

Неконтрольований витік води також наніс болючий удар по вітчизняній економіці, особливо по аграрному сектору.

За оцінками місцевої влади, внаслідок цього терористичного акту на Херсонщині було затоплено 600 квадратних кілометрів, а середній рівень підтоплення склав (уявіть собі!) 5,6 метра. Третина затоплених земель знаходиться на правому березі Дніпра, а все інше – на тимчасово окупованому російською ордою лівому березі.

Очевидно, що черговий доказ окупантів в їхній нещадності ще довго буде нам нагадувати про себе. А наслідки доведеться долати далеко не один рік.

"Знищення Каховської ГЕС призведе до того, що поля на півдні України вже наступного року можуть перетворитися на пустелі", - наголосили в Міністерстві аграрної політики та продовольства.

Війна в Україні впливає не лише на продовольчу безпеку та має економічні наслідки для всіх країн. Сьогодні це ще й питання екологічної безпеки та спільного майбутнього.

Бо істина, яку не розуміє рф, однак усвідомлює весь світ, дуже проста: будь-який військовий конфлікт не має локального характеру, коли йдеться про довкілля. Екосистеми не можна розділити умовними кордонами, просто намалювавши їх на карті. Якщо руйнується природна рівновага в одній геолокації, це обов'язково відчує інша.

Простий приклад: аномальне збільшення через російську агресію в Україні смертності дельфінів біля узбережжя Туреччини та Болгарії. Новини про це нещодавно облетіли ЗМІ. Однак насправді наслідки війни набагато глибші.

Війна рф в Україні – це перший за останні 20 років міжнародний конфлікт із такою значною та непоправною шкодою довкіл्लю.

Із перших днів вторгнення росіян ми фіксуємо всю шкоду, яку вони наносять українському довкіл्लю. Вже можемо говорити про **257 випадків екоциду**. Це і підрили складів паливно-мастильних матеріалів, сховищ нафтопродуктів з відповідними наслідками для довкілля. Це і авіаудари по підприємствах, які використовують небезпечні хімічні речовини у виробництві. Це і пошкодження та руйнування очисних споруд, і вилив стоків у наші водойми, а також пошкодження ґрунтового покриття, горіння лісів – особливо на територіях природно-заповідного фонду.

Тож до чого тут весь світ, коли руйнується довкілля в Україні? Ось лише декілька прикладів, які дають відповідь на це питання.

Від дій рф під загрозою знищення сьогодні 2,5 млн. га природоохоронної мережі Європи. Це 160 об'єктів Смарагдової мережі – територій існування видів і оселищ, що охороняються на загальноєвропейському рівні.

А ще 17 Рамсарських об'єктів площею 627,3 тис. га – водно-болотних угідь, що мають міжнародне значення.

Загалом від дій рф в небезпеці залишаються 20% площі всіх заповідних територій України.

Від ворожої техніки гине європейське біорізноманіття.

Це тисячі видів рослин, які занесені до Червоної книги України і охороняються законом. Бойові дії порушують спокій диких тварин. Вони або гинуть, або намагаються втекти з гарячих точок.

РФ веде бойові дії на заповідних територіях міжнародного та європейського значення, чим знищує середовища існування рідкісних і ендемічних видів та оселищ. Це може змінити поведінку птахів, включаючи їх міграцію.

Щоб всі розуміли, якими можуть бути наслідки від вторгнення РФ в Україну, наведу лише один приклад. Коли у 2015 році російські війська почали використовувати Криву косу на Донеччині для висадки десанту, там зникло усе різноманіття птахів. Хоча до цього на узбережжі масово гніздилися три тисячі пар червонокнижних мартинів каспійських. Це була їхня найбільша колонія в Європі.

Воснні дії нищать ліси України, що також вплине і на продовольчу безпеку світу.

Бойові дії наразі відбуваються в східних та південних областях України. Для цих регіонів характерна низька лісистість. Але тут ліси виконують захисні функції. Знищення та пошкодження їх позначиться на кліматі цих регіонів та може призвести до значних ерозійних процесів. Зокрема, на півдні України наслідками можуть бути вітрова ерозія та опустелювання. Це, звичайно, вплине на сільське господарство.

Загалом, майже три мільйони гектарів лісу в Україні були охоплені війною від початку повномасштабного вторгнення рашистів. Для порівняння – це майже територія Бельгії. Коли ж рашисти під тиском української зброї з ганьбою втікли із Житомирщини, Київщини, Чернігівщини та Сумщини, під окупацією залишається 567 тис. гектарів лісів України.

Забруднення від обстрілів не має кордонів.

Більше 3,5 тис. ракет росія випустила по Україні із 24 лютого. Ворожі снаряди, які щодня влучають у нашу критичну інфраструктуру та житлові будинки, спричиняють значні загоряння, у тому числі лісів. Це призводить до значного забруднення атмосферного повітря небезпечними речовинами.

Під час детонації ракет та снарядів утворюється низка хімічних сполук – чадний газ, бурий газ, діоксид азоту, формальдегід тощо. Під час вибуху всі речовини проходять повне окиснення, а продукти хімічної реакції вивільняються в атмосферу.

Варто враховувати, що окупант обстрілює наші нафтобази, промислові підприємства, які використовують у своїй діяльності різні хімічні речовини. А це також десятки тисяч тонн вивільнених в атмосферу шкідливих речовин.

При цьому забруднене повітря не має кордонів. Викиди в атмосферне повітря, що були спричинені воєнною агресією РФ на території України, переносяться, осідають та мають вплив на території інших держав, іноді на відстані в тисячі кілометрів.

Окрема тема – заміновані території. Розриви мін призводять до забруднення ґрунтів важкими металами – свинцем, стронцієм, титаном, кадмієм, нікелем. Це робить ґрунт небезпечним, а в деяких випадках – непридатним для подальшого сільськогосподарського використання. Також вибухи призводять до виникнення лісових пожеж. Тож знову повертаємося до проблем викидів в атмосферу і продовольчої безпеки. Циклічність наслідків та взаємопов'язаність процесів очевидна.

Забруднення річок внаслідок російської агресії також може торкнутися і сусідніх країн. Адже ми ділимо великі річки, такі як Дунай, Дністер, Прут, Тиса і Західний Буг з країнами-сусідами: Польщею, Угорщиною, Румунією та Молдовою.

Наразі спрогнозувати всі можливі наслідки та назвати остаточну шкоду, завдану довкіллю від агресії РФ, неможливо. Ми фіксуємо всі злочини рашистів та підраховуємо збитки, щоб виставити окупанту рахунок у міжнародному суді. Одне можу сказати точно, відновлення потребуватиме десятків років. І тут без допомоги міжнародних партнерів нам не обійтися. Ми вже заручилися підтримкою та маємо стратегічні плани на післявоєнний час.

Вірімо у наші ЗСУ та Перемогу України! Продовжуємо працювати заради спільного майбутнього!

Екологічні кримінальні правопорушення – це передбачені кримінальним законом суспільне небезпечні діяння, що посягають на навколишнє природне середовище чи його окремі сфери (повітря, землю, надра, води тощо). До екологічних кримінальних правопорушень належать: незаконне заняття рибним, звіриним та іншим водним добувним промислом; порушення ветеринарних правил; незаконне полювання; незаконне видобування корисних копалин; порушення законодавства про континентальний шельф; забруднення водойм і атмосферного повітря; забруднення моря речовинами, шкідливими для здоров'я людей або для живих ресурсів моря, чи іншими відходами і матеріалами; умисне знищення, зруйнування чи пошкодження територій та об'єктів природно-заповідного фонду; незаконна порубка лісу тощо.

Екологічні кримінальні правопорушення є одними з найбільш суспільне небезпечних та розповсюджених діянь. У сукупності з іншими правопорушеннями у цій сфері та за тяжкістю своїх наслідків вони створюють реальну загрозу національній безпеці. *Передусім це проявляється у:*

- катастрофічному погіршенні якості середовища існування, що веде до зниження середнього віку життя, зростання захворюваності, смертності та погіршення генофонду нації;

- виникненні зон екологічного лиха;

- деградації природних ресурсів, що мають поновлюватися (родючість ґрунтів, рибних і лісових ресурсів);

- у виснаженні ресурсів, що не відновлюються (мінеральної сировини, енергоносіїв);
- у підвищенні ризику техногенних катастроф;
- у погіршенні якості поверхневих та підземних вод, прибережних вод морів;
- у розповсюдженні радіоактивного забруднення;
- у забрудненні повітря й небезпечній зміні клімату;
- забрудненні продуктів харчування.

Кримінологічне значення має також диференціація відповідальності за екологічні правопорушення. Залежно від ступеня їх суспільної небезпеки відповідальність може бути як кримінальною, так і адміністративною. У Кодексі України про адміністративні правопорушення є спеціальний розділ, де передбачені правопорушення у сфері охорони навколишнього середовища. Зокрема, це: безгосподарне використання земель; псування сільськогосподарських та інших земель; порушення правил охорони водних ресурсів; незаконна порубка й пошкодження дерев і зелених насаджень; знищення чи пошкодження лісових культур і молодняку; порушення вимог пожежної безпеки в лісах; порушення правил полювання тощо. А от, скажімо, повторне протягом року порушення правил полювання вже тягне кримінальну відповідальність.

Екологічна злочинність в Україні характеризується постійним зростанням і високою латентністю. Рівень латентності цих кримінальних правопорушень доходить до 95 %. Це пояснюється недоліками в діяльності природоохоронних органів та судів. На їх усунення, а також вдосконалення практики розгляду кримінальних проваджень цієї категорії.

Дослідники стверджують, що протягом багатьох років зберігається значний розрив між кількістю кримінально-караних діянь і реальним застосуванням відповідних правових норм. Це викликано недостатнім контролем за дотриманням вимог законодавства, а також традицією, що перейшла нам у спадщину після розпаду СРСР, - організацією контролю за відомчо-галузевим принципом, коли природо-користувачі самі себе перевіряють.

У структурі екологічних кримінальних правопорушень велику частку становлять незаконна порубка лісу - 54 %, порушення правил риболовства - 35-45 %, незаконне полювання - 25-25 %, забруднення водойм та повітря - 10-12 %.

Екологічні кримінальні правопорушення можуть класифікуватися на підставі різних ознак. Залежно від ступеня суспільної небезпеки їх можна розподілити на:

- *кримінальні правопорушення, незначної тяжкості.* До них належать незаконне видобування корисних копалин, порушення законодавства про континентальний шельф України та інші;
- *кримінальні правопорушення середньої тяжкості.* Це – умисне знищення, зруйнування чи пошкодження територій та об'єктів природно-заповідного фонду;

– *тяжкі кримінальні правопорушення*. До них відносяться забруднення водой та атмосферного повітря; забруднення моря речовинами, шкідливими для здоров'я людей чи для живих ресурсів моря, чи іншими відходами і матеріалами;

– *особливо тяжким кримінальним правопорушенням* є екоцид. З урахуванням видів суб'єктів, мотивів та мети вчинення можна виділити:

а) *корисливі кримінальні правопорушення*, що вчиняють з метою отримання матеріальної вигоди. Це: незаконні полювання, заняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, порубка лісу. У цій групі кримінальних правопорушень виділяється підгрупа, яку можна розглядати як професійну злочинність. Ці кримінальні правопорушення дають можливість одержувати значні прибутки, але потребують певної організації та навичок.

б) *кримінальні правопорушення, які вчинюються службовими особами*. Це – забруднення водой і атмосферного повітря; забруднення моря речовинами, шкідливими для здоров'я людей або живих ресурсів моря, чи іншими відходами і матеріалами; порушення законодавства про континентальний шельф України. Частина цих кримінальних правопорушень характеризується значною тривалістю, їх здійснення, коли притягненню, до кримінальної відповідальності передують численні порушення природоохоронного законодавства. А є кримінальні правопорушення, які характеризуються разовим ігноруванням встановлених нормативів, скажімо, «залповий» викид відходів.

в) *кримінальні правопорушення, які не мають корисливого спрямування*. Це – необережне пошкодження лісу, забруднення водних об'єктів чи атмосферного повітря. Шкода від таких кримінальних правопорушень, як правило, велика (масова загибель риби, лісів тощо). Викликані вони нехтуванням елементарних правил техніки безпеки.

Наведена класифікація, звичайно, не є вичерпною, але, на наш погляд, вона може бути використана у профілактичній роботі.

Виходячи з вищесказаного, **екологічну злочинність** можна визначити як сукупність кримінальних правопорушень, що посягають на екологічну безпеку, а також опосередковано на життя і здоров'я людей.

Серед численних специфічних рис екологічної злочинності назвемо найхарактерніші. Насамперед зазначимо, що цей вид злочинності обумовлений факторами, які своїм підґрунтям мають суперечності процесу природокористування та недооцінку людьми значення природи у житті суспільства. Далі, екологічна злочинність тісно пов'язана з рівнем науково-технічного прогресу. Чим вищий цей рівень, тим більше небезпечних технологій, матеріалів, агрегатів. Так, після створення атомної енергетики над людством нависла загроза ядерних катастроф.

Кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють екологічні кримінальні правопорушення, неоднакова. Вона суттєво різниться залежно від видів посягання. Але за результатами проведених досліджень можна скласти соціально-демографічний портрет цих злочинців. Це в основному особи чоловічої статі,

середнього або старшого працездатного віку, які перебувають у шлюбі, мають, як правило, середню або вищу освіту й стабільні прибутки. Питома вага рецидивістів серед них незначна.

Екологічні злочинці за своїми морально-психологічними ознаками - соціальне інтегровані особи. У більшості з них відсутні явно виражені дефекти правової свідомості. Але вони недооцінюють важливості охорони природного середовища, ця проблема їм уявляється не головною. При вчиненні цих кримінальних правопорушень посадові особи здебільшого керуються принципом – досягнути успіху в господарській діяльності будь-якою ціною.

Особи, які вчиняють кримінальні правопорушення із хуліганських спонукань, відрізняються низкою характерних рис. Більшість з них – чоловіки молодого і середнього віку, які орієнтовані в своїй поведінці на агресивність. Вони мають середній рівень освіти і, найчастіше, постійно ніде не працюють. Злочинцям властиві негативні звички, в тому числі зловживання алкоголем. У морально-психологічному плані зазначені особи відрізняються відвертим егоїзмом, цинізмом, спотвореною еколого-правовою свідомістю, готовністю до анти суспільних вчинків. Найтипівіші діяння для них – знищення або пошкодження природних комплексів, що перебувають під охороною держави; знищення лісів шляхом підпалу; порушення режиму природно-заповідних об'єктів, жорстоке поводження з тваринами.

Наслідки екологічних кримінальних правопорушень залишаються здебільшого непередбаченими. Такий стан обумовлений обмеженими можливостями сучасної науки повною мірою виявити причинно-наслідкові зв'язки у природних та біологічних системах. Так, ще недостатньо прогнозовані результати впливу на живий організм радіації, електромагнітних полів, різних хімічних речовин та інших негативних факторів.

Значну небезпеку становлять контрабанда радіоактивних речовин для утилізації та захоронення, незаконне вивезення із країни різних видів флори і фауни, що перебувають під охороною держави. Вкажемо й на можливість технологічного тероризму, під яким треба розуміти несанкціоноване використання ядерної, хімічної, бактеріологічної зброї або її компонентів чи виведення з ладу вибухових об'єктів, що таять у собі підвищену загрозу для систем життєзабезпечення населення.

2. Детермінанти екологічної злочинності

Якщо виходити з того, що злочинність виникає з існуючих у будь-якому суспільстві суперечностей, то витoki екологічної злочинності знаходяться насамперед у протиріччях багатоаспектного процесу природокористування. Він охоплює усі сторони взаємодії людини з довкіллям. Суперечності найбільш загального характеру полягають у тому, що люди, будучи частиною біосфери, виділились із неї у суспільство, яке в цілому протистоїть екосистемі, що їх породила.

Проблема детермінації злочинності є центральною для кримінологічної науки, а її розв'язання визначає практичну спрямованість теоретичних досліджень. Особливої актуальності зазначене питання набуває щодо екологічної злочинності як однієї з найнебезпечніших видів злочинної поведінки людей, тяжкі наслідки якої можуть носити (і часто носять) неконтрольований та невідновлювальний характер.

Застосування методології дослідження криміногенних детермінант дозволяє визначити певні концептуальні положення щодо сутності екологічної злочинності та її причин і умов:

- екологічна злочинність є соціальним і масовим явищем, відтак, її детермінація має опосередкований, ймовірнісний характер;
- екологічна злочинність аналізується у взаємодії та взаємозалежності з іншими явищами і процесами, у тому числі й різними формами соціальної патології;
- одночасно з різноманітними соціальними явищами вивчається і особа екологічного злочинця як продукт суспільного розвитку;
- важливим є вивчення екологічної злочинності та її детермінант в динаміці, а також їх прогнозування;
- необхідним є врахування різного впливу соціальних явищ на злочинність, їх взаємодія та протиріччя, адже запобіжна діяльність - це не тільки усунення негативних чинників, але й стимулювання позитивних факторів, їх розвиток і заохочення.

Детермінанти екологічної злочинності доцільно розглядати залежно від рівнів узагальнення. Так, у кримінологічній літературі вирізняють як загальні, так і специфічні детермінанти екологічної злочинності. Загальні детермінанти екологічної злочинності становлять соціальні процеси, які в умовах несприятливого (екстенсивного) економічного розвитку створюють стійкі передумови для неправомірної, зокрема і злочинної поведінки у відповідній сфері. Специфічні детермінанти екологічної злочинності визначаються особливостями суб'єктивних факторів, типу й характеру екологічного злочину.

Найбільш повна характеристика змісту загальних причин злочинів проти довкілля розроблена О. Л. Дубовик та А. Е. Жалінським і включає в себе опис таких елементів процесу криміногенної детермінації:

- джерела та фактори причинного механізму; предметна основа процесу причинності; причинні зв'язки; проміжний криміногенний ефект;
- механізм перетворення причинного впливу у наслідок, тобто у кримінальне правопорушення.

Розглядаючи загальні причини вчинення злочинів проти довкілля, слід зазначити, що в основі їх лежить протиріччя між сутністю людини та природою, відчуження від природи та продовження розвитку «цивілізації споживання», тобто зростання необов'язкових потреб людей та суспільства, задоволення яких призводить до появи надлишкового техногенного навантаження на довкілля, яке наблизило біосферу до межі стійкості.

Оскільки злочинна поведінка має, на думку О. М. Костенка, детермінаційно-регулятивний механізм і детермінується «предметним буттям людини», основну причину екологічної злочинності слід шукати в суперечностях взаємовідносин навколишнього середовища з людиною, котра не завжди усвідомлює, що є лише її часткою.

Сформульована академіком В. І. Вернадським концепція ноосферизму оперує принципами організованості та цілісності наукової картини світу, взаємозв'язку в розвитку планетарних процесів і наголошує на геохімічному та геофізичному впливі людини на трансформацію структури і функціонування біосфери, на провідній ролі людського розуму і наукової думки, що зумовлять прогрес, збереження та перетворення біосфери.

При цьому потрібно ґрунтуватись на тому, що людина є біологічною істотою, яку створила природа. Водночас у процесі виникнення та розвитку людського суспільства людина, що була створена Природою та залишається її невід'ємною часткою, протипоставила себе екосистемі Землі й тому змушена розплачуватись за це екологічної кризою. В основі протистояння суспільства і навколишнього природного середовища перебувають суперечності екологічних та економічних інтересів суспільства, що втілюється у відчуженні від природи, посиленій експлуатації її ресурсів та поширенні ідеології конс'юмеризму, тобто розвитку «цивілізації споживання», що має наслідком надмірне навантаження на всі елементи довкілля і порушення його рівноваги.

Е. М. Жевлаков таким чином ілюструє зазначену ситуацію: «Людина за сутністю - споживач і перетворювач природної речовини та енергії. Як не сумно це усвідомлювати, але заради об'єктивності слід визнати, що вона паразитує на тілі планети, як черв'як у яблуці».

Потрібно зауважити, що повне усунення зазначених суперечностей (черв'яка з яблуком) у найближчій перспективі є утопічним і практично неможливим. Реальна і бажана лише мінімізація таких суперечностей, а відтак і негативного впливу людини та суспільства на довкілля до прийняттого рівня, що характеризувався б можливістю самовідновлення екосистем. Слушною у зв'язку з цим є думка Е. М. Жевлакова стосовно того, що «суперечність між людиною і природою може бути усунено вибором оптимальної соціальної форми взаємодії суспільства та природи, припустиме лише на рівні найвищої абстракції».

При аналізі походження соціальних явищ, у тому числі й такого специфічного як екологічна злочинність, дослідники стикаються з множинністю факторів, що її зумовлюють. При цьому, всі ці фактори потрібно класифікувати, привести у певну систему. Виходячи з характеру та змісту детермінуючих факторів злочинів проти довкілля, вони, на наш погляд, можуть бути згруповані в такі блоки: соціально-економічного; природно-географічного; нормативно-правового; організаційно-управлінського характеру; фактори, що зумовлюють низький рівень екологічної правосвідомості громадян; фактори, що пов'язані з недоліками правозастосовної діяльності органів екологічного контролю та правоохоронних органів.

Детермінанти екологічної злочинності зумовлені дією об'єктивних чинників, що зумовлюють вчинення не лише екологічних посягань, а й злочинів інших категорій. Такі чинники відображаються у свідомості людини або соціальної групи, трансформуючись під впливом особистісних рис і регулюють людську поведінку. Деформації групової суспільної психології як причини екологічних злочинів породжуються і визначаються насамперед комплексом об'єктивних економічних (базисних) відносин. До основних економічних детермінант у літературі відносять надмірне оподаткування, слабе державне регулювання економіки, наявність значного сектору тіньової економіки, відсутність конкуренції у сфері державних закупівель, методи здійснення приватизації.

Крім зазначених чинників протягом останніх років суттєвим є детермінуючий вплив воєнної загрози. Наслідком продовження воєнних дій на Сході України є: руйнація інфраструктури на територіях промислових регіонів, де відбуваються бойові дії, та дезорганізація усталених виробничих зв'язків і критично важливих постачань ресурсів; ускладнення, внаслідок загострення політичної ситуації, відносин з основними торговельними партнерами, що призвело до часткової втрати зовнішніх ринків; погіршення інвестиційного клімату, що призвело до зменшення обсягів інвестиційних потоків; скорочення внутрішнього попиту внаслідок спаду виробничих процесів та падіння купівельної спроможності населення.

Однією з найбільш вагомих детермінант даної категорії є олігархічний характер побудови економіки в Україні. Така економічна модель, де власність тотально монополізована і належить кільком кланово-корпоративним групам, становить небезпеку для України, бо орієнтована на побудову нерівноправного суспільства, що будується на принципах експлуатації та корупції, позбавлене моралі. Поступово країну, де панівною є модель державно-монополістичного капіталізму в кланово-корпоративній, олігархічній формі, беруть під контроль кримінальні елементи суспільства. Наслідком упровадження такої моделі буде незворотно стрімка депопуляція української нації, відрізаність економіки країни від світового господарства і світового поділу праці.

Олігархічна модель економіки призвела до загострення протиріч між економічними інтересами кланово-корпоративних груп та екологічними інтересами суспільства, що прискорило процеси деградації навколишнього середовища та створило стимули для екологічно-небезпечної поведінки.

Найяскравішим підтвердженням цього є ситуація у сфері екологічної безпеки, забруднення довкілля, адже робота найбільших забруднювачів навколишнього середовища - підприємств хімічної, енергетичної, металургійної промисловості - вимагає значних витрат на проведення природоохоронних заходів. Наприклад, витрати на газо-пилоочисного обладнання складають більше 20 % вартості основного технічного обладнання. Тому такі витрати для власників, якими є представники кланово-корпоративних груп, є вкрай обтяжливі. Відтак, саме на таких підприємствах найбільше заощаджують на природоохоронних заходах. В основі такої поведінки лежить установка максимального збагачення у найкоротші терміни.

Так, за інформацією Міністерства екології та природних ресурсів, першу трійку найбільших забруднювачів атмосферного повітря в Україні утворюють ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг», Маріупольський металургійний комбінат ім. Ілліча та Бурштинська ТЕС.

Олігархічна економічна модель у свою чергу зумовлює монополізацію та тінізацію економіки, рівень якої, за оцінками експертів, є найвищим серед країн Європи та становив у різні періоди до 50 %. Тінізація економіки України є відображенням активної криміналізації економічних процесів, високої корумпованості органів державної влади та низької правової і податкової культури юридичних та фізичних осіб.

Негативні соціально-економічні наслідки від поширення тіньової економіки зводяться до таких аспектів: ускладнення процесу запровадження і функціонування ринкових механізмів господарювання й ефективного державного регулювання економіки; деформація бюджетної та фінансової політики держави; сприяння формуванню невинуватеної та неконтрольованої державою соціальної нерівності громадян, яка руйнує стимули до суспільно корисної праці.

Водночас, зазначені економічні чинники здійснюють детермінуючий вплив не тільки на злочинність, зокрема й екологічну, а і на інші складові детермінаційного комплексу, що являє собою не лише сукупність чинників як складових елементів, а характеризується структурною цілісністю. Так, доходи від господарської діяльності, яка розвивається поза державним обліком та соціальним контролем, детермінують різку соціальну нерівність громадян. Можливість збагачення таким способом суттєво знижує мотивацію людей до чесного та законного господарювання, унаслідок чого нівелюються такі цінності як компетентність, професійний рівень і досвід, знання, порядність та ін. Відтак, суспільство руйнує соціально-психологічні основи зростання ефективності праці.

Панування олігархічної моделі економічних відносин не тільки супроводжується такими криміногенними явищами як тінізація та монополізація економіки, поглиблення економічної нерівності, але й породжує соціальну напруженість, що виникає як результат несправдження колективних очікувань щодо гарантованості певного набору благ, які можна вважати соціально-економічними детермінантами соціальної злагоди.

Вагомий внесок у посилення загального рівня соціальної напруженості робить ситуація щодо забезпечення працею. Кон'юнктура зареєстрованого ринку праці протягом останніх років характеризується значним перевищенням пропозиції робочої сили над її попитом. Одним з найбільш серйозних викликів розвитку ринку праці нині в Україні є збільшення частки довготривалих безробітних та зростання середньої тривалості безробіття населення. Матеріальні проблеми, психологічний дискомфорт через відсутність роботи й неможливість налагодити стабільний спосіб життя змушують молодь займатися нерегламентованими видами діяльності, які є часто небажаними і небезпечними як для самої особи, так і для держави. До таких видів діяльності варто віднести й протиправне заволодіння природними ресурсами, зайняття яким дає можливість фактично безробітним забезпечити себе матеріально.

Крім того, значимим є вплив трудової дезадаптації як детермінуючого чинника екологічних злочинів. Підставою для такого висновку є результати аналізу соціально-рольових характеристик екологічних злочинців, зокрема за ознакою зайнятості. Так, сумарна частка працездатних осіб, які не працюють і не навчаються, та безробітних у загальній структурі засуджених за вчинення екологічних злочинів становила у середньому 79,0 %.

Варто зауважити, що детермінуючий вплив чинників соціального характеру істотно різниться залежно від характеру екологічних посягань. Найсуттєвіший він щодо посягань, пов'язаних із незаконним заволодінням природними ресурсами, що, як відомо, у переважній більшості вчиняються найменш забезпеченими сільськими мешканцями. Можна констатувати, що саме під впливом детермінант соціального характеру відбуваються деформації суспільної психології, що, у свою чергу, зумовлює вчинення злочинів, пов'язаних із задоволенням природних життєвих потреб.

Детермінуючий вплив чинників соціального характеру істотно різниться залежно від характеру екологічних посягань. Найсуттєвіший він щодо посягань, пов'язаних із незаконним заволодінням природними ресурсами, що, як відомо, у переважній більшості вчиняються найменш забезпеченими сільськими мешканцями. Можна констатувати, що саме під впливом детермінант соціального характеру відбуваються деформації суспільної психології, що, у свою чергу, зумовлює вчинення злочинів, пов'язаних із задоволенням природних життєвих потреб.

Очевидним є взаємозумовлюючий вплив економічних та політичних чинників, до яких у сучасній вітчизняній літературі відносять: недорозвиненість або занепад зв'язків між громадянами та урядовцями, політиками; слабкість інститутів управління, брак політичної волі проводити політичні, адміністративні, конституційні, економічні, соціальні реформи, національна політична культура, лояльна до корупції, низький рівень політичної конкуренції в суспільстві, політична нестабільність, авторитарний характер усієї політичної системи; клептократія, корупція і лобізм, маргіналізація еліт, зрощення корпоративних інтересів фінансово-промислових груп, органів влади та управління і кримінальних структур. У сукупності ці чинники зумовлюють наявність в Україні олігархічної форми державного правління з високим ступенем криміналізації.

Державні службовці найвищого рівня і партійні діячі впливають на економічні та соціальні процеси з метою отримання політичної та економічної вигоди, зміцнення свого владного статусу і впливу. Одним з прикладів такої злочинної діяльності є корупційні дії народного депутата, пов'язані з отриманням неправомірної вигоди від компанії-нерезидента за видобуток бурштину в Україні та легалізації нелегального видобутку бурштину в Житомирській області.

Фактором, що впливає на політичні чинники екологічної злочинності, також є виснаження природних ресурсів. Так, автори Доповіді Національної ради з розвідки США «Глобальні тенденції 2025 року: світ, що змінюється» від 20.11.2008 року прогнозують у найближчій перспективі виникнення конфліктів

через ресурси, в тому числі через продовольство та воду. Зауважується, що найважливішими чинниками в змінюваній міжнародно-правовій системі стануть наростаючий дефіцит мінеральних, енергетичних і продовольчих ресурсів, а також зміни в глобальному кліматі, викликані парниковим ефектом.

В умовах глобалізації такі тенденції зумовлюють агресивну експансіоністську політику найбільш економічно розвинутих країн і транснаціональних корпорацій, спрямовану на встановлення контролю над природними ресурсами інших країн, зокрема й України.

Виснаження природних ресурсів на фоні збереження політичного впливу фінансово-промислових груп на національному та міжнародному рівні є суттєвим детермінуючим чинником. При цьому ключова проблема полягає в тому, що природні ресурси розглядаються суб'єктами ринкових відносин не як складова середовища життя, а як економічний фактор. Це - глибинні психологічні константи світової економічної культури, які зумовлюють несприятливі прогнозні сценарії і щодо тенденції погіршення стану довкілля, і щодо політико-кримінальної активності. Загальні контури останньої визначаються природою конфлікту держави, громадянського суспільства з одного боку та соціально безвідповідальних корпорацій - з іншого. Його розвиток виявляє залежність від таких політико-географічних чинників: 1) міри реального суверенітету держави як ступінь зовнішньої та внутрішньої незалежності від впливу великого бізнесу; 2) наявності запасів корисних копалин, в т. ч. і особливо прісної води; 3) дестабілізаційного потенціалу, що ґрунтується на наявності передумов розвитку внутрішньополітичних, етнічних, релігійних конфліктів всередині держави, функціональності правоохоронних органів, збройних сил.

Низький рівень екологічної правосвідомості громадян, тобто системи поглядів, ідей та уявлень про правове регулювання екологічних відносин, зміст природоохоронного законодавства, його досконалість, обґрунтованість, справедливість та ефективність правозастосовної діяльності, а також вимагає знання еколого-правових норм, їх розуміння, усвідомлення необхідності їх дотримання, є фактором, що формує особу екологічного злочинця та посилює криміногенний вплив інших детермінуючих чинників. Вони в свою чергу мають зворотній вплив на екологічну правосвідомість. До деформацій та проблем екологічної свідомості, слід віднести: уявлення про невичерпаність природних ресурсів; переоцінку здатності природи до самовідновлення; переоцінку можливості людини впливати на процеси у довкіллі, що пов'язана, як правило, з нерозумінням глибини своєї власної некомпетентності та знань; байдужість до стану природного середовища та долі майбутніх поколінь; орієнтацію на помилкові цілі та пріоритети у сфері взаємовідносин суспільства та природи; правовий нігілізм, неповагу до закону; недооцінку суспільної безпеки екологічних правопорушень дотримання.

Низький рівень екологічної правосвідомості значною мірою зумовлюють негативні традиції природокористування, а саме усталені народні звичаї порубок у державному лісі, самовільне полювання, рибна ловля тощо. Свідо-

мість людей змінюється досить повільно, а інколи вкрай неохоче. Те, що раніше було звичним (наприклад, вивозити побутові та промислові відходи до найближчого лісу чи поля, зливати неочищені стоки у річку), виявляється екологічним правопорушенням чи навіть злочином. Підкорення новим нормам відбувається нерідко під тиском примусу, а не з причини усвідомлення її необхідності. При цьому формується нестабільна ситуація, коли будь-який економічний стимул до порушення норми чи послаблення (тим більше – відсутність) контролю за її виконанням породжують небезпеку. У багатьох поколіннях склалось споживацьке ставлення до природних ресурсів, коли вони сприймалися як «загальні», а по суті «нічийні». Привласнення природних багатств розглядається деким, особливо в умовах масового зuboжіння населення, безробіття, відсутності соціальних гарантій та пільг, як акт поновлення справедливості, і не вважається злочином.

Суттєвими факторами організаційно-управлінського характеру є недоліки існуючого механізму державного контролю в галузі охорони навколишнього природного середовища, який є занадто складним і недостатньо ефективним. Законодавством України Державне агентство лісових ресурсів України, Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру, Державне агентство водних ресурсів України та їх органи на місцях визначено спеціально уповноваженими державними органами управління в галузі охорони довкілля та раціонального використання природних ресурсів. Низці міністерств і центральних органів виконавчої влади – МВС, МОЗ, Мінагрополітики, як і органам Міністерства екології та природних ресурсів України надано право державного контролю в галузі охорони довкілля. На практиці природоохоронна діяльність зазначених органів координується недостатньо, а часто й дублюється. Наявні навіть випадки відомчого протистояння.

Із детермінуючими чинниками правового та організаційно-управлінського характеру тісно пов'язані фактори, що стосуються недоліків правозастосовної діяльності контролюючих і правоохоронних органів. У своїй сукупності ці групи взаємопов'язаних факторів і визначають ефективність та дієвість екологічного законодавства.

Одним з проявів трансформаційних процесів у сучасному українському суспільстві та економіці є подальше розповсюдження на екологічну сферу корупції, яка значною мірою детермінує та підсилює дію факторів, що стосуються недоліків правозастосовної діяльності контролюючих і правоохоронних органів.

Особливо яскраво корупційні чинники проявляють свій детермінуючий вплив стосовно злочинів, що пов'язані із незаконним та, найчастіше, корисливим заволодінням природними ресурсами. До таких злочинів відносяться злочинне браконьєрство (у першу чергу - рибний промисел), незаконна порубка лісу та злочини, пов'язані з розкраданням та нелегальною розробкою невідновлювальних природних ресурсів.

Небезпечність корупції полягає у тому, що внаслідок її масштабного поширення у даній сфері реалізуються два основних завдання, що стоять перед будь-якою злочинною діяльністю корисливого спрямування:

- забезпечення максимального незаконного прибутку на постійній основі та гарантованим результатом;
- мінімізація ймовірності можливого викриття та застосування подальших санкцій кримінально-правового характеру.

З корупцією і в минулому були пов'язані створення можливостей для незаконного полювання, рибного промислу, незаконного використання з цією метою територій, що особливо охороняються, а також із різного роду послабленнями при здійсненні контролю за дотриманням природоохоронного законодавства. Проте в нинішніх умовах екологічна корупція стала більш «вигідною» економічно, значно посилює її негативний вплив на відносини у сфері охорони довкілля та природокористування.

Виникнення явищ, зумовлених ринковими відносинами, та поширення їх на сферу природокористування і експлуатації природних ресурсів, а також комерціалізація практично всіх аспектів суспільного життя призвела до масштабної корумпованої незаконної торгівлі навколишнім середовищем. На сьогоднішній день в Україні у незаконний корумпований обіг залучені величезні об'єми лісових ресурсів, риби і морських тварин, мінеральної сировини, земельних ділянок, інших природних ресурсів та відходів.

Види корупційних діянь, що сприяють злочинній діяльності в сфері екології, є достатньо різноманітними. До них відносяться надання з порушенням або всупереч встановленого порядку офіційних дозволів на природокористування, охорона та захист від кримінального переслідування порушників екологічного законодавства й інші дії.

Суттєвим джерелом детермінації екологічної злочинності є виникнення та поширення різного роду негативних явищ безпосередньо при здійсненні дозвільної діяльності в сфері використання та охорони природних ресурсів, серед яких найбільший корупційний потенціал мають винагороди за послуги в процесі ліцензування і сертифікації, в місцях реалізації ресурсів, оскільки вона здійснюється в межах внутрішньої торгівлі, при перетині митного кордону, отриманні дозволів (квот) на добування різних видів природних ресурсів.

Незадовільна діяльність органів, які протистоять екологічній злочинності, також пов'язана з проблемою латентності злочинів проти довкілля, що породжує уявлення про їх безкарність і, таким чином, провокує подальші злочинні посягання.

Зазначені криміногенні чинники екологічної злочинності в економічній, соціальній, політичній, організаційно-управлінській та культурно-психологічній сферах суспільного життя являють собою не сукупність автономних чинників як складових елементів детермінаційного комплексу, а змістовно та функціонально перетинаючись, характеризуються структурною цілісністю.

3. Профілактика екологічної злочинності

У юридичній літературі розрізняють загальні і спеціальні заходи запобігання кримінальним правопорушенням у сфері навколишнього природного середовища.

До загальних заходи запобігання злочинам відносяться соціально-економічні і культурно-виховні заходи, спрямовані на вирішення завдань, які сприяють усуненню причин та умов злочинності в цілому і вчиненню екологічних злочинів зокрема.

Щодо загальних заходів запобігання злочинам, треба зазначати, що їх діапазон досить широкий. Усі вони тією або іншою мірою сприяють їх запобіганню. Тому зупинимося на тих загальних заходах, які, на наш погляд, мають найбільш важливе значення і стосуються проблем боротьби з екологічними кримінальними правопорушеннями, тобто на: а) заходах виховного порядку; б) питаннях правового виховання.

Застосування загальних заходів запобігання зазначеним злочинам тісно пов'язане з характером взаємодії суспільства і природи. Саме на макрорівні закладаються антикриміногенні фактори, що сприяють правомірній екологічній поведінці.

Провідне значення в загальносоціальному запобіганні кримінальним правопорушенням проти довкілля мають заходи, пов'язані з удосконаленням технологій промислового виробництва і насамперед металургійної і видобувної галузей, які шкідливо впливають на навколишнє природне середовище; підвищенням культури землеробства; модернізацією транспортних засобів; запровадженням безвідходних технологій; підвищенням правової та екологічної культури громадян. Антикриміногенний вплив зазначених факторів має бути поєднаний із науково обґрунтованим ставленням до земельних і водних ресурсів, тваринного й рослинного світу. При цьому обов'язковому урахуванню підлягають географічні, кліматичні й інші природні фактори, які впливають на поведінку людини, її звички, екологічну самосвідомість, самооцінку тощо.

Свій вклад у боротьбу з екологічною злочинністю вносять різні об'єднання громадян, партія «зелених», вітчизняні і міжнародні неурядові екологічні організації та засоби масової інформації. Вони взаємодіють з державними структурами з питань профілактики екологічних правопорушень, надають допомогу в цій справі природоохоронним і правоохоронним органам, а також самі безпосередньо виявляють та усувають подібні правопорушення.

Однією з важливих умов підвищення ефективності запобігання даним кримінальним правопорушенням є удосконалення правової бази природоохоронної діяльності. В цьому плані проводиться велика законотворча робота, здійснюються заходи, спрямовані на консолідацію зусиль законодавчої та виконавчої влади, громадських об'єднань республіканського й регіонального рівнів, вчених і практиків з метою розробки й прийняття нових законодавчих актів у цій сфері.

Неабияке значення має постійне підвищення еколого-правової свідомості як на суспільному, так і індивідуальному рівні. У вирішенні цього завдання закладений основний потенціал усієї еколого-попереджувальної діяльності. Саме тут виникає реальна можливість подолання таких деформацій свідомості як інертність і стереотипність мислення, некомпетентність, безвідповідальність, протекціонізм, кар'єризм тощо.

Як відомо, удосконалення промислового виробництва і гірничодобувних, металургійних, енергетичних галузей, що інтенсивно впливають на навколишнє середовище, підвищення рівня сільськогосподарського виробництва, розвиток оптимальних технологій, спрямованих на бережливе ставлення до землі, збереження середовища існування диких тварин і т.д., інтенсивний розвиток та експлуатація сучасних видів транспорту на основі ресурсозберігання, зменшення шкідливого впливу на атмосферу, ґрунт, води, інші біологічні і фізичні параметри, створення екологічної поліції і прокуратури, їх кадрове забезпечення не досягнуть своєї мети – усунення причин та умов вчинення кримінальних правопорушень – без заходів виховного характеру.

Виховна робота в запобіганні злочинам у сфері охорони навколишнього середовища відзначається значною складністю. Її слід проводити з урахуванням різних контингентів людей (залежно від сфери їх діяльності). Виховання поважливого ставлення до закону – складова частина цієї роботи, яка здійснюється в масштабах всієї держави. Тому усунення причин та умов, що сприяють екологічним кримінальним правопорушенням, вимагає зосередження уваги на науково обґрунтованому, дбайливому ставленні до земель, їх придатності для сільськогосподарського виробництва, стану тваринного і рослинного світу.

Важливе значення в запобіганні екологічним злочинам має правове виховання, оскільки воно сприяє підвищенню ефективності профілактики правопорушень. Але варто зазначити, що при проведенні правової пропаганди працівники правоохоронних органів, суду і прокуратури ще недостатньо приділяють уваги екологічним злочинам і покаранню за їх вчинення. Про це свідчить той факт, що 49 % засуджених не знали, що їх діяння карані в кримінальному порядку, або не уявляли, яка міра покарання встановлена за ці злочини. При проведенні вибіркового опитування громадян на підприємствах міста Києва було встановлено, що лекцій, присвячених екологічним злочинам, їм не читали.

Велику увагу при проведенні заходів з правового виховання слід приділяти молоді. В цьому плані важливе значення має викладання основ права з обов'язковим висвітленням питань, що стосуються екологічних злочинів. Можна також вивчати основи екології. Це сприятиме підвищенню рівня екологічної свідомості у всіх членів суспільства.

Поряд із сукупністю указаних заходів, що стосуються сфери загального запобігання екологічним кримінальним правопорушенням, важливе значення мають заходи спеціального запобігання. Вони здійснюються державними органами, організаціями, трудовими колективами, посадовими особами та

окремими громадянами і безпосередньо спрямовані на усунення причин та умов, що сприяють екологічним злочинам, а також на корекцію свідомості осіб, які можуть вчинити або уже вчинили такі кримінальні правопорушення.

Об'єктами спеціальної профілактики виступають окремі природні комплекси, території, водойми, атмосферне повітря, тваринний світ, лісові масиви та ін. Крім того, контроль потрібно здійснювати за поведінкою окремих громадян, наприклад, браконьєрів.

Суб'єктами спеціальної профілактики є: правоохоронні органи, природоохоронні інспекції; громадські організації, відомчі органи контролю тощо. Методи контролю охоплюють: безпосередній практичний нагляд за станом природних об'єктів шляхом обходів, патрулювання, проведення рейдів, перевірок; охорона об'єктів від несанкціонованого доступу до них; встановлення пропускового режиму; вилучення знарядь вчинення екологічних правопорушень; припинення протиправних дій. Особлива роль у цьому належить державному контролю за дотриманням правових норм, що регламентують екологічні правовідносини.

Практика боротьби з екологічними кримінальними правопорушеннями свідчить, що її ефективність залежить значною мірою від активності роз'яснення населенню відповідальності за ці кримінальні правопорушення. Громадяни повинні переконатися на конкретних прикладах у невідворотності покарання за кожен вчинений злочин.

Заслужують на увагу недавно розроблені основні напрями державної політики щодо екологічної безпеки України.

Перший напрям, передбачає попередження і мінімізацію наслідків надзвичайних ситуацій за існуючих (чи повільно змінюваних) технологій виробництва і технічній базі з урахуванням ризику виникнення таких ситуацій. Цей напрямок розрахований на 10 років. В цей період необхідно досягти зменшення кількості надзвичайних ситуацій та мінімізувати їх наслідки, а також стабілізувати і покращити стан навколишнього середовища. Не менша увага має бути надана розгортанню науково-технічних досліджень, які дозволили б корінним чином змінити базис економіки, аби сам розвиток господарства забезпечував різке зменшення надзвичайних ситуацій, а у разі виникнення природних катастроф мінімізував їх наслідки.

Другий напрям, це перехід на нові технології, джерела енергії і сировини, які суттєво змінюють вплив господарської діяльності на навколишнє середовище, різко знижують ймовірність виникнення техногенних надзвичайних ситуацій. Тривалість дії цього напрямку оцінюється в 20-30 років, а його пріоритетами мають стати:

- істотне вдосконалення технологій промислового виробництва за умови їх розвитку в бік поступового зменшення енерго- і ресурсоемності та відходів, що піддаються природній асиміляції чи можуть являти собою сировину для наступного використання. Всі відходи такого виробництва мають бути екологічно безпечними;

- поступовий перехід від "хімічного" до "біологічного" еколого-безпечного землеробства, за якого ніяких отрутохімікатів не застосовується;
- наукові дослідження в галузі використання мало концентрованих джерел енергії, біомаси для виготовлення ліків, пластмас, інших продуктів хімічного виробництва.

Третій напрям, передбачає розв'язання таких стратегічних проблем як: перехід економіки на відновлювані джерела енергії; використання біомаси для переважної більшості продуктів хімічного виробництва; повна біологізація і екологізація сільськогосподарського виробництва; відмова від виробництв, які забруднюють природне середовище або є екологічно небезпечними. Виконання цих завдань розраховане на 30-40 років і передбачає кардинальну зміну основ господарювання.

Зрозуміло, що реалізація вказаних загально-соціальних заходів підірве саме коріння, головні детермінанти екологічної злочинності, а значить, сприятиме мінімізації кримінальних проявів у сфері навколишнього природного середовища.

Одне з центральних місць серед складових профілактики екологічної злочинності займає право, що виступає як ефективний регулятор екологічних відносин у суспільстві та забезпечує інтереси особистості і соціальної справедливості у сфері екології. Саме видання нормативного акта, зокрема кримінально-правової норми, здатне регулювати поведінку людей та відзначається профілактичною, утримуючою властивістю. Загально-превентивна властивість кримінального законодавства не виявляється безпосередньо в обмеженнях прав громадян, а є фактором, який впливає на їх свідомість, волю та емоції, тобто сприймається суб'єктивно і стримує негативні прояви особи. Ефективність цього впливу значною мірою залежить від ефективності застосування кримінально-правових норм. Сучасна кримінологічна наука свідчить про тісний зв'язок профілактичної функції кримінального законодавства з аналогічною функцією правозастосовної практики. Стримуючий вплив кримінального законодавства з охорони довкілля та практика його застосування органами кримінальної юстиції є частинами державної політики у сфері боротьби зі злочинністю, зокрема й екологічною.

Удосконалення законодавства, яке регламентує різні аспекти боротьби зі злочинними посяганнями на довкілля, повинно включати насамперед удосконалення кримінального та екологічного законодавства, які є основними засобами здійснення кримінальної політики держави в галузі охорони довкілля. Визначальним є вдосконалення кримінального законодавства у цій галузі, адже саме кримінальний закон містить перелік суспільно небезпечних посягань на довкілля і визначає їх злочинами, а також установлює санкції, що містять кримінально-правову загрозу, що утримує багатьох людей від вчинення злочину. Під удосконаленням кримінального законодавства у сфері охорони довкілля слід розуміти оптимізацію Особливої частини кримінального законодавства, тобто такі зміни її змісту, за яких будуть створені найбільш сприятливі умови для підвищення ефективності профілактичної дії всіх норм, що регламентують кримінально-правову протидію екологічній злочинності.

Висновки

Україна має найвищі в Європі показники розораності сільськогосподарських угідь, використання ресурсів прісних поверхневих вод і вирубок лісових масивів.

Залишається високим забруднення поверхневих вод суші сполуками важких металів та азоту.

Найзабрудненіше атмосферне повітря в Донецьку, Одесі, Дніпропетровську, Горлівці, Маріуполі, Макіївці, Харкові, Запоріжжі, Луганську, Єнакієвому, Слов'янську – порівняно з минулими роками, підвищується рівень забрудненості ґрунтів.

Антропогенне забруднення природи призвело до порушення рівноваги в біосфері і стало суттєвою демографічною проблемою.

Прогнозовані до 2025 року зміни довкілля в низці регіонів надалі спричиняють несприятливі тенденції у стані здоров'я людей – хронізації патологій, зростанні онкологічних захворювань тощо.

Охорона навколишнього природного середовища – не самоціль. Вона покликана захистити людину, її здоров'я, життя теперішнього та майбутніх поколінь.

Екологічні кримінальні правопорушення – це передбачені кримінальним законом суспільне небезпечні діяння, що посягають на навколишнє природне середовище чи його окремі сфери (повітря, землю, надра, води тощо).

Екологічну злочинність можна визначити як сукупність кримінальних правопорушень, що посягають на екологічну безпеку, а також опосередковано на життя і здоров'я людей.

Екологічна злочинність тісно пов'язана з рівнем науково-технічного прогресу. Чим вищий цей рівень, тим більше небезпечних технологій, матеріалів, агрегатів.

Особливістю цієї злочинності є те, що вона деякою мірою є побічним наслідком «нормального» природокористування.

Наслідки екологічних кримінальних правопорушень залишаються здебільшого непередбаченими.

Витоки екологічної злочинності знаходяться насамперед у протиріччях багатоаспектного процесу природокористування.

Загальні детермінанти екологічної злочинності беруть свій початок з протиріч, що виникають при взаємодії людини і природи.

Не кращим чином на стані екологічної злочинності позначаються недоліки у застосуванні кримінального законодавства.

Живлення загальних заходів запобігання зазначених кримінальних правопорушень тісно пов'язане з характером взаємодії суспільства і природи. Саме на макrorівні закладаються антикриміногенні фактори, що сприяють правомірній екологічній поведінці.

Антикриміногенний вплив зазначених факторів має бути поєднаний із науково обґрунтованим ставленням до земельних і водних ресурсів, тваринного та рослинного світу.

Неабияке значення має постійне підвищення еколого-правової свідомості як на суспільному, так і індивідуальному рівні.

Попередження екологічних кримінальних правопорушень передбачає застосування заходів як загального, так і спеціального характеру.

Об'єктами спеціальної профілактики виступають окремі природні комплекси, території, водойми, атмосферне повітря, тваринний світ, лісові масиви та ін.

Суб'єктами профілактики є: правоохоронні органи, природоохоронні інспекції; громадські організації, відомчі органи контролю тощо.

Питання для самоконтролю

1. Поняття екологічної злочинності.
2. Стан екології в окремих регіонах.
3. Екологічна злочинність як загроза національній безпеці.
4. Погляди вчених щодо розуміння екологічної злочинності.
5. Структура екологічної злочинності.
6. Тенденції екологічної злочинності.
7. Особливості особи злочинця.
8. Основні причини та умови екологічної злочинності.
9. Загально-соціальні заходи запобігання екологічної злочинності.
10. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання екологічної злочинності.

Рекомендована література:

Базова:

1. Конституція України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
2. Кримінальний кодекс України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
4. Про Національну поліцію. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
5. Профілактика злочинів: Підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич О.Ф. Гіда та ін. ; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О. М. Джужи. К. : Атіка, 2011. 720 с.
6. Кримінологія (Особлива частина) : навчальний посібник / Кол. авторів: Блага А. Б., Васильєв А. А., Давиденко Л. М. та ін.; за заг. ред. О. М. Литвинова; наук. ред. серії О. М. Бандурка. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2011. 347 с.
7. Кримінологія: підручник / В. С. Ковальський, Г. С. Семаков, О. М. Костенко. К. : Юрінком Інтер, 2017. 344 с.
8. Кримінологія : підручник / А. М. Бабенко, О. Ю. Бусол, О. М. Костенко та ін. ; за заг. ред. Ю. В. Нікітіна, С. Ф. Денисова, Є. Л. Стрельцова. – 2-ге вид., перероб. та допов. Харків : Право, 2018. 416 с.
9. Кримінологія. Академічний курс / Кол. авторів; за заг. ред. О. М. Литвинова. К.: Видавничий дім «Кондор», 2018. 538 с.

11. Кримінологія : підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Черней, С. С. Чернявський та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. В. Чернея; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джужі. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 612 с.

12. Литвинов О. М., Орлов Ю. В. Кримінологія «свого часу»: наукові розвідки. Харків : «Право», 2021. 272 с.

Допоміжна:

1. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Механізм злочинної поведінки. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. Харків : ХНУВС, 2016. № 3 (14). С. 110–120.

2. Бандурка О. М. Профілактика злочинності. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. Київ : 2014. № 1. С. 115–124.

3. Бомба сповільненої дії: чому світ не може ігнорувати екологічні наслідки війни в Україні. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2022/06/22/249216/> (дата звернення: 14.05.2023).

4. Головкин Б. Н. Конфликт интересов как фактор коррупции. *Norwegian Journal of development of the International Science*. 2018. № 18, vol. 2. С. 68–71.

5. Громадськість у запобіганні і протидії злочинності: вітчизняний та міжнародний досвід : монографія / В. В. Голіна, М. Г. Колодяжний, С. С. Шрамко та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни, М. Г. Колодяжного. Харків : Право, 2017. 284 с.

6. Ішук О. С. Структурні рівні організації кримінологічної діяльності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. Харків : ХНУВС, 2016. № 2 (13). С. 109–119.

7. Підриг Каховської ГЕС: трагедія, яка змінить сільське господарство півдня та всієї України. URL: <https://www.unian.ua/economics/agro/naslidki-каховskoj-tragediji-yak-ruynuvannya-rashistami-ges-vdarit-po-agrosektoru-12287913.html> (дата звернення: 14.07.2023).

8. Причини та умови екологічної злочинності. URL: <http://4ua.co.ua/pravo/kriminologiya/prichini-umovi-ekologichnoyi-zlochinnosti.html> (дата звернення: 14.07.2023).

9. *Сучасна кримінологія: досягнення, проблеми, перспективи* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 50-річчю каф. кримінології та кримінально-виконавчого права, 9 груд. 2016 р. Харків : Право, 2016. 236 с.

10. Турлова Ю. А. Кримінально-правова характеристика осіб, які вчиняють екологічні злочини. *Право України*. 2016. № 2. С. 159–167.

11. Турлова Ю. А. Типологія осіб, які вчиняють екологічні злочини. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 5/2. С. 156–162.

12. Турлова Ю. А. Типологічний розподіл екологічних злочинців за критерієм інтенсивності та стійкості злочинної поведінки. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. 2017. № 1. С. 35–42.

13. Храмцов О. М. Основні детермінанти кримінального насильства. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. Харків : ХНУВС, 2016. № 1 (12). С. 185–195.

14. Шевченко Т. В. Сутність кримінологічної характеристики злочинності та запобігання їй. *Науковий вісник ДДУВС*. 2017. № 2. С. 273–280.

15. Підлив Каховської ГЕС: трагедія, яка змінить сільське господарство півдня та всієї України. URL: <https://www.unian.ua/economics/agro/naslidki-kaho-vskoji-tragediji-yak-ruynuvannya-rashistami-ges-vdarit-po-agrosektoru-12287913.html> (дата звернення: 14.07.2023).

16. Причини та умови екологічної злочинності. URL: <http://4ua.co.ua/pravo/kriminologiya/prichini-umovi-ekologichnoyi-zlochinnosti.html> (дата звернення: 14.07.2023).

Лекція до теми:

«Профілактика організованої злочинності»

Мета лекції

Надання слухачам підвищення кваліфікації, які вивчають запобігання кримінальним правопорушенням, допомоги у вивченні організованої злочинності, а також з'ясуванні її значення та наукових основ розвитку.

План лекції

1. Поняття та кримінологічна характеристика організованої злочинності.
2. Причини та умови (детермінація) організованої злочинності.
3. Запобігання організованим злочинності.
4. Організована злочинність та нелегальні ринки в умовах воєнного стану в Україні.

Висновки

Питання для самоконтролю

Рекомендована література

1. Поняття і кримінологічна характеристика організованої злочинності

Організована злочинність – одне з найбільш небезпечних соціальних явищ. Вона не просто шкодить суспільним відносинам, вона руйнує їх, створюючи по суті альтернативну модель існування певних соціальних угруповань, яка базується на вчиненні ними злочинів. Найбільш небезпечними такі угруповання стають тоді, коли вони розширюють свою злочинну діяльність за межі країни їх перебування, тобто набувають транснаціонального характеру. За рахунок виходу за межі національних кордонів злочинна діяльність таких угруповань стає більш різноманітною, вони отримують можливості залучати додаткові фінансові ресурси, людські резерви, краще маскувати свої дії та уникати переслідування з боку національних правоохоронних органів країни

їх походження, налагодити взаємодію із злочинними угрупованнями інших країн, запозичувати в них нові способи вчинення злочинів. Все це свідчить про те, що як організована так і транснаціональна організована злочинність є новим, найвищим рівнем злочинної діяльності. Особливо значення ця проблема набуває для нашої країни, оскільки, як вірно зазначає авторка, Україна ще перебуває у стані кризи і є вразливою для негативного впливу з боку організованих злочинних угруповань як українських, так і зарубіжних. В українській кримінології проблемі протидії організованій злочинності, в тому числі транснаціонального характеру, приділяється значна увага.

Організована злочинність є сумною реальністю сучасного життя багатьох країн світу, у тому числі і України. Нею уражені практично всі регіони, всі галузі господарства і сфери управління країною.

Деякі вчені характеризують *організовану злочинність як складний вид кримінальної діяльності, що здійснюється у великих масштабах організованими групами, які мають внутрішню структуру, отримують доходи шляхом створення й експлуатації ринків незаконних товарів і послуг.*

Організована злочинність являє собою відповідним чином згуртоване кримінальне середовище для ведення кримінального протиправного способу життя в умовах глибокої конспірації протягом тривалого часу з метою отримання прибутку за будь яку ціну.

Організована злочинність не вписується в рамки групової та рецидивної злочинності, відомої чинному законодавству. За своєю суттю – це надзвичайно негативне самостійне явище, яке виникла в процесі розвитку самої злочинності. Вона є не що інше, як злиття різних видів кримінальних правопорушень в єдину кримінальну діяльність. При цьому окремі суспільне небезпечні діяння є лише певними операціями більш складної злочинної діяльності. Тут є система багаторівневих, усталених злочинних зав'язків, що ведуть до концентрації злочинності.

Злочинна організація характеризується певними структурними ознаками, в яких виділяються:

1. стійкість;
2. ієрархічність;
3. об'єднання декількох осіб (п'ять та більше);
4. розподіл ролей і функцій для спільної діяльності;
5. наявність нормативних приписів;
6. самофінансування;
7. мета злочинної діяльності.

Стійкість злочинної організації означає, що вона об'єднує постійний склад учасників з однаковою метою такої діяльності:

- а) безпосереднє вчинення ними тяжких або особливо тяжких злочинів;
- б) керівництво чи координація злочинної діяльності інших осіб;
- в) забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших груп.

Ієрархічність означає наявність відповідної системно-структурної побудови об'єднання з точки зору лідерства і підлеглості, взаємодія між рівнями в порядку від вищого до нижчого.

В ієрархічно побудованій структурі існує як структурна, так і функціональна диференціація, тобто кожен рівень спеціалізується на виконанні певного кола функцій, у тому числі керівництва структурними частинами, причому на більш високих рівнях ієрархії здійснюються переважно функції погодження, інтеграції.

Розподіл ролей і функцій передбачає, наприклад, особисту охорону лідера, виконання насильницьких дій при вчиненні злочинів тощо. Верхній щабель займають особи на положенні «зłodія (авторитет)» та «зłodія в законі», далі йдуть «фраера», «мужики», «шістки», «опущені» (ті, хто порушив неформальні приписи злочинного середовища, наприклад, ті, хто не повернув картярський борг), «ображені». Найбільшим авторитетом в організованій злочинності користуються «зłodії в законі», які є лідерами злочинного середовища. Титул присвоюється рішенням групи зłodіїв у законі. Обов'язковою умовою прийняття до вищої касты є особисте поручительство авторитетних злочинців за того, кого рекомендують.

Неформальні нормативні приписи являють собою правила поведінки у злочинному середовищі та охоплюють сферу як дозволеного, наприклад, можливість використання коштів «общака» - зłodійської казни, так і обов'язкового, що встановлюють певні правила поведінки. Так, зłodій у законі не повинен вступати в контакт з опущеними й ображеними, бути безпосереднім учасником будь-якого конфлікту, не повинен виказувати свою зневагу. Раніше зłodій у законі не мав право мати сім'ю, служити в армії, працювати, мав віддавати частину грошей до спільної каси, мати зміну - підростаюче покоління, з'являтися на сходку за вимогою лідера злочинного середовища.

Нині зłodійські закони піддалися змінам, і визнання зłodієм у законі стало можливим лише за великий внесок у зłodійську касу, допускається навіть відхід від справ за умови лояльного ставлення до злочинного середовища.

Самофінансування означає створення злочинною організацією за рахунок внесків грошового фонду - общака, який може досягати значних сум та використовується як для надання фінансової допомоги особам, засудженим за вчинення кримінальних правопорушень і членам їхніх сімей, так і для розширення злочинної діяльності.

Злочинна організація створюється для систематичної злочинної діяльності, яку характеризують:

1. протиправні засоби досягнення мети (у загально кримінальній злочинності - корисливій);
2. професіоналізм і спеціалізація;
3. конспірація;
4. здійснення розвідувальних і контррозвідувальних заходів;
5. прагнення нейтралізувати працівників державних органів влади і управління (корупція);
6. намагання мати своїх людей у правоохоронних органах;

7. створення легального прикриття - зовнішньої видимості законності дій.

Основна мета такої діяльності - вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів. Тому її члени зобов'язані дотримуватися правил конспірації, не привертати до себе уваги правоохоронних органів - мати, за можливістю, легальне місце роботи, не зловживати спиртними напоями і зовнішньо вести законослухняний спосіб життя. Законспірованість організації забезпечується детальною підготовкою до вчинення кримінальних правопорушень, аж до рекогносцировки місця вчинення і хронометражу дій співучасників, відпрацювання алібі та лінії поведінки у разі арешту. Серед іншого, члени злочинної організації прагнуть запастися «документами прикриття» - довідками про інвалідність, наявність у них психічних захворювань тощо. Меті конспірації відповідає і спеціалізація організацій, діяльність яких спрямована на вчинення злочинів стосовно осіб, які самі займаються здобуванням незаконних прибутків. Це, зокрема, вимагання грошей під погрозою насильства (рекети), об'єктом якого насамперед стають розкрадачі державного майна, шахраї, контрабандисти, збувачі наркотиків, сутенери, повії. При цьому діапазон засобів дуже широкий: від загроз і залякування до захоплення заручників, від простого побиття до жорстоких катувань і вбивств.

Прибутки злочинних організацій (ЗО/ОЗУ) нерідко поповнюються за рахунок платні за охорону нелегальних мільйонерів, членів їхніх сімей, майна, викрадення транспортних засобів, крадіжок предметів антикваріату, виконання певних замовлень (перевезення грошей, супроводження вантажів тощо), тобто спостерігається їх зрощування з ділками тіньової економіки. Злочинні організації здійснюють також розвідувальну та контррозвідувальну діяльність з метою отримання потрібної інформації, залучення до своїх лав співробітників правоохоронних органів (шляхом підкупу, шантажу), виявлення осіб, які надають допомогу правосуддю. Характерною ознакою злочинних організацій є їх добре технічне оснащення. Вони мають сучасні види транспорту, зброї, засобів зв'язку, підслуховуючих пристроїв, приладів нічного спостереження тощо.¹

Як відзначають кримінологи, модель такої злочинної організації можна уявити у вигляді своєрідної піраміди. В її основі знаходяться «первинні» угруповання квартирних злодіїв, шахраїв, «наперсточників», «кидал», «ломщиків», а також інших осіб, які мають доходи від своєї протиправної діяльності. Над ними розташовуються угруповання, які умовно можна назвати групами забезпечення і безпеки. До групи забезпечення входять особи, які безпосередньо участі у злочинах не беруть. *До їх функцій належать:*

- реалізація рішень лідерів;
- контроль за діяльністю виконавців;
- розв'язання різного роду конфліктних ситуацій між злочинними групами та окремими злочинцями;
- забезпечення належного зв'язку в самому угрупованні, а також контактів з іншими злочинними формуваннями;

- охорона представників елітарної групи;
- забезпечення професіоналізму виконавців;
- пропаганда кримінального способу життя;
- легалізація цінностей, здобутих злочинним шляхом;
- матеріальна і моральна підтримка членів угруповання та їхніх сімей.

Групу безпеки складають особи, які займаються організацією розвідувальної і контррозвідувальної діяльності, а також виявленням осіб (юристів, журналістів, лікарів, державних службовців), які можуть бути корисними організованому угрупованню. *До їх функцій належать:*

- забезпечення високого соціального статусу осіб, які входять до елітарної групи;
- створення умов, що перешкоджають боротьбі зі злочинним угрупованням;
- компрометування або нейтралізація державних чиновників, співробітників правоохоронних органів, прокуратури і суддів, які чесно ведуть боротьбу з організованою злочинністю;
- вжиття заходів щодо звільнення «своїх» від кримінальної відповідальності або пом'якшення покарання;
- консультації з правових питань; навчання членів угруповання формам і методам роботи правоохоронних органів, зокрема, їх оперативних підрозділів.

На вершині піраміди перебуває так звана елітарна група, представники якої - «тіньові» лідери, які здійснюють організаційне, управлінське, ідеологічне керівництво розглянутою системою. Вони, частіше за все, не мають безпосереднього відношення до конкретних злочинів, залишаючись завдяки цьому за межами дії кримінального закону. Як правило, вони здійснюють контроль за злочинністю в цілому, пошук нових сфер прикладання злочинної активності, розробку заходів, спрямованих на подальшу монополізацію злочинності, зміну стратегії і тактики діяльності злочинного суспільства залежно від змін соціально-економічних умов, контроль за діяльністю груп безпеки та забезпечення управління ними.

Стабільність групи проявляється в її постійності. Це означає:

- тривалість, систематичність і продуманість організації функціонування групи;
- спроможність до заміни вибулих учасників, у тому числі шляхом перекваліфікації тих осіб, які залишились, або вербування нових членів, прикриття своєї діяльності;
- наявності необхідних для функціонування групи фінансових та інших матеріальних коштів, зброї, приміщень, транспортних засобів тощо.

Залежно від *спрямованості, змісту, характеру та способу* злочинної діяльності виділяють *три види* організованих угруповань-спільнот:

а) спільноти, які створюються і *спеціалізуються на вчиненні загальнокримінальних правопорушень у поєднанні з організацією азартних ігор, вимаганням, викраданням людей, наркобізнесом тощо;*

б) спільноти *господарської, комерційної, фінансової спрямованості*, що паразитують на офіційних ланках економічних, банківських та організаційних структур суспільства;

в) спільноти *змішаного типу*, які сполучають у собі риси вищезазначених організованих злочинних спільнот.

Організовану злочинність можна визначити як згуртування кримінального середовища у масштабі певного регіону, окремої галузі господарства (її виробничих об'єднань) або у деяких сферах управління шляхом створення усталених, згуртованих злочинних угруповань (спільнот), зорієнтованих на тривалу спільну діяльність, з метою отримання постійних значних доходів, нерідко із замаскованим використанням офіційних економічних та організаційних структур, а також корумпованих елементів державного апарату.

Дане визначення має описовий характер, що задовольняє вимоги.

Певний пізнавальний інтерес становить розуміння організованої злочинності в законах і практиці Італії та США, де здавна існує це складне соціально-правове явище.

В Італії розроблена широка і гнучка модель визначення *організованої злочинності*, під якою розуміється діяльність осіб, причетних до злочинних об'єднань мафіозного типу, по витягуванню прибутку в сфері виробництва, обміну та споживання різних товарів і благ, яка поєднана з активним використанням державних та інших соціально-політичних структур, рекетом, а в разі необхідності – й складних фінансових операцій (статті 416, 416¹ КК Італії).

Відповідно до федерального Закону США 1970 року «Про контроль за організованою злочинністю...» її визначення також має широкий описовий характер. Тут організована злочинність розглядається як «поле активної діяльності членів високоорганізованих асоціацій, які одержують значну частину своєї влади, використовуючи гроші, здобуті від таких видів незаконної діяльності, як синдіковані азартні ігри, вимагання позик, крадіжки і торгівля викраденим, ввезення і розповсюдження наркотиків та інших небезпечних лікарських засобів, а також за допомогою інших форм соціальної експлуатації». Законодавство окремих штатів тією чи іншою мірою конкретизує перелік кримінальних діянь, що вчиняються членами організованих злочинних асоціацій, а саме: викрадання людей, грабежі, вбивства, відмивання злочинне здобутих грошей тощо.

Стан та тенденції організованої злочинності в Україні.

Кримінологічне дослідження наведених структури і динаміки злочинності організованих злочинних груп значно змінює уявлення щодо стану, активності, пріоритетів протидії організованій злочинності та загалом стосовно правильного її розуміння.

В умовах реформування соціального життя та економіки країни небезпечність злочинності збільшується, особливо у стратегічно важливих сферах: кредитно-фінансовій, зовнішній торгівлі, приватизації, зв'язку, валютному регулюванні, торгівлі нерухомістю, металами, зброєю та ін.

Процес збільшення загрози злочинності притаманний багатьом країнам світу. За даними Четвертого огляду ООН, злочинність у світі в середньому збільшується на 5% на рік, тоді як населення збільшується на 1-1,2%.

Для з'ясування не лише сучасного стану у сфері вчинення кримінальних правопорушень (злочинності) в Україні, її кількісних та якісних (структурних) показників, а й визначення тенденцій та закономірностей у сфері протидії організованій злочинності, необхідно здійснити певний *системно-правовий аналіз та порівняння статистичних даних* щодо діяльності правоохоронних органів в частині виявлення та розслідування кримінальних правопорушень за 2018-2022 роки.

Маємо уточнити, що розглянути особливості тенденцій за зазначений період плануємо лише на підставі аналізу окремих структурних складових (певних характерних ознак) протидії окремим конкретним видам злочинності.

При цьому, слід звернути увагу на особливості злочинності, її структури, характеру та тенденцій, що пов'язані з політичними та соціальними процесами, воєнної операції (ООС), повномасштабної збройної агресії рф, змінами законодавства щодо класифікації кримінальних правопорушень, а також особливим періодом – воєнним станом, при яких відбуваються зміни, які повинні враховуватися.

Як свідчить статистика, протягом **2018** року до Національної поліції надійшло понад 8 млн. звернень громадян. Це удвічі більше ніж було за 5 років до цього, що свідчить про збільшення довіри до правоохоронних органів.

Боротьба з **організованою злочинністю** набула пріоритету у роботі поліції. Завданням стало документування та розробка від так званих «злочинців в законі» та лідерів організованих злочинних угруповань – до транснаціональних злочинних груп. За цей рік задокументовано та припинено діяльність 254 злочинних угруповань, що є найкращим результатом за останні 5 років (168).

За 2018 рік зафіксовано 455,8 тис. кримінальних правопорушень, що на 34 тис. менше, ніж за 2017 рік (490,3). При цьому кількість розслідуваних кримінальних правопорушень залишилась на тому ж рівні (198,5/198,0).

Упродовж **2019** року усього зареєстровано 418 тис. кримінальних правопорушень. При цьому, розкрито 186 тисяч злочинів. Слідчі повідомили про підозру 110 тис. осіб у вчиненні ними протиправних діянь.

Статистичні дані говорять про **зменшення вчинених кримінальних правопорушень**, у тому числі тяжких і особливо тяжких.

У 2019 році було знешкоджене **275 організованих груп** проти 258 у позаминулому. До кримінальної відповідальності притягнуто більше 1 тис. учасників цих груп, яким доведено вчинення 2,5 тис. кримінальних правопорушень. Співробітники підрозділів стратегічних розслідувань затримали **9 так званих «злочинців у законі»** - громадян Грузії та рф. Цих осіб буде примусово депортовано за межі нашої держави.

У 2019 році виявлено 28 тис. **наркозлочинів** та припинено злочинну діяльність 68 організованих груп, причетних до **незаконного обігу наркотиків**,

вилучено із незаконного обігу майже 9 тон наркотиків, зокрема майже тони героїну та понад 600 кг. кокаїну. Задокументовано 421 факт збуту наркотиків з використанням **мережі Інтернет**. Викрито 13 організованих груп та 34 групи наркоділків, які організували схему збуту заборонених препаратів через всесвітню мережу, використовуючи у тому числі і популярний месенджер «Telegram».

У 2020 році поліція зареєструвала понад **335 тис.** кримінальних правопорушень, з яких розкрито майже **164 тис.**

Актуальною у 2020 році залишалася й **протидія організований злочинності**. У 2020 році знешкоджене 353 організованих груп (у 2019 році – 275). До кримінальної відповідальності притягнуто майже півтори тисячі **учасників цих груп**, які скоїли понад 3,5 тис. кримінальних правопорушень. 500 осіб узято під варту.

У 2020 році було зареєстровано понад 5 тис. **кіберзлочинів**, у яких вдалося оперативним шляхом затримати 106 **фігурантів** кримінальних проваджень, серед яких 13 **педофілів**.

Щодо **наркозлочинності**, у 2020 році задокументовано понад 27 тис. таких кримінальних правопорушень. Із загальної кількості зареєстрованих більше 8 тисяч фактів збуту наркотиків, і практично кожен 7 – здійснювався через **Інтернет**. В основному – через **месенджери**. Перекрито 9 **міжнародних каналів** надходження наркотиків. А із незаконного обігу вилучено майже 6 тон заборонених речовин, що за цінами чорного ринку їх вартість сягає 2 мільярди гривень.

2021 рік був складним для України, тому, що ряд чинників, серед яких фінансові, соціально-економічні, епідеміологічні, соціально-психологічні, демографічні, мали вплив на криміногенні процеси в державі.

У 2021 році значні зусилля спрямовувалися на реалізацію заходів щодо запобігання поширенню **пандемії COVID-19** в Україні. Держава зіткнулася з новим масовим явищем – **підробкою документів про вакцинацію та тестування на коронавірусну хворобу COVID-19**. Загалом у 2021 році поліція розпочала 2,3 тис. кримінальних проваджень як за фактами підробки, так і використання таких фальшивих документів.

Водночас, слід відзначити **зменшення на 11% кількості учинених кримінальних правопорушень**. **Рівень злочинності** в державі у порівнянні з 2020 роком знизився з 81 до 72 кримінальних правопорушень на 10 тис. населення.

У сфері протидії **організований злочинності** знешкоджене 428 організованих груп і злочинних організацій, що є **найбільшим показником** за весь час діяльності Національної поліції України.

Серед загальної кількості припинено діяльність **61 ОГ та 30 з міжрегіональними зв'язками**, 9 – з **транснаціональними** та 37 злочинних груп, сформованих на етнічній основі. Направлено до суду 62 кримінальні провадження щодо **створення злочинної організації** та 18 – за фактами створення бандугруповань. Крім того, викрито 109 ОГ та 30, причетних до **незаконного**

обігу наркотиків, та 11 – причетних до **незаконного обігу зброї**. Задokumentовано у півтора рази більше осіб, які входили до складу зазначених груп, а загальна кількість викритих злочинів, учинених у складі ОГ та ЗО, збільшилася на 16%.

Протидія лідерам злочинного середовища, так званим **«зłodіям у законі»**, **«кримінальним авторитетам»** та іншим представникам криміналітету, які впливають на криміногенну та соціально-економічну ситуацію в регіонах і державі загалом характеризується у 2021 році повідомленням про підозру 122 особам підвищеного злочинного впливу.

У 2021 році викрито на 5% більше **наркозлочинів**, у т.ч. на 27% більше – тяжких та особливо тяжких їх видів. Досягнуто зростання на 13% у розкритті та на 6% – у розслідуванні кримінальних правопорушень у **сфері незаконного обігу наркотиків**.

Виявлено на 30% більше фактів збуту наркотичних речовин, з яких майже 1,9 тис. (або кожен п'ятий) вчинено з використанням **мережі Інтернет**. Зросла на 36% кількість розкритих таких кримінальних правопорушень. Повідомлено про підозру 2,8 тис. наркозбувачам, що на 10 % більше ніж у 2020 році. Розслідувано на 27% більше фактів збуту наркотичних речовин

Тривале ведення **бойових дій в окремих районах Донецької та Луганської** областей є одним із суттєвих факторів, що зумовлює значне **розповсюдження зброї та вибухівки** в країні і призводить до численних випадків їх незаконного накопичення, зберігання, використання під час вчинення кримінальних правопорушень.

У 2021 році викрито понад 3,9 тис. кримінальних правопорушень, пов'язаних з **незаконним поводженням зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами, незаконним виготовленням, переробкою чи ремонтом вогнепальної зброї або незаконним виготовленням бойових припасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв**. Розкрито 3,5 тис. таких кримінальних правопорушень. З незаконного обігу вилучено майже 1,2 тис. одиниць **вогнепальної зброї**, 88,4 тис. **набоїв**, а також 2,2 тис. **гранат, мін та боєприпасів**.

Одним із **негативних наслідків** перебування в незаконному обігу значної кількості вогнепальної зброї є вчинення у 2021 році 288 кримінальних правопорушень з її використанням, з них 257 – розкрито. Зокрема зареєстровано 40 **умисних вбивств та замахів**, вчинених з використанням **вогнепальної зброї та вибухових речовин**. Розкрито 35 таких правопорушень.

Негативні тенденції характеризують також **кіберзлочинність**. У 2021 році задokumentовано майже **вдвічі більше** злочинів, учинених з **використанням високих інформаційних технологій**. Зокрема, у майже півтора рази зросла динаміка реєстрації злочинів у банківській сфері та на третину – у сфері комп'ютерних систем. При цьому кількість *розкритих* кіберзлочинів збільшилася вдвічі.

З початку збройної агресії рф розпочато понад 56,1 тис. кримінальних проваджень за фактами вчинення на території країни злочинів **військово-вослужбовцями збройних сил рф, рб і їх пособниками**.

Підрозділи кіберполіції долучено до забезпечення кібероборони України та виконання завдань з кіберборотьби проти збройної агресії російських військ. Кіберполіцейські, маючи значний потенціал у галузі протидії кіберзлочинності, окрім своїх безпосередніх функцій з документування та розкриття кіберзлочинів активно залучалися до здійснення активних наступальних дій у кіберпросторі проти держави-терориста. Водночас поряд з прийняттям ряду управлінських рішень, спрямованих на протидію агресору та посилення протидії злочинності, продовжується реалізація ряду проєктів структурних перетворень.

Упродовж 2022 року слідчими Національної поліції до ЄРДР зареєстровано 259,7 тис. кримінальних правопорушень, що на 14% менше, ніж у 2021 році (303,5 тис.).

Виявлено на 17% більше (з 28,9 тис до 33,8 тис.) наркозлочинів. З числа задокументованого збуту (9,9 тис.) наркотичних речовин 1669 – вчинено з використанням мережі Інтернет, або майже кожен шостий. Вилучено на 7% більше (з 2,5 т. до 2,6 т.) наркотичних та психотропних речовин.

Поліцією в умовах воєнного стану продовжується робота, спрямована на **протидію організованих кримінальній протиправності** в усіх її проявах. Так, забезпечено направлення до суду кримінальні провадження стосовно **360 організованих злочинних груп**, у тому числі щодо 37 груп з міжрегіональними зв'язками, по 27 – з корумпованими зв'язками та сформованих на етнічній основі. Задокументовано **62 злочинні організації** та припинено злочинну діяльність **5 бандитських угруповань**.

Тривають заходи по боротьбі з суб'єктами підвищеного злочинного впливу у т.ч. так званими «злодіями в законі». **За період воєнного стану повідомлено про підозру 64 таким суб'єктам.**

Слід зазначити, що оприлюдненні статистичні матеріали потребують критичного осмислення.

По-перше, на практиці організована злочинність розуміється надто широко. Це є наслідком того, що чинне кримінальне законодавство не дає чіткого її визначення. Сталося так, що в країні було оголошено війну організованій злочинності, а що слід розуміти під цим особливо небезпечним явищем в його точному правовому значенні, в законі не визначено. Тлумачення організованої злочинності, що міститься в Законі України від 30 червня 1993 року (в редакції від 31.03.2023 р.) «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», позбавлено юридичної визначеності. У ньому не вказані конкретні якісні ознаки, за якими організоване угруповання відрізняється від співучасті у вчиненні кримінальних правопорушень за попереднім замовленням групою осіб.

По-друге, за офіційною кримінально-правовою статистикою у структурі кримінальних правопорушень, вчинені організованими злочинними угрупованнями, переважають передусім загально-кримінальні кримінальні правопорушення – крадіжки, грабежі, розбої та ін. Виникає питання: а де ж криміна-

льні правопорушення в економічній, банківській, зовнішньоторговельній, підприємницькій, приватизаційній сферах тощо? Адже саме на названі об'єкти передусім спрямована організована злочинність.

По-третє, у статистичних зведеннях, на жаль, немає відомостей про юридичні наслідки, які настали після реєстрації кримінальних правопорушень, вчинених організованими угрупованнями або було висунуто обвинувачення всім винним, чи передане кримінальне провадження до суду, чи застосував суд покарання, а якщо так, то яке.

2. Причини та умови (детермінація) організованої злочинності

Нині основний орган, який повинен займатися боротьбою зі злочинністю, в тому числі й організованою, – це Національна поліція. Але вона після так званих «реформ» та «переатестацій» витіснила зі своїх лав підготовлених професіоналів. Натомість з'явилися у структурі багато людей, які не мають відповідної професійної підготовки і не знають, як розкривати елементарні квартирні крадіжки чи грабежі. Є ще спеціальний підрозділ в СБУ, але я не чув, щоб такі кримінальні правопорушення розкривала наша Служба безпеки протягом останніх 2-3 років.

Для боротьби з цією проблемою достатньо однієї структури, але при гарантії її незалежності. Та в нашій країні з цим складно.

Також, у правоохоронній системі на тлі необдуманих та дурних реформ, які проводила, до прикладу, грузинська «вчителька» та інші варяги, принижена сама правоохоронна система, яка була дезорганізованою після Майдану. Крім того, раніше більшість кримінальних правопорушень розкривалося за допомогою агентурної мережі, при цьому кожен агент був «прив'язаний» до конкретного співробітника. Зараз ця система агентурної роботи втрачена. То ж звідки брати інформацію, коли вчинено кримінальне правопорушення?

Також ми бачили дуже багато ситуацій, які кимось прикриваються. Це стало вигідно і для того, аби політично «прибирати» людей. Чув, що є навіть злочинні організації, які очолюють народні депутати, міністри тощо...

У нас завжди, коли стається якийсь резонансне кримінальне правопорушення, міністр чи Президент бере його під особистий контроль, вимагає розслідувати і тоді є два варіанти: або через два дні винних знаходять і всі щасливі, або проходять роки і нічого не розкривають. Приклад Павла Шеремета свідчить, що навіть просте невелике журналістське розслідування може кардинально похитнути довіру до розслідування резонансних справ поліції. Коли в нас хочуть швидше розкрити кримінальне правопорушення, часто під удар потрапляють люди, які взагалі до справи не причетні. Політичний імідж у нас ставлять вище, ніж реальне розслідування та притягнення винних до відповідальності.

Отже існування організованої злочинності пов'язано із складним розвитком нашого суспільства, із суперечностями, які особливо загострилися у перехідний до ринкових відносин період. Деякі з цих суперечностей набувають

властивостей криміногенних факторів злочинності, в тому числі й організованої. За змістом їх можна класифікувати на *економічні, соціальні, організаційно-управлінські, суспільно-моральні та правові фактори*. Вони у своїй сукупності породжують організовану злочинність.

З наведеного є підстави зробити висновок, що в Україні практика правоохоронних органів щодо протидії організованій злочинності значною мірою ще не має потрібного спрямування та якості. До організованих нерідко ще зараховують злочинні угруповання, які не мають ознак організованості у розумінні пунктів 3 та 4 ст. 28 КК, допускається суб'єктивне оцінювання останніх. Водночас частина організованих угруповань, передусім тих, що займаються злочинним підприємництвом, а також діють у сфері економіки, продовжують безкарно вести свою діяльність.

Організована злочинність в Україні в цілому детермінується рядом різнопланових факторів, серед яких слід назвати такі:

- кризові явища в економіці;
- розрив господарських зв'язків;
- деформація зовнішньої торгівлі;
- тривалі взаємо неплатежі;
- помилки у процесі приватизації державного майна;
- слабкий контроль за діяльністю комерційних банків;
- поява спільних змішаних акціонерних товариств за участю фізичних і юридичних осіб, економічна репутація деяких із них іноді породжує сумніви;
- зріст «тіньової економіки», бартерних угод;
- непрозорість паливно-енергетичного ринку та ін.

«Тіньова економіка» - це виробництво, споживання, обмін і розподіл матеріальних благ і коштів, які не враховуються офіційною статистикою і не контролюються суспільством. Мова йде про економічну діяльність, яка суперечить чинному законодавству і має характер нелегальних господарських зв'язків. Діє вона, звичайно, не в інтересах України, а всупереч їм. До тіньового сектору широко вливаються мільярди гривень, необхідних державі. Вони крутяться поза банківським обігом.

Глибоке коріння в економіці країни пустив бартер (прямий і через посередників). Значна його поширеність завдає істотної шкоди, сприяє процвітанню організованої злочинності.

На стані боротьби з організованою злочинністю негативно відображаються деякі безпосередні причини конкретних злочинних проявів. Маються на увазі негативні явища і процеси нашої діяльності, під впливом яких у свідомості окремих індивідів виникають стійкі антигромадські погляди, які викликають у них високу готовність стати на шлях скоєння суспільно небезпечних діянь. Це є результатом погіршення морального клімату в нашому суспільстві та девальвації моральних цінностей в ньому. Деякі прошарки населення виявилися поглинутими корисливо-здириницькою, міщанською, паразитарною психологією.

І нарешті, в країні існують певні умови, що об'єктивно сприяють вчиненню організованих злочинів, а саме:

- відсутність оптимальних форм і досвіду щодо протидії цьому роду злочинності;
- поспішне необгрунтоване розчленування великих багатоепізодних і багато суб'єктних проваджень, яке не дає можливості встановлювати до кінця всі злочинні зв'язки усередині кримінальних співтовариств, що дозволяє багатьом їх членам уникнути кримінальної відповідальності, невинуватий лібералізм при призначенні покарання, а то і взагалі порушення принципу його невідворотності щодо окремих винних.

Таке становище є результатом дії головних причин. *Насамперед*, це існуюча з радянських часів у державному апараті, зокрема у правоохоронних органах, насамперед поліції, звичка демонструвати результати діяльності кількісними показниками. Якісні зміни від неї ніби відходять на другий план. При цьому діяльність нерідко «захоплює» сфери або прояви, які не мають стосунку до її справжнього предмета.

Організованій злочинності сприяють і такі нездорові явища, як: *беззаконня; низька державна фінансова і виконавча дисципліна; недосконалість системи адміністративного управління; значна поширеність і дозволеність порушень службової честі та етики*. Перелічені та інші подібні явища підживлюють організовану злочинність.

Особливу роль у визріванні організованої злочинності відіграють корупція та її найбільш небезпечний прояв – хабарництво (отримання неправомірної вигоди). Згубний вплив корупції, тобто зловживання владою в особистих цілях (продажність влади), відчувається у всьому світі. А відбувається це тому, що владні і управлінські повноваження криють у собі велику спокусу для осіб, схильних до протиправного збагачення. Цим користуються учасники організованої злочинності, зближаючись з чиновництвом. Кримінальні структури витрачають на підкуп службових осіб різного рангу значні суми своїх злочинних доходів. Слід підкреслити, що деякі державні службовці нерідко самі йдуть назустріч кримінальним елементам, бажаючи найдорожче продати свої послуги.

Впровадження основних елементів ринкової економіки, децентралізація державних структур, обов'язковість одержання ліцензій на право заняття різною господарською, торговельною, посередницькою діяльністю, штучні протизаконні можливості занизити оцінку майна, що приватизується, ухилитися від сплати податків та зборів у повному обсязі та багато інших небажаних обставин періоду перебудови усіх сторін нашого життя відкрили необмежені можливості для корупції. Кримінальні структури витрачають на підкуп службових осіб різного рангу до 50% своїх злочинних доходів. Але на жаль реальних успіхів у боротьбі з корупцією поки що немає.

3. Запобігання організованій злочинності

Головна мета запобігання організованій злочинності в Україні на сьогодні – обмеження її масштабів. Однак слід зазначити, що до цього часу в нашій країні ще не створено ефективної системи запобігання організованій злочинності. Щоб змінити ситуацію на краще, потрібні постійні комплексні й радикальні заходи. Система кримінальної юстиції неспроможна власними силами виконати це завдання. Ураховуючи це, головна роль належить *загально-соціальному запобіганню організованій злочинності, а саме*: зміцненню української держави шляхом гармонізації відносин різних гілок влади через конституційну реформу, проведення комплексних економічних, соціальних реформ з урахуванням останніх політичних змін в країні, що будуть мати наслідком підвищення рівня життя населення, а отже, зменшувати або усувати конкретні фактори організованої злочинності, встановленню прозорої системи прийняття рішень органами місцевої та центральної виконавчої влади, завершенню судової реформи, діям, спрямованим на активізацію всіх ланок громадянського суспільства, декриміналізацію культурних норм і свідомості значного прошарку громадян.

Міжнародно-правові документи наголошують на важливості відповідального державного управління, активних дій, що сприяють соціальним і політичним реформам, боротьбі з корупцією і зловживаннями владою, підтримки принципу законності у державі й захисту прав людини.

Система протидії організованій злочинності повинна бути спрямована, насамперед, на усунення можливостей для створення індустрії (промислу) отримання злочинних коштів, їх легалізації та іншого нелегітимного використання. Потрібні реальні реформи, цілеспрямовані заходи, які допоможуть «цивілізувати» розвиток бізнесу, обмежать присутність монополій на ринку, збільшать конкуренцію, сприятимуть залученню іноземних інвестицій, знизять рівень уразливості легальної економіки, щоб перешкодити можливому проникненню в неї організованих злочинних угруповань.

Яким насамперед слід приділити увагу у післявоєнні часи.

Заходи, спрямовані на зменшення частки тіньової економіки (завдяки прогресивним податковим реформам), захист об'єктів соціальної інфраструктури, комунального господарства від впливів злочинних організацій були важливими складовими позитивного зарубіжного досвіду контролю над організованою злочинністю.

Невід'ємним елементом запобігання організованій злочинності є заходи, спрямовані на запобігання корупції, оскільки існує безпосередня залежність між цими двома явищами.

Важливими є дії, спрямовані на вдосконалення регуляторної політики держави, а також активізацію всіх ланок громадянського суспільства, включаючи приватний сектор, підтримка незалежних журналістських розслідувань. Однак всі загально-соціальні заходи будуть марними без політичної

волі вищих посадових осіб держави до реальних змін і подолання організованої злочинності.

Що стосується заходів *спеціально-кримінологічного запобігання*, то слід пам'ятати, що представники організованої злочинності діють системно, на відміну від багатьох державних органів і nereформованих ланок системи кримінальної юстиції. Україні потрібно нове комплексне законодавство щодо протидії організованій злочинності, яке буде розроблятися на основі національної стратегії запобігання та протидії організованій злочинності.

Ще у 1993 році було прийнято Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю». Однак на даний час він є застарілим і не враховує багатьох нових рис і ознак організованої злочинності.

Необхідною умовою ефективної запобіжної діяльності є належна робота системи кримінальної юстиції. Норми, які гарантують захист свідків, більш широке застосування оперативно-розшукових засобів, в першу чергу, щодо лідерів і керівників ОЗУ і ЗО, повинні ефективно застосовуватись. Слід мати чітку регламентацію використання інформаторів і «підставних» фірм у викритті організованої злочинної діяльності. Зусилля правоохоронних органів повинні спрямовуватись на вживання таких заходів, що збільшують ризик для злочинців бути спійманими та покараними, ускладнюють скоєння злочинів, а також скорочують зиски від них. Важливою є належна координація між органами кримінального переслідування і судовою гілкою влади.

Одним із найбільш дієвих заходів протидії організованій злочинності є позбавлення злочинців можливостей використання і розпорядження отриманими в результаті злочинної діяльності доходами або вкладання їх знову у свою незаконну діяльність. Тому якнайшвидше слід увести систему контролю за витратами службових осіб, поширити безготівкові платежі, з урахуванням закордонного й міжнародного досвіду створити чітке законодавче підґрунтя для впровадження конфіскації майна осіб, що скоїли злочини, у першу чергу тих, які пов'язані з організованою злочинною діяльністю та корупцією. Важливим у цьому зв'язку є наявність адекватного законодавства протидії відмиванню брудних грошей.

Потрібно ширше використовувати аналітичні можливості органів кримінальної юстиції – суб'єктів протидії організованій злочинності, які повинні збирати такі дані (інформацію), що допомагатиме зрозуміти фінансове підґрунтя й рівень проникнення ОЗУ та ЗО до легальної економіки.

Також, серед першочергових завдань держави є викриття організованих злочинних груп і злочинних організацій припинення їх дій, підвищення ефективності боротьби із законспірованими злочинними співтовариствами, що використовують міжнаціональні конфлікти, пов'язаними з «тіньовою економікою», а також зі злочинними групами за кордоном. Перед правоохоронними органами стоїть завдання доведення існування організованої злочинності, а не доведення окремих видів чи злочинів. Окремо слід вказати на прорахунки в стратегії та тактиці боротьби з організованою злочинністю.

По-перше, недооцінювався і практично не враховувався стан цієї злочинності, незадовільно аналізувалися результати боротьби з нею та не визначалися пріоритетні напрями протидії цим явищам, не здійснювалося програмно-цільове планування та належне ресурсне забезпечення.

По-друге, оперативні підрозділи та слідчі апарати органів, що ведуть боротьбу з організованою злочинністю, використовували застарілі методи викриття й розслідування злочинів організованих угруповань, обліку та звітності щодо результатів своєї роботи.

По-третє, на сьогоднішній день немає досконалої правової бази боротьби з цією злочинністю, у той час як кримінальна ситуація змінюється стрімкими темпами.

По-четверте, повільно вживаються запобіжні заходи, спрямовані на усунення злочинів, скоєних організованою злочинністю.

По-п'яте, професійна підготовка співробітників правоохоронних органів не повною мірою відповідає вимогам часу, серед них переважно молоді фахівці, які не мають відповідного досвіду.

Аналіз таких зведень нарешті дозволить дійсно контролювати організовану злочинність в Україні.

Вищезазначені пропозиції підготовленні з урахуванням стану справ, що склалися у сфері боротьби з організованою злочинністю і корупцією, та з метою більш ефективного забезпечення захисту громадян від злочинних посягань, запобігання втратам держави і суспільства від дій правопорушників та удосконалення діяльності правоохоронних органів. Це дасть змогу існуючому та новоствореному законодавству ефективно здійснювати боротьбу з корупцією та організованою злочинністю.

Зарубіжний досвід свідчить, що ефективно протидіяти організованій злочинності спроможні потужні й самостійні державні служби (агенства), які мають спеціальну компетенцію у сфері боротьби з організованою злочинністю (Велика Британія, Італія, США). В деяких країнах активно діють тимчасові групи, що складаються із представників різних правоохоронних органів (це так звані «ударні» групи). Вони створюються для проведення комплексного розслідування найбільш небезпечної діяльності організованих злочинних об'єднань. Це прискорює збирання необхідних доказів, концентрує ресурси, дозволяє швидко реагувати на зміни злочинного середовища, а залучення фахівців різного профілю впливає на чіткий розподіл обов'язків.

Як було сказано, організована злочинність виходить за межі кордонів однієї держави. Вона є глобальним викликом світовій спільноті. Ефективна протидія організованій злочинності з урахуванням факту її глобалізації та приголомшливого розмаху отриманих нею прибутків, неможлива без скоординованої дії міжнародної спільноти, подолання міждержавних законодавчих колізій.

Найважливішим міжнародним нормативним актом, спрямованим на протидію організованій злочинності, є Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, прийнята у 2000 р. в іта-

лійському місті Палермо. Конвенція спрямована на взаємодію та прискорення співробітництва між різними державами за допомогою процедур, передбачених у ній: взаємної правової допомоги, видачі злочинців, обміну інформацією про всі аспекти злочинів, що охоплюються цією Конвенцією, обміну працівниками та їх навчання, проведення спільних розслідувань, співробітництва з метою конфіскації доходів, одержаних злочинним шляхом, спеціальних методів розслідування тощо.

Курс на євроінтеграцію потребує більш активного співробітництва України з відповідними міжнародними організаціями на рівні Ради Європи і Європейського Союзу. Видається надзвичайно доцільною участь компетентних органів України в спільних заходах країн ЄС у протидії транснаціональним організованим спільнотам і прийняття угод про правову допомогу й співробітництво України у сфері протидії злочинності як із прикордонними, так й іншими країнами Європи, а також взаємодія з такими спеціальними структурами як Європол (європейське поліцейське відомство), Євроюст (європейська організація з питань юстиції), ГРЕКО (група держав із боротьби з корупцією).

Експерти ООН вважають, що кінцева мета міжнародного співробітництва полягає в тому, щоб: організація і діяльність транснаціональних злочинних організацій була завжди поєднана з підвищенням ризиком; уряди, комерційні структури і система кримінального правосуддя були невразливі для корупції, хабарництва і насильства з боку національних і транснаціональних злочинних угруповань.

4. Організована злочинність та нелегальні ринки в умовах воєнного стану в Україні

Війна принесла складний коктейль змін, у якому старі рецепти дослідження кримінальних проявів та протидії правопорушенням не працюють. Безпечові виклики в певній мірі усувають на задній план проблему злочинності, проте не нівелюють її. Збройна агресія та військові дії суттєво трансформували криміногенну ситуацію в Україні у її якісних та кількісних характеристиках. COVID-2019 вже показав небезпеку відсутності стратегії ризик-менеджменту у протидії злочинності. Кримінальна юстиція в умовах війни стала тотальним ризик-менеджментом.

У результаті окупації ворогом, Україна втратила контроль за рядом територій. Станом на 30 листопада 2022 року відповідно до наказу Мінреінтеграції від 30.11.2022 № 208 до переліку територіальних громад, розташованих у районах проведення воєнних (бойових) дій, або які перебувають у тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні), входять 329 громад 9 областей країни, що становить 22% від загальної кількості громад (на сьогоднішній ситуація значно покращується). Втрата адміністративного контролю означає й відсутність правопорядку. Окупація з великою долею вірогідності призводить до криміналізації таких регіонів. Проте навіть якщо кримінальні правопорушники і

вчиняються, їх не можливо належним чином офіційно виявляти, реєструвати, розслідувати та попереджати. Значну частину злочинів на окупованих територіях скоюють як громадяни України, так і російські військові. Документування злочинів стає можливим після деокупації регіонів, але на жаль, якісна доказова база буває втрачена.

У деокупованих районах, а також районах активних бойових дій та зруйнованої інфраструктури робота правоохоронних та судових органів також утруднена. З початком вторгнення усі держані органи країни перейшли на функціонування в умовах воєнного стану. В органах поліції це проявилось у відбутті частини співробітників до Збройних сил України та зміні пріоритетів у діяльності задля забезпечення функціонування блок-постів на дорогах країни, протидії діяльності диверсійних груп, пошуку колаборантів, допомоги в розмінуванні деокупованих територій чи доставленні гуманітарних вантажів тощо.

Розпорядженнями Верховного Суду України було змінено територіальну підсудність окремих судів у зв'язку з неможливістю здійснювати ними правосуддя внаслідок наступу російських військ. У функціонуючих судах відправлення правосуддя ускладнене постійними повітряними тривогами та необхідністю слідувати в укриття, неможливістю прибути до судових засідань учасників процесу, відсутністю технічної можливості проводити засідання у режимі відеоконференції в умовах довготривалого відключення електроенергії внаслідок обстрілів та пошкодження енергосистеми.

Прогнозовано з початком бойових дій загальний рівень зареєстрованої злочинності в Україні зменшувався. Аналіз офіційних даних кримінальної статистики, оприлюднених та офіційному сайті Офісу Генерального прокурора України за 2022 рік, виявив, що упродовж перших двох місяців війни спостерігався різкий спад рівня злочинності майже за усіма видами злочинів, після чого зафіксований приріст, але досить низькими темпами. Загальний рівень злочинності по країні в цілому за півроку зменшився на 25% у порівнянні з минулим періодом. Короткострокове зменшення рівня злочинності має цілком логічне пояснення. Окрім факторів, що пов'язані безпосередньо з бойовими діями та дезорієнтованістю правоохоронних органів на початку війни, слід враховувати пріоритетність, демографічну складову, гуманітарну кризу та особливості віктимізації.

Так, розслідування кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (так званих злочинів війни) стало пріоритетним по відношенню до загально-кримінальних, відповідно змістилась й активність правоохоронних органів. На кінець грудня 2022 року розпочато більше 62 тис. кримінальних проваджень за фактами вчинення на території України таких злочинів військовослужбовцями збройних сил російської федерації та їхніми пособниками, переважна кількість за ст. 438 Кримінального кодексу України (порушення законів та звичаїв війни). Війна спричинила й суттєві демографічні зміни. За даними уповноваженого Верховної Ради України з прав людини на 1 грудня 2022 більше 14,5 мільйонів українців виї-

хали за межі України після 24 лютого 2022 року, як мінімум 11,7 млн. із них в'їхали до країн Євросоюзу. Таким чином, 35% від зареєстрованого населення покинуло країну. В кримінологічному сенсі це означає й зменшення кількості потенційних носіїв кримінальної активності. Крім того, потенційні жертви, наприклад, майнових кримінальних правопорушень (яких в Україні зазвичай найбільша частка), можуть бути не обізнані про віктимізацію, оскільки їх майно залишається без нагляду, чи не заявляють про неї з різних причин.

Таким чином, скорочення та переміщення населення вірогідно вплинуло на спад злочинності у короткострокових оцінках. Запровадження комендантської години та посилене патрулювання теж зіграло певну стримуючу роль. У довгостроковій перспективі не можна ігнорувати й фактори зростання загального рівня злочинності, яке неминуче проявилось на кінець 2022 року. Так, якщо у 2021 році в Україні було зареєстровано 321 тис. кримінальних правопорушень, то на кінець 2022 року їх кількість становила 362 тис. Фактори зростання рівня злочинності переважно знаходяться у соціально-економічній площині.

На кінець 2022 року Мінекономіки України оцінила кількість безробітних у 2,6 млн. осіб. Цифра не включає людей, які перебувають за кордоном або на тимчасово окупованих територіях. За даними опитувань представників малого та середнього бізнесу станом на травень 2022 року, після трьох місяців війни свою діяльність повністю зупинили або майже зупинили 49% підприємств. Спостерігається тенденція до погіршення очікувань та оцінок ділового клімату та загальнооекономічного середовища. Перебої з електро-, водо- та тепlopостачанням з кінця 2022 року стали проблемою номер один. Частка підприємств, які зіштовхнулися з цією проблемою, досягла 78%. Ракетні обстріли поки що не мали критичного впливу на обсяги виробництва, хоча й стримували активне відновлення. Також із продовженням війни очікується зменшення соціальних виплат та збільшення податків. Вагома частка населення знаходиться в уразливому стані, що провокує віктимність. Згідно з оцінками Міжнародної організації міграції, станом на грудень 2022 року кількість внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО) в Україні становила 5,9 млн. осіб. Більшість із них здійснили переміщення з районів на сході (43%) та півдні (25%) країни. Опитувані внутрішньо переміщені особи заявляють про те, що приватних ресурсів для виживання стає недостатньо, адже 43% всіх домогосподарств в Україні повністю вичерпали свої заощадження. Повторне переміщення, тобто переїзд із одного місця переміщення в інше, може посилювати вразливість переміщених домогосподарств. 37% ВПО були переміщені більше ніж один раз, а 14% ВПО – три або більше разів.

Одним із криміногенних факторів стану загальної криміногенної ситуації, вірогідно найвагомішим, є висока насиченість зброєю в суспільстві. У перші дні війни офіційно отримати зброю для захисту країни дозволено було ветеранам та пенсіонерам правоохоронних органів. Разом з тим, під час активних бойових дій з'являється велика кількість необлікованої, трофейної, втраченої зброї, яка різними шляхами потрапляє на мирну територію, де в подальшому

розповсюджується, зберігається, а також використовується для скоєння різних видів злочинів. За оцінками правоохоронців після почату війни у громадян на руках перебуває понад 10 тис. одиниць необлікованої зброї. Втім це лише умовні оцінки, оскільки точних методик визначення обігу нелегальної зброї не існує. Показово вражаючим є приріст злочинів, вчинених із використанням вогнепальної зброї.

Якщо у 2021 році їх в цілому було зафіксовано 300, то за 2022 рік 1929 випадків, тобто збільшення у майже 6,5 разів. Крім того, криміногенний ризик пов'язаний із формуванням у суспільстві доволі значної групи населення із досвідом бойових дій та посттравматичними синдромами. Важливим напрямком є інтеграція осіб, які приймали участь у бойових діях з метою уникнення так званого синдрому комбатанта та нейтралізації злочинів на побутовому ґрунті. Загальна дезорганізація, спричинена війною, та криміногенна обстановка є фундаментом для векторів розвитку просунутих форм злочинності, зокрема організованої.

Напевне ще більш чутливою до екстремальних ситуацій, ніж традиційна загально кримінальна злочинність, є злочинність організована. З одного боку, широкомасштабні військові дії здатні похитнути стійкість інституціалізованих злочинних угруповань, навіть розірвати окремі злочинні зв'язки чи зруйнувати роками налагоджені злочинні практики. З іншого боку, потужні адаптивні властивості організованої злочинності дозволяють їй скористатися загальною дестабілізацією та аномією з метою отримання своєї власної вигоди. Піднесення і розширення можливостей організованих злочинних синдикатів з усього світу завжди були тісно пов'язані з тією чи іншою формою хаосу – соціального, політичного чи економічного.

В епоху після Другої світової війни необхідність відбудови цілих міст дозволила італійській Ла Коза Нострі володіти відновлювальним бізнесом на Сицилії з початку 1950-х до кінця 1980-х років. В Албанії після падіння комунізму в 1990 році злочинні мережі скористалися поширеною нестабільністю і безперешкодно налагодили вирощування конопель, завдяки чому Албанія стала першим виробником цього наркотику в Європі. Зовсім недавно вакуум влади в Сирії зробив членів «Ісламської держави» та «Хезболли» одними з найвідоміших торговців таблетками каптагону – сильного амфетаміну, який потрапляє до Європи та Північної Америки через сирійські, ліванські та турецькі порти.

На наш погляд, головне завдання для вчених та практиків полягає не тільки в оцінці стану та трансформації огранованої злочинності з урахуванням надпрецедентних соціальних змін, але й в можливості достовірного прогнозування трендів організованої злочинності на період війни та особливо після-воєнного часу. Не менш важливим завданням є визначення особливостей російської війни в Україні та можливих унікальних відмінностей організованої злочинності, порівняно із минулим досвідом конфліктів. Зокрема, однією з особливостей є політична вмотивованість окремих злочинних угруповань, що

бере свій початок з формування псевдореспублік ЛДНР та в умовах війни виявляється у вчиненні злочинів проти основ національної безпеки, зокрема здійсненні ними публічної інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором, спрямованої на підтримку російської федерації, псевдореспублік та їх збройних формувань.

З методологічної точки зору, взаємовплив війни та організованої злочинності може бути оцінений у трьох проекціях: війна як наслідок організованої злочинності (відображає наслідок криміналізації влади та проникнення організованої злочинності до політичних відносин як з українського, так і з російського боків задовго до війни); війна як детермінанта організованої злочинності (висвітлює причинно-наслідкові зв'язки між привнесеними війною перетвореннями суспільного ландшафту та інспіруванням кримінальних практик); війна як процес (демонструє адаптивність окремих ланок злочинних угруповань до турбулентних змін та її воєнні кейси).

Перші дві проекції дозволяють оцінити довгострокові ризики, пов'язані із продовженням довоєнних кримінальних зв'язків або поширенням кримінальних практик воєнного часу на пост воєнні відносини, а також закріпленням нових нелегальних ринків або каналів збуту з впливом не тільки на український, але й світовий правопорядок. Остання проекція переважно спрямована на визначення короткострокових оперативних ризиків. Кількість виявлених в Україні організованих злочинних угруповань у перший рік війни становила 395, відповідно зменшилась на 21% порівняно із попереднім 2021 роком. Враховуючи від'ємну динаміку, у 2022 році вірогідно припинили існування окремі не стійкі угруповання, вимушені розірвати свої мережі. З числа виявлених у 2022 році 3142 злочинів, вчинених злочинними угрупованнями, найбільшу питому вагу становлять злочини у сфері обігу наркотичних засобів – 1291, або 41%, у сфері привласнення, розтрата майна або заволодіння викрито 210 злочинів, або 7%, за фактами вчинення крадіжок, розбоїв, грабежів, вимагань – 189 злочинів, або 6%, у сфері незаконного обігу підакцизних товарів 67 злочинів, або 2%, у лісовому господарстві – 61 злочин, щодо незаконного переправлення осіб через державний кордон – 54 злочини, за фактами торгівлі людьми – 51 злочин, або менше ніж 2%. Лінії тренду організованої злочинності за місяцями 2022 року в Україні в цілому не демонструють суттєвих розбіжностей із аналогічними трендами 2021 року за виключенням нетипового спаду кількості виявлених угруповань на самому початку війни у березні 2022 року, вірогідно пов'язаного із загальною дезорганізацією. Не дивлячись на презумпцію війни як сприятливої для розвитку організованої злочинності обставини, в цей же час не слід ігнорувати, що війна – це загроза фізичному життю та здоров'ю як військових, пересічних громадян, так і торгівців з нелегальних ринків, оскільки активні бойові дії невідбірково уражають жертв.

Досвід показав, що російські військові атакують не тільки військові цілі, але й цивільні, цілком мирні об'єкти та населені пункти. На початку війни, за повідомленнями правоохоронців, деякі дотичні до організованої злочинності

особи, ідентифіковані як злочинці в законі, добровільно покинули країну (при цьому виникає питання про правомірність перетину ними державного кордону в разі якщо вони належали до категорії чоловіків призовного віку). Окремі злочинці в законі, переважно іноземці із санкційного списку РНБО, покинули країну в порядку офіційної процедури видворення. Цілком ймовірно, що такі особи могли із-за кордону продовжувати контролювати залишки злочинного бізнесу в Україні через довірених осіб.

Є також припущення, що вони будуть намагатися продовжувати свою злочинну діяльність в країнах перебування, шукаючи слабкі місця та використовуючи місцеві етнічні спільноти з контактами в політичних і ділових колах. Існує небезпека, що кримінальні доходи можуть бути відмиті у сфері нерухомості, туризму, грального бізнесу, що вплине на місцеву економіку і політику. Не виключена й вірогідність повернення таких осіб в Україну зі стабілізацією військової загрози.

Враховуючи вплетеність української організованої злочинності в загальну соціальну тканину, не стала парадоксальною інформація про підтримку злочинними угрупованнями українських збройних сил, нав'язаною, як презюмується, патріотичними почуттями. Поряд з цим, на наш погляд, не слід відкидати й суто утилітарну мотивацію, адже війна для окремих угруповань є прямою загрозою їх налагодженим кримінальним практикам. Така підтримка здебільшого, але не виключно, виявлялася у постачанні місцевим волонтерам необхідних для потреб армії речей, які в умовах війни не надто цікавилися походженням допомоги; у хакерських атаках на установи РФ; в участі окремих осіб, дотичних до тіншових чи кримінальних кіл, у загонах самооборони тощо. Такі дії свідчать про явні проукраїнські настрої, хоча слід визнати, що ставлення суспільства до війни неоднозначне. Вище згадувалися угруповання, які надають підтримку Росії; існують й абсолютно аполітичні, але й вони бачать для себе окремі перспективи від продовження військових дій.

Після початкового періоду дезорієнтації багато форм організованої злочинності відновили діяльність. Для традиційних організованих злочинних угруповань найнижчого рівня, які зосереджені на загально-кримінальних злочинах, війна не стала перешкодою для продовження професійних крадіжок, пограбувань і шахрайств. З'явилися тематичні види шахрайства. За інформацією Генерального штабу ЗСУ, користуючись емоційним станом рідних та близьких військовослужбовців, які потрапили в полон або вважаються зниклими безвісти, шахраї пропонували за грошову винагороду «надати інформацію» про військового та «сприяти визволенню з полону». Зафіксовані випадки, коли українці на окупованих територіях здійснювали плати великих сум за евакуаційні маршрути, а ділки зникали з грошима. Зросла кількість вчинення злочинів щодо шахрайського заволодіння коштами громадян під приводом зборів для допомоги ЗСУ, з використанням фейкових оголошень про перевезення біженців за кодон, здачі житла в оренду. Значна частина шахрайських схем базується на використанні сучасних інформаційно-

комунікаційних технологій та можливостей мережі інтернет. Спостерігається активність кіберугруповань, які маскують фішинг під ресурси з надання соціальних виплат від держави та країн ЄС.

У більш складному становищі опинилися угруповання, паразитуючи на легальній інфраструктурі економіки. Опосередковано про це свідчить зменшення загальної кількості зареєстрованих економічних злочинів в Україні на 26% у 2022 році порівняно з 2021. Економіка призупинилася, змістилася у сторону готівкового обігу через введені банківською системою значні обмеження для безготівкового обігу валюти. Офіційно зареєстровані бізнесмени, що допускали нелегальні операції в своїй діяльності та користувалися послугами злочинних угруповань, намагалися перемістити бізнес та капітали за кордон, у зв'язку з чим загострилася проблема нелегального відтоку капіталів та відмивання коштів тощо.

Суттєве зниження кількості кримінальних проваджень з приводу рейдерства пов'язано з тривалою заборонаю на вчинення реєстраційних дій як у нотаріусів, так і й у державних реєстраторів, які використовувалися в рейдерських схемах. Натомість однією із сфер підвищеного кримінального ризику стала бюджетна сфера та державні закупівлі в умовах військового стану. У 2022 році серед усіх виявлених угруповань економічного спрямування найбільша кількість – 32 угруповання у складі 123 осіб – вчиняли злочини у бюджетній сфері, зокрема привласнення бюджетних коштів призначених для різних видів державних соціальних допомог тощо.

На початку війни владою було впорядковано закупівлі, прибравши з публічного доступу чутливу державну інформацію. Проте держзамовлення щодо оборонного комплексу виконуються під час військового стану фактично без проведення тендерів, що з одного боку виправдано об'єктивною необхідністю, з іншого, відкрило поле для зловживань. Крім того, з січня 2023 року тимчасово відмінено процедуру аукціонів під час державних закупівель через постійні обстріли з боку РФ об'єктів енергетичної інфраструктури та неможливість учасників торгів брати участь в електронних аукціонах в системі електронних закупівель Prozorro.

Для організованої злочинності найвищого рівня з корумпованими зв'язками у владних структурах військовий стан став часом відносного занепаду. Організована злочинність регіональне та міжрегіональне утворення в Україні, у зв'язку з війною, вірогідно, попередні корумповані зв'язки найвищого рівня переважно у стадії очікування. Втім організована злочинність має досить вагомий адаптивний властивість і є свідчення, що на зміну не працюючим роками налагодженим схемам з'являються нові, для яких відкрила можливості саме війна. Кримінальні угруповання, пов'язані з кримінальними ринками, обігом нелегальних товарів і послуг опинилися у найбільш сприятливому становищі. Конфлікт дозволив новим і старим організованим злочинним угрупованням розвиватися і розширюватися.

Нові види діяльності включають перевезення комерційних товарів під виглядом гуманітарної допомоги; контрабанду дефіцитних товарів, таких як паливно-мастильні матеріали з сусідніх країн в Україну; контрабанду нових товарів, що потрапили під санкції; торгівлю награваними товарами, такими як зерно з України. Конфлікт створив безліч можливостей для торговців людьми і контрабандистів, особливо жінок і дітей, і тому існує нагальна потреба в превентивних і моніторингових заходах. Значно зріс попит на незаконне вивезення з України чоловіків призовного віку. У перший день війни було оголошено військовий стан та заборону чоловікам призовного віку від 18 до 60 років покидати країну. Це значно підвищило попит на послуги з нелегального переправлення за грошову винагороду. Вартість такої «послуги» коливається від 1 до 20 тис. доларів США.

Злочинні угруповання, які займаються такою злочинною діяльністю, викривалися у 2022 році у Волинській, Закарпатській, Львівській, Одеській та Чернівецькій областях, які межують з Польщею, Словаччиною, Угорщиною Румунією та Молдовою. Існують схеми виїзду до ЄС, але територією рф через прикордонну Харківську область або через АР Крим. Військовозобов'язані переправляються через кордон як поза пунктами пропуску, так і через них, але з підробними або фіктивними документами, які надають право виїзду – під видом волонтерів, водіїв компаній-перевізників, інвалідів або їх супроводжуючих. Популярною є схема виготовлення фіктивного пакету документів про повну непридатність до військової служби в мирний та воєнний час, яким особи знімаються з військового обліку.

До злочинних угруповань в такому разі залучаються лікарі військово-лікарняної комісії, які нібито проводять медичне обстеження, та працівники військових комісаріатів. «Клієнти» таких угруповань цілком здорові чоловіки отримують документи про непридатність до військової служби без відвідування військомату, але зі справжніми підписами, печатками та внесенням даних до відповідних баз та реєстрів. Пакет послуг передбачає також підтримку на кордоні у випадку додаткових питань з боку прикордонників. Через війну відбулась передислокація маршрутів контрабанди. Загальна протяжність українського кордону становить 6992,982 км., найдовші ділянки на кордоні з росією та Молдовою. Як правило, протяжності відповідають найбільш активні ділянки незаконної контрабандної діяльності.

До 2014 року кримінальна активність ділянок кордону щодо незаконного переміщення товарів розподілялась наступним чином: українсько-російська – 37,9% всієї затриманої контрабанди; українсько-молдавська – 18,6%; морська – 9,3%; українсько-білоруська – 8,7%; українсько-польська – 6,8%; українсько-румунська – 6,5%. Після 2014 року Україна не контролює окремі ділянки кордону з рф, відповідно контрабандні потоки змістилися до лінії квазікордону з ЛДНР. З початком 2022 року через закриті повітряний простір та морські кордони, найбільш криміногенно уразливим став західний кордон України з Польщею та південно-західний з Молдовою та Румунією.

Лінія фронту перешкоджає й контрабанді наркотиків зі сходу України на захід; російська морська блокада призводить до того, що Одеса втрачає роль контрабандного хабу в Чорному морі, що впливає на вхідні потоки наркотиків з Туреччини та Латинської Америки, та зміщує контрабанду наркотичних засобів до західного кордону. Синтетичні наркотики продовжують вироблятися і розповсюджуються по всій країні, в тому числі у прифронтових регіонах, де вони живлять зростаючу тіньову економіку. Будь-які війни – це неминуче використання зброї та значні потоки зброї. Досвід попередніх війн демонструє, що зброя може вводитися в нелегальний обіг і потрапляти до злочинних організацій.

Отже, ризики обігу, контрабанди і використання зброї у злочинних цілях існують і вони досить високі в умовах російської війни в Україні. Саме тому Європол тісно співпрацює з Україною, щоб знизити ризик торгівлі зброєю під час та після війни. З темою нелегального обігу зброї, походженням з України, пов'язані окремі інформаційні маніпуляції в ЗМІ, тому не хотілося б перебільшувати проблему, факти щодо якої не встановлені. На сьогоднішній день прогнози про масштабну незаконну торгівлю зброєю тому числі іноземного походження не справдилися. Високі ризики торгівлі людьми пов'язані з уразливим станом мільйонів біженців та внутрішньо переміщених осіб. Більшість людей, які тікають з України, – це жінки, діти та особи з особливими потребами, які є ідеальними потенційними жертвами для злочинних мереж, що займаються торгівлею людьми.

Найбільше занепокоєння викликають місця прийому, транзиту або призначення в ЄС, а також громадський транспорт, наприклад, залізничні та автобусні станції. Багато людей особливо у перші дні війни перетинали кордон без закордонних паспортів або інших належно оформлених документів, що посвідчують особу. Крім того, була можливість виїжджати неповнолітнім особам з родичами або навіть зі сторонніми особами без оформленого дозволу батьків. Більшість з них так і не стали на консульський облік в країнах призначення. Велика кількість біженців, які прибувають з України, створила значне навантаження на приймаючі країни щодо повного контролю, моніторингу та реєстрації тих, хто прибуває із зони бойових дій. З іншого боку, в окупованих східних і південних регіонах України відкрився новий ринок рабів, очевидно, з неформального дозволу та під контролем московського режиму. Існують масові свідчення свавільних арештів не лише військовослужбовців, але й цивільних осіб, з подальшим примусовим залученням їх до примусової військової служби.

Проблема незаконної торгівлі підсанкційними товарами та зерновими культурами загострилась рід час війни, але вона не є породженням 2022 року. Українським правоохоронцям з 2014 року відомо про схеми обходу санкцій та торгівлі з підприємствами окупованого Криму та РФ. Під час війни викрито злочинну схему із розкрадання коштів на експорті українського зерна, до якої причетні високопосадовці Державної митної служби та керівництво

Одеської митниці. Вони налагодили масштабний механізм ухилення від сплати податків за експорт українського зерна. Для реалізації схеми її учасники задіяли більше ніж 370 комерційних структур із ознаками фіктивності. Зокрема підприємці, у період серпня-вересня 2022 року, вивезли понад 1 млн. тон зернових сумнівного походження через потужності зернових терміналів в Чорноморському, Південному та Одеському портах. Зафіксовані непоодинокі випадки розкрадання зерна з окупованих територій та вивезення його на територію рф, наприклад, у Херсоні, на Харківщині.

Гуманітарна криза, необхідність підтримки збройних сил України інспірували сплеск волонтерського руху. Мімікрування під волонтерську діяльність злочинних угруповань призводить до зловживань щодо отримання та розподілу з метою прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги. Так, виявлені випадки торгівлі гуманітарною допомогою, військовим одягом чи приладдям, яке безкоштовно передавалось псевдоволонтерським організаціям, ввезення товарів під видом гуманітарної допомоги, яка не підлягає огляду працівниками митної служби. До високих криміногенних ризиків призводить відсутність нормативних вимог щодо обліку та звітності за результатами розподілу гуманітарної допомоги та неможливість відслідкувати факт розподілу гуманітарної допомоги в «гарячих точках». Розподіл гуманітарної допомоги в місцях активних бойових дій прямо залежить від логістичної можливості доставити продукти, одяг, медикаменти та інше, а також від питань безпеки пересування.

Немає чітких рекомендацій донорам щодо фасування та маркування товарів гуманітарної допомоги для їх доставки до міжнародних гуманітарних центрів, уможливило точне визначення категорії вантажів, їхньої ваги, трекінгу цих вантажів за всім маршрутом руху. Ці приклади демонструють, як організована злочинність може швидко трансформуватися в Україні, на її кордонах і в морських портах. Важливо наголосити, що війна в Україні та організована злочинність під час війни це не тільки українська проблема, це проблема й інших країн, що неминуче відчують чи вже відчувають на собі наслідки війни, в тому числі у зв'язку з вимушеною міграцією осіб, які за відсутності належної інтеграції схильні як до віктимізації так і криміналізації. Війна вже має та буде мати довгостроковий вплив на місцеву та транснаціональну злочинність. Країнами найбільш високого ризику перш за все є суміжні з Україною країни. Дані щодо розриву чи збереження довоєнних зв'язків між російськими та українськими організованими злочинними угрупованнями на даний час не можуть бути ні спростованими, ні підтвердженими. Російські угруповання в певному роді поживалювали діяльність українських угруповань до війни.

Передбачаємо, що війною цей тренд зруйнований. Такі думки фігурують й у звітах дослідницьких установ ООН: якщо до лютого 2022 року транскордонна злочинна співпраця між українськими та російськими злочинними угрупованнями була звичним явищем, то зараз це вже не так. Не дивлячись на те, що лінія активних бойових дій фізично унеможливило колишні неле-

гальні потоки через квазікордон ЛДНД, ми не можемо виключати такі потоки, оскільки попит на нелегальні товари та послуги все ще залишається з обох сторін. Результат війни багато в чому визначить і траєкторію подальшого розвитку організованої злочинності. У будь-якому разі, якщо після війни і утвориться простір для ділків та бенефіціарів нелегальних ринків, він не довго залишатиметься незаповненим.

Питання в тому, хто заповнить цей вакуум: гібридні державно-кримінальні угруповання на окупованих територіях за досвідом самопроголошених республік, українська організована злочинність з потенціалом розкрадання ресурсів, спрямованих на відновлення країни, чи міжнародні синдикати, які можуть інвестувати кримінальні кошти в Україну. Можливості для проникнення корупції та організованої злочинності можуть бути дуже широкими в постконфліктних ситуаціях, коли уряди отримують великі суми іноземної допомоги, а державні установи не мають необхідних механізмів моніторингу. Не виключеною є й обернена ситуація, коли уряди для якнайшвидшого відновлення країни будуть схильні закривати очі на джерела походження коштів.

Висновки

Організована злочинність є сумною реальністю сучасного життя багатьох країн світу, у тому числі і України.

Організована злочинність являє собою відповідним чином згуртоване кримінальне середовище для ведення кримінального протиправного способу життя в умовах глибокої конспірації протягом тривалого часу.

Виділяють *три види* організованих угруповань-спільнот: а) спільноти, які створюються і *спеціалізуються на вчиненні загально кримінальних правопорушень* у поєднанні з організацією азартних ігор, вимаганням, викраданням людей, наркобізнесом тощо; б) спільноти *господарської, комерційної, фінансової спрямованості*, що паразитують на офіційних ланках економічних, банківських та організаційних структур суспільства; в) спільноти *змішаного типу*, які сполучають у собі риси вищезазначених організованих злочинних спільнот.

Найпоширенішим є угруповання неодноразово засуджених осіб за характером злочинної діяльності, а також за глибиною і стійкістю антисоціальних установок особи. За першим критерієм рецидивісти поділяються на: а) загально кримінальних корисливих (злодіїв, шахраїв, грабіжників тощо); б) економічних (хабарників, розкрадачів, контрабандистів, валютників та ін.); в) насильницьких (убивць, хуліганів, гвалтівників); г) інших (десертирів, які ухиляються від сплати аліментів, засуджених за необережні кримінальні правопорушення тощо).

Виділяють основні *загально-соціальні та спеціально-кримінологічні заходи запобігання* організованій злочинності.

Як і українська нація в цілому, так і організована злочинність бореться за існування під час війни. На фоні турбулентності загальної криміногенної обстановки, спричиненої війною, може статися так, із війни організована зло-

чинність вийде вразі сильнішою. Міжнародна спільнота та місцеві інституції мають бути готовими до цього. Стабілізація ситуації та відновлення України після війни багато в чому буде залежати від спроможності системи кримінальної юстиції забезпечити правопорядок та безпеку, вжити проактивних заходів запобігання, стримати можливі сплески організованої злочинності.

Першочерговими пріоритетами є припинення війни та відновлення миру в Україні. До цього часу міжнародні органи, такі як Інтерпол та Європол, які відповідають за боротьбу з транснаціональною організованою злочинністю, повинні працювати з подібними організаціями для координації операцій, сприяння співпраці на місцях між поліцейськими силами та створення безпечних каналів обміну розвідувальною інформацією. Паралельно урядові та неурядові організації повинні здійснювати моніторинг трендів організованої злочинності в тих районах, де відбуваються бойові дії, та підвищувати обізнаність про потенційні ризики, які можуть виникнути.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте зміст категорії «організована злочинність» в кримінологічному та правовому аспектах.
2. Назвіть основні кримінологічні ознаки організованої злочинності.
3. Як співвідносяться категорії «організована злочинність», «організована група», «злочинна організація»?
4. З'ясуйте особливості сучасного стану та тенденцій організованої злочинності в Україні.
5. Надайте характеристику суттєвих кримінологічних ознак поняття: «організована злочинність».
6. Використовуючи Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» дайте визначення організованої злочинності згідно цього закону. Що, на ваш погляд, є дискусійним або недосконалим у визначенні?
7. Наведіть основні показники кримінологічної характеристики організованої злочинності в Україні в останні роки.
8. Чим можна пояснити зменшення кількості виявлених ОГ і ЗО за останні 5 років? Які чинники впливають на високу латентність організованої злочинності?
9. Які причини й умови визначають організовану злочинність у нашій країні?
10. Охарактеризуйте головні напрями загально-соціального і спеціально-кримінологічного запобігання організованій злочинності.

Рекомендована література:

Базова:

1. Конституція України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 10.07.2023).
2. Кримінальний кодекс України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 10.07.2023).
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 10.07.2023).
4. Про Національну поліцію. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 10.07.2023).
5. Профілактика злочинів: Підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич О.Ф. Гіда та ін. ; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О. М. Джужи. К. : Атіка, 2011. 720 с.
6. Кримінологія (Особлива частина) : навчальний посібник / Кол. авторів: Блага А. Б., Васильєв А. А., Давиденко Л. М. та ін.; за заг. ред. О. М. Литвинова; наук. ред. серії О. М. Бандурка. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2011. 347 с.
7. Кримінологія: підручник / В. С. Ковальський, Г. С. Семаков, О. М. Костенко. К. : Юрінком Інтер, 2017. 344 с.
8. Кримінологія : підручник / А. М. Бабенко, О. Ю. Бусол, О. М. Костенко та ін. ; за заг. ред.. Ю. В. Нікітіна, С. Ф. Денисова, Є. Л. Стрельцова. – 2-ге вид., перероб. та допов. Харків : Право, 2018. 416 с.
9. Кримінологія. Академічний курс / Кол. авторів; за заг. ред. О. М. Литвинова. К.: Видавничий дім «Кондор», 2018. 538 с.
10. Кримінологія : підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Черней, С. С. Чернявський та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. В. Чернея; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джужі. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 612 с.
11. Литвинов О. М., Орлов Ю. В. Кримінологія «свого часу»: наукові розвідки. Харків : «Право», 2021. 272 с.

Допоміжна:

1. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Механізм злочинної поведінки. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. Харків : ХНУВС, 2016. № 3 (14). С. 110–120.
2. Бандурка О. М. Профілактика злочинності. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. Київ : 2014. № 1. С. 115–124.
3. Головкин Б. Н. Конфликт интересов как фактор коррупции. *Norwegian Journal of development of the International Science*. 2018. № 18, vol. 2. С. 68–71.
4. Головкин Б. Н. Роль институтов гражданского общества в предотвращении коррупции. *Norwegian Journal of development of the International Science*. 2018. № 17, vol. 5. С. 56–60.

5. Громадськість у запобіганні і протидії злочинності: вітчизняний та міжнародний досвід : монографія / В. В. Голіна, М. Г. Колодяжний, С. С. Шрамко та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни, М. Г. Колодяжного. Харків : Право, 2017. 284 с.

6. Іщук О. С. Структурні рівні організації кримінологічної діяльності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. Харків : ХНУВС, 2016. № 2 (13). С. 109–119.

7. Кримінологія: Загальна та Особлива частини. Запобігання організованій злочинності. URL:http://lib-net.com/content/9704_Zapobigannya_organizovanoi_zlochinnosti.html (дата звернення: 10.07.2023).

8. Кримінологічна характеристика організованої злочинності. URL: <https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/04/orhanizovan-a-zlochynnist-.pptx> (дата звернення: 12.07.2023).

9. Причини та умови організованої злочинності. URL: <http://mego.info/%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB/3-%D0%BF%D1%80%D0%B8%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B8-%D1%82%D0%B0-%D1%83%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B8-%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D1%97-%D0%B7%D0%BB%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96> (дата звернення: 12.07.2023).

10. Сучасні проблеми боротьби з організованою злочинністю та корупцією. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_5179 (дата звернення: 12.07.2023).

Лекція до теми:

«Профілактика кримінальних правопорушень проти власності»

Мета лекції

Надання здобувачам вищої освіти, які вивчають положення профілактики кримінальних правопорушень, допомоги у вивченні злочинності проти власності її значення та наукових основ розвитку.

План лекції

1. Кримінологічна характеристика вчинення кримінальних правопорушень проти власності.

2. Детермінанти (причини та умови) кримінальних правопорушень проти власності.

3. Профілактика (попередження) кримінальних правопорушень проти власності.

Висновки

Питання для самоконтролю

Рекомендована література

1. Кримінологічна характеристика кримінальних правопорушень проти власності

Право на власність становить основу реалізації всього комплексу прав і свобод людини. Кримінальні правопорушення проти власності передбачені VI розділом КК України, що включає 16 складів кримінальних правопорушень. Ця категорія кримінальних правопорушень належить до типу «корислива злочинність», в основі виділення якої належить «корисливий мотив» - прагнення задовольнити матеріальні погребби, отримати майнову вигоду злочинним шляхом.

Характерними ознаками даної групи кримінальних правопорушень є родовий об'єкт - власність, предмет - майно (майнові права), корисливі мотиви та мета, умисна форма вини. Ці злочини вирізняються за способами злочинно посягання, що дозволяє їх класифікувати на дві групи: *корисливі* та *корисливо-наси́льницькі*. Поза межами названих груп частково залишаються кримінальні правопорушення, пов'язані зі знищенням майна, мотиви та способи вчинення яких можуть бути різними.

Кримінальні правопорушення проти власності становлять майже 60 % від усієї злочинності. Найбільш поширеними корисливими ненасильницькими кримінальними правопорушеннями є крадіжки, а корисливими насильницькими - грабежі і розбої, що й спонукає докладно розглянути кримінологічну характеристику саме цих посягань проти власності.

Крадіжки посідають 60 % у структурі кримінальних правопорушень проти власності. Суттєве зниження динаміки крадіжок пояснюється їх частковою декриміналізацією та низьким відсотком їх виявлення та розкриття Нацполіцією.

Структурними показниками є такі.

За місцем посягання домінують крадіжки із житла та іншого приміщення (квартири, будинки, дачі, склади, магазини тощо); за ними йдуть крадіжки із транспортних засобів та крадіжки у натовпі («кишенькові»), які є найбільш латентними і переважно вчиняються злодіями-професіоналами.

Предметами посягання частіше (понад 60 %) є цінні речі: гроші валюта, вироби із дорогоцінних металів, мобільні телефони, оргтехніка, аудіо-, відео-техніка; дещо рідше - вироби із чорних та кольорових металів, одяг, худоба, продукти харчування, спиртні напої, предмет домашньої обстановки тощо.

Способи і засоби крадіжок: проникнення через двері (підбір ключів використання спеціальних пристроїв, пошкодження дверей); проникнення через вікно (кватирку, балкон); проникнення через дах; дуже рідко підкоп.

За стійкістю умислу крадіжки поділяються на завчасно підготовлені і ситуативне обумовлені. Завчасно підготовлені крадіжки, ми правило, вчиняються групою осіб за попередньою змовою та організованою групою. Найбільшу небезпеку становлять стійкі групи, організовані досвідченими злочинцями 35-50 років, до складу яких входять злодії-професіонали. Злочинна діяльність таких об'єднань може тривати роками, нараховувати десятки чи навіть

сотні епізодів і спричиняти багатотисячні збитки. Ситуативні крадіжки вчиняються як нестійкими групами, так і злодіями-одинаками, до них частіше вдаються алкогольно- та наркозалежні особи, підлітки, деградовані елементи.

Насильницькі грабежі і розбої є найбільш поширеними корисливими насильницькими кримінальними правопорушеннями проти власності. На загал слід сказати, що корисливі насильницькі кримінальні правопорушення переважно мають молодіжний і груповий характер. Непоодинокими є випадки входження до складу злочинних груп жінок, які виступають у ролі особняків. Утім, слід зазначити, що близько 3 % грабежів і розбоїв вчиняються організованими групами; злочинна діяльність яких з часом набуває більш суспільно небезпечних форм: бандитизм, вбивства на замовлення, викрадення людей та ін. Подібні злочинні об'єднання очолюються завзятими злочинцями, досвідченими рецидивістами 35-45 років, які щонайменше 1/2 свого життя провели в колоніях.

За місцем вчинення грабежі і розбої можна поділити на вчинені у громадських місцях, із проникненням у житло та вчинені на транспорті.

У громадських місцях (вулиці, парки, сквери, зупинки транспорту, біля розважальних закладів, у під'їздах багатоповерхівок) кримінальні правопорушення здебільшого вчинюються підлітковими (14-17 років) та молодіжними (18-24 роки) групами проти поодиноких перехожих, які привертають, увагу у злочинців своїм нетверезим станом, дорогим вбранням, розтринькуванням грошей, виставленими на показ мобільними телефонами ювелірними виробами тощо.

Кримінальні правопорушення із проникненням у житло, як правило, завчасно готуються, збирається інформація про матеріальні статки майбутньої жертви, склад сім'ї, наявні в приміщенні засоби самозахисту. Ці кримінальні правопорушення вчиняються особами 25-35 років і старшими, близько 40 % з яких мають колонійське минуле. При пограбуваннях і розбійних нападках на пунктах обміну валют, банки, комп'ютерні клуби, магазини, квартири заможних громадян злочинці використовують зброю, спеціально пристосовані предмети, засоби маскування, транспорт.

На транспорті кримінальні правопорушення даної групи вчиняються проти водіїв таксі, водіїв ватажних перевезень, у тому числі транзитних, інкасаторів, комерційних туристів, власників щойно придбаних авто, контрабандистів. Значна частина подібних посягань (окрім нападів на таксистів) вчиняється організованими групами протягом тривалого часу.

Предмети посягання - «вуличні» кримінальні правопорушення орієнтовані на заволодіння особистим носильними речами (кишенькові гроші, мобільні телефони, ювелірні прикраси, одяг); із проникненням у житло - гроші, валюта, цінне і малогабаритне майно, товарно-матеріальні цінності, на транспорті - грошова виручка, значні суми цільового призначення, партії високоліквідного товару та ін.

Способи і засоби посягання - удари руками і ногами у життєво важливі органи, погрози і застосування зброї смертельної та не смертельної дії, удари

спеціально пристосованими предметами, використання предметів широкого господарського вжитку, зв'язування і тортури та ін.

Що стосується основних кримінологічних рис особи злочинця, то характерними для них є:

стать: 90 % злочинців і 96 % грабіжників і розбійників - чоловіки;

вік: неповнолітні до 15 % за всіма видами злочинів; 18-24 роки до 30 % злочинців, до 45 % грабіжників і розбійників; 25-39 років близько 40 % злочинців і 30-35 % грабіжників і розбійників; решта злочинців - це більш старша вікова категорія;

освіта: у 60 % злочинців - повна загальна середня та базова загальна середня; у 20 % - професійно-технічна і початкова та без освіти; у 3 % - вища освіта;

рід занять: 70 % не працювали і не навчалися; до 10 % - безробітні; до 7 % - учні та студенти навчальних закладів;

судимість мали: близько 30 % злочинців та майже 40 % грабіжників і розбійників;

психічний стан на момент вчинення злочину: до 10 % злочинців 20 % грабіжників і 30 % розбійників перебували у стані алкогольного сп'яніння.

2. Детермінанти (причини та умови) кримінальних правопорушень проти власності

Серед *головних причин та умов вчинення кримінальних правопорушень проти власності* слід назвати такі:

- демонстрація можновладцями всіх рівнів численних прикладів розкрадання бюджетних коштів, сенсаційні корупційні викриття високопосадовців, оприлюднені факти «світського життя» політиків і держслужбовців та ін.;

- неефективна економічна політика держави, що в умовах ринку призвела до постійного дефіциту бюджету, хронічного недофінансування найбільш соціально значущих сфер економіки, безробіття, соціальної незахищеності, зuboжіння значної частини громадян України;

- стійка недовіра народу до політиків, комерційних установ, органів влади, які маніпулюють суспільною свідомістю, обманом і переконаннями перманентно наживаються за рахунок чеснот;

- хижацька політика великого бізнесу, кабальні кредити, економічно обгрунтовані зростання цін на товари та послуги, рейдерські захоплення підприємств, монополізація найприбутковіших секторів економіки, відсутність чесної конкуренції, прагнення до державного регулювання економіки в ручному режимі;

- не сформованість середнього класу, поляризація суспільства на сумнівну бізнес-еліту (3-5 %) та малозаможних і злиднених громадян;

- низька платоспроможність більшості населення, хронічне відставання мінімального прожиткового рівня від розміру мінімальної заробітної плати, недоступне житло, зростання комунальних послуг та ін.;

- комерціалізація суспільної свідомості, побудова міжособистісних взаємин на основі матеріальної вигоди, вузькоegoїстичних інтересів;
- різка зміна системи суспільних цінностей у бік виправдовування громадською мораллю збагачення будь-якими засобами, культивуванні споживацько-розважального способу життя, стрімке поширення Індустрії розваг, азартних ігор, гламурної розбещеності;
- інтенсифікація процесу життя, дисонанс між уявленнями молоді про безтурботне і заможне життя вже сьогодні та реальним трудовим вкладом у його забезпечення. Молодь не готова до тривалої клопіткої праці, поступового професійного зростання, схильна перекладати труднощі і негаразди реального життя на інших, вимагати негайного забезпечення високих споживацьких стандартів, побутової облаштованості і, відпочинку;
- перманентне тиражування мас-медіа, Інтернет провайдерми Інформації корисливого штабу, героїзація криміналітету, сенсаційність фактів виняткової жорстокості, буденність насильницької та сексуальної тематики, що вкрай негативно впливають на неповнолітніх та молоді», осіб з кримінальним минулим, деморалізовану частину населення;
- різкий контраст між рівнем та якістю життя міського і сільського населення, неконтрольована міграція сільської молоді до міста, де на неї чекають жорстока боротьба за повсякденне фізичне виживання і спокуси міського життя;
- злиденне становище окремих верств населення породжує примітивність потреб життєдіяльності і посилює привабливість насильницьких засобів заволодіння навіть побутово-дріб'язковим майном, не говорячи про кошти будь-якого номіналу;
- прорахунки і відсутність системності в запобіжній діяльності правоохоронних органів, низька професійність кадрового складу, не задовільне матеріально-технічне забезпечення, корупція та ін.

3. Профілактика (попередження) кримінальних правопорушень проти власності

Загально-соціальні заходи запобігання злочинам включають на ступені:

- 1) проведення виваженої і послідовної кадрової політики, що сприятиме: а) викоріненню в органах влади проявів корупції, розкрадань і привласнень бюджетних коштів, реалізації невідворотності покарання за подібні факти; б) суворому дотриманню вимог професійної етики, створенню дійової системи громадського контролю за діяльністю органів влади, запровадженню публічної відповідальності за її результатами;
- 2) підвищення ефективності національної економіки, розробка і фінансове забезпечення соціально орієнтованого держбюджету, зведення до мінімуму безробіття, продумана пенсійна реформа, суттєві інвестиції в освіту, культуру, медицину, загальнонаціональна боротьба з бідністю та ін.;

3) розвиток малого і середнього бізнесу, муніципальної інфраструктури в регіонах, програм доступного і пільгового кредитування, забезпечення першим гарантованим робочим місцем випускників навчальних закладів;

4) подолання «руїни» на селі і в занедбаних виробничих містечках, створення робочих місць і привабливих побутових умов, щоб зупинити відтік молоді до перенаселених обласних центрів;

5) поліпшення морального мікроклімату в суспільстві, відновлення системи виховання підростаючого покоління, повернення довіри народу до владних і бізнес-структур, формування суспільної нетерпимості до будь-яких проявів злочинності.

Спеціально-кримінологічні заходи запобігання передбачають:

1) завчасне виявлення та облік криміногенних осередків і окремих осіб, схильних до отримання майнових благ злочинним шляхом, проведення з ними профілактичної роботи заходами переконання і допомоги;

2) здійснення віктимологічної профілактики серед потенційних жертв майнових кримінальних правопорушень;

3) створення загальнонаціональної бази даних на професійних корисливих злочинців, рецидивістів, лідерів організованих злочинних груп.

4) латентності і підвищення розкриваності кримінальних правопорушень даної категорії;

5) формування культури громадської безпеки населення співпраця правоохоронними органами, матеріальне стимулювання викриття злочинців, організація охорони під'їздів, участь у патрулюванні вулиць, місць громадського відпочинку, організація сусідського нагляду за житлом та ін.);

6) розробка і впровадження технічних заходів, що забезпечують персоналізований доступ до майна, систему відеоспостереження, надійний технічний захист житла, відповідальне ставлення до зберігання майна та ін.;

7) забезпечення безпеки громадян з боку правоохоронних органів у громадських місцях, на автошляхах, за місцем проживання;

8) мінімізація готівкового розрахунку громадян за придбані товари, надані послуги (перехід на карткову систему розрахунків) та ін.;

9) інноваційна техніко-криміналістична оснащеність правоохоронних органів у розслідуванні кримінальних правопорушень аналізованої категорії;

10) оперативне втручання відповідних силових підрозділів, спрямоване на припинення злочинного посягання, закріплення доказової бази, виявлення і затримання злочинців.

Висновки

Підсумовуючи викладений матеріал зазначимо, що основними тенденціями кримінальних правопорушень проти власності на найближчий період є:

– подальше інтенсивне зростання кількості економічних кримінальних правопорушень, найпоширенішими серед яких очікуються: ухилення від сплати податків, порушення порядку зайняття підприємницькою діяльністю, фіктивне

підприємництво та банкрутство, незаконні фінансові операції, порушення правил здійснення зовнішньоекономічних операцій, контрабанда тощо. Предметами злочинних посягань дедалі частіше стають кредитні кошти, товарно-матеріальні цінності, промислові товари, сільськогосподарська продукція, енергоносії, сировина, метали, продукція хімічної промисловості тощо;

- рівень виявлення та реєстрації економічних кримінальних правопорушень буде обмежений лише наявними можливостями служби БЕЗ щодо розкриття та розслідування цих кримінальних правопорушень. Серед кримінальних правопорушень, що викликатимуть труднощі щодо виявлення, будуть переважати: ухилення від сплати податків; порушення порядку заняття підприємницькою діяльністю; примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань; фіктивне підприємництво; порушення порядку (емісії) цінних паперів; фіктивне банкрутство; приховування банкрутства; порушення правил про валютні операції; правил здійснення зовнішньоекономічних операцій; контрабанда, шахрайські операції з векселями; операції з відмивання коштів;

- Передбачається істотне зростання кількості розкрадань державного та колективного майна шляхом привласнення, розтрати, зловживання службовим становищем, насамперед у великих та особливо великих розмірах, а також хабарництва та інших форм корупції в державних структурах усіх рівнів, випадки підробки та фальсифікації документів різних видів. Хоча по цій групі передбачається дуже значний рівень латентності;

- подальше злиття і консолідація загально-кримінальної та економічної злочинності. Збережеться загроза подальшої криміналізації таких прибуткових сфер господарювання, як банківська діяльність, нафтогазова промисловість, енергетика, чорна та кольорова металургія, вугільна промисловість, приватизація державних підприємств, гральна індустрія та індустрія відпочинку, експортно-імпорتنі операції. Триватиме процес вдосконалення системи відмивання коштів. Кошти, одержані злочинним шляхом, будуть активно використовуватись у процесі приватизації. У цьому напрямі цілком імовірним є активне використання українського кредитно-фінансового ринку міжнаціональними кримінальними структурами;

- передбачається зростання кількості організованих злочинних угруповань усіх видів, які діятимуть у сферах банківської, кредитно-фінансової, зовнішньоекономічної діяльності, нелегального та напівлегального бізнесу, контрабанди товарів, бізнесу ігор та розваг тощо. Така тенденція збережеться упродовж найближчого періоду, а надалі цілком імовірною буде стабілізація кількості таких угруповань.

Загальне збільшення кількості кримінальних правопорушень економічної спрямованості буде супроводжуватися поглибленням загроз економічній безпеці за рахунок організованих і кваліфікованих форм діянь, розширення масштабів корумпованості та подальшого зрощування із загально кримінальною злочинністю.

Послаблення ж криміногенної ситуації можливе лише за умови стабілізації та поліпшення стану в економічній і соціальній сферах, зміцнення правової та матеріально-технічної бази органів внутрішніх справ та належної взаємодії між правоохоронними та іншими суб'єктами протидії.

Завдання оперативних підрозділів щодо боротьби з економічними кримінальними правопорушеннями:

1) виявляти і розкривати господарські, службові та інші кримінальні правопорушення на підприємствах, в організаціях, комерційних структурах, фінансово-кредитній та банківській системах і вживати заходів до запобігання їм;

2) здійснювати оперативне обслуговування об'єктів господарювання різних форм власності;

3) аналізувати стан злочинності, визначати основні напрями і тактику оперативно-службової діяльності, пов'язаної з виявленням правопорушень у державному, колективному і приватному секторах економіки;

4) проводити у встановленому законом порядку перевірку матеріалів про корисливі кримінальні правопорушення, дізнання у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень у галузі економіки, виконувати письмові доручення слідчих, прокурорів і суддів відповідно до КПК України;

5) забезпечувати захист фінансованих урядом програм розвитку галузей економіки України або окремих регіонів та сфери обслуговування населення від злочинних посягань;

6) проводити у встановленому порядку оперативно-розшукові заходи, пов'язані з установленням фактів порушення прав інтелектуальної власності;

7) виявляти факти хабарництва, корупції та інших зловживань, зокрема пов'язаних з приватизацією державної власності, та вживати заходів до запобігання їм;

8) виявляти осіб, які займаються підробленням грошей, акцій, векселів та інших цінних паперів, а також проводити профілактичну роботу серед них;

9) розробляти інформаційно-аналітичні документи з питань боротьби зі злочинністю у сфері економіки для органів державно-виконавчої влади;

10) проводити серед населення роботу щодо роз'яснення законодавства з питань відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень у сфері економіки;

11) висвітлювати у ЗМІ стан економічної злочинності;

12) боротися з організованою злочинністю у сфері економіки та корупцією.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення загально-кримінальній корисливій злочинності.
2. У чому полягає суспільна небезпека загально-кримінальної корисливої злочинності?
3. Назвіть найбільш типові місця і способи вчинення крадіжок.
4. Який стан, динаміка, тенденції загально-кримінальної корисливої злочинності?

5. Які способи шахрайств вам відомі?
6. Який рівень латентності загально-кримінальної корисливої злочинності?
7. Назвіть основні типи осіб, що вчиняють злочини загально-кримінальної корисливої спрямованості.
8. Дайте характеристику причин та умов загально-кримінальній корисливій злочинності.
9. Розкрийте зміст заходів запобігання загально-кримінальній корисливій злочинності.
10. Визначте напрямки профілактики загально-кримінальної корисливої злочинності, що здійснюються підрозділами Національної поліції?

Рекомендована література:

Базова:

1. Конституція України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
2. Кримінальний кодекс України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
4. Про Національну поліцію. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
5. Профілактика злочинів: Підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич О. Ф. Гіда та ін. ; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О. М. Джужи. К. : Атіка, 2011. 720 с.
6. Кримінологія (Особлива частина) : навчальний посібник / Кол. авторів: Блага А. Б., Васильєв А. А., Давиденко Л. М. та ін.; за заг. ред. О. М. Литвинова; наук. ред. серії О. М. Бандурка. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2011. 347 с.
7. Кримінологія: підручник / В. С. Ковальський, Г. С. Семаков, О. М. Костенко. К. : Юрінком Інтер, 2017. 344 с.
8. Кримінологія : підручник / А. М. Бабенко, О. Ю. Бусол, О. М. Костенко та ін. ; за заг. ред.. Ю. В. Нікітіна, С. Ф. Денисова, Є. Л. Стрельцова. – 2-ге вид., перероб. та допов. Харків : Право, 2018. 416 с.
9. Кримінологія. Академічний курс / Кол. авторів; за заг. ред. О. М. Литвинова. К.: Видавничий дім «Кондор», 2018. 538 с.
10. Кримінологія : підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Черней, С. С. Чернявський та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. В. Чернея; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джужі. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 612 с.
11. Литвинов О. М., Орлов Ю. В. Кримінологія «свого часу»: наукові розвідки. Харків : «Право», 2021. 272 с.

Допоміжна:

1. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Механізм злочинної поведінки. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. Харків : ХНУВС, 2016. № 3 (14). С. 110–120.

2. Бандурка О. М. Профілактика злочинності. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. Київ : 2014. № 1. С. 115–124.
3. Головкин Б. Н. Конфликт интересов как фактор коррупции. *Norwegian Journal of development of the International Science*. 2018. № 18, vol. 2. С. 68–71.
4. Головкин Б. Н. Роль институтов гражданского общества в предотвращении коррупции. *Norwegian Journal of development of the International Science*. 2018. № 17, vol. 5. С. 56–60.
5. Громадськість у запобіганні і протидії злочинності: вітчизняний та міжнародний досвід : монографія / В. В. Голіна, М. Г. Колодяжний, С. С. Шрамко та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни, М. Г. Колодяжного. Харків : Право, 2017. 284 с.
6. Злочини проти власності та їх запобігання. URL: <http://mego.info/%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB/%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B4%D1%96%D0%BB-12-%D0%B7%D0%B%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B8-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%B8-%D0%B2%D0%BB%D0%B0%D1%81%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96-%D1%82%D0%B0-%D1%97%D1%85-%D0%B7%D0%B0%D0%BF%D0%BE%D0%B1%D1%96%D0%B3%D0%BD%D0%BD%D1%8F> (дата звернення: 14.07.2023).
7. Колодяжний М. Г. Стратегія зменшення можливостей вчинення злочинів. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. Харків : ХНУВС, 2017. № 1 (15). С. 93–100.
8. Остроглядів О. І. Кримінологічна характеристика та запобігання корисловим злочинам проти власності у великому місті Причорноморського регіону. *Південноукраїнський правничий часопис*. Одеса : ОДУВС, 2020. № 3. С. 88 – 94.
9. Попередження злочинів проти власності. URL: https://stud.com.ua/34488/pravo/poperedzhennya_zlochyniv_protiv_vlasnosti (дата звернення: 16.07.2023).
10. Сідей О. В. Дискурсивний простір злочинності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. Харків : ХНУВС, 2016. № 1 (12). С. 102–109.
11. *Сучасна кримінологія: досягнення, проблеми, перспективи* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 50-річчю каф. кримінології та кримінально-виконавчого права, 9 груд. 2016 р. Харків : Право, 2016. 236 с.
12. Шевченко Т. В. Сутність кримінологічної характеристики злочинності та запобігання їй. *Науковий вісник ДДУВС*. 2017. № 2. С. 273–280.

Лекція до теми:

«Профілактика кіберзлочинності»

Мета лекції

Надання здобувачам вищої освіти, які вивчають положення профілактики кримінальних правопорушень, допомоги щодо кіберзлочинності, а також з'ясуванні її значення та наукових основ розвитку.

План лекції

1. Кримінологічна характеристика кіберзлочинності.
2. Детермінація (причини та умови) кіберзлочинності.
3. Запобігання кіберзлочинності.

Висновки

Питання для самоконтролю

Рекомендована література

1. Кримінологічна характеристика кіберзлочинності

«Кіберзлочинність», «хакери», «комп'ютерний злом», «крадіжка машинного часу» – ці терміни вже перестали бути екзотикою для юристів. Проблеми протидії кримінальним правопорушенням у сфері використання комп'ютерної техніки активно обговорюється науковцями, досить швидко розвивається практика застосування відповідних норм законодавства про кримінальну відповідальність.

На сьогодні комп'ютерні кримінальні правопорушення – це одна з найдинамічніших груп суспільно небезпечних посягань. Швидко збільшуються показники поширення цих кримінальних правопорушень, а також постійно зростає їх суспільна небезпечність. Це зумовлене прискореним розвитком науки й технологій у сфері комп'ютеризації, а також постійним і стрімким розширенням сфери застосування комп'ютерної техніки. Слід зауважити, що український законодавець приділяє значну увагу цій проблемі: новий Кримінальний кодекс України вперше передбачив самостійний розділ про ці кримінальні правопорушення – розділ XVI «Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку»; двічі положення цього розділу змінювалися і доповнювалися – це свідчить про актуальність цієї проблеми в суспільстві.

Історія навчила нас, що розвиток і прогрес, які приносять людям нові блага та можливості, на жаль, завжди супроводжуються негативними явищами. Індустриалізація дала нам масове виробництво товарів, але вона ж поклала початок варварському винищенню природи і класовій нерівності. Боротьба за національні та соціальні права зробила аксіомою принципи рівності і справедливості, але часто призводить до кровопролиття і негативних проявів патерналізму.

Так, і масова комп'ютеризація, і стрімкий розвиток цифрових технологій, які максимально спростили людині всі технологічні та виробничі процеси, полегшили їй існування та перевернули уявлення про роботу, кар'єру, дозвілля, фінанси і навіть особисте життя, приховують у собі серйозні небезпеки. Ми хочемо поговорити про одну з найактуальніших.

Сучасний світ практично неможливо уявити без нових інформаційних технологій, в основі яких лежить широке використання комп'ютерної техніки та новітніх засобів комунікацій. Сьогодні комп'ютери впроваджуються в різноманітні галузі людської діяльності. Усі найважливіші функції сучасного суспільства, так чи інакше, пов'язані з комп'ютерами, комп'ютерними мережами і комп'ютерною інформацією. Останнім часом в Україні значно зросла кількість Інтернет користувачів, адже підключення до глобальної мережі стало доступним та зручним. Сьогодні персональний комп'ютер, КПК, мобільний телефон з підключенням до Інтернету сприймається як належне та необхідне. Популярність Інтернету не випадкова, адже він забезпечує цілодобовий доступ до величезної кількості інформації, швидку передачу даних, можливість проведення банківських, торгових, біржових операцій, переказ коштів і багато іншого. Інтернет – це чудовий засіб для зв'язку та спілкування. Для багатьох людей він став цілим світом, віртуальним світом. Як і в реальному світі, так і в віртуальному, де панує комп'ютерна інформація, трапляються, кримінальні правопорушення, кіберзлочинність.

Розповсюдження комп'ютерних вірусів, шахрайства з пластиковими платіжними картками, крадіжки коштів з банківських рахунків, викрадення комп'ютерної інформації та порушення правил експлуатації автоматизованих електронно-обчислювальних систем – це далеко не повний перелік подібних кримінальних правопорушень. Дану категорію кримінальних правопорушень називають по-різному: кіберзлочинність, комп'ютерні кримінальні правопорушення, кримінальні правопорушення в сфері комп'ютерних технологій, кримінальні правопорушення в сфері комп'ютерної інформації. В літературі найчастіше зустрічаються два терміни: кіберзлочинність та комп'ютерні кримінальні правопорушення. Оскільки вони використовуються для назви одних і тих самих суспільно-небезпечних діянь, то їх можна вважати синонімами та рівнозначними. У зв'язку з ратифікацією Україною Конвенції про кіберзлочинність 7 вересня 2005 року вважається за доцільне вживати термін кіберзлочинність. Поняття “кіберзлочин” молоде і утворено сполученням двох слів: кібер і злочин. Термін “кібер” має на увазі поняття кіберпростору (у літературі частіше зустрічаються терміни “віртуальний простір”, “віртуальний світ”) та інформаційний простір, що моделюється за допомогою комп'ютера. Тобто кіберзлочинність – це суспільно-небезпечні діяння, які так чи інакше пов'язані з кіберпростором та комп'ютерною інформацією, що моделюється комп'ютерами. Такі кримінальні правопорушення характеризуються наступними особливостями: високою латентністю, складністю їх виявлення та розслідування, складністю доказу в суді подібних справ, транснаціонального

складовою в основному з використанням інформаційної мережі Інтернет, високим збитком навіть від одиничного кримінального правопорушення.

Стержневою основою кіберзлочинів є передбачені кримінальним законом суспільно небезпечні діяння і закріплені в окремому Розділі XVI «Кримінальні правопорушення в сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку» КК України. З точки зору кримінального права до кіберзлочинів відносяться тільки кримінальні правопорушення, передбачені розділом XVI КК України, а в рамках криміналістики доцільно включити до даного поняття інші кримінальні правопорушення, для вчинення яких застосовується комп'ютер та використовується Інтернет.

Проте на даний час у вітчизняній криміналістиці все ще не існує чіткого визначення поняття кіберзлочину, дискутуються різні точки зору щодо їх класифікації. На сьогодні існує два основні напрямки наукової думки. Одна частина дослідників відносять до кіберзлочинів дії, в яких комп'ютер є об'єктом або засобом посягання. Дослідники іншої групи до кіберзлочинів відносять лише протизаконні дії в сфері автоматичної обробки інформації. Тобто об'єктом посягання є інформація, яка обробляється в комп'ютерній системі, а засобом скоєння кримінального правопорушення є комп'ютер. Можна погодитися з В. В. Веховим, який пропонує давати різні визначення комп'ютерних кримінальних правопорушень з точки зору кримінально-правової охорони і з точки зору криміналістичної. Очевидно, що остання група більш широка. Саме її можна визначати як діяння, в яких комп'ютер є предметом, знаряддям або засобом скоєння кримінального правопорушення. Виокремлення цієї групи має значення для криміналістики з огляду на специфіку методики розслідування. Але для того, щоб назвати діяння кіберзлочином, комп'ютерні технології мають відігравати основну, центральну роль у вчиненні кримінальних правопорушень.

Криміналістична особливість кіберзлочинів полягає в тому, що розслідування та розкриття цих кримінальних правопорушень неможливе без застосування та використання комп'ютерних технологій. Це пов'язано з необхідністю відшукування, фіксування, вилучення та збирання доказів в електронній формі. Також комп'ютерні технології широко використовуються для проведення оперативно-розшукових заходів.

Кіберзлочинність можна класифікувати на два види: традиційні кримінальні правопорушення, що вчиняються за допомогою комп'ютерних технологій та Інтернету (шахрайство з використанням ЕОМ, незаконне збирання відомостей, що становлять комерційну таємницю, шляхом несанкціонованого доступу до комп'ютерної інформації і т.д.), та нові кримінальні правопорушення, що стали можливі завдяки новітнім комп'ютерним технологіям (злочини передбачені Розділом XVI Кримінального кодексу України). Найчастіше з використанням комп'ютера та Інтернету вчиняються такі традиційні кримінальні правопорушення: порушення авторського права і суміжних прав

(ст. 176); шахрайство (ст. 190); незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, об'єднанням для їх виготовлення (ст. 200); ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) (ст. 212); ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів (ст. 301); незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю (ст. 231). Отже в криміналістичному аспекті **кіберзлочинність** – це передбачені кримінальним законом суспільно небезпечні діяння, для скоєння та розслідування яких застосовуються комп'ютерні технології та/або використовується глобальна мережа Інтернет.

Кіберзлочинність – це злочинність у так званому «віртуальному просторі». Віртуальний простір можна визначити як простір, що моделюється за допомогою комп'ютера інформаційний, у якому перебувають відомості про особи, предмети, факти, подіях, явищах і процесах, представлені в математичному, символічному або будь-якому іншому виді й рухи, що перебувають у процесі, по локальних і глобальних комп'ютерних мережах, або відомості, що зберігаються в пам'яті будь-якого фізичного або віртуального устрою, а також іншого носія, спеціально призначеного для їхнього зберігання, обробки й передачі.

Специфіка даного виду злочинності полягає у тому, що готування та скоєння кримінального правопорушення здійснюється, практично не відходячи від “робочого місця”, злочини є доступними; оскільки комп'ютерна техніка постійно дешевшає; кримінальні правопорушення можна скоювати з будь-якої точки земної кулі, у будь-якому населеному пункті, а об'єкти злочинних посягань можуть знаходитись за тисячі кілометрів від злочинця. Крім того, доволі складно виявити, зафіксувати і вилучити криміналістично-значущу інформацію при виконанні слідчих дій для використання її в якості речового доказу. Усе це, безумовно, є перевагами для кіберзлочинців.

Проблема комп'ютерної злочинності привернула увагу криміналістів провідних зарубіжних країн з часу широкого впровадження комп'ютерної техніки, що викликало низку негативних наслідків та загостило ситуацію із захистом інформації, яка міститься у базах даних комп'ютерів і комп'ютерних систем. Статистика таких кримінальних правопорушень велася з 1958 р. Тоді під ними малися на увазі: випадки псування і розкрадання комп'ютерного устаткування; крадіжка інформації; шахрайство чи крадіжка грошей, здійснені із застосуванням комп'ютерів; несанкціоноване використання комп'ютерів чи крадіжка машинного часу. Сьогодні в Україні кіберзлочинність регулюють такі нормативно-правові акти: Конвенція про Кіберзлочинність, Закон України “Про ратифікацію Конвенції про кіберзлочинність”, Кримінальний Кодекс України.

В сучасних умовах як внутрішні, так і зовнішньополітичні успіхи країн визначаються не тільки їх військовою та економічною могутністю, але й успіхами у встановленні фактичного контролю над основними інформаційними

та культурними процесами. Відставання в області інформаційних технологій перетворюється в серйозну глобальну загрозу безпеці, оскільки створює реальні можливості експлуатувати інтелектуальний потенціал інших країн у своїх цілях, поширювати і впроваджувати свої ідейні цінності, свою культуру і мову, гальмувати духовно-культурний розвиток інших країн. Для досягнення своїх політичних цілей все частіше стали використовуватися методи інформаційної війни.

Аналізуючи українські статистичні дані можна зробити висновок про те, що збиток, який завдає кіберзлочинність, сьогодні значно перевищує розмір збитків від традиційних видів кримінальних правопорушень. Кількість протиправних посягань на інформаційні ресурси держави зростає. Враховуючи щоденне збільшення обсягів інформації, що обробляється державними структурами, виникає необхідність їх захисту від протизаконних дій.

В кінці минулого року в представленому Pricewaterhouse Coopers огляді економічних кримінальних правопорушень значилося, що кіберзлочинність стала одним із п'яти найпоширеніших економічних кримінальних правопорушень в Україні, а збитки від онлайн-кримінальних правопорушень і махінацій на сьогодні вже перевищили збитки від традиційних форм злочинності в Україні.

Сьогодні в Україні близько 18 млн. громадян є постійними користувачами мережі Інтернет. З кожним роком кримінальних правопорушень в інтернеті збільшується приблизно на 25-30%, але разом з тим збільшуються і можливості держави. В Україні вже були прецеденти, коли групи хакерів зупиняли діяльність сайтів держави і намагалися зламати бази даних. Тому влада вже сьогодні повинна подбати про кібербезпеку.

За даними спецслужб, за останній рік українські хакери вкрали з кредитних карт у всьому світі близько сотні мільйонів доларів. За кількістю спроб зараження комп'ютерними вірусами Україна випереджає країни не тільки Східної та Західної Європи, а також Центральної Азії і США, як показало дослідження «Лабораторії Касперського». Можна стверджувати, що 2011 рік ознаменував для України епоху розквіту професійного хакерства.

Одна з головних проблем ІТ-безпеки в Україні – відсутність скоординованого підрахунку та оцінки хакерських атак. В результаті країна не знає, як зламують її ресурси, хто це робить і звідки.

Не дивлячись на більш ніж 20-річний законодавчий досвід і швидкі темпи розвитку інтернету, в Україні все ще відсутня законодавча база, яка визначає б поняття «кіберзлочин».

Якщо питання стосується державної безпеки – справою займається Служба безпеки України. За словами начальника Управління контррозвідального забезпечення інформаційної безпеки держави СБУ Віталія Хлевицького, в найближчому майбутньому керування розширять до департаменту, який буде виконувати ряд функцій: захист інтересів держави і прав громадян в інформаційній сфері від розвідувально-підривної діяльності зарубіжних спецслужб, протиправних посягань. Крім цього розслідування кримінальних пра-

вопорушень з використанням комп'ютерних технологій проводить команда реагування на надзвичайні комп'ютерні події України CERT-UA, що займається, серед іншого, реагуванням на кібератаки проти державних ресурсів. Кожен раз, коли хто-небудь атакує офіційні web-сторінки держустанов, CERT-UA проводить розслідування.

Кабінетом Міністрів України прийнято розпорядження «Про затвердження плану заходів щодо виконання загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу». На сьогодні МВС розробило Закон «Про боротьбу з кіберзлочинністю». Основою нового закону стала Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність.

Сьогодні, оцінивши загальнодоступну інформацію, можна сказати, що боротьба з кіберзлочинами закінчується закриттям таких сайтів як EX.ua за звинуваченням у поширенні контрафактної продукції, erio.com.ua. Також, порушенням кримінальних справ за придбання в китайських інтернет-магазинах брелоків і ліхтариків, які СБУ визначає як засоби негласного отримання інформації. Боротьба з кіберзлочинністю доходить навіть до вилучення серверів у місцевих провайдерів без жодних пояснень, як це було з компанією Алчевск.net.

В цей же час для країн Європи кібер атаки почали являти собою реальну загрозу фінансовим установам і об'єктам важливої громадської інфраструктури. В недалекому майбутньому це може стати фактором для більш серйозного тиску ЄС на Україну, у відношенні формування ефективних механізмів боротьби із кримінальними правопорушеннями у віртуальному світі.

Якщо раніше українські хакери писали віруси для злому і розкрадання даних в західних країнах, то тепер у зв'язку з посиленням боротьби американського і європейських урядів з комп'ютерними кримінальними правопорушеннями їх увага переключилася на Україну.

Наша країна з її низьким рівнем обізнаності про загрози використання комп'ютерів і низьким рівнем інформаційної безпеки стає для них багатим джерелом. Розкрадання коштів в системах інтернет банкінгу, даних кредитних карт, DDoS-атаки на сайти, шахрайство в інформаційних мережах і інсайдерські витоки інформації стають повсякденними явищами.

Так, за оцінками експертів, в останні місяці в управлінні з боротьби з кіберзлочинністю тільки в Києві фіксується до двадцяти випадків крадіжки грошей через клієнт-банк. Суми становлять від 20 тис. до 40 млн. грн. Однак подібні факти замовчуються, повідомлень в ЗМІ про них практично немає. У ряді випадків є ситуації, коли такі шахрайські схеми реалізуються організованими групами, у які входять представники банків та силових структур.

Українською проблемою є як недостатня кількість державних експертів в області комп'ютерно-технічної експертизи, так і складності з введенням в правове поле досліджень фахівців комерційних організацій. Середній термін проведення комп'ютерно-технічних експертиз становить від півроку і вище через високу завантаженість профільних державних установ. Для проведення розслідування

таких кримінальних правопорушень необхідні кваліфіковані фахівці, що володіють не тільки технічними навичками, але й знаннями в галузі права.

На засіданні Ради міністрів закордонних справ ОБСЄ, глава українського МЗС Костянтин Грищенко пообіцяв, що Україна буде більш ефективно боротися з кіберзлочинністю в країні. «Україна приділятиме значну увагу консолідації зусиль ОБСЄ в боротьбі з сучасними викликами і загрозами безпеці, такими як тероризм, торгівля людьми, кіберзлочинність, організована транс-кордонна злочинність».

Боротися з подібними проблемами можна за допомогою інтеграційного підходу. Тому уряди багатьох країн йдуть сьогодні шляхом створення на державному рівні комплексних систем інформаційної безпеки шляхом об'єднання зусиль державних органів, представників бізнес-співтовариств і громадських організацій.

Таким чином, стрімкий розвиток інформаційних технологій є причиною прогресу кіберзлочинності. Вже сьогодні шкода, завдана віртуальними злочинцями в Україні, оцінюється в десятки мільйонів гривень. Країна прагне до світового лідерства за кількістю кіберзагроз. Міжнародні експерти відзначають, що в цьому році атаки кіберзлочинців стануть агресивнішими і будуть проводитися не тільки з метою заробітку або шпигунства, але і з метою демонстрації сили. Крім того, збільшиться кількість загроз для користувачів мобільних технологій.

2. Детермінація (причини та умови) кіберзлочинності

Першою причиною розвитку кіберзлочинності, як і будь-якого бізнесу, є прибутковість, – вона найімовірніше прибуткова. Величезні суми грошей з'являються в кишенях злочинців у результаті окремих великих афер, не говорячи вже про невеликі суми, які йдуть просто потоком. Друга причина росту кіберзлочинності як бізнесу – те, що успіх справи не пов'язаний з більшим ризиком. У реальному світі психологічний аспект кримінального правопорушення припускає наявність деяких коштів стримування. У віртуальному світі злочинці не можуть бачити своїх жертв, будь те окремі люди або цілі організації, які вони вибрали для атаки. Грабувати тих, кого ти не бачиш, до кого не можеш дотягтися рукою, набагато легше.

У кожного покоління злочинців свої інструменти. Сучасні кіберзлочинці вибрали своєю зброєю троянські програми, за допомогою яких вони будують ботмережі для крадіжки паролів і конфіденційної інформації, проводять атаки й шифрують дані, щоб потім шантажувати своїх жертв. Характерною й небезпечною рисою сьогоденішніх шкідливих програм є те, що вони прагнуть зберегти свою присутність на інфікованій машині. Для досягнення цієї мети злочинці використовують різні технології. Інша розповсюджена технологія, використовувана в шкідливих програмах, – порушення роботи антивірусних програм для запобігання виявлення шкідливого ПО й продовження його іс-

нування на комп'ютері. Такі дії часто спрямовані на припинення забезпечення безпеки, видалення коду або модифікацію хостових файлів Windows для припинення відновлення антивірусних серед установ, які намагаються максимально швидко брати на озброєння технологічні новинки, чільне місце посідають банки. Вони мало не щомісяця пропонують нам сервіси, що дозволяють максимально легко і просто розпоряджатися своїми грошима. Платіжні карти і банкомати вже давно стали частиною нашого життя, а інтернет-банкінг, купівля товарів через всесвітню мережу – не «заморська» екзотика. На жаль, цим користуються не лише клієнти, а й злочинці.

Кіберзлочинність – явище новітньої, цифрової доби. Саме це й робить «кіберів» набагато небезпечнішими й ефективнішими за своїх «класичних» колег-шахраїв.

Це люди, які працюють головою і роблять свої «справи», не відходячи від свого комп'ютера або сидючи на лавочці з ноутбуком і мобільним телефоном. Для сучасних «технарів» це часто ідеальний спосіб заробити і реалізувати себе. Злочинці не стоять на місці. Їхні методи вдосконалюються і стають дедалі складнішими. Відповідно, реагують і правоохоронці.

У швейцарському місті Давосі з 25 по 29 січня 2012 року проходив 42-й Всесвітній економічний форум. Під час проведення форуму з промовою виступив директор Європейського поліцейського офісу (Європол) Роб Уайнрайт, який сфокусував увагу учасників форуму на загрозі кіберзлочинності. Під час промови директор Європолу зокрема зазначив про те, що персональні дані – це новий товар, що пропонується кіберзлочинністю. В еру цифрових технологій людей легко ідентифікувати через цифри (банківські рахунки, паролі тощо). Дані цифри стали основним предметом торгівлі для шахраїв в усьому світі. У промові підкреслювалось, що розвиток Інтернет-технологій також призвів до широкого та безперешкодного розповсюдження матеріалів, що містять дитячу порнографію. Виникають такі нові поняття, як кібер-секс туризм, коли злочинці розбещують дитину перед веб-камерою, що знаходиться в будь-якій країні, отримуючи за це передплату. Директор Європолу звернув увагу на необхідність гармонізації та уніфікації законодавства країн Європи, яке сприяло б здійсненню спільних міжнародних розслідувань у сфері боротьби кіберзлочинністю. Останнім часом проблема кіберзлочинності набула глобального масштабу, а збитки від діяльності кібершахраїв сягнули десятків мільярдів доларів. Для протистояння кібершахраям в світі створюються спеціальні підрозділи і структури. Їхні повноваження постійно розширюються, а технічні можливості посилюються. Останній приклад – Європейський центр боротьби з кіберзлочинністю, який запрацював на початку 2013 року. Незважаючи на віртуальність кримінальних правопорушень, збиток вони завдають цілком справжній. За деякими оцінками, через кіберзлочинців щорічно світова економіка втрачає \$ 114 млрд., повідомляє РБК. А США оцінили свої збитки за всі роки існування глобальної мережі у \$ 400 млрд. Це у три рази більше щорічних витрат на освіту.

Превентивні заходи вже не допомагають, і з кожним роком шкода збільшується, а кримінальні правопорушення стають все більш «вишуканими». Найпоширеніші - це злом баз даних компаній та урядових організацій, виведення з ладу промислових об'єктів. До цього, наприклад, призвела атака вірусу на іранську АЕС у Бушері. Також широко відомі крадіжки інновацій або технологій і, нарешті, банальна крадіжка грошей.

Ось, наприклад, одна із найбільш простих схем. Шахраї крадуть зарплатні рахунки співробітників компаній. Потім продають їх на чорному ринку, де розцінки починаються від \$ 3,5 за рахунок. Є й інший варіант - залишити ці дані собі й просто перевести гроші з сотень і тисяч банківських карт на свій рахунок. Щорічний збиток лише від такої схеми американські компанії оцінюють в \$ 1 млрд.

Причому у хакерів немає якихось певних переваг, на кого направляти свої атаки. У підсумку у групі ризику опиняються абсолютно всі компанії. Минулого року про кібернапади повідомили 760 американських організацій, серед яких консультанти PriceWaterhouseCoopers, банки Wells Fargo і Citigroup, інтернет-магазин Amazon, IT-гіганти IBM, Intel, Донедавна багато техніків-професіоналів не розуміли феномена кіберзлочинності й не виявляли інтересу до нього. У багатьох випадках працівники правоохоронних органів відчували недолік інструментарію, необхідного для того, щоб зайнятися цією проблемою.

Не менш важливим поняттям є фішингу та кіберсквотінгу. Шахраї використовують усілякі виверти, які найчастіше змушують користувачів самотійно розкрити конфіденційні дані. Наприклад, посилаючи електронні листи із пропозиціями підтвердити реєстрацію облікового запису, що містять посилання на веб-сайт в Інтернеті, зовнішній вигляд якого повністю копіює дизайн відомих ресурсів.

Або після несумлінної реєстрації, кіберсквотер зазвичай пропонує продати доменне ім'я законному власнику знака за значно вищою ціною.

На даний час існує декілька способів використання терористами Інтернету. З поширенням інформаційних технологій терористи почали поширювати свій вплив та отримувати фінансову та моральну допомогу як від прихильників певних терористичних актів так і від людей, які не підозрюють про надання певної допомоги терористам. Yahoo, Cisco, Google, Facebook і Microsoft та виробник електроніки Sony.

Експерти говорять про тривожну тенденцію: за останні роки кіберзлочинність стала більш організованою і почала мати форму бізнесу. Дії хакерів орієнтовані на отримання довгострокового доходу. Більше того, до збитків компаній можна віднести не лише пряму втрату від дій хакерів, але і витрати на оборону від кібератак.

У 2006 році витрати американських компаній на інформаційну безпеку склали \$ 61,5 млрд. А за підсумками 2010 року показник перевищив позначку у \$ 100 млрд. За минулий рік відбувся приріст майже на третину - до \$ 130 млрд. У підсумку за якихось п'ять років витрати на превентивні заходи подвоїлися.

Останнім часом рівень кіберзлочинності швидко зростає в Україні. Експерти зазначають, що Україна – дуже важливий центр хакерства, поряд із Росією, Бразилією, Китаєм та меншою мірою – Індією. У цих країнах досить освічене молоде населення, високий рівень безробіття та обмежені можливості працевлаштування.

Однак, на думку експертів, кіберзлочинність не є негайною загрозою для українців. Наша країна в особливому становищі, адже має один із найнижчих у Європі рівнів підключення до Інтернету.

Нагадаємо, що раніше повідомлялося, що Україна увійшла до трійки лідерів з DDoS-атак. За даними Лабораторії Касперського, 12% від усіх атак припадає на Україну.

Україна – не виняток. Зі зростанням обсягів безготівкових розрахунків зростає і кількість потерпілих від кібершахраїв. За даними НБУ, у 2011 році кількість протиправних операцій за платіжними картами українських банків зросла до 7,6 тис. порівняно з 2,9 тис. роком раніше. Обсяг неправомірно списаних коштів збільшився майже в півтора рази – з 6,3 млн до 9,1 млн грн. І це лише офіційна статистика, до того ж за 2011 рік.

СБУ і МВС в особі Управління боротьби з кіберзлочинністю опинилися на вістрі війни з «кіберами». На жаль, їхніх зусиль замало. Особливо, зважаючи на наші українські реалії. Якщо раніше українські програмісти-хакери писали вчинені віруси для злому і розкрадання даних в багатих західних країнах, то тепер у зв'язку з посиленням боротьби американської і європейської влади з комп'ютерними злочинами їхня увага звернулася і на Україну.

Українською проблемою є як недостатня кількість державних експертів в області комп'ютерно-технічної експертизи, так і складнощі з введенням в правове поле досліджень фахівців комерційних організацій. Типовий термін проведення комп'ютерно-технічних експертиз становить від півроку і вище через високу завантаженість профільних державних установ. Весь цей час підозрюваний може перебувати в СІЗО.

На все це накладається набуття чинності 19 листопада 2012 року нового КПК, який встановлює нові і поки «незрозумілі» правила взаємодії всіх учасників процесу. У зв'язку з посиленням європейського законодавства кіберзлочинці можуть перекочувати в менш захищену Україну.

Таку думку висловив директор департаменту захисту інтелектуальної власності Microsoft Юрій Омельченко під час Міжнародної конференції Computer Forensics Ukraine 2012 в Києві, передав кореспондент ГолосUA.

За його словами, у світі боротьба з кіберзлочинністю, однозначно, посилюється. Так, зокрема, Європа і США ідентифікували цю проблему як одну з найбільш небезпечних і ухвалюють велику кількість нормативних документів для захисту інформації від кіберзлочинності.

Українське ж законодавство у сфері захисту інформації, на думку Ю. Омельченка, вимагає дуже серйозного доопрацювання. «Потенційно існує ймовірність того, що кіберзлочинність буде виштовхуватися з Європи, то вона буде перебиратися в Україну. Та й уже цей процес відбувається», - зазначив експерт.

При цьому директор департаменту Microsoft відзначив, що іноземці дуже високо цінують українські «світлі голови» і щосили вже використовують їх знання для вчинення протиправних дій. У зв'язку з цим представник СБУ Тарас Белов нагадав, що минулого року правоохоронні органи «розібралися» з цілою групою таких осіб, які продавали свої – дуже висококласні – хакерські розробки за кордон.

3. Запобігання кіберзлочинності

Сучасне інформаційне суспільство охоплює всі сфери життєдіяльності людини і держави. Але людство, поставивши собі на службу телекомунікації та глобальні комп'ютерні мережі, не передбачало, які можливості для зловживання створюють ці технології. Сьогодні жертвами злочинців, що орудують у віртуальному просторі, можуть стати не лише люди, але і цілі держави. При цьому безпека тисячі користувачів може виявитися залежно від декількох злочинців. За таких умов особливе значення набуває пошук нових можливостей забезпечення безпеки держави у зв'язку з формуванням нової сфери протистояння зі злочинністю – кіберпростору. Кількість кримінальних правопорушень, що здійснюються в цієї галузі, зростає пропорційно кількості користувачів комп'ютерних мереж, і, за оцінками інтерполу, темпи зростання злочинності, наприклад, у глобальній мережі інтернет, є найшвидшими на планеті.

Кіберзлочинність – неминучий наслідок глобалізації інформаційних процесів. Простота, легкість, анонімність, доступність і заощадження часу – якості, що роблять інформаційні технології привабливими для людства, – не могли не притягнути до себе уваги осіб, що здійснюють протиправну діяльність. Зі зростанням використання інформаційних технологій у різних сферах діяльності людини зростає і використання їх з метою вчинення кримінальних правопорушень. Це зростання також є неминучим процесом, оскільки законодавче регулювання відносин у сфері інформаційних технологій не може ні випередити їх розвиток, ні навіть йти з ним у ногу.

Проблематика попередження злочинності у сфері інформаційних технологій та кібербезпеки досить часто обговорюється фахівцями в інформаційній сфері в журналах, на конференціях, круглих столах і засобах масової інформації. Деякі аспекти попередження кіберзлочинності вивчали та обговорювали у своїх статтях С. Битко, В. Бутузов, А. Волеводз, Д. Дубов, Н. Дубова, С. Кльоцкін, В. Мілашев, М. Литвинов, В. Мохор, Т. Тропіна, В. Хахановський та інші.

Сьогодні у світі дослідження проблем боротьби з кримінальними правопорушеннями в кіберпросторі приділяється значна увага, що обумовлено об'єктивними процесами розвитку інформаційно-телекомунікаційних технологій і їх впровадженням у різні сфери громадської діяльності. С. Мельник визначає кіберпростір як простір, сформований інформаційно-комунікаційними системами, в якому проходять процеси перетворення (створення, зберігання,

обміну, обробки та знищення) інформації, представленої у вигляді електронних комп'ютерних даних.

Нині не існує скільки-небудь узагальнених даних для формування понять основних елементів характеристики кіберзлочинів. Усе ще не існує чіткого визначення поняття кіберзлочина і дискутуються різні точки зору щодо їх класифікації. У сучасних умовах соціально-економічного розвитку злочинність в Україні стала реальністю громадського життя.

Підтвердженням зростання комп'ютерних кримінальних правопорушень в Україні є статистичні дані. За даними Управління боротьби з кіберзлочинністю МВС України, найбільш поширеними видами кіберзлочинів є: несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів) та несанкціоновані дії з інформацією, яка ними оброблюється. Так, для прикладу у 2020 р. зафіксовано 44 таких втручання. За даними Державної служби фінансового моніторингу України, в 2020 р. було зареєстровано 179 спроб несанкціонованого доступу до рахунків клієнтів банків на загальну суму понад 150 млн грн, при цьому сума коштів, у подальшому знятих злочинним шляхом лише готівкою, становить 9,5 млн. грн. На сьогодні ситуація вдвічі гірша.

Кіберзлочинність – це злочинність у так званому “віртуальному просторі”. Віртуальний простір можна визначити як створений за допомогою комп'ютерів інформаційний простір, в якому знаходяться відомості про осіб, предметів, фактів, подій, явищ і процесів, представлені в математичному, символічному або будь-якому іншому виді і що знаходяться в процесі руху локальними і глобальними комп'ютерними мережами або відомості, що зберігаються в пам'яті будь-якого фізичного або віртуального пристрою, а також іншого носія, спеціально призначеного для їх створення, зберігання, обробки і передачі.

Конвенція Ради Європи говорить про чотири типи комп'ютерних кримінальних правопорушень “у чистому вигляді”, визначаючи їх як кримінальні правопорушення проти конфіденційності, цілісності і доступності комп'ютерних даних і систем:

- 1) незаконний доступ – ст. 2 (протиправний умисний доступ до комп'ютерної системи або її частини);
- 2) незаконне перехоплення – ст. 3 (протиправне умисне перехоплення не призначених для громадськості передач комп'ютерних даних на комп'ютерну систему, з неї або в її межах);
- 3) втручання в дані – ст. 4 (протиправне ушкодження, видалення, порушення, зміна або припинення комп'ютерних даних);
- 4) втручання в систему – ст. 5 (серйозна протиправна перешкода функціонуванню комп'ютерної системи шляхом введення, передачі, ушкодження, видалення, порушення, зміни або припинення комп'ютерних даних).

Узагальнюючи різні точки зору, можна зробити висновок про те, що нині існують дві основні течії наукової думки. Одна частина дослідників відносить до комп'ютерних кримінальних правопорушень дії, в яких комп'ютер є або об'єктом, або знаряддям посягань. Дослідники ж другої групи відносять

до комп'ютерних кримінальних правопорушень тільки протизаконні дії у сфері автоматизованої обробки інформації. В якості головної класифікуючої ознаки, що дозволяє віднести ці кримінальні правопорушення у відособлену групу, виділяється спільність способів, знарядь, об'єктів посягань.

Іншими словами, об'єктом посягання є інформація, що обробляється в комп'ютерній системі, а комп'ютер слугує знаряддям посягання.

Зростання об'ємів інформації, комп'ютерних мереж і кількості користувачів, спрощення їх доступу до циркулюючої в мережах інформації істотно підвищує вірогідність розкрадання або руйнування цієї інформації.

Нині значущість проблеми захисту інформаційних ресурсів, у тому числі особистих, визначається такими чинниками:

- розвитком світових і національних комп'ютерних мереж і нових технологій, що забезпечують доступ до інформаційних ресурсів;
- перекладом інформаційних ресурсів на електронні носії і концентрацією їх в інформаційних системах;
- підвищенням “ціни” створюваної і накопиченої інформації, що слугує реальним ресурсом соціально-культурного і особового розвитку;
- розробкою і вдосконаленням інформаційних технологій, які можуть ефективно використовуватися кримінальними структурами.

Виділяються такі основні тенденції розвитку комп'ютерної злочинності в Україні:

- високі темпи зростання;
- корислива мотивація більшості вчинених комп'ютерних кримінальних правопорушень;
- ускладнення способів вчинення комп'ютерних кримінальних правопорушень і поява нових видів протиправної діяльності у сфері комп'ютерної інформації;
- зростання кримінального професіоналізму комп'ютерних злочинців;
- омолодження комп'ютерних злочинців і збільшення долі осіб, що раніше не притягувалися до карної відповідальності;
- зростання матеріального збитку від комп'ютерних кримінальних правопорушень у загальній частці збитку від інших видів злочинів;
- перенесення центру тяжіння на скоювання комп'ютерних кримінальних правопорушень з використанням комп'ютерних мереж;
- переростання комп'ютерної злочинності в розряд транснаціональної злочинності;
- високий рівень латентності комп'ютерних кримінальних правопорушень.

Боротьба з кіберзлочинністю повинна стати пріоритетною функцією всіх правоохоронних органів і силових відомств.

Результати аналізу характеристики комп'ютерної злочинності дозволяють прогнозувати ускладнення боротьби з нею з огляду на те, що способи вчинення комп'ютерних кримінальних правопорушень з кожним роком набувають усе більш витонченого характеру. До вирішення цієї проблеми необхідно підходити комплексно.

Фахівці виділяють такі елементи організації діяльності правоохоронних органів у глобальних інформаційних мережах:

- вивчення і оцінка обстановки в мережах;
- здійснення оптимальної розстановки сил і засобів, забезпечення взаємодії;
- управління, планування і контроль; координація дій суб'єктів правоохоронних органів.

Важливим елементом системи заходів боротьби з комп'ютерною злочинністю є заходи превентивного характеру, або заходи попередження.

Сукупність потреб, задоволення яких забезпечує існування і можливість прогресивного розвитку кожного громадянина, суспільства і держави – це частина національних інтересів, без реалізації яких неможливо забезпечити стабільний стан держави і суспільства, а також нормальний розвиток країни як незалежного суб'єкта міжнародних відносин.

Усі інтереси, що захищаються, в інформаційній сфері підрозділяються на інтереси особи, держави, суспільства. Проблема кіберзлочинності нині зачіпає як цілі країни, так і окремих осіб.

Виходячи з вищевикладеного, можна зробити висновок, що протидія кіберзлочинності – це частина національних інтересів держави.

Кіберзлочинність уже стала великою проблемою для всього світу, і проблема нестримно наростає. Правоохоронні органи намагаються поспіти за нею:

законодавці ухвалюють нові закони, поліцейські агентства формують спеціальні підрозділи по боротьбі з кіберзлочинністю. Кіберзлочин як і будь-яке інше кримінальне правопорушення є не лише правова, але і соціальна проблема. Необхідно створити уніфіковану класифікацію і формальну модель кіберзлочинів, які полегшать і протидію, і розслідування кіберзлочинності. Організація забезпечення безпеки інформації повинна носити комплексний характер і ґрунтуватися на глибокому аналізі можливих негативних наслідків.

При цьому важливо не упустити які-небудь істотні аспекти. Аналіз негативних наслідків припускає обов'язкову ідентифікацію можливих джерел загроз, чинників, що сприяють їх прояву і, як наслідок, визначення актуальних загроз безпеки інформації. Під час такого аналізу необхідно переконатися, що всі можливі джерела загроз ідентифіковані, ідентифіковані і зіставлені з джерелами загроз усі можливі чинники (уразливості), властиві об'єкту захисту, усім ідентифікованим джерелам і чинникам зіставлені загрози безпеки інформації.

Попередження злочинності складається зі стратегій і заходів, спрямованих на зниження ризику вчинення кримінальних правопорушень і нейтралізацію потенційно шкідливих наслідків для приватних осіб і суспільства в цілому. У багатьох випадках стратегії протидії кіберзлочинності є невід'ємною частиною стратегій забезпечення кібербезпеки. Обстеження, у тому числі проведені в країнах, що розвиваються, показують, що більшість індивідуальних користувачів інтернету нині вживають основні запобіжні заходи. Уряди, що представили відповіді, організації приватного сектора і нау-

кові установи, підкреслюють значення інформаційно-просвітницьких кампаній, що зберігається, у тому числі кампаній з питань нових загроз і кампаній, орієнтованих на конкретні цільові групи, наприклад дітей. Найбільша ефективність навчання користувачів досягається в разі поєднання навчання із системами, які допомагають користувачам безпечним чином досягти своїх цілей. Якщо витрати користувачів перевищують безпосередню отримувану ними вигоду, у людей зникає стимул застосовувати заходи безпеки. Організації приватного сектора також повідомляють, що обізнаність користувачів і співробітників має бути частиною комплексного підходу до забезпечення безпеки. Указуються такі принципи і оптимальні види практики: відповідальність за підвищення обізнаності, політика і практичні заходи у сфері управління ризиками, керівництво на рівні рад директорів і професійна підготовка співробітників. Дві третини респондентів з організацій приватного сектора провели оцінку ризику кіберзлочинності, і більшість повідомляє про використання таких технологій забезпечення кібербезпеки, як міжмережевий захист, збереження цифрових доказів, ідентифікація змісту даних, виявлення вторгнень і контроль і моніторинг системи. У той же час було зазначено, що малі і середні підприємства або не приймають достатніх заходів для захисту систем, або помилково вважають, що вони не стануть мішенню злочинців.

Важливу роль у попередженні кіберзлочинності відіграє нормативно-правова база – як відносно приватного сектора в цілому, так і відносно постачальників послуг зокрема. Майже в половині країн ухвалені закони про захист даних, які передбачають вимоги відносно захисту і використання персональних даних. Деякі з цих режимів містять конкретні вимоги до постачальників послуг інтернету і інших постачальників електронних засобів зв'язку. Хоча закони про захист даних вимагають видаляти персональні дані, якщо їх більше не потрібно, в деяких країнах зроблені виключення для цілей карних розслідувань, згідно з якими постачальники послуг інтернету зобов'язані зберігати певні види даних упродовж певного терміну.

У багатьох розвинених країнах є також правила, що вимагають від організацій у разі витоку даних повідомляти приватних осіб і регулюючі органи. Постачальники послуг інтернету зазвичай несуть обмежену відповідальність як “прості канали передачі” даних. Модифікація переданого змісту даних підвищує міру відповідальності, так само як і фактичне або передбачуване знання про незаконну діяльність. З іншого боку, оперативне вжиття заходів після отримання повідомлення знижує міру відповідальності. Незважаючи на наявність технічних можливостей, що дозволяють постачальникам послуг фільтрувати зміст інтернету, при обмеженні доступу до інтернету повинні дотримуватися критерії передбачуваності і співмірності, що передбачаються міжнародним правом у сфері прав людини, яке захищає право шукати, отримувати і передавати інформацію. Центральним елементом у справі попередження кіберзлочинності є державно-приватне партнерство. Про наявність такого партнерства повідомляють більше половини всіх країн. Це партнерст-

во рівною мірою створюється як на підставі неофіційних домовленостей, так і на юридичній основі. Найчастіше партнерські відносини встановлюються з організаціями приватного сектора, за ними йдуть наукові установи та міжнародні і регіональні організації. Партнерські відносини в основному використовуються для полегшення обміну інформацією про загрози і тенденції, а також для діяльності із попередження кіберзлочинності і вжиття заходів у конкретних випадках. У контексті деяких державно-приватних партнерств організації приватного сектора застосовують запобіжний підхід до проведення розслідувань і звернення в судові органи для боротьби з кіберзлочинністю. Такі заходи доповнюють зусилля правоохоронних органів і можуть допомогти понизити заподіюваний жертвам збиток. Наукові організації виконують різноманітні функції у справі попередження кіберзлочинності, у тому числі за допомогою навчання і професійної підготовки фахівців, розробки законодавчої бази і політики, а також підготовки технічних стандартів і знаходження рішень. В університетах працюють і використовують наявні можливості експерти по кіберзлочинності, різні групи реагування на комп'ютерні інциденти і спеціалізовані науково-дослідні центри. У зв'язку зі зростаючою кількістю кримінальних правопорушень, пов'язаних з використанням комп'ютерів, якому сприяє створення глобальних міжнародних і публічних електронних мереж, великого значення набуває міжнародна співпраця і координація дій у цій сфері. Просвіта і підвищення обізнаності громадськості може призводити до скорочення кількості кримінальних правопорушень в електронному середовищі. Транснаціональний характер злочинності з використанням комп'ютерної мережі дає підстави вважати, що розробка загальної політики з основних питань має бути частиною будь-якої стратегії боротьби зі злочинністю. Для розслідування кіберзлочинів потрібен персонал, що має конкретний судовий і технічний досвід і знання, а також наявність конкретних процедур. Для ефективного розслідування таких злочинів держави можуть потребувати допомоги з боку інших держав. Така допомога охоплює як співпрацю персоналу правоохоронних органів у робочому порядку, так і офіційну взаємну правову допомогу, що робиться через центральні органи.

Необхідно, щоб реалізація на практиці викладених пропозицій сприяла підвищенню ефективності протидії державних організацій, силових структур і спецслужб кримінальних правопорушень, що здійснюються у сфері комп'ютерних технологій. Адже проблеми дослідження комп'ютерних інцидентів можна вирішити і вирішувати надалі тільки при тісній взаємодії всіх зацікавлених представників держави і суспільства.

Висновки

Підсумовуючи, доцільно вказати, що позитивним моментом є те, що переважна більшість країн світу розпочали просування проєктів стратегій кібербезпеки, у т. ч. і Україна. Система національної кібербезпеки є її спеціальною підсистемою національної системи безпеки, мета функціонування якої

полягає у забезпеченні її функціонування та розвитку. Національну систему кібербезпеки пропонується розглядати як сукупність суб'єктів забезпечення кібербезпеки, які взаємодіють з метою забезпечення відсутності безпеки для індивіда, суспільства і держави. Очевидною є необхідність створення Національної системи кібербезпеки, якою займатимуться відповідні підрозділи СБУ, ДСТСЗІ та МВС. Координацію й ефективну взаємодію забезпечуватиме відповідний підрозділ РНБО. У зв'язку з цим доцільно вказати, що в нашій державі продовжується робота та розвиток основних засад протидії у досліджуваній сфері. Так, за інформацією, наданою прес-службою Держспецзв'язку, 02 лютого 2018 р. за участі Секретаря РНБО України Олександра Турчинова відбулося відкриття Центру реагування на кіберзагрози Держспецзв'язку. Центр реагування на кіберзагрози (Cyber Threat Response Centre, CRC) створено Держспецзв'язку як центральний компонент і ядро національної системи кіберзахисту України. CRC побудовано на базі найновітніших досягнень у сфері кібербезпеки провідних вітчизняних і світових ІТ-компаній. Розроблені на рівні кращих світових аналогів, сучасні технологічна й аналітична системи CRC закономірно претендують на звання найпотужніших у європейському співтоваристві. Систему CRC можна порівняти з розбудовою кордону захисту держави в кіберпросторі, зі створенням першої лінії її оборони від кіберагресій, а сам Центр є своєрідним «генеральним штабом» для сил кіберзахисту України. «Україна активно розбудовує національну систему кібербезпеки, і сьогодні для цього зроблено черговий потужний ривок», – зазначив Голова Держспецзв'язку Леонід Євдоchenko.

Завдяки втіленим у CRC унікальним технологічним рішенням, Держспецзв'язку здатна з високим ступенем точності здійснювати у режимі «24/7» раннє виявлення аномальних активностей і потенційно небезпечних подій у системах і мережах, підключених до Інтернет. Час реагування на кіберзагрози та сповіщення про них скоротився в десятки разів. «Сьогодні принципово змінюється тактика кіберзахисту. Від реагування постфактум, тобто вже після масштабного заподіяння шкоди інформаційним ресурсам і системам, як це відбувалося під час останніх кібератак минулого року, ми переходимо до дій на випередження та максимальної локалізації можливих уражень», – звертаючись до присутніх зауважив О. Турчинов.

CRC – це ще й технічна платформа взаємодії основних суб'єктів забезпечення кібербезпеки (Держспецзв'язку, СБУ, Нацполіції), що на порядок підвищує ефективність і оперативність діяльності правоохоронних структур із протидії та розслідування кіберзлочинів. Це ефективний механізм координації зусиль усіх учасників кіберзахисту державного та приватного секторів, який є однією з ключових ланок прийняття оперативних рішень Національним центром кібербезпеки РНБО України. Можна без перебільшення сказати, що CRC Держспецзв'язку вже сьогодні здатен забезпечити один із найвищих в ЄС рівнів кіберзахисту контуру безпеки державних інформаційних ресурсів, державних реєстрів та елементів критичної інфраструктури. Утім, незва-

жаючи на те, що необхідний комплекс організаційно-правових і технічних заходів щодо протидії кіберзлочинності взагалі та майнової кіберзлочинності (кіберзлочинам проти власності) зокрема ще перебуває на етапі створення, його розробка має відбуватися з активним, проте оптимальним запозиченням зарубіжного досвіду.

Питання для самоконтролю

1. Поняття кіберзлочинності та кіберзлочину.
2. Які основні ознаки кіберзлочинності?
3. Назвіть основні види кіберзлочинності?
4. Що є причинами, які формують злочинного професіоналізму?
5. Що є обставинами, які сприяють формуванню злочинного професіоналізму?
6. Які характеристики особи кіберзлочинця є визначальними?
7. Що є схожим і що відрізняє кіберзлочинця з особою професійного злочинця і учасника організованого угруповання?
8. Розкрийте особливості загальної профілактики кіберзлочинності.
9. Розкрийте спеціальної профілактики кіберзлочинності.
10. Розкрийте особливості індивідуальної профілактики кіберзлочинності.

Рекомендована література:

Базова:

1. Конституція України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
2. Кримінальний кодекс України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
4. Про Національну поліцію. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
5. Профілактика злочинів: Підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич О.Ф. Гіда та ін. ; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О. М. Джужи. К. : Атіка, 2011. 720 с.
7. Кримінологія (Особлива частина) : навчальний посібник / Кол. авторів: Блага А. Б., Васильєв А. А., Давиденко Л. М. та ін.; за заг. ред. О. М. Литвинова; наук. ред. серії О. М. Бандурка. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2011. 347 с.
8. Кримінологія: підручник / В. С. Ковальський, Г. С. Семаков, О. М. Костенко. К. : Юрінком Інтер, 2017. 344 с.
9. Кримінологія : підручник / А. М. Бабенко, О. Ю. Бусол, О. М. Костенко та ін. ; за заг. ред.. Ю. В. Нікітіна, С. Ф. Денисова, Є. Л. Стрельцова. – 2-ге вид., перероб. та допов. Харків : Право, 2018. 416 с.
10. Кримінологія. Академічний курс / Кол. авторів; за заг. ред. О. М. Литвинова. К.: Видавничий дім «Кондор», 2018. 538 с.

11. Кримінологія : підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Черней, С. С. Чернявський та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. В. Чернея; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джужі. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 612 с.

12. Литвинов О. М., Орлов Ю. В. Кримінологія «свого часу»: наукові розвідки. Харків : «Право», 2021. 272 с.

Допоміжна:

1. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Механізм злочинної поведінки. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. Харків : ХНУВС, 2016. № 3 (14). С. 110–120.

2. Бандурка О. М. Профілактика злочинності. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. Київ : 2014. № 1. С. 115–124.

3. Що варто знати про кіберзлочинців в Україні? URL:

<https://www.radiosvoboda.org/a/details/29031166.html>

4. В. Г. Кундеус Поняття та види кіберзлочинів. *Держава і злочинність. Нові виклики в епоху постмодерну*. Харків, 2020. С. 44–45. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/7723/Poniattia_Kundeus_2020.pdf?sequence=1&isAllowed=y

5. В. Владовський. Кіберзлочинність в Україні: найпоширеніші злочини та як громадянам подбати про власну інформаційну безпеку. URL: <https://equity.law/press-center/publications/1169.html>

6. Методичні рекомендації проведення семінарських занять

Загальні методичні вказівки щодо самостійної підготовки, підготовки до семінарських занять, написанню рефератів

Навчальна дисципліна «Профілактика кримінальних правопорушень» вивчається протягом семестру. Тематичним планом передбачено проведення семінарських занять з найбільш важливих і таких, що мають практичну спрямованість, тем курсу.

Метою проведення занять з навчальної дисципліни «Профілактика кримінальних правопорушень» є формування у здобувачів вищої освіти науково обґрунтованих уявлень про сучасний стан злочинності в Україні, негативні явища й процеси, які обумовлюють злочинність. Висвітлюються теоретичні основи профілактики кримінальних правопорушень, розкриваються перспективи наукових досліджень з питань прогнозування і планування заходів щодо профілактики окремих видів злочинності. Крім того, прищепити здобувачам вищої освіти первинні навички самостійного комплексного аналізу кількісно-

якісних показників злочинності, організації та впровадження заходів профілактики злочинності у територіальному масштабі.

Завдання навчальної дисципліни полягають у забезпеченні здобувачів вищої освіти можливістю ознайомитися з новітніми науковими та практичними досягненнями у сфері профілактики кримінальних правопорушень і окремих її видів; створенням оптимальних організаційних і методичних умов для самостійного вивчення навчальної дисципліни; закріпленням на семінарських заняттях знань про злочинність та закономірності боротьби з нею; розвитком навичок та вмінь комплексного аналізу локальної криміногенної ситуації, прогнозуванням та програмуванням профілактики окремих видів кримінальних правопорушень.

На семінарські заняття виносяться питання, які розглядалися на лекції, підготовлені під час самостійної підготовки. Семінарські заняття проводяться під керівництвом викладача з використанням різних форм і методів контролю знань: просте опитування, вільна дискусія, обговорення реферативних повідомлень. При підготовці до семінарів ЗВО мають надавати перевагу підручникам, які відтворюють чинне кримінальне законодавство; вміти самостійно вивчати та аналізувати необхідні нормативно-правові документи, спеціальну наукову літературу, перелік якої надається до плану кожного семінарського та практичного заняття. При висвітленні питань теми дозволяється користуватися особистим конспектом для цитування окремих положень законодавчих актів, наукових джерел.

Рекомендується певний порядок підготовки до семінарського заняття, який має передбачати:

- ознайомлення із змістом відповідної теми в анотації навчальної дисципліни;
- ознайомлення з питаннями, які заплановано розглянути на даному занятті;
- звернення до конспекту лекцій;
- звернення до методичних вказівок лектора щодо особливостей вивчення даної теми;
- опрацювати основні положення кримінологічної науки стосовно профілактики кримінальних правопорушень, які стосуються теми, рекомендовану для вивчення тем літературу, законспектувати окремі положення, що стосуються питань теми;
- використовуючи підручники, необхідно добре засвоїти поняття, які є основними (опорними) для цієї теми і які, до того ж, визначені у методичних рекомендації до кожної теми, виділені в плані семінару;
- зробити в зошиті конспект основних положень теми, яка виноситься на семінар;
- продумати кожне питання, яке виноситься на обговорення, план відповіді, що надасть можливість зробити її більш чіткою та аргументованою;
- ознайомитися із переліком запропонованих тем рефератів, обрати найбільш бажану тему та розкрити її, використовуючи нормативно-правові документи, наукову літературу, які надаються у цьому посібнику.

Однією із важливих форм навчального процесу є *самостійна робота* ЗВО з окремих питань курсу «Профілактика кримінальних правопорушень». Самостійна робота спільно із лекціями, семінарськими заняттями покликана забезпечити виконання навчальних програм і навчального плану, глибоке та творче вивчення і засвоєння програмного матеріалу. Завдання для самостійної роботи визначаються викладачем, доводяться до відома ЗВО під час навчального процесу, перевіряються на семінарських заняттях.

Важливою формою більш глибокого вивчення теми є *написання реферату*. Ця форма навчання дає можливість детально розбирати питання теми з використанням додаткових джерел. Після заслуховування реферату на семінарі, він має бути переданий викладачу.

Завершується вивчення курсу «Профілактика кримінальних правопорушень» складанням заліку, до якого допускаються ЗВО, які відпрацювали теми всіх семінарських занять. Пропущені, незалежно від причин, заняття чи незадовільна оцінка відпрацьовуються ЗВО у встановлені дні та години.

Плани семінарських занять

Тема 1. Профілактика кримінальних правопорушень як основа запобігання злочинності

Семінарське заняття – 2 години

Питання для підготовки семінарського заняття:

1. Поняття та предмет профілактики кримінальних правопорушень.
2. Мета, завдання, функції та принципи профілактики кримінальних правопорушень.
3. Рівні, види, методи і форми профілактичної діяльності.
4. Правове регулювання та організаційне забезпечення профілактичної діяльності Національної поліції України.

Методичні рекомендації для підготовки до семінарського заняття.

При вивченні *даної теми* необхідно проаналізувати основні теоретичні підходи до розуміння поняття «профілактика кримінальних правопорушень» як такого, що активно використовується в літературних і нормативних джерелах.

Профілактика (попередження) кримінальних правопорушень є сформованою системою дій стосовно антисуспільних явищ та їх причинного комплексу з метою розширення тенденції зниження рівня і масштабів злочинності і знешкодження її коріння. Отже, профілактика кримінальних правопорушень розглядається як соціально-правовий процес, що знижує, обмежує, ліквідує явища, породжені злочинністю. У найбільш узагальненому вигляді попередження злочинності забезпечується усією сукупністю заходів, що здійснюються державними органами і громадськими формуваннями, спрямованими на удосконалення суспільних відносин.

Кримінологічне визначення профілактики кримінальних правопорушень, під якою розуміється особливий вид соціального управління, покликаний забезпечити безпеку правоохоронюваних цінностей, який полягає у розробці і реалізації цілеспрямованих заходів щодо виявлення і усунення причин та умов злочинності, а також здійснення профілактичного впливу на осіб, схильних до протиправної поведінки.

Слід звертати увагу, що в кримінологічній літературі для визначення заходів про недопущення вчинення кримінальних правопорушень застосовуються без достатніх підстав різні терміни: “запобігання”, “припинення”, “профілактика”, “рання профілактика”, “спеціальне попередження”, “спеціально-кримінологічне попередження” тощо. Але, на нашу думку, найбільш ємким поняттям, що охоплює та інтегрує всі види діяльності і заходи щодо недопущення вчинення кримінальних правопорушень, а також визначає напрям боротьби зі злочинністю, є “профілактика кримінальних правопорушень”.

Предметом теорії профілактики кримінальних правопорушень є:

- поняття профілактичної діяльності;
- її види, форми, рівні;
- суб’єкти і об’єкти цієї діяльності;
- організаційні і правові основи профілактичної (попереджувальної) діяльності;
- тактика і методика здійснення попереджувальних заходів;
- особливості профілактики окремих видів кримінальних правопорушень.

Також, при вивченні даної теми необхідно усвідомлювати, що специфіка цілей профілактики допомагає відділити цей вид діяльності від інших напрямків та засобів запобігання кримінальним правопорушенням.

Завдання для самостійної підготовки

Відпрацювати питання:

1. Що таке профілактика кримінальних правопорушень?
2. Які терміни використовуються в кримінологічній літературі для визначення заходів про недопущення вчинення кримінальних правопорушень?
3. Що є предметом теорії попередження кримінальних правопорушень?
4. Які принципи профілактики кримінальних правопорушень?
5. Які організаційні та правові основи попереджувальної діяльності?
6. За якими критеріями класифікуються профілактична діяльність?
7. Що таке спеціально-кримінологічна профілактика?
8. Які існують види профілактики кримінальних правопорушень?
9. Що є об’єктами профілактичної діяльності?
10. Хто є суб’єктами профілактичної діяльності?

Тематика рефератів:

1. Предмет профілактики кримінальних правопорушень.
2. Об’єкт та суб’єкти профілактичної діяльності.

Рекомендована література:

Базова:

1. Конституція України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
2. Кримінальний кодекс України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
4. Про Національну поліцію. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
5. Профілактика злочинів: Підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич О.Ф. Гіда та ін. ; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О. М. Джужа. К. : Атіка, 2011. 720 с.
7. Кримінологія (Особлива частина) : навчальний посібник / Кол. авторів: Блага А. Б., Васильєв А. А., Давиденко Л. М. та ін.; за заг. ред. О. М. Литвинова; наук. ред. серії О. М. Бандурка. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2011. 347 с.
8. Кримінологія: підручник / В. С. Ковальський, Г. С. Семаков, О. М. Костенко. К. : Юрінком Інтер, 2017. 344 с.
9. Кримінологія : підручник / А. М. Бабенко, О. Ю. Бусол, О. М. Костенко та ін. ; за заг. ред. Ю. В. Нікітіна, С. Ф. Денисова, Є. Л. Стрельцова. – 2-ге вид., перероб. та допов. Харків : Право, 2018. 416 с.
10. Кримінологія. Академічний курс / Кол. авторів; за заг. ред. О. М. Литвинова. К.: Видавничий дім «Кондор», 2018. 538 с.
11. Кримінологія : підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Черней, С. С. Чернявський та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. В. Чернея; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джужі. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 612 с.
12. Литвинов О. М., Орлов Ю. В. Кримінологія «свого часу»: наукові розвідки. Харків : «Право», 2021. 272 с.

Допоміжна:

1. Бандурка О. М. Профілактика злочинності. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. Київ : 2014. № 1. С. 115–124.
2. Головкин Б. Н. Роль інститутів громадянського общества в предотвращении коррупции. *Norwegian Journal of development of the International Science*. 2018. № 17, vol. 5. С. 56–60.
3. Громадськість у запобіганні і протидії злочинності: вітчизняний та міжнародний досвід : монографія / В. В. Голіна, М. Г. Колодяжний, С. С. Шрамко та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни, М. Г. Колодяжного. Харків : Право, 2017. 284 с.
4. Іщук О. С. Структурні рівні організації кримінологічної діяльності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. Харків : ХНУВС, 2016. № 2 (13). С. 109–119.

5. Кулик К. Д. Загально соціальне запобігання розбещенню неповнолітніх в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2017. Вип. 44, т. 2. С. 88–93.

6. Кулик К. Д. Індивідуальне запобігання розбещенню неповнолітніх в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2017. Вип. 4, т. 2. С. 75–78.

7. *Сучасна кримінологія: досягнення, проблеми, перспективи* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 50-річчю каф. кримінології та кримінально-виконавчого права, 9 груд. 2016 р. Харків : Право, 2016. 236 с.

8. Храмов О. М. Основні детермінанти кримінального насильства. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. Харків : ХНУВС, 2016. № 1 (12). С. 185–195.

Тема 2. Об'єкти профілактичної діяльності

Питання для підготовки семінарського заняття:

1. Поняття та ознаки злочинності. Класифікація злочинності.
2. Кількісні та якісні показники злочинності. Латентна злочинність: поняття, види, рівні.
3. Поняття детермінації, причин та умов злочинності.
4. Загальні чинники злочинності.
5. Поняття та ознаки особи злочинця.
6. Місце жертви кримінального правопорушення у профілактиці злочинності.

Методичні рекомендації для підготовки до семінарського заняття.

Вивчаючи дану теми слід звернути увагу, що злочинність є однією з найгостріших проблем суспільства. Згідно з результатами опитувань громадської думки, проведених в останні десятиліття, люди багатьох країн ставлять її за значимістю на друге-третє місце після проблем економічного характеру.

Сьогодні злочинність ми розглядаємо як мінливе, історично-перехідне, соціально-правове, масове явище, яке включає до себе сукупність всіх кримінальних правопорушень, скоєних на певній території за відповідний період часу, і яке характеризується кількісними і якісними показниками.

Злочинність має певні ознаки або властивості, що її характеризують та відмежовують від інших юридичних понять.

Розглядаючи основні показники злочинності, слід мати на увазі: їхні відносність, неповноту й умовність розподілу на кількісні та якісні, оскільки кожний із цих показників характеризує лише ту чи іншу сторону злочинності.

Показники злочинності важливо розглядати у їх зв'язку, адже вони характеризують одне суспільно небезпечне явище – злочинність.

Щодо питання латентної злочинності, то необхідно засвоїти, що входить у це поняття; яке соціологічне й кримінологічне значення цього явища; співвід-

ношення та зв'язок між показниками латентності й розкриттям кримінальних правопорушень; види латентності та її причини; відносний рівень латентності різних кримінальних правопорушень; методи виявлення і виміру латентності.

Звертаючись до соціально негативних наслідків злочинності, слід визначити кримінологічне та загально-соціальне значення цієї проблеми, структуру соціальних наслідків злочинності і зміст кожної з її складових частин, можливість й шляхи встановлення «ціни злочинності».

Детермінанти злочинності – одна з найскладніших проблем кримінології, у вирішенні якої особливо сильно проявилися наслідки вульгарно-ідеологічного підходу, яким страждали донедавна суспільствознавчі науки. З урахуванням цієї обставини при вивченні теми потрібно внести корективи в ті положення пісників й інших джерел, у яких причини розглядалися як прояви класових протиріч. На цій підставі стверджується думка про корінне, принципове розходження злочинності і її причин у нашому суспільстві та в країнах з іншою політичною системою. Необхідно усвідомити, що детермінанти злочинності пов'язані з протиріччями у сфері економічних, політичних та інших соціальних відносин, які віддзеркалюються у їхній свідомості, психології й поведінці. Подібні протиріччя, природно, властиві й нашому суспільству, але в силу низки конкретно-історичних умов і обставин набули в нашій країні особливих форм і гостроти, що й визначило негативні тенденції в розвитку злочинності.

На основі вивчення цієї теми важливо сформулювати «кримінологічний погляд» на навколишню дійсність, що дозволить оцінювати процеси і події, які відбуваються в державі, з погляду здатності впливати на моральний стан суспільства і поведінку людей, особливо ж – протиправну й злочинну.

Вивчаючи тему, необхідно також приділити, що зміст поняття особи злочинця поєднує в собі соціологічне поняття особи і юридичне поняття злочинця, тому проблема особи злочинця має вирішуватись на основі загально-соціологічного вчення про особу. Поняття “людина” включає нерозривну єдність різних сторін її суті: соціальної, психологічної, біологічної. У понятті “особа” фіксується лише специфічно соціальні ознаки. Особа – це соціальна сутність людини, те, ким вона стала у процесі соціалізації, своєї діяльності в суспільстві. Соціальні якості конкретної особи пов'язані з рівнем її свідомості, змістом внутрішнього духовного світу. Обумовлена соціальним середовищем і попереднім досвідом свідомість стає активним елементом особи, визначаючи у конкретних випадках вибір нею тієї чи іншої соціальної позиції, лінії і форми поведінки. Таке розуміння особи передбачає діалектичну єдність соціального і психологічного, їх взаємну обумовленість. Як особи люди нерівнозначні і нерівноцінні. Одні з них дієво допомагають суспільному прогресові, інші, навпаки, перешкоджають йому: ухиляються від суспільно корисної праці, стають порушниками громадського порядку або займають антисоціальну позицію. Ознаки особи можуть бути не лише позитивними, а й негативними. Саме останні характерні для особи злочинця. Таким чином,

застосовуючи поняття “особа злочинця”, треба мати на увазі саме соціальну суть людини, яка вчинила злочин, тобто порушила кримінальний закон.

Вивчення особи злочинця у кримінології підпорядковано виявленню закономірностей злочинної поведінки, злочинності як масового явища, їх детермінації є розробці науково обґрунтованих рекомендацій щодо боротьби зі злочинністю.

Завдання для самостійної підготовки

Відпрацювати питання:

1. Визначення поняття «злочинності».
2. Охарактеризувати показники злочинності.
3. Визначити поняття, види та рівні латентності злочинності.
4. Розкрити поняття кримінологічної детермінації.
5. Під причинами злочинності слід розуміти...
6. До умов злочинності належать...
7. Особа злочинця – це...
8. Як співвідносяться «особа злочинця» та «суб’єкт кримінального правопорушення»?
9. На які групи вітчизняні кримінологи поділяють основні ознаки особи злочинця?
10. За якими критеріями проводять типологію осіб злочинців?

Теми рефератів:

1. Показники злочинності.
2. Кримінологічна характеристика ознак особи злочинця.
3. Детермінація злочинності.
4. Поняття жертви кримінального правопорушення (злочину), її кримінологічне значення.

Рекомендована література:

Базова:

1. Конституція України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 10.07.2023).
2. Кримінальний кодекс України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
4. Про Національну поліцію. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
5. Профілактика злочинів: Підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич О.Ф. Гіда та ін. ; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О. М. Джужи. К. : Атіка, 2011. 720 с.
7. Кримінологія (Особлива частина) : навчальний посібник / Кол. авторів: Блага А. Б., Васильєв А. А., Давиденко Л. М. та ін.; за заг. ред. О. М. Литви-

нова; наук. ред. серії О. М. Бандурка. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2011. 347 с.

8. Кримінологія: підручник / В. С. Ковальський, Г. С. Семаков, О. М. Костенко. К. : Юрінком Інтер, 2017. 344 с.

9. Кримінологія : підручник / А. М. Бабенко, О. Ю. Бусол, О. М. Костенко та ін. ; за заг. ред. Ю. В. Нікітіна, С. Ф. Денисова, Є. Л. Стрельцова. – 2-ге вид., перероб. та допов. Харків : Право, 2018. 416 с.

10. Кримінологія. Академічний курс / Кол. авторів; за заг. ред. О. М. Литвинова. К.: Видавничий дім «Кондор», 2018. 538 с.

11. Кримінологія : підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Черней, С. С. Чернявський та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. В. Чернея; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джужі. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 612 с.

12. Литвинов О. М., Орлов Ю. В. Кримінологія «свого часу»: наукові розвідки. Харків : «Право», 2021. 272 с.

Допоміжна:

1. Артеменко О. М. Кількісні та якісні показники злочинів проти порядку проходження військової служби. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. Харків : ХНУВС, 2017. № 3 (17). С. 200–209.

2. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Механізм злочинної поведінки. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. Харків : ХНУВС, 2016. № 3 (14). С. 110–120.

3. Бандурка О. М. Профілактика злочинності. *Вісник Південного*

4. Свірін М. О. Запобігання підрозділами Національної поліції злочинам, пов'язаним з незаконним обігом зброї. *Вісник ЛДУВС*. 2016. № 4. С. 251–260.

5. *Сучасна кримінологія: досягнення, проблеми, перспективи* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 50-річчю каф. кримінології та кримінально-виконавчого права, 9 груд. 2016 р. Харків : Право, 2016. 236 с.

6. Храмцов О. М. Основні детермінанти кримінального насильства. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. Харків : ХНУВС, 2016. № 1 (12). С. 185–195.

7. Шевченко Т. В. Сутність кримінологічної характеристики злочинності та запобігання їй. *Науковий вісник ДДУВС*. 2017. № 2. С. 273–280.

Тема 3. Суб'єкти профілактичної діяльності

Питання для підготовки семінарського заняття:

1. Поняття та типологія суб'єктів профілактичної діяльності.
2. Органи державної влади і місцевого самоврядування як суб'єкти профілактичної діяльності.
3. Правоохоронні органи як суб'єкти профілактичної діяльності.
4. Профілактична функція суду та органів юстиції.

Методичні рекомендації для підготовки до семінарського заняття.

При вивченні даної теми необхідно усвідомлювати, що формулюючи ці визначення, в сучасній навчальній літературі робиться акцент на наявній багаторівневій цілеспрямованій системі державних і громадських заходів щодо виявлення, усунення, ослаблення та нейтралізації причин та умов злочинності, окремих видів і конкретних кримінальних правопорушень, а також утримання від переходу чи повернення на злочинний шлях осіб, умови життя та поведінка яких вказують на таку можливість. При такому підході по суті вивчається певна структура, логічно-послідовний конструкт, який функціонально покликаний максимально можливо невілювати таке соціально негативне явище, як злочинність. Такий метафізичний підхід дозволяє досить детально розглянути структурні елементи системи. По суті за такого підходу ми можемо визначити межі компетенції суб'єктів профілактики злочинності та набір прийомів, методів і заходів, притаманних різним суб'єктам профілактичної діяльності.

Завдання для самостійної підготовки

Відпрацювати питання:

1. Дайте визначення суб'єктів профілактики кримінальних правопорушень.
2. Назвіть недоліки та переваги використання метафізичного підходу при типологізації суб'єктів профілактичної діяльності.
3. Розкрийте сутність типології запропонованої Даньшиним.
4. Назвіть суб'єкти та їх функції у відповідності до типології заснованій на місці суб'єкту у відповідності до етапу профілактичної діяльності.
5. Перерахуйте основні суб'єкти профілактики загальнодержавного рівня.
6. Завдання Національної поліції України.
7. Особливості профілактичної діяльності підрозділів поліції.
8. Виховно-профілактична функція судів.
9. Перерахуйте нормативно-правові акти якими керуються в своїй діяльності правоохоронні органи.
10. Правові заходи профілактики Міністерства Юстиції.

Теми рефератів:

1. Національна поліція України: основний суб'єкт профілактичної діяльності.
2. Види суб'єктів профілактичної діяльності.

Рекомендована література:

Базова:

1. Конституція України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 10.07.2023).
2. Кримінальний кодекс України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
4. Про Національну поліцію. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
5. Профілактика злочинів: Підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич О. Ф. Гіда та ін. ; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О. М. Джужи. К. : Атіка, 2011. 720 с.
6. Кримінологія (Особлива частина) : навчальний посібник / Кол. авторів: Блага А. Б., Васильєв А. А., Давиденко Л. М. та ін.; за заг. ред. О. М. Литвинова; наук. ред. серії О. М. Бандурка. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2011. 347 с.
7. Кримінологія: підручник / В. С. Ковальський, Г. С. Семаков, О. М. Костенко. К. : Юрінком Інтер, 2017. 344 с.
8. Кримінологія : підручник / А. М. Бабенко, О. Ю. Бусол, О. М. Костенко та ін. ; за заг. ред.. Ю. В. Нікітіна, С. Ф. Денисова, Є. Л. Стрельцова. – 2-ге вид., перероб. та допов. Харків : Право, 2018. 416 с.
9. Кримінологія. Академічний курс / Кол. авторів; за заг. ред. О. М. Литвинова. К.: Видавничий дім «Кондор», 2018. 538 с.
10. Кримінологія : підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Черней, С. С. Чернявський та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. В. Чернея; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джужи. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 612 с.
11. Литвинов О. М., Орлов Ю. В. Кримінологія «свого часу»: наукові розвідки. Харків : «Право», 2021. 272 с.

Допоміжна:

1. Бандурка О. М. Профілактика злочинності. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. Київ : 2014. № 1. С. 115–124.
2. Іщук О. С. Структурні рівні організації кримінологічної діяльності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. Харків : ХНУВС, 2016. № 2 (13). С. 109–119.
3. Сідей О. В. Дискурсивний простір злочинності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. Харків : ХНУВС, 2016. № 1 (12). С. 102–109.

Тема 4. Види профілактики кримінальних правопорушень

Семінарське заняття – 2 години

Питання для підготовки семінарського заняття:

1. Поняття загальної та спеціальної профілактики кримінальних правопорушень.
2. Класифікація заходів загальної та спеціальної профілактики кримінальних правопорушень.
3. Індивідуальна профілактика кримінальних правопорушень та система заходів.

4. Віктимологічна профілактика кримінальних правопорушень.

Методичні рекомендації для підготовки до семінарського заняття. Засвоюючи дану тему, необхідно усвідомити, що правове регулювання профілактики кримінальних правопорушень має вираз в правотворчій діяльності держави та її органів, яка визначає в законах та інших нормативно-правових актах, мету і завдання запобігання злочинності, коло суб'єктів, які здійснюють цю діяльність, їхню компетенцію, основні форми й методи цієї діяльності.

У науковій літературі та законодавчих актах використовуються такі терміни, як:

Припинення спрямоване на злочинну діяльність, що вже розпочалася, та має за мету забезпечити ненастання її шкідливих наслідків.

Запобігання спрямоване на перешкоджання здійсненню злочинного наміру конкретної особи до початку посягання на стадіях виявлення умислу або готування до кримінального правопорушення.

Попередження – сукупність різноманітних видів діяльності і заходів у державі, спрямованих на удосконалення суспільних відносин з метою усунення негативних явищ та процесів, що породжують злочинність або сприяють їй, а також недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки.

Профілактика (попередження) – це особливий вид соціального управління, забезпечує безпеку правоохоронюваних цінностей і полягає у розробці та здійсненні спеціальних заходів щодо виявлення й усунення детермінант злочинності, а також застосування запобіжного впливу на осіб, схильних до пропротиправної поведінки.

Загальна профілактика – діяльність щодо виявлення детермінант злочинності, розробка і здійснення заходів, спрямованих на їх усунення або нейтралізацію.

Індивідуальна профілактика – система цілеспрямованого, організованого, з урахуванням педагогічних вимог виховного впливу на свідомість, почуття, волю профілактованої особи з метою усунення, нейтралізації, блокування у неї негативних і одночасно формування позитивних якостей, стереотипів і звичок законослухняної поведінки.

Загально-соціальний рівень профілактики злочинності характерний тим, що його складові є невід'ємною частиною соціально-економічного розвитку, поліпшення морально-психологічної і духовної сфер суспільства.

Спеціально-кримінологічний рівень профілактики злочинності характеризується сукупністю заходів, спеціально спрямованих на усунення причин злочинності чи конкретних злочинних проявів. Масштаб їх застосування вузьчий, ніж загально-соціальних заходів, хоча в деяких випадках охоплює цілі галузі народного господарства або поширюється на окремі категорії осіб (неповнолітніх злочинців, рецидивістів тощо).

Ефективність запобіжної діяльності значною мірою залежить від її координації та планування. В свою чергу планування, є неможливим без криміно-

логічного прогнозування – науково обґрунтованого висновків щодо майбутнього стану злочинності в державі чи окремому регіоні.

Завдання для самостійної підготовки

Відпрацювати питання:

1. Що лежить в основі розмежування загальної та індивідуальної профілактики кримінальних правопорушень?
2. Яка мета та завдання загальної профілактики кримінальних правопорушень?
3. Класифікація профілактичних заходів загальної профілактики.
4. У чому зміст заходів-сигналів і заходів прямої дії?
5. Визначте поняття та розкрийте види індивідуальної профілактики.
6. Розкрийте основні заходи індивідуальної профілактики кримінальних правопорушень.
7. Які особливості особи вивчаються у процесі індивідуальної профілактики?
8. Визначте осіб щодо яких застосовуються заходи індивідуальної профілактики.
9. Розкрийте основні методи індивідуальної профілактики.
10. Визначте правову основу загальної та індивідуальної профілактики кримінальних правопорушень.

Тематика рефератів:

1. Заходи загально-соціальної профілактики кримінальних правопорушень.
2. Заходи спеціально-кримінологічної профілактики кримінальних правопорушень.

Рекомендована література:

Базова:

1. Конституція України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 10.07.2023).
2. Кримінальний кодекс України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
4. Про Національну поліцію. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
5. Профілактика злочинів: Підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич О. Ф. Гіда та ін. ; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О. М. Джужи. К. : Атіка, 2011. 720 с.
7. Кримінологія (Особлива частина) : навчальний посібник / Кол. авторів: Блага А. Б., Васильєв А. А., Давиденко Л. М. та ін.; за заг. ред. О. М. Литви-

нова; наук. ред. серії О. М. Бандурка. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2011. 347 с.

8. Кримінологія: підручник / В. С. Ковальський, Г. С. Семаков, О. М. Костенко. К. : Юрінком Інтер, 2017. 344 с.

9. Кримінологія : підручник / А. М. Бабенко, О. Ю. Бусол, О. М. Костенко та ін. ; за заг. ред. Ю. В. Нікітіна, С. Ф. Денисова, Є. Л. Стрельцова. – 2-ге вид., перероб. та допов. Харків : Право, 2018. 416 с.

10. Кримінологія. Академічний курс / Кол. авторів; за заг. ред. О. М. Литвинова. К.: Видавничий дім «Кондор», 2018. 538 с.

11. Кримінологія : підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Черней, С. С. Чернявський та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. В. Чернея ; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джужі. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 612 с.

12. Литвинов О. М., Орлов Ю. В. Кримінологія «свого часу»: наукові розвідки. Харків : «Право», 2021. 272 с.

Допоміжна:

1. Бандурка О. М. Профілактика злочинності. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. Київ : 2014. № 1. С. 115–124.

2. Громадськість у запобіганні і протидії злочинності: вітчизняний та міжнародний досвід : монографія / В. В. Голіна, М. Г. Колодяжний, С.С. Шрамко та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни, М. Г. Колодяжного. Харків : Право, 2017. 284 с.

3. Ішук О. С. Структурні рівні організації кримінологічної діяльності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. Харків : ХНУВС, 2016. № 2 (13). С. 109–119.

Тема 5. Профілактика кримінальних правопорушень, що вчиняються неповнолітніми та проявів домашнього насильства

Питання для підготовки семінарського заняття:

1. Кримінологічна характеристика злочинності неповнолітніх та проявів домашнього насильства.

2. Особливості детермінації злочинної поведінки неповнолітніх та проявів домашнього насильства.

3. Профілактика злочинів серед неповнолітніх та проявів домашнього насильства.

Методичні рекомендації для підготовки до семінарського заняття. Розглядаючи дану тему слід усвідомлювати, що злочинність неповнолітніх та прояви домашнього насильства – це одна із найнебезпечніших форм злочин-

ної діяльності, тому що ставить під загрозу найважливішим для суспільства цінностям й благам.

Значна частка кримінальні правопорушення, що вчинюються неповнолітніми розглядається дорослими як прояв вікової незрілості, бешкетництва. Тож про багато з них не повідомляється правоохоронним органам, що призводить до збільшення їх латентності.

Також, слід пам'ятати, що відсутність реальних заходів усунення (нейтралізації) детермінації, які породжують висвітлену у лекції злочинні прояви, призводить до їх поширення у всіх верствах суспільства. При цьому масштаби й характер їх може викликати побоювання за безпеку як окремої людини, так і суспільства взагалі.

У цих умовах проблема профілактики злочинності серед неповнолітніх, молоді та домашнього насильства, що безпосередньо зачіпає важливі сфери життєдіяльності людей, будучи частиною загальної проблеми запобігання злочинності, стає не тільки важливою теоретичною, але й однією з найбільш гострою практичною проблемою.

Завдання для самостійної підготовки

Відпрацювати питання:

1. Визначте динаміку злочинності неповнолітніх.
2. Зазначте найбільш небезпечні тенденції злочинності неповнолітніх.
3. Охарактеризуйте особливості групової злочинності неповнолітніх.
4. Здійсніть класифікацію і типологію неповнолітніх злочинців.
5. Визначте механізм індивідуальної протиправної поведінки неповнолітніх.
6. Зазначте детермінанти злочинності неповнолітніх.
7. Визначте заходи загально-соціального запобігання злочинності неповнолітніх.
8. Розкрийте діяльність правоохоронних органів щодо профілактики злочинності неповнолітніх та проявів домашнього насильства.
9. Визначте форми, методи правову основу діяльності ювенальної превенції.
10. Визначте правову основу діяльності суб'єктів запобігання злочинності неповнолітніх.

Теми рефератів:

1. Кримінологічна характеристика злочинності неповнолітніх.
2. Індивідуальні заходи профілактики домашнього насильства.

Рекомендована література:

Базова:

1. Конституція України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 10.07.2023).
2. Кримінальний кодекс України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
4. Про Національну поліцію. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
5. Профілактика злочинів: Підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич О.Ф. Гіда та ін. ; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О. М. Джужи. К. : Атіка, 2011. 720 с.
6. Кримінологія (Особлива частина) : навчальний посібник / Кол. авторів: Блага А. Б., Васильєв А. А., Давиденко Л. М. та ін.; за заг. ред. О. М. Литвинова; наук. ред. серії О. М. Бандурка. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2011. 347 с.
7. Кримінологія: підручник / В. С. Ковальський, Г. С. Семаков, О. М. Костенко. К. : Юрінком Інтер, 2017. 344 с.
8. Кримінологія : підручник / А. М. Бабенко, О. Ю. Бусол, О. М. Костенко та ін. ; за заг. ред.. Ю. В. Нікітіна, С. Ф. Денисова, Є. Л. Стрельцова. – 2-ге вид., перероб. та допов. Харків : Право, 2018. 416 с.
9. Кримінологія. Академічний курс / Кол. авторів; за заг. ред. О. М. Литвинова. К.: Видавничий дім «Кондор», 2018. 538 с.
10. Кримінологія : підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Черней, С. С. Чернявський та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. В. Чернея; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джужи. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 612 с.
11. Литвинов О. М., Орлов Ю. В. Кримінологія «свого часу»: наукові розвідки. Харків : «Право», 2021. 272 с.

Допоміжна:

1. Агапова К. В. Запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються молодіжними угруповуваннями в Україні : дис. ... ступ. д-ра філ. : 081 / ОДУВС, 2022. 222 с.
2. Актуальні проблеми протидії домашньому насильству : навчальний посібник / А. Б. Блага, О. С. Тунтула, О. О. Кочемировська ; за заг. ред. А.Б. Благої. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2021. 208 с.
3. Архіпов В. І, Блага А. Б., Мартиненко О. А.Вразливі групи населення як об'єкти гендерно зумовленого насильства в умовах гібридної війни // *Politicus*. Випуск № 1. 2022 р. С. 7–13. URL: http://politicus.od.ua/1_2022/1_2022.pdf (дата звернення: 12.06.2023).
4. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Механізм злочинної поведінки. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. Харків : ХНУВС, 2016. № 3 (14). С. 110–120.
5. Бандурка О. М. Профілактика злочинності. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. Київ : 2014. № 1. С. 115–124.
6. Богатирьов І. Г. Домашнє насильство в Україні як кримінологічна проблема. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. *Науковий збірник «Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції»*. 2019. № 4. С. 197–201.

7. Блага А. Б. Надання допомоги та захисту постраждалим від домашнього насильства дітям: сучасний стан і проблемні питання // the Journal of Eastern European Law / Журнал східноєвропейського права. 2021. № 89. С. 7–12. URL : http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2021/06/blaga_89.pdf (дата звернення: 15.06.2023).
8. Блага А. Б. Групова злочинність неповнолітніх: кримінологічний аналіз та основні тенденції. *Південноукраїнський правничий часопис*. Одеса : ОДУВС. 2022. № 1-2. С. 70–76.
9. Воронцов А. В. Насильство в сім'ї: соціальна проблема сьогодення. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2016. № 3-4. С. 48–51.
10. Воронцов А. В. Окремі шляхи протидії злочинності неповнолітніх. *Роль та місце ОВС розбудові демократичної правової держави* : матеріали V міжнар. наук.-практ. конф. Одеса : ОДУВС, 2013. С. 69–70.
11. Воронцов А. В. Окремі питання запобігання проявів насильства в сім'ї. *Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави* : матеріали VIII міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 25 березня 2016 р. Одеса : ОДУВС, 2016. С. 296–298.
12. Громадськість у запобіганні і протидії злочинності: вітчизняний та міжнародний досвід : монографія / В. В. Голіна, М. Г. Колодяжний, С.С. Шрамко та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни, М. Г. Колодяжного. Харків : Право, 2017. 284 с.
13. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення: 16.06.2023).
14. Кулик К. Д. Загально соціальне запобігання розбещенню неповнолітніх в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2017. Вип. 44, т. 2. С. 88–93.
15. Кулик К. Д. Індивідуальне запобігання розбещенню неповнолітніх в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Юридичні науки. 2017. Вип. 4, т. 2. С. 75–78.
16. Мотунова Н. В. Сутність поняття профілактики правопорушень серед неповнолітніх. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. Вип. 31. С. 104–106.
17. Кулик К. Д. Спеціально-кримінологічне запобігання розбещенню неповнолітніх в Україні. *Право і суспільство*. 2017. № 3, ч. 2. С. 187–193.
18. Сідей О. В. Дискурсивний простір злочинності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. Харків : ХНУВС, 2016. № 1 (12). С. 102–109.
19. Насильство в сім'ї (кримінологічний аналіз і запобігання): монографія / А. Блага. Харків : ФО-П Макаренко, 2014. 360с.
20. *Сучасна кримінологія: досягнення, проблеми, перспективи* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 50-річчю каф. кримінології та кримінально-виконавчого права, 9 груд. 2016 р. Харків : Право, 2016. 236 с.

21. Храмцов О. М. Основні детермінанти кримінального насильства. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. Харків : ХНУВС, 2016. № 1 (12). С. 185–195.
22. Шевченко Т. В. Сутність кримінологічної характеристики злочинності та запобігання їй. *Науковий вісник ДДУВС*. 2017. № 2. С. 273–280.
23. Домашнє насильство над дітьми: його види і наслідки. URL: <http://leleka.rv.ua/domashnye-nasytstvo-nad-dit-my-yogo-vydy-i-naslidky.html> (дата звернення: 15.06.2023).
24. Вітковська І. М., Потапенко М. В. Домашнє насильство як соціальна проблема в сучасній Україні. URL: <file:///C:/Users/admin/Downloads/17301-Article%20Text-34142-2-10-20210604.pdf> (дата звернення: 14.06.2023).
25. Доповідь на тему: «Жорстокість над дітьми як соціальна проблема». URL: <https://naurok.com.ua/dopovid-na-temu-zhorstokist-nad-ditmi-yak-socialna-problema-25970.html> (дата звернення: 10.06.2023).
26. Конвенція Ради Європи про попередження насильства щодо жінок та домашнього насильства та боротьбу із цими явищами URL: <http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/convention-violence/convention/Convention%2010%20Ukrainian.pdf> (дата звернення: 10.06.2023).
27. Про попередження насильства в сім'ї URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2789-14#Text> (дата звернення: 09.06.2023).
28. К. Дробязко. Як захистити права дитини в умовах воєнного стану. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/yak-zahistiti-prava-ditini-v-umovah-voennogo-stanu.html> (дата звернення: 15.06.2023).

Тема 6. Профілактика екологічної злочинності

Питання для підготовки семінарського заняття:

1. Сучасний стан екології в Україні: актуальні питання.
2. Кримінологічна характеристика екологічної злочинності.
3. Детермінанти екологічної злочинності. Причини високого рівня латентності екологічної злочинності.
4. Загально-соціальні та спеціально-кримінологічні заходи запобігання екологічної злочинності.

Методичні рекомендації для підготовки до семінарського заняття.

Щодо усвідомлення питань теми необхідно перш за все знати, що природа утворює зовнішнє середовище, що оточує людину. Це сукупність умов, які складають природну основу, сферу існування людства, будучи водночас джерелом життя людини, її благополуччя та процвітання. Взаємодія суспільства з природою завжди була і є найголовнішою умовою існування людства. Усе те, що виробляє і споживає людина, створюється шляхом використання природних ресурсів. Тому роль природи в житті людей постійно зростає. Не випад-

ково її охорона є конституційною вимогою, що зафіксовано в Основному законі України. Незважаючи на вжиті заходи, гострота екологічної безпеки не зменшилася. Сьогодні практично не можливо назвати такі явища та процеси навколишнього середовища на яких не позначилася діяльність людей. Відтоді як з'явилося людство, виникає та постійно існує взаємозв'язок людини і природи, забезпечується сприятливе для її існування навколишнє середовище. Однак поступово такі негативні явища в цій взаємодії, як виснаження природних ресурсів, забруднення довкілля, порушення екологічних зв'язків у екосистемах, починають призводити до екологічної кризи та інших катастрофічних явищ.

Одним із прикладів таких явищ можна назвати Чорнобильську катастрофу, внаслідок якої проживання людей на великих територіях не тільки України, а й інших країн. Поряд із економічними, біологічними, технічними та іншими напрямками розвитку екології, виникають і розвиваються правові питання в екологічній сфері, тобто в галузі екології.

На державному рівні приймаються нормативно-правові акти, які регулюють раціональне використання природних ресурсів, охорону довкілля від забруднення і спрямовані на захист життя та здоров'я населення від небезпечних природних явищ, тобто на забезпечення екологічної безпеки для людини і середовища, що її оточує. Так поступово складається система однорідних правових норм і правових інститутів. Кримінальні правопорушення проти навколишнього природного середовища належать до тієї категорії злочинних посягань, соціальна небезпечність яких, як правило, не підтверджується офіційними статистичними даними, а ґрунтується переважно на таких об'єктивних показниках, які неможливо не помітити або приховати (деградація природного середовища, руйнування екосистем, забруднення довкілля), та авторитетних експертних оцінках. Охорона довкілля є важливою функцією нашої держави.

Тому в Особливій частині Кримінального кодексу України існує спеціальний розділ, присвячений охороні довкілля. Даний розділ аналогічно й має назву – “Кримінальні правопорушення проти довкілля”, де встановлюється відповідальність за найнебезпечніші правопорушення в галузі довкілля.

Завдання для самостійної підготовки

Відпрацювати питання:

1. Поняття екологічної злочинності.
2. Стан екології в окремих регіонах.
3. Екологічна злочинність як загроза національній безпеці.
4. Погляди вчених щодо розуміння екологічної злочинності.
5. Структура екологічної злочинності.
6. Тенденції екологічної злочинності.
7. Особливості особи злочинця.
8. Основні причини та умови екологічної злочинності.

9. Загально-соціальні заходи запобігання екологічної злочинності.
10. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання екологічної злочинності.

Теми рефератів:

1. Кримінологічна характеристика екологічної злочинності.
2. Роль Національної поліції України щодо профілактики кримінальних правопорушень у сфері довкілля.

Рекомендована література:

Базова:

1. Конституція України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 10.07.2023).
2. Кримінальний кодекс України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
4. Про Національну поліцію. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
5. Профілактика злочинів: Підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич О.Ф. Гіда та ін. ; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О. М. Джужа. К. : Атіка, 2011. 720 с.
7. Кримінологія (Особлива частина) : навчальний посібник / Кол. авторів: Блага А. Б., Васильєв А. А., Давиденко Л. М. та ін.; за заг. ред. О. М. Литвинова; наук. ред. серії О. М. Бандурка. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2011. 347 с.
8. Кримінологія: підручник / В. С. Ковальський, Г. С. Семаков, О.М. Костенко. К. : Юрінком Інтер, 2017. 344 с.
9. Кримінологія : підручник / А. М. Бабенко, О. Ю. Бусол, О. М. Костенко та ін. ; за заг. ред. Ю. В. Нікітіна, С. Ф. Денисова, Є. Л. Стрельцова. – 2-ге вид., перероб. та допов. Харків : Право, 2018. 416 с.
10. Кримінологія. Академічний курс / Кол. авторів; за заг. ред. О. М. Литвинова. К.: Видавничий дім «Кондор», 2018. 538 с.
11. Кримінологія : підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Черней, С. С. Чернявський та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. В. Чернея; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джужі. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 612 с.
12. Литвинов О. М., Орлов Ю. В. Кримінологія «свого часу»: наукові розвідки. Харків : «Право», 2021. 272 с.

Допоміжна:

1. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Механізм злочинної поведінки. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. Харків : ХНУВС, 2016. № 3 (14). С. 110–120.
2. Бандурка О. М. Профілактика злочинності. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. Київ : 2014. № 1. С. 115–124.

3. Бомба сповільненої дії: чому світ не може ігнорувати екологічні наслідки війни в Україні. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2022/06/22/249216/> (дата звернення: 14.05.2023).
4. Головкин Б. Н. Конфликт интересов как фактор коррупции. *Norwegian Journal of development of the International Science*. 2018. № 18, vol. 2. С. 68–71.
5. Громадськість у запобіганні і протидії злочинності: вітчизняний та міжнародний досвід : монографія / В. В. Голіна, М. Г. Колодяжний, С. С. Шрамко та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни, М. Г. Колодяжного. Харків : Право, 2017. 284 с.
6. Ішук О. С. Структурні рівні організації кримінологічної діяльності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. Харків : ХНУВС, 2016. № 2 (13). С. 109–119.
7. Підрив Каховської ГЕС: трагедія, яка змінить сільське господарство півдня та всієї України. URL: <https://www.unian.ua/economics/agro/naslidki-kahovskoji-tragediji-yak-ruynuvannya-rashistami-ges-vdarit-po-agrosektoru-12287913.html> (дата звернення: 14.07.2023).
8. Причини та умови екологічної злочинності. URL: <http://4ua.co.ua/pravo/kriminologiya/prichini-umovi-ekologichnoyi-zlochinnosti.html> (дата звернення: 14.07.2023).
9. *Сучасна кримінологія: досягнення, проблеми, перспективи* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 50-річчю каф. кримінології та кримінально-виконавчого права, 9 груд. 2016 р. Харків : Право, 2016. 236 с.
10. Турлова Ю. А. Кримінально-правова характеристика осіб, які вчиняють екологічні злочини. *Право України*. 2016. № 2. С. 159–167.
11. Турлова Ю. А. Типологія осіб, які вчиняють екологічні злочини. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 5/2. С. 156–162.
12. Турлова Ю. А. Типологічний розподіл екологічних злочинців за критерієм інтенсивності та стійкості злочинної поведінки. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. 2017. № 1. С. 35–42.
13. Храмцов О. М. Основні детермінанти кримінального насильства. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. Харків : ХНУВС, 2016. № 1 (12). С. 185–195.
14. Шевченко Т. В. Сутність кримінологічної характеристики злочинності та запобігання їй. *Науковий вісник ДДУВС*. 2017. № 2. С. 273–280.
15. Підрив Каховської ГЕС: трагедія, яка змінить сільське господарство півдня та всієї України. URL: <https://www.unian.ua/economics/agro/naslidki-kahovskoji-tragediji-yak-ruynuvannya-rashistami-ges-vdarit-po-agrosektoru-12287913.html> (дата звернення: 14.07.2023).
16. Причини та умови екологічної злочинності. URL: <http://4ua.co.ua/pravo/kriminologiya/prichini-umovi-ekologichnoyi-zlochinnosti.html> (дата звернення: 14.07.2023).

Тема 7. Профілактика організованої злочинності

Питання для підготовки семінарського заняття:

1. Поняття та ознаки організованої злочинності. Форми організованості.
2. Кримінологічна характеристика організованої злочинності. Її співвідношення з корупційною злочинністю.
3. Характеристика члена організованої групи.
4. Причини та умови організованої злочинності.
5. Діяльність органів Національної поліції України у профілактиці організованої злочинності.

Методичні рекомендації для підготовки до семінарського заняття.

При вивченні даної теми слід пам'ятати, що вперше про тип і поняття професійного злочинця згадується у класифікації злочинців, яку запропонував у 1897 р. Гейдельберзький з'їзд міжнародної спілки криміналістів. Нині очевидно, що види злочинності професійна і організована тісно взаємопов'язані, але є окремими видами злочинності, до того ж найнебезпечнішими, що мають тенденцію до розростання.

Поняття злочинності професійної і організованої фактично не мають нормативного визначення, існують різні погляди на сутність цих видів злочинності. Якщо професійна злочинність існувала завжди, то організована в її сучасному розумінні виникла і почала розвиватись разом із виникненням і розвитком ринкової економіки розвинутого капіталізму. Спираючись на вікові «досягнення» професійної злочинності, організована злочинність водночас проникає в ринкову економіку, стає її неодмінним продовженням і частиною, використовує форми й методи її діяльності з тією лише відмінністю, що вони або заборонені чинним законодавством, або неврегульовані ним у якійсь частині.

Визначення організованої злочинності у вітчизняному законодавстві має формальний характер. У ст. 1 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» під організованою злочинністю розуміється сукупність злочинів, що вчиняються у зв'язку зі створенням і діяльністю організованих злочинних угруповань.

Звертаючись до понять організованої злочинності «організований злочин» і «організована злочинність», необхідно, насамперед, розібратись у їхньому співвідношенні та розмежуванні й виділити три рівні організованості у злочинності: 1) організовані злочинні групи, які не пов'язані між собою; 2) стійкі ієрархічні злочинні групи зі складним внутрішнім розподілом ролей, прав і обов'язків; 3) організації злочинного середовища чи об'єднання, взаємодія ієрархічних злочинних груп, їхній зв'язок з офіційними соціальними структурами.

Також, вивчаючи цю тему слід усвідомлювати, що організована злочинність існує в усіх країнах світу й різниться лише мірою згуртованості, що залежить від історичних, етнічних, економічних, соціальних шляхів розвитку того чи іншого суспільства: «тріади» в Гонконгу, «якудза» в Японії, «коза

ностра» у США, «мафія» в Італії тощо. Нині організована злочинність має інтернаціональний характер.

Організована злочинність – це не тільки особливе кримінальне явище, як професійна злочинність, а й суспільно-політичне, притаманне розвиненому ринковому суспільству. Так, якщо професійна злочинність як кримінальне явище, умовно кажучи, співіснує паралельно з життям законотупухняного суспільства, створюючи власний таємний «світот», то організована злочинність, об'єднуючи злочинні угруповання на різних напрямках злочинної діяльності (наркотізнес, порнобізнес, торгівля людьми, зброєю, рекет тощо) і створюючи «стартовий капітал» здебільшого у лідерів і їх найближчого оточення, аж ніяк не може цим задовольнятися. Тому організована злочинність створює нібито два шари свого існування: нижчий – виконавці злочинів різного характеру (ці виконавці фактично є «звичайними» професійними злочинцями) і вищий – керівники угруповань і керівники цих керівників, які безпосередньо злочинів не вчиняють, але через ланки системи керують злочинною діяльністю, накопичуючи величезний капітал. Ці «брудні» гроші відмиваються через систему банківських операцій і стають легальними, після чого вкладаються в легальний бізнес, перетворюючи верхівку організованої злочинності на респектабельних громадян своїх країн, а то й у міжнародному масштабі.

При з'ясуванні причин зростання організованої злочинності та її вкрай несприятливих тенденцій слід виходити з того, що вони склалися об'єктивно через негативні наслідки радикальних економічних, політичних, соціальних перетворень, що відбуваються в державі, порушень і перекручень загальноувизнаних правил і норм соціального буття, допущених тоталітарним режимом у всіх сферах життя нашого суспільства, безперспективності соціалістичного ладу, що існував тривалий період.

Визначаючи основні напрями запобігання організованої злочинності, необхідно виділити загально-соціальні заходи, здійснювані різними державними і суспільними структурами, і спеціально-кримінологічні заходи, особливо ті, що входять до компетенції правоохоронних органів, а також їхню нормативно-правову регламентацію.

Завдання для самостійної підготовки

Відпрацювати питання:

1. Розкрийте зміст категорії «організована злочинність» в кримінологічному та правовому аспектах.
2. Назвіть основні кримінологічні ознаки організованої злочинності.
3. Як співвідносяться категорії «організована злочинність», «організована група», «злочинна організація»?
4. З'ясуйте особливості сучасного стану та тенденцій організованої злочинності в Україні.
5. Розкрийте зміст кримінологічної характеристики особи учасника організованої групи та злочинної організації.

6. В чому сутність та зміст причин і умов організованої злочинності в умовах сучасного соціально-економічного розвитку країни?

7. Назвіть основні напрями профілактики організованої злочинності в Україні та за рубежом.

8. Які напрями спеціально-кримінологічної профілактики організованої злочинності є найбільш перспективними?

9. Розкрийте сутність та зміст заходів індивідуальної профілактики організованої злочинності.

10. Визначте місце та роль спеціальних підрозділів Національної поліції України та громадськості у профілактиці організованої злочинності.

Теми рефератів:

1. Організована злочинність в Україні: сучасні стан та тенденції запобігання.

2. Загальна характеристик сфери діяльності транснаціональної організованої злочинності.

Рекомендована література:

Базова:

1. Конституція України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 10.07.2023).

2. Кримінальний кодекс України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL:

4. <http://zakon.rada.gov.ua>.

5. Про Національну поліцію. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.

6. Профілактика злочинів: Підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич О.Ф. Гіда та ін. ; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О. М. Джужи. К. : Атіка, 2011. 720 с.

7. Кримінологія (Особлива частина) : навчальний посібник / Кол. авторів: Блага А. Б., Васильєв А. А., Давиденко Л. М. та ін.; за заг. ред. О. М. Литвинова; наук. ред. серії О. М. Бандурка. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2011. 347 с.

8. Кримінологія: підручник / В. С. Ковальський, Г. С. Семаков, О. М. Костенко. К. : Юрінком Інтер, 2017. 344 с.

9. Кримінологія : підручник / А. М. Бабенко, О. Ю. Бусол, О. М. Костенко та ін. ; за заг. ред.. Ю. В. Нікітіна, С. Ф. Денисова, Є. Л. Стрельцова. – 2-ге вид., перероб. та допов. Харків : Право, 2018. 416 с.

10. Кримінологія. Академічний курс / Кол. авторів; за заг. ред. О. М. Литвинова. К.: Видавничий дім «Кондор», 2018. 538 с.

11. Кримінологія : підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Черней, С. С. Чернявський та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. В. Чер-

нея; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джужі. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 612 с.

12. Литвинов О. М., Орлов Ю. В. Кримінологія «свого часу»: наукові розвідки. Харків : «Право», 2021. 272 с.

Допоміжна:

1. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Механізм злочинної поведінки. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. Харків : ХНУВС, 2016. № 3 (14). С. 110–120.

2. Бандурка О. М. Профілактика злочинності. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. Київ : 2014. № 1. С. 115–124.

3. Головкин Б. Н. Конфликт интересов как фактор коррупции. *Norwegian Journal of development of the International Science*. 2018. № 18, vol. 2. С. 68–71.

4. Головкин Б. Н. Роль институтов гражданского общества в предотвращении коррупции. *Norwegian Journal of development of the International Science*. 2018. № 17, vol. 5. С. 56–60.

5. Громадськість у запобіганні і протидії злочинності: вітчизняний та міжнародний досвід : монографія / В. В. Голіна, М. Г. Колодяжний, С.С. Шрамко та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни, М. Г. Колодяжного. Харків : Право, 2017. 284 с.

6. Іщук О. С. Структурні рівні організації кримінологічної діяльності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. Харків : ХНУВС, 2016. № 2 (13). С. 109–119.

7. Кримінологія: Загальна та Особлива частини. Запобігання організованих злочинності. URL: http://lib-net.com/content/9704_Zapobigannya_organizovanoi_zlochinnosti.html (дата звернення: 10.07.2023).

8. Кримінологічна характеристика організованої злочинності. URL: <https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/04/orhanizovan-a-zlochynnist-.pptx> (дата звернення: 12.07.2023).

9. Причини та умови організованої злочинності. URL: <http://mego.info/%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB/3-%D0%BF%D1%80%D0%B8%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B8-%D1%82%D0%B0-%D1%83%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B8-%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D1%97-%D0%B7%D0%BB%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96> (дата звернення: 12.07.2023).

10. Сучасні проблеми боротьби з організованою злочинністю та корупцією. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_5179 (дата звернення: 12.07.2023).

Тема 8. Профілактика злочинів проти власності

Питання для підготовки семінарського заняття:

1. Кримінологічна характеристика вчинення кримінальних правопорушень проти власності.
2. Детермінанти (причини та умови) кримінальних правопорушень проти власності.
3. Профілактика (попередження) кримінальних правопорушень проти власності.

Методичні рекомендації для підготовки до семінарського заняття.

При вивченні даної теми слід звернути увагу, що кримінальні правопорушення власності становлять майже 60 % від усієї злочинності. Найбільш поширеними корисливими ненасильницькими кримінальними правопорушеннями є крадіжки, а корисливо-насильницькими – грабежі і розбої, що й спонукає докладно розглянути кримінологічну характеристику саме цих посягань проти власності.

Діяльність з профілактики кримінальних правопорушень проти власності ґрунтується на кримінологічній інформації: про стан і динаміку кримінальних правопорушень проти власності; про територіях та об'єктах, де здійснюється найбільша кількість таких кримінальних правопорушень; про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення проти власності і схильних до їх вчинення; про рівень латентності різних видів кримінальних правопорушень проти власності; про жертви цих кримінальних правопорушень; про соціальні наслідки зазначеної категорії кримінальних правопорушень; про стан і заходи профілактики кримінальних правопорушень проти власності та ефективності їх застосування; про вплив на стан цих кримінальних правопорушень різних соціальних, економічних, політичних та інших процесів. При цьому необхідно виявляти не тільки причини та умови, що зумовлюють негативні тенденції кримінальних правопорушень проти власності, але й позитивні фактори, які слід вивчати і стимулювати.

Перероблена і проаналізована кримінологічна інформація служить інформаційною базою для служб і підрозділів Національної поліції, що дозволяє зосереджувати зусилля щодо попередження кримінальних правопорушень на найбільш криміногенних ділянках і об'єктах, вибирати ефективні методи профілактики кримінальних правопорушень проти власності, вивчати і впроваджувати передовий досвід попереджувальної діяльності, прогнозувати тенденції цих кримінальних правопорушень.

Слід пам'ятати, що координація та взаємодія правоохоронних органів у діяльності здійснюється з використанням наступних форм: створення постійно діючих координаційних органів; взаємний обмін інформацією; спільне проведення нарад, інструктажів, навчальних занять, вироблення узгоджених дій щодо профілактики кримінальних правопорушень проти власності; спільний ана-

ліз стану злочинності та участі в профілактики кримінальних правопорушень різних суб'єктів; підготовка та прийняття спільних рішень; спільне планування і проведення узгоджених профілактичних заходів; інша спільна практична діяльність з наданням різноманітної допомоги один одному; спільне здійснення контролю і загальне підведення підсумків попереджувальної діяльності.

Завдання для самостійної підготовки

Відпрацювати питання:

1. Дайте визначення загально-кримінальній корисливій злочинності.
2. У чому полягає суспільна небезпека загально-кримінальної корисливої злочинності?
3. Назвіть найбільш типові місця і способи вчинення крадіжок.
4. Який стан, динаміка, тенденції загально-кримінальної корисливої злочинності?
5. Які способи шахрайств вам відомі?
6. Який рівень латентності загально-кримінальної корисливої злочинності?
7. Назвіть основні типи осіб, що вчиняють злочини загально-кримінальної корисливої спрямованості.
8. Дайте характеристику причин та умов загально-кримінальній корисливій злочинності.
9. Розкрийте зміст заходів запобігання загально-кримінальній корисливій злочинності.
10. Визначте напрямки профілактики загально-кримінальної корисливої злочинності, що здійснюються підрозділами Національної поліції?

Теми рефератів:

1. Причини та умови кримінальних правопорушень проти власності в Україні.
2. Профілактика крадіжок з автомобілів.

Рекомендована література:

Базова:

1. Конституція України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 10.07.2023).
2. Кримінальний кодекс України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 10.07.2023).
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 10.07.2023).
4. Про Національну поліцію. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 10.07.2023).
5. Профілактика злочинів: Підручник / О. М. Джу́жа, В. В. Васи́левич О.Ф. Гіда та ін. ; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О. М. Джу́жи. К. : Атіка, 2011. 720 с.

6. Кримінологія (Особлива частина) : навчальний посібник / Кол. авторів: Блага А. Б., Васильєв А. А., Давиденко Л. М. та ін.; за заг. ред. О. М. Литвинова; наук. ред. серії О. М. Бандурка. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2011. 347 с.

7. Кримінологія: підручник / В. С. Ковальський, Г. С. Семаков, О. М. Костенко. К. : Юрінком Інтер, 2017. 344 с.

8. Кримінологія : підручник / А. М. Бабенко, О. Ю. Бусол, О. М. Костенко та ін. ; за заг. ред.. Ю. В. Нікітіна, С. Ф. Денисова, Є. Л. Стрельцова. – 2-ге вид., перероб. та допов. Харків : Право, 2018. 416 с.

9. Кримінологія. Академічний курс / Кол. авторів; за заг. ред. О. М. Литвинова. К.: Видавничий дім «Кондор», 2018. 538 с.

10. Кримінологія : підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Черней, С. С. Чернявський та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. В. Чернея; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джужі. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 612 с.

11. Литвинов О. М., Орлов Ю. В. Кримінологія «свого часу»: наукові розвідки. Харків : «Право», 2021. 272 с.

Допоміжна:

1. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Механізм злочинної поведінки. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. Харків : ХНУВС, 2016. № 3 (14). С. 110–120.

2. Бандурка О. М. Профілактика злочинності. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. Київ : 2014. № 1. С. 115–124.

3. Головкин Б. Н. Конфликт интересов как фактор коррупции. *Norwegian Journal of development of the International Science*. 2018. № 18, vol. 2. С. 68–71.

4. Головкин Б. Н. Роль институтов гражданского общества в предотвращении коррупции. *Norwegian Journal of development of the International Science*. 2018. № 17, vol. 5. С. 56–60.

5. Громадськість у запобіганні і протидії злочинності: вітчизняний та міжнародний досвід : монографія / В. В. Голіна, М. Г. Колодяжний, С. С. Шрамко та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни, М. Г. Колодяжного. Харків : Право, 2017. 284 с.

6. Злочини проти власності та їх запобігання. URL: <http://mego.info/%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB/%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B4%D1%96%D0%BB-12-%D0%B7%D0%BB%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B8-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%B8-%D0%B2%D0%BB%D0%B0%D1%81%D0%B%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96-%D1%82%D0%B0-%D1%97%D1%85-%D0%B7%D0%B0%D0%BF%D0%BE%D0%B1%D1%96%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F> (дата звернення: 14.07.2023).

7. Колодяжний М. Г. Стратегія зменшення можливостей вчинення злочинів. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. Харків : ХНУВС, 2017. № 1 (15). С. 93–100.

8. Остроглядів О. І. Кримінологічна характеристика та запобігання корисливим злочинам проти власності у великому місті Причорноморського регіону. *Південноукраїнський правничий часопис*. Одеса : ОДУВС, 2020. № 3. С. 88 – 94.
9. Попередження злочинів проти власності. URL: [https://stud.com.ua/34488 /pravo/ poperedzhennya_zlochyniv_protiv_vlasnosti](https://stud.com.ua/34488/pravo/poperedzhennya_zlochyniv_protiv_vlasnosti) (дата звернення: 16.07.2023).
10. Сідей О. В. Дискурсивний простір злочинності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. Харків : ХНУВС, 2016. № 1 (12). С. 102–109.
11. *Сучасна кримінологія: досягнення, проблеми, перспективи* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 50-річчю каф. кримінології та кримінально-виконавчого права, 9 груд. 2016 р. Харків : Право, 2016. 236 с.
12. Шевченко Т. В. Сутність кримінологічної характеристики злочинності та запобігання їй. *Науковий вісник ДДУВС*. 2017. № 2. С. 273–280.

Тема 9. Профілактика кіберзлочинності

Питання для підготовки семінарського заняття:

1. Кримінологічна характеристика кіберзлочинності.
2. Детермінація (причини та умови) кіберзлочинності.
3. Профілактика кіберзлочинності.

Методичні рекомендації для підготовки до семінарського заняття. Під час вивчення даної теми слід усвідомлювати, що стрімкий розвиток інформаційних технологій в Україні, який ми спостерігаємо останнє десятиріччя, невіддільно супроводжується динамічним розвитком кримінальних правопорушень у цій сфері. З уроків історії ми добре знаємо, що будь-який розвиток і прогрес, який приносив людству цивілізаційні блага й нові можливості, завжди супроводжувався негативними явищами. У цьому разі масова комп'ютеризація та стрімкий розвиток цифрових технологій, які значно спростили життя людині, не стали винятком. Так, з абсолютною впевненістю можна сказати, що саме так звані кіберзлочини є найдинамічнішою групою суспільно небезпечних діянь, адже з кожним роком кіберзлочини стають дедалі масовішими й небезпечнішими.

Усі ми добре пам'ятаємо, як у 2017 році в Україні відбулася масштабна атака вірусом Petya: були уражені енергетичні компанії, українські банки, аеропорт "Бориспіль", аеропорт Харкова, Чорнобильська АЕС, урядові сайти, київський метрополітен тощо. Такого безпрецедентного масштабного вторгнення в сервери вітчизняних компаній наша країна ще не зазнавала. За даними експертів Міжнародного валютного фонду, економічні втрати від атаки вірусу Petya становили майже 850 млн доларів. Водночас заяви постраждалих компаній до кіберполіції про втрату даних часто залишались без відповіді, адже знайти та притягти до відповідальності зловмисника в цьому разі виявилось неможливо.

Також вивчаючи цю тему слід знати, що сьогодні майже всі фахівці у сфері інформаційних технологій визнають, що ситуація з кіберзлочинністю у світі погіршується. Організована злочинність дедалі частіше використовує Інтернет з метою приховання своєї діяльності. Зараз нікого не здивує існування мережі Darknet, за допомогою якої злочинці фактично створили чорний ринок для збуту наркотиків, зброї, крадених товарів тощо. Завдяки технологіям, які забезпечують мережеву анонімність, ця частина Інтернету залишається абсолютно безконтрольною, а тому безпечною для діяльності різноманітних злочинних угруповань. За даними, наданими Національною поліцією України, кількість організованих груп і злочинних організацій, що вчиняють кримінальні правопорушення з використанням високих інформаційних технологій, за останній рік збільшилась на 36 %.

Завдання для самостійної підготовки

Відпрацювати питання:

1. Поняття кіберзлочинності та кіберзлочину.
2. Які основні ознаки кіберзлочинності?
3. Назвіть основні види кіберзлочинності?
4. Що є причинами, які формують злочинного професіоналізму?
5. Що є обставинами, які сприяють формуванню злочинного професіоналізму?
6. Які характеристики особи кіберзлочинця є визначальними?
7. Що є схожим і що відрізняє кіберзлочинця з особою професійного злочинця і учасника організованого угруповання?
8. Розкрийте особливості загальної профілактики кіберзлочинності.
9. Розкрийте спеціальної профілактики кіберзлочинності.
10. Розкрийте особливості індивідуальної профілактики кіберзлочинності.

Теми рефератів:

1. Кіберзлочинність в Україні. Ера цифрових технологій – ера нових кримінальних правопорушень.
2. Основні поняття і класифікація кіберзлочинності.

Рекомендована література:

Базова:

1. Конституція України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 10.07.2023).
2. Кримінальний кодекс України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
4. Про Національну поліцію. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
5. Профілактика злочинів: Підручник / О. М. Джу́жа, В. В. Васи́левич О. Ф. Гіда та ін. ; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О. М. Джу́жи. К. : Атіка, 2011. 720 с.

6. Кримінологія (Особлива частина) : навчальний посібник / Кол. авторів: Блага А. Б., Васильєв А. А., Давиденко Л. М. та ін.; за заг. ред. О. М. Литвинова; наук. ред. серії О. М. Бандурка. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2011. 347 с.

7. Кримінологія: підручник / В. С. Ковальський, Г. С. Семаков, О. М. Костенко. К. : Юрінком Інтер, 2017. 344 с.

8. Кримінологія : підручник / А. М. Бабенко, О. Ю. Бусол, О. М. Костенко та ін. ; за заг. ред.. Ю. В. Нікітіна, С. Ф. Денисова, Є. Л. Стрельцова. – 2-ге вид., перероб. та допов. Харків : Право, 2018. 416 с.

9. Кримінологія. Академічний курс / Кол. авторів; за заг. ред. О. М. Литвинова. К.: Видавничий дім «Кондор», 2018. 538 с.

10. Кримінологія : підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Черней, С. С. Чернявський та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. В. Чернея; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джужі. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 612 с.

11. Литвинов О. М., Орлов Ю. В. Кримінологія «свого часу»: наукові розвідки. Харків : «Право», 2021. 272 с.

Допоміжна:

1. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Механізм злочинної поведінки. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. Харків : ХНУВС, 2016. № 3 (14). С. 110–120.

2. Бандурка О. М. Профілактика злочинності. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. Київ : 2014. № 1. С. 115–124.

3. Що варто знати про кіберзлочинців в Україні? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/details/29031166.html>

4. В. Г. Кундеус Поняття та види кіберзлочинів. *Держава і злочинність. Нові виклики в епоху постмодерну*. Харків, 2020. С. 44–45. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/7723/Poniattia_Kundeus_2020.pdf?sequence=1&isAllowed=y

5. В. Владовський. Кіберзлочинність в Україні: найпоширеніші злочини та як громадянам подбати про власну інформаційну безпеку. URL: <https://equity.law/press-center/publications/1169.html>

7. Питання для підсумкового контролю

Перелік питань для підготовки до заліку

1. Поняття профілактики кримінальних правопорушень.
2. Предмет профілактики кримінальних правопорушень.
3. Мета профілактики кримінальних правопорушень.
4. Завдання профілактики кримінальних правопорушень.
5. Функції профілактики кримінальних правопорушень.
6. Принципи профілактики кримінальних правопорушень.
7. Рівні профілактичної діяльності.
8. Види профілактичної діяльності.
9. Методи профілактичної діяльності.
10. Форми профілактичної діяльності.
11. Правове регулювання профілактичної діяльності Національної поліції України.
12. Організаційне забезпечення профілактичної діяльності Національної поліції України.
13. Злочинність як об'єкт профілактики.
14. Детермінація злочинності як об'єкт профілактики.
15. Особа злочинця та його жертва (потерпілий) як об'єкт профілактики.
16. Поняття та типологія суб'єктів профілактичної діяльності.
17. Типологія суб'єктів профілактичної діяльності.
18. Органи державної влади як суб'єкти профілактичної діяльності.
19. Органи місцевого самоврядування як суб'єкти профілактичної діяльності.
20. Правоохоронні органи як суб'єкти профілактичної діяльності.
21. Профілактична функція суду та органів юстиції.
22. Поняття загальної профілактики кримінальних правопорушень.
23. Поняття спеціальної профілактики кримінальних правопорушень.
24. Класифікація заходів загальної профілактики кримінальних правопорушень.
25. Класифікація заходів спеціальної профілактики кримінальних правопорушень.
26. Індивідуальна профілактика кримінальних правопорушень та система заходів.
27. Поняття, цілі та завдання віктимологічної профілактики.
28. Рівні, принципи та суб'єкти віктимологічної профілактики.
29. Заходи віктимологічної профілактики.
30. Поняття та кримінологічна характеристика злочинності неповнолітніх та проявів домашнього насильства (стан, рівень, структура, динаміка, характер, географія).
31. Особливості кримінальних правопорушень, вчинених цією категорією осіб. Кримінологічна характеристика особи злочинця та схильних до проявів насильства.
32. Причини та умови злочинності неповнолітніх.

33. Несприятливі фактори сімейного, навчального та трудового виховання. Криміногенні фактори побутового оточення та сфери дозвілля.

34. Недоліки в діяльності правоохоронних органів щодо запобігання таких злочинних проявів.

35. Основні загально-соціальні та спеціально-кримінологічні напрями профілактики.

36. Система державних органів, громадських формувань, трудових колективів, що беруть участь у профілактиці злочинності неповнолітніх та проявів домашнього насильства.

37. Роль правоохоронних органів у профілактиці злочинності неповнолітніх та проявів домашнього насильства.

38. Сучасний стан екології в Україні.

39. Поняття і кримінологічна характеристика екологічної злочинності.

40. Прояви реальної загрози національній безпеці в залежності від сукупності екологічних кримінальних правопорушень з іншими правопорушеннями та за тяжкістю своїх наслідків.

41. Кримінологічна характеристика особи злочинця.

42. Особливості мотивації вчинення екологічних кримінальних правопорушень.

43. Причини та умови вчинення екологічних кримінальних правопорушень.

44. Загально-соціальні та спеціально-кримінологічні заходи профілактики екологічної злочинності.

45. Поняття, ознаки, структура та види організованої злочинності.

46. Кримінологічна характеристика організованої злочинності.

47. Особливості кримінологічної характеристики співучасників злочинного угруповання.

48. Причини та умови організованої злочинності.

49. Загально-соціальні та спеціально-кримінологічні напрями профілактики організованої злочинності.

50. Нормативно-правова основа запобігання корупції та організованій злочинності.

51. Поняття кримінальних правопорушень проти власності.

52. Кримінальні правопорушення проти власності корисливого та корисливо-насиленницького характеру.

53. Стан, рівень, структура, характер і динаміка крадіжок, грабежів, шахрайства, розбоїв, вимагань (рекети).

54. Кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти власності.

55. Причини та умови вчинення кримінальних правопорушень проти власності.

56. Роль матеріального фактору у вчиненні кримінальних правопорушень проти власності. Особливості злочинця і поведінка потерпілих від цих кримінальних правопорушень

57. Загально-соціальні та спеціально-кримінологічні напрями профілактики кримінальних правопорушень проти власності.
58. Кримінологічна характеристика кіберзлочинності.
59. Детермінанти кіберзлочинності.
60. Основні загально-соціальні та спеціально-кримінологічні напрями запобігання кіберзлочинності.

8. Методичні рекомендації до самостійної роботи

Самостійна робота – позааудиторна робота здобувача вищої освіти навчального характеру, яка спрямована на вивчення окремих питань відповідних завдань навчальної дисципліни. Завданням самостійної роботи є поглиблення знань здобувачів вищої освіти із тих питань навчальної дисципліни, які були викладені на лекціях і семінарських заняттях.

Формами самостійної роботи є: 1) виконання домашніх завдань згідно з навчальним планом, підготовка до семінарських занять; 2) доопрацювання матеріалів лекцій; 3) робота в інформаційних мережах; 4) опрацювання додаткової літератури; 5) робота над матеріалами судової статистики; 6) отримання консультацій у викладачів кафебри.

Самостійна робота здобувача вищої освіти перевіряється під час проведення оперативного й проміжного контролів. Окремим різновидом самостійної позааудиторної роботи здобувача вищої освіти є його індивідуальна робота, яка полягає в дослідженні здобувачем вищої освіти окремих питань курсу й демонстрації креативності і навичок наукового аналізу високого рівня.

Формами індивідуальної роботи є:

підготовка презентацій з окремих проблемних питань теорії й практики профілактики кримінальних правопорушень;

написання наукових статей, тез наукових доповідей, есе, інших аналітичних матеріалів і їх презентацію;

участь у науково-практичних конференціях, інших навчальних і наукових заходах, на яких обговорюються проблеми профілактики кримінальних правопорушень;

узагальнення матеріалів судової статистики за темами курсу навчальної дисципліни;

інші форми індивідуальної роботи за погодженням з викладачем.

Вибір студентом видів індивідуальної роботи здійснюється за власними інтересами й узгоджується з викладачем. Організацію, контроль і оцінювання якості виконання індивідуальної роботи здобувачів вищої освіти здійснюють лектор та/або викладач кафебри, який проводить семінарські заняття.

Індивідуальна робота має обов'язків характер, спрямована на отримання балів здобувачем вищої освіти за результатами оперативного контролю.

Зміст

1. Рекомендації по підготовці до самостійної роботи.
2. Завдання для самостійної підготовки, тематика рефератів, презентаційних робіт.
3. Питання для самостійної роботи.
4. Рекомендована література.
5. Інформаційні ресурси.

Рекомендації по підготовці самостійної роботи

Навчальна дисципліна «Профілактика кримінальних правопорушень» вивчається протягом семестру. Тематичним планом передбачено проведення семінарських занять з найбільш важливих і таких, що мають практичну спрямованість, тем курсу.

Метою проведення занять з навчальної дисципліни «Профілактика кримінальних правопорушень» є формування у здобувачів вищої освіти науково обґрунтованих уявлень про сучасний стан злочинності в Україні, негативні явища й процеси, які обумовлюють злочинність. Висвітлюються теоретичні основи профілактики кримінальних правопорушень, розкриваються перспективи наукових досліджень з питань прогнозування і планування заходів щодо профілактики окремих видів злочинності. Крім того, прищепити здобувачам вищої освіти первинні навички самостійного комплексного аналізу кількісно-якісних показників злочинності, організації та впровадження заходів профілактики злочинності у територіальному масштабі.

Завдання навчальної дисципліни полягають у забезпеченні здобувачів вищої освіти можливістю ознайомитися з новітніми науковими та практичними досягненнями у сфері профілактики кримінальних правопорушень і окремих її видів; створенням оптимальних організаційних і методичних умов для самостійного вивчення навчальної дисципліни; закріпленням на семінарських заняттях знань про злочинність та закономірності боротьби з нею; розвитком навичок та вмінь комплексного аналізу локальної криміногенної ситуації, прогнозуванням та програмуванням профілактики окремих видів кримінальних правопорушень.

Однією із важливих форм навчального процесу є *самостійна робота* ЗВО з окремих питань курсу «Профілактика кримінальних правопорушень». Самостійна робота спільно із лекціями, семінарськими заняттями покликана забезпечити виконання навчальних програм і навчального плану, глибоке та творче вивчення і засвоєння програмного матеріалу. Завдання для самостійної роботи визначаються викладачем, доводяться до відома ЗВО під час навчального процесу, перевіряються на семінарських заняттях.

Специфічною особливістю викладання та вивчення є різноманіття і великий обсяг досліджуваної галузі, що в свою чергу обумовлює викладання ок-

ремих тем в узагальненій схематичній формі і використання можливостей самостійної підготовки.

Зазначені заходи дозволяють закріпити знання, які отримані в ході лекційних та семінарських занять, а викладачам – здійснити контроль за якістю виконання завдань, які виступають одним з критеріїв оцінки рівня теоретичної підготовки та здатності самостійно вирішувати практичні завдання.

Самостійна робота здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня рівня вищої освіти за ОПП «Правоохоронна діяльність» передбачає вивчення навчальної дисципліни «Профілактика кримінальних правопорушень» з викладачем та в позанавчальний час. Завдання для самостійної роботи передбачені за тими темами плану, за якими не відводиться час на аудиторну роботу (лекції, семінари), а також за темами, за якими проводяться семінарські заняття.

Самостійна робота полягає в освоєнні навчального матеріалу без сторонньої допомоги. Для цього необхідно використовувати особисті інтелектуальні здібності:

- вміти узагальнювати матеріал, а також аналізувати конкретні ситуації;
- само організовуватися;
- підтримувати стійку увагу;
- тренувати пам'ять;
- вміти самостійно формулювати поняття.

Поняття «самостійна робота» не означає, що в обов'язковому порядку працюють у відриві від викладача. Це поняття передбачає самостійну роботу незалежно від того чи перебуває у аудиторії навчального корпусу та вивчає тему під керівництвом викладача в складі групи, або знаходиться в інших умовах і займається самостійно. Самостійна робота є активним методом вивчення матеріалу.

Під активними методиками викладання навчальної дисципліни розуміються методики, які передбачають передачу основних знань за допомогою самостійного ознайомлення з письмовими матеріалами поза аудиторією і активного дискусійного обговорення в аудиторії прочитаних матеріалів з тим, щоб змогли застосувати свої знання на практиці.

При використанні в навчальному процесі самостійної роботи і відповідних домашніх завдань необхідно ознайомитися з сучасною навчальною та науковою літературою.

Самостійну роботу варто починати з вивчення тексту лекції та лекцій-презентації. Після чого ключові моменти слід законспектувати в зошиті. Читати треба уважно, всебічно та критично аналізувати прочитане. Зустрівши нове, незрозуміле слово, вираз, обов'язково необхідно з'ясувати його зміст. Не зробивши цього, здобувач вищої освіти ризикує сприйняти неправильно значення слова, виразу або й всього тексту. Тут варто скористатися словниками чи офіційними джерелами. Перелік рекомендованої літератури не є вичерпним. Здобувач вищої освіти повинні опановувати й інші джерела і особливо статті, які публікуються у сучасних періодичних виданнях, посилення

на деякі з них є у робочій програмі на інших методичних документах. При цьому здобувач повинен самостійно прочитати рекомендовану літературу, здійснити передбачені конкретними темами курсу завдання. Це може бути: прочитати і законспектувати та запам'ятати, прочитати та здійснити логічний аналіз, самостійно логічно і послідовно порівняти, які правові норми та положення закону, наказу, інструкції, настанови є такими, що найбільш точно і логічно відображають діяльність підрозділів поліції в цілому або певного підрозділу, служби з попередження злочинності в цілому або окремого її виду; визначити, який нормативний акт найбільш точно, логічно і послідовно відповідає завданням, покладеним на підрозділи поліції; визначити, яким чином повинна здійснюватися оцінка ефективності діяльності підрозділів Національної поліції в цілому, певного органу на території, відділу, служби або окремого працівника поліції; після опрацювання навчальної літератури самостійно визначити найбільш прийнятні методи статистичного, математичного та соціологічного аналізу злочинності, вибрати найбільш об'єктивні із них.

Під час опрацювання навчальної літератури здобувач повинен прочитати і засвоїти навчальний матеріал по темі, завчити основні поняття та категорії, розуміти їх зміст та вміти відтворювати і використовувати її при вирішенні практичних завдань. Під час самостійного кримінологічного аналізу злочинності, прогнозування, злочинності, особи злочинця, оцінки якості та ефективності діяльності підрозділу поліції або окремого працівника, здобувач повинен прочитати чинне законодавство з питань діяльності та правової регламентації діяльності поліції в цілому та за окремими напрямками, визначити пріоритетні завдання за напрямом, і визначити, яким чином воно відображається у посадових інструкціях чи функціональних обов'язках працівника конкретного відділу, служби підрозділу Національної поліції.

Під час побудови кримінологічних прогнозів здобувач вищої освіти повинен намагатися самостійно скласти графіки чи таблиці з показниками злочинності або кримінальних правопорушень певного виду, спробувати підрахувати динаміку цих показників протягом вказаного у практичному завданні періоду, скласти відповідні графіки, діаграми. Також здобувач вищої освіти повинен самостійно проаналізувати науково-монографічну літературу по темі та визначити причини зниження чи збільшення статистичних показників злочинності або злочинів певного виду, здійснити комплексний аналіз реалій життя українського суспільства та зміни показників злочинності чи кримінального правопорушення; визначити ті фактори, що найбільше вплинули на зміни цих показників.

Якщо здійснюється аналіз кримінально-протиправної поведінки конкретної особи, здобувач вищої освіти повинен порівняти різні періоди життя особи, встановити наявність у неї кримінального досвіду, судимостей, характеру вчинених кримінальних правопорушень у минулому та сучасному, встановити наявність повторності чи рецидиву.

Якщо здійснюється аналіз вироків, то із описової частини вироку встановити причини та умови вчинення кримінального правопорушення, за яке особа засуджена, характер її поведінки перед вчиненням кримінального правопорушення, під час його вчинення і після. При цьому здобувач самостійно повинен визначити найбільш впливові причини, що штовхнули особу на вчинення конкретного кримінального правопорушення і вміти обґрунтувати свою думку. Для цього необхідно звернутися до відповідних тем в підручниках з кримінології, і прочитати, які причини та умови виступають вирішальними факторами при вчиненні кримінального правопорушення на індивідуальному рівні.

Весь здійснений самостійно здобувачем вищої освіти обсяг роботи при підготовці до семінарського заняття, при виконанні індивідуальної та самостійної роботи, повинен бути занотований у зошиті, і використовуватися під час відповідей на аудиторних заняттях та при підготовці до заліку.

Рекомендації щодо оптимальної організації самостійної роботи

В силу особливостей самостійної індивідуальної підготовки, її планування має здійснюватися самостійно, з урахуванням індивідуальних рекомендацій і порад викладачів дисципліни відповідно до питань і звернень при виникненні складнощів у підготовці та освоєнні дисципліни.

Рациональна організація самостійної роботи заснована на наступних положеннях і рекомендаціях.

1. Розподілити поза аудиторний час за власним календарним планом таким чином, щоб дотримувати звичну послідовність і систематичність у роботі, сувору ритмічність, що виключає як перевтому, так і бездіяльність.

2. Приступайте до вивчення предмета з інтересом.

3. Самостійну роботу почніть в спокійній обстановці.

4. В процесі роботи складайте конспекти, схеми і таблиці для запам'ятовування.

5. Не зупиняйтеся на досягнутому, вмійте правильно застосовувати свої знання та вміння.

7. Поважайте свої самостійно отримані знання.

Порядок освоєння матеріалу (загальні рекомендації з освоєння матеріалів дисципліни у вигляді вивчення різних джерел, що містять відомості по предмету).

При підготовці до занять необхідно використовувати лекційні матеріали, в яких передбачається виклад основних теоретико-прикладних аспектів навчальної дисципліни.

На основі отриманих на лекційних заняттях напрямів базових знань по темі корисно звертатися до додаткової літератури по темі.

В якості додаткового джерела, а також в якості матеріалу, що сприяє кращому засвоєнню різних питань предмета також корисно звертатися до матеріалів опублікованих статистичних даних щодо рівня та динаміки злочиннос-

ті, її закономірностей, нових форм та проявів, кримінологічного прогнозування, тощо. Вивчення таких матеріалів особливо корисно для розвитку практичних навичок кримінологічного аналізу та прогнозування.

Важливим джерелом є також сайти мережі Інтернет.

При самостійному вивченні окремих тем, необхідно звертати увагу на наступні особливості курсу, а саме:

- повинна використовуватися переважно новітня література наукового та навчального спрямування;
- вивчення предмета необхідно починати з загальних положень програми навчальної дисципліни;
- підготовка з окремої теми повинна включати обов'язкове дослідження питань теоретичного характеру та рекомендацій викладач;
- рекомендується більш повно використовувати можливості самопідготовки за допомогою роботи з матеріалами, які є на освітньому порталі;
- необхідно вивчення обов'язкових джерел, перерахованих в лекційних матеріалах та рекомендаціях для самостійного вивчення.

Рекомендації по підготовці презентацій

При підготовці мультимедійної презентації з конкретної теми, з питанням про вибір теми презентації, так і по її викладу корисно звертатися за рекомендаціями до викладача.

До загальних рекомендацій з даного питання можна віднести наступні:

1. Презентаційна робота повинна бути оформлена відповідно до вимог, що пред'являються до презентаційних робіт.
2. Робота може бути невеликою за обсягом, але повинна бути виконана самостійно і містити висновки з проблемних питань.

Критерії оцінки презентації. Викладене розуміння презентації як цілісного авторського тексту визначає критерії його оцінки: новизна тексту; обґрунтованість вибору джерел; ступінь розкриття сутності питання; дотримання вимог до оформлення.

Новизна тексту: а) актуальність теми дослідження; б) новизна і самостійність в постановці проблеми, формулювання нового аспекту відомої проблеми у встановленні нових зв'язків; в) вміння працювати з дослідженнями, літературою, систематизувати і структурувати матеріал; г) сутність авторської позиції, самостійність оцінок і суджень; д) стильова єдність тексту, єдність жанрових рис.

Ступінь розкриття сутності питання: а) відповідність плану темі доповіді; б) відповідність змісту темі і плану доповіді; в) повнота і глибина знань з теми; г) обґрунтованість способів і методів роботи з матеріалом; е) вміння узагальнювати, робити висновки, зіставляти різні точки зору з одного питання (проблеми).

Обґрунтованість вибору джерел: а) оцінка використаної літератури: чи використані найбільш відомі роботи з теми дослідження (в т.ч. журнальні публікації останніх років, останні статистичні дані, зведення, довідки тощо).

Дотримання вимог до оформлення: а) наскільки вірно оформлені посилання на використовувану літературу, список літератури; б) оцінка грамотності та культури викладу (в т.ч. орфографічної, пунктуаційної, стилістичної культури), володіння термінологією; в) дотримання вимог до обсягу доповіді.

Як правило, тематика обирається така, що безпосередньо пов'язана з діяльністю органів Національної поліції, правовою регламентацією роботи поліції з попередження та профілактики злочинності і повинна презентувати органи поліції в позитивному світлі.

Обсяг такої презентації може складати 15 і більше слайдів, оформлених з кольоровими та звуковими ефектами, що дозволить використати їх у подальшому в навчальному процесі.

Рекомендації з написання рефератів та підготовки доповідей тощо.

Для більш успішної роботи з підготовки рефератів, доповідей та інших видів навчальних робіт здобувачам вищої освіти, зберігаючи індивідуальну перевагу, як з питання про вибір теми роботи, так і по її викладу корисно звертатися за рекомендаціями до викладача.

До загальних рекомендацій з даного питання можна віднести наступні:

1. Письмова робота повинна бути оформлена відповідно до вимог, що пред'являються до письмових робіт (вирівняні поля, єдиний шрифт, титульний лист, вказані заголовки розділів роботи, дано список використаних джерел та викладено зміст роботи).

2. Робота (письмова робота з доповіддю або реферат з доповіддю) може бути невеликою за обсягом, але повинна бути виконана самостійно і містити висновки з проблемних питань.

Роботи можуть бути двох *основних видів*, а також інших за погодженням з викладачем:

1) *Реферат* (від лат. «доповідати», «повідомляти») являє собою самостійну, творчу, наукову, письмову роботу здобувача вищої освіти, присвячену певній проблемі і показує рівень оволодіння їм відповідними знаннями.

Написання реферату має сприяти:

- поглибленню, систематизації та закріпленню теоретичних знань;
- кращому з'ясуванню здобувачами вищої освіти місця і ролі кримінологічного аналізу;
- набуття науково-дослідницьких навичок, які полягають у самостійній роботі з науковою літературою, узагальненні та критичної оцінки;
- виробленні самостійності мислення, логічно правильному викладу матеріалу, аргументування своєї точки зору;
- вмінно застосовувати юридичну та професійну термінологію;

- визначенню значення кримінологічного прогнозування для правоохоронної діяльності.

Реферат – це науково-дослідна робота, що представляє собою короткий виклад у письмовому вигляді змісту наукових праць (монографій, навчальних посібників, наукових статей) по заданій темі. У рефераті здобувач вищої освіти викладає основні положення (ідеї, рішення, пропозиції і т.д.), що містяться в кількох джерелах, наводить різні точки зору, обґрунтовує свою думку з ним. Робота над обраною (заданою) темою проходить наступні етапи: пошук і вивчення джерел і складання бібліографії, розробка плану, написання реферату. Реферат складається з титульного аркуша, змісту (відповідає плану), вступу, основної частини, висновків та списку використаних джерел.

Обсяг реферату – не менше 10 і не більше 15 сторінок, надрукованих через 1,5 інтервал. У рефераті слід зробити посилання на використані джерела. Вони мають бути оформлені у відповідності з встановленим стандартом.

Готовий реферат представляється викладачеві для перевірки. Оцінюючи реферат, він враховує вміння здобувача вищої освіти працювати з науковою літературою, аналізувати різні точки зору щодо спірних питань, аргументувати свою думку, навички оформлення посилань, списку використаної літератури.

Виконання реферату оцінюється за чотирибальною шкалою: відмінно, добре, задовільно, незадовільно.

Рішення про необхідність і доцільність публічного захисту, а також про його механізм приймається керівником реферату. Однією з форм публічного захисту реферату може бути доповідь на семінарі (на розсуд керівника).

За рішенням кафедри кращі реферати можуть бути висунуті на конкурс.

2) *Доповідь* – це запис усного повідомлення на певну тему. Він призначений для прослуховування та обговорення на семінарському занятті, науковій конференції.

Якщо текст доповіді повинен бути зданий викладачеві, то він оформляється так само, як і текст реферату.

Доповіді здобувачів вищої освіти, як правило, складаються з трьох частин: вступної, основної та заключної. У першій частині обґрунтовуються актуальність, теоретична і практична цінність теми, у другій викладаються основні наукові положення, в третій – висновки та пропозиції.

При підготовці доповіді необхідно врахувати час, що відводиться на виступ.

Здобувачу вищої освіти надається час для виступу загалом 10 хвилин: 5-7 хвилин – доповідь, 3 хвилини – відповіді на запитання.

Здобувач вищої освіти може надавати доповідь у формі комп'ютерної презентації, виконаної в MS PowerPoint.

Доповіть-презентація повинна мати перший титульний слайд, що містить повну назву доповіді, ПІБ автора та наукового керівника, повну назву організації (ВНЗ) з назвою кафедри, рік.

Необхідно, щоб на другому слайді була чітко сформульована розв'язувана задача або проблема. Кілька слайдів повинні описувати рішення. Останній слайд повинен містити короткі висновки з роботи.

При підготовці реферату, доповіді, повідомлення – здобувач вищої освіти повинен проаналізувати науко-монографічну літературу по темі, визначити джерела, які найбільш повно розкривають зміст визначеної теми, скласти план із кола питань, що найбільш точно і повно відображають її зміст, і здійснити самостійний виклад прочитаного тексту по кожному питанню плану. Обсяг реферату повинен складати 8-12 сторінок, доповіді – 5-7 сторінок, повідомлення – 3-4 сторінки друкованого тексту. Реферати, передбачені для самостійної роботи, присвячуються складним питанням, потребують опанування наукових джерел, окремих статей або монографій.

Об'єм реферату має відповідати 7-10 хвилинам доповіді. Реферати можуть бути основою для написання наукової роботи. При підготовці реферату складається план, який повинен містити 3-5 питань. Реферат (викладення змісту пунктів плану) за обсягом повинен становити 8-12 сторінок друкованого тексту та список використаної літератури. Обов'язково після виконаної роботи (реферату, доповіді, повідомлення) повинен бути поданий список використаних джерел. Титульний аркуш оформляється відповідно до стандартів, що застосовуються до курсової роботи. Шрифт Times New Roman, кегль № 14, інтервал 1,5. Якщо є потреба – можуть бути включені додатки. В додатках розміщуються таблиці, схеми, графіки, діаграми з аналізом показників злочинності, її детермінант, ознаки чи типи особи злочинця або жертви кримінального правопорушення, коло заходів попередження чи профілактики злочинності, види суб'єктів попередження чи профілактики тощо. Додатки оформлюються в залежності від обсягу аналогічно основному тексту, і можуть бути представлені в книжковому або альбомному вигляді.

За бажанням здобувач вищої освіти, який має бажання вступити у подальшому на навчання до ад'юнктури чи аспірантури, підготовлений ним реферат, доповідь або повідомлення під керівництвом науково-педагогічного працівника кафедри можуть бути використані як основа для написання тез доповіді для участі в науковій конференції або для наукової статті. Стаття або тези доповіді можуть бути підготовлені здобувачем одноособово або у співавторстві з науково-педагогічним працівником або з іншою особою (як правило, працівником поліції чи працівником іншого правоохоронного органу). Проблематика для наукової статті чи тез доповіді узгоджується з науково-педагогічним працівником і повинна стосуватися актуальних питань діяльності органів поліції в сучасних умовах. Вимоги до даного виду наукової продукції викладені в наукових виданнях, що містяться в науковій бібліотеці університету. Підготовка наукової статті або тез доповіді враховуються при оцінці самостійної роботи та заліку.

Завдання для самостійної підготовки, тематика презентаційних робіт.

Тема 1. Профілактика кримінальних правопорушень як основа запобігання злочинності

Методичні вказівки щодо самостійної роботи по вивченню матеріалів з теми:

При вивченні даної теми необхідно проаналізувати основні теоретичні підходи до розуміння поняття «профілактика кримінальних правопорушень» як такого, що активно використовується в літературних і нормативних джерелах.

Профілактика (попередження) кримінальних правопорушень є сформованою системою дій стосовно антисуспільних явищ та їх причинного комплексу з метою розширення тенденції зниження рівня і масштабів злочинності і знешкодження її коріння. Отже, профілактика кримінальних правопорушень розглядається як соціально-правовий процес, що знижує, обмежує, ліквідує явища, породжені злочинністю. У найбільш узагальненому вигляді попередження злочинності забезпечується усією сукупністю заходів, що здійснюються державними органами і громадськими формуваннями, спрямованими на удосконалення суспільних відносин.

Кримінологічне визначення профілактики кримінальних правопорушень, під якою розуміється особливий вид соціального управління, покликаний забезпечити безпеку правоохоронюваних цінностей, який полягає у розробці і реалізації цілеспрямованих заходів щодо виявлення і усунення причин та умов злочинності, а також здійснення профілактичного впливу на осіб, схильних до протиправної поведінки.

Слід звертати увагу, що в кримінологічній літературі для визначення заходів про недопущення вчинення кримінальних правопорушень застосовуються без достатніх підстав різні терміни: “запобігання”, “припинення”, “профілактика”, “рання профілактика”, “спеціальне попередження”, “спеціально-кримінологічне попередження” тощо. Але, на нашу думку, найбільш ємним поняттям, що охоплює та інтегрує всі види діяльності і заходи щодо недопущення вчинення кримінальних правопорушень, а також визначає напрям боротьби зі злочинністю, є “профілактика кримінальних правопорушень”.

Предметом теорії профілактики кримінальних правопорушень є:

- поняття профілактичної діяльності;
- її види, форми, рівні;
- суб’єкти і об’єкти цієї діяльності;
- організаційні і правові основи профілактичної (попереджувальної) діяльності;
- тактика і методика здійснення попереджувальних заходів;
- особливості профілактики окремих видів кримінальних правопорушень.

Також, при вивченні даної теми необхідно усвідомлювати, що специфіка цілей профілактики допомагає відділити цей вид діяльності від інших напрямків та засобів запобігання кримінальним правопорушенням.

Завдання для самостійної підготовки

Відпрацювати питання:

1. Що таке профілактика кримінальних правопорушень?
2. Які терміни використовуються в кримінологічній літературі для визначення заходів про недопущення вчинення кримінальних правопорушень?
3. Що є предметом теорії попередження кримінальних правопорушень?
4. Які принципи профілактика кримінальних правопорушень?
5. Які організаційні та правові основи попереджувальної діяльності?
6. За якими критеріями класифікуються профілактична діяльність?
7. Що таке спеціально-кримінологічна профілактика?
8. Які існують види профілактики кримінальних правопорушень?
9. Що є об'єктами профілактичної діяльності?
10. Хто є суб'єктами профілактичної діяльності?

Тематика рефератів:

1. Предмет профілактики кримінальних правопорушень.
2. Об'єкт та суб'єкти профілактичної діяльності.

Тема 2. Об'єкти профілактичної діяльності

Методичні вказівки щодо самостійної роботи по вивченню матеріалів з теми:

Вивчаючи дану тему слід звернути увагу, що злочинність є однією з найгостріших проблем суспільства. Згідно з результатами опитувань громадської думки, проведених в останні десятиліття, люди багатьох країн ставлять її за значимістю на друге-третє місце після проблем економічного характеру.

Сьогодні злочинність ми розглядаємо як мінливе, історично-перехідне, соціально-правове, масове явище, яке включає до себе сукупність всіх кримінальних правопорушень, скоєних на певній території за відповідний період часу, і яке характеризується кількісними і якісними показниками.

Злочинність має певні ознаки або властивості, що її характеризують та відмежовують від інших юридичних понять.

Розглядаючи основні показники злочинності, слід мати на увазі: їхню відносність, неповноту й умовність розподілу на кількісні та якісні, оскільки кожний із цих показників характеризує лише ту чи іншу сторону злочинності.

Показники злочинності важливо розглядати у їх зв'язку, адже вони характеризують одне суспільно небезпечне явище – злочинність.

Щодо питання латентної злочинності, то необхідно засвоїти, що входить у це поняття; яке соціологічне й кримінологічне значення цього явища; співвідношення та зв'язок між показниками латентності й розкриттям кримінальних правопорушень; види латентності та її причини; відносний рівень латентності різних кримінальних правопорушень; методи виявлення і виміру латентності.

Звертаючись до соціально негативних наслідків злочинності, слід визначити кримінологічне та загально-соціальне значення цієї проблеми, структу-

ру соціальних наслідків злочинності і зміст кожної з її складових частин, можливості й шляхи встановлення «ціни злочинності».

Детермінанти злочинності – одна з найскладніших проблем кримінології, у вирішенні якої особливо сильно проявилися наслідки вульгарно-ідеологічного підходу, яким страждали донедавна суспільствознавчі науки. З урахуванням цієї обставини при вивченні теми потрібно внести корективи в ті положення пічників й інших джерел, у яких причини розглядалися як прояви класових протиріч. На цій підставі стверджується думка про корінне, принципове розходження злочинності і її причин у нашому суспільстві та в країнах з іншою політичною системою. Необхідно усвідомити, що детермінанти злочинності пов'язані з протиріччями у сфері економічних, політичних та інших соціальних відносин, які віддзеркалюються у їхній свідомості, психології й поведінці. Подібні протиріччя, природно, властиві й нашому суспільству, але в силу низки конкретно-історичних умов і обставин набули в нашій країні особливих форм і гостроти, що й визначило негативні тенденції в розвитку злочинності.

На основі вивчення цієї теми важливо сформулювати «кримінологічний погляд» на навколишню дійсність, що дозволить оцінювати процеси і події, які відбуваються в державі, з погляду здатності впливати на моральний стан суспільства і поведінку людей, особливо ж – протиправну й злочинну.

Вивчаючи тему, необхідно також приділити, що зміст поняття особи злочинця поєднує в собі соціологічне поняття особи і юридичне поняття злочинця, тому проблема особи злочинця має вирішуватись на основі загально-соціологічного вчення про особу. Поняття “людина” включає нерозривну єдність різних сторін її суті: соціальної, психологічної, біологічної. У понятті “особа” фіксується лише специфічно соціальні ознаки. Особа – це соціальна сутність людини, те, ким вона стала у процесі соціалізації, своєї діяльності в суспільстві. Соціальні якості конкретної особи пов'язані з рівнем її свідомості, змістом внутрішнього духовного світу. Обумовлена соціальним середовищем і попереднім досвідом свідомість стає активним елементом особи, визначаючи у конкретних випадках вибір нею тієї чи іншої соціальної позиції, лінії і форми поведінки. Таке розуміння особи передбачає діалектичну єдність соціального і психологічного, їх взаємну обумовленість. Як особи люди нерівнозначні і нерівноцінні. Одні з них дієво допомагають суспільному прогресові, інші, навпаки, перешкоджають йому: ухиляються від суспільно корисної праці, стають порушниками громадського порядку або займають антисоціальну позицію. Ознаки особи можуть бути не лише позитивними, а й негативними. Саме останні характерні для особи злочинця. Таким чином, застосовуючи поняття “особа злочинця”, треба мати на увазі саме соціальну суть людини, яка вчинила злочин, тобто порушила кримінальний закон.

Вивчення особи злочинця у кримінології підпорядковано виявленню закономірностей злочинної поведінки, злочинності як масового явища, їх детермінації є розробці науково обґрунтованих рекомендацій щодо боротьби зі злочинністю.

Завдання для самостійної підготовки

Відпрацювати питання:

1. Визначення поняття «злочинності».
2. Охарактеризувати показники злочинності.
3. Визначити поняття, види та рівні латентності злочинності.
4. Розкрити поняття кримінологічної детермінації.
5. Під причинами злочинності слід розуміти...
6. До умов злочинності належать...
7. Особа злочинця – це...
8. Як співвідносяться «особа злочинця» та «суб'єкт кримінального правопорушення»?
9. На які групи вітчизняні кримінологи поділяють основні ознаки особи злочинця?
10. За якими критеріями проводять типологію осіб злочинців?

Теми рефератів:

1. Показники злочинності.
2. Кримінологічна характеристика ознак особи злочинця.
3. Детермінація злочинності.
4. Поняття жертви кримінального правопорушення (злочину), її кримінологічне значення.

Тема 3. Суб'єкти профілактичної діяльності

Методичні вказівки щодо самостійної роботи по вивченню матеріалів з теми:

При вивченні даної теми необхідно усвідомлювати, що формулюючи ці визначення, в сучасній навчальній літературі робиться акцент на наявній багаторівневій цілеспрямованій системі державних і громадських заходів щодо виявлення, усунення, ослаблення та нейтралізації причин та умов злочинності, окремих видів і конкретних кримінальних правопорушень, а також утримання від переходу чи повернення на злочинний шлях осіб, умови життя та поведінка яких вказують на таку можливість. При такому підході по суті вивчається певна структура, логічно-послідовний конструкт, який функціонально покликаний максимально можливо невілювати таке соціально негативне явище, як злочинність. Такий метафізичний підхід дозволяє досить детально розглянути структурні елементи системи. По суті за такого підходу ми можемо визначити межі компетенції суб'єктів профілактики злочинності та набір прийомів, методів і заходів, притаманних різним суб'єктам профілактичної діяльності.

Завдання для самостійної підготовки

Відпрацювати питання:

1. Дайте визначення суб'єктів профілактики кримінальних правопорушень.
2. Назвіть недоліки та переваги використання метафізичного підходу при типологізації суб'єктів профілактичної діяльності.
3. Розкрийте сутність типології запропонованої Данишиним.
4. Назвіть суб'єкти та їх функції у відповідності до типології заснованій на місці суб'єкту у відповідності до етапу профілактичної діяльності.
5. Перерахуйте основні суб'єкти профілактики загальнодержавного рівня.
6. Завдання Національної поліції України.
7. Особливості профілактичної діяльності підрозділів поліції.
8. Виховно-профілактична функція судів.
9. Перерахуйте нормативно-правові акти якими керуються в своїй діяльності правоохоронні органи.
10. Правові заходи профілактики Міністерства Юстиції.

Теми рефератів:

1. Національна поліція України: основний суб'єкт профілактичної діяльності.
2. Види суб'єктів профілактичної діяльності.

Тема 4. Види профілактики кримінальних правопорушень

Методичні вказівки щодо самостійної роботи по вивченню матеріалів з теми:

Засвоюючи дану тему, необхідно усвідомити, що правове регулювання профілактики кримінальних правопорушень має вираз в правотворчій діяльності держави та її органів, яка визначає в законах та інших нормативно-правових актах, мету і завдання запобігання злочинності, коло суб'єктів, які здійснюють цю діяльність, їхню компетенцію, основні форми й методи цієї діяльності.

У науковій літературі та законодавчих актах використовуються такі терміни, як:

Припинення спрямоване на злочинну діяльність, що вже розпочалася, та має за мету забезпечити ненастання її шкідливих наслідків.

Запобігання спрямоване на перешкоджання здійсненню злочинного наміру конкретної особи до початку посягання на стадіях виявлення умислу або готування до кримінального правопорушення.

Попередження – сукупність різноманітних видів діяльності і заходів у державі, спрямованих на удосконалення суспільних відносин з метою усунення негативних явищ та процесів, що породжують злочинність або сприяють їй, а також недопущення вчинення злочинів на різних стадіях злочинної поведінки.

Профілактика (попередження) – це особливий вид соціального управління, забезпечує безпеку правоохоронюваних цінностей і полягає у розробці та здійсненні спеціальних заходів щодо виявлення й усунення детермінант зло-

чинності, а також застосування запобіжного впливу на осіб, схильних до протиправної поведінки.

Загальна профілактика – діяльність щодо виявлення детермінант злочинності, розробка і здійснення заходів, спрямованих на їх усунення або нейтралізацію.

Індивідуальна профілактика – система цілеспрямованого, організованого, з урахуванням педагогічних вимог виховного впливу на свідомість, почуття, волю профілактованої особи з метою усунення, нейтралізації, блокування у неї негативних і одночасно формування позитивних якостей, стереотипів і звичок законослухняної поведінки.

Загально-соціальний рівень профілактики злочинності характерний тим, що його складові є невід’ємною частиною соціально-економічного розвитку, поліпшення морально-психологічної і духовної сфер суспільства.

Спеціально-кримінологічний рівень профілактики злочинності характеризується сукупністю заходів, спеціально спрямованих на усунення причин злочинності чи конкретних злочинних проявів. Масштаб їх застосування вузьчий, ніж загально-соціальних заходів, хоча в деяких випадках охоплює цілі галузі народного господарства або поширюється на окремі категорії осіб (неповнолітніх злочинців, рецидивістів тощо).

Ефективність запобіжної діяльності значною мірою залежить від її координації та планування. В свою чергу планування, є неможливим без кримінологічного прогнозування – науково обґрунтованого висновків щодо майбутнього стану злочинності в державі чи окремому регіоні.

Завдання для самостійної підготовки

Відпрацювати питання:

1. Що лежить в основі розмежування загальної та індивідуальної профілактики кримінальних правопорушень?
2. Яка мета та завдання загальної профілактики кримінальних правопорушень?
3. Класифікація профілактичних заходів загальної профілактики.
4. У чому зміст заходів-сигналів і заходів прямої дії?
5. Визначте поняття та розкрийте види індивідуальної профілактики.
6. Розкрийте основні заходи індивідуальної профілактики кримінальних правопорушень.
7. Які особливості особи вивчаються у процесі індивідуальної профілактики?
8. Визначте осіб щодо яких застосовуються заходи індивідуальної профілактики.
9. Розкрийте основні методи індивідуальної профілактики.
10. Визначте правову основу загальної та індивідуальної профілактики кримінальних правопорушень.

Тематика рефератів:

1. Заходи загально-соціальної профілактики кримінальних правопорушень.
2. Заходи спеціально-кримінологічної профілактики кримінальних правопорушень.

Тема 5. Профілактика кримінальних правопорушень, що вчиняються неповнолітніми та проявів домашнього насильства

Методичні вказівки щодо самостійної роботи по вивченню матеріалів з теми:

Розглядаючи дану тему слід усвідомлювати, що злочинність неповнолітніх та прояви домашнього насильства – це одна із найнебезпечніших форм злочинної діяльності, тому що ставить під загрозу найважливішим для суспільства цінностям й благам.

Значна частка кримінальні правопорушення, що вчинюються неповнолітніми розглядається дорослими як прояв вікової незрілості, бешкетництва. Тож про багато з них не повідомляється правоохоронним органам, що призводить до збільшення їх латентності.

Також, слід пам'ятати, що відсутність реальних заходів усунення (нейтралізації) детермінації, які породжують висвітлену у лекції злочинні прояви, призводить до їх поширення у всіх верствах суспільства. При цьому масштаби й характер їх може викликати побоювання за безпеку як окремої людини, так і суспільства взагалі.

У цих умовах проблема профілактики злочинності серед неповнолітніх, молоді та домашнього насильства, що безпосередньо зачіпає важливі сфери життєдіяльності людей, будучи частиною загальної проблеми запобігання злочинності, стає не тільки важливою теоретичною, але й однією з найбільш гострою практичною проблемою.

Завдання для самостійної підготовки

Відпрацювати питання:

1. Визначте динаміку злочинності неповнолітніх.
2. Зазначте найбільш небезпечні тенденції злочинності неповнолітніх.
3. Охарактеризуйте особливості групової злочинності неповнолітніх.
4. Здійсніть класифікацію і типологію неповнолітніх злочинців.
5. Визначте механізм індивідуальної протиправної поведінки неповнолітніх.
6. Зазначте детермінанти злочинності неповнолітніх.
7. Визначте заходи загально-соціального запобігання злочинності неповнолітніх.
8. Розкрийте діяльність правоохоронних органів щодо профілактики злочинності неповнолітніх та проявів домашнього насильства.
9. Визначте форми, методи правову основу діяльності ювенальної превенції.
10. Визначте правову основу діяльності суб'єктів запобігання злочинності неповнолітніх.

Теми рефератів:

1. Кримінологічна характеристика злочинності неповнолітніх.
2. Індивідуальні заходи профілактики домашнього насильства.

Тема 6. Профілактика екологічної злочинності

Методичні вказівки щодо самостійної роботи по вивченню матеріалів з теми:

Щодо усвідомлення питань теми необхідно перш за все знати, що природа утворює зовнішнє середовище, що оточує людину. Це сукупність умов, які складають природну основу, сферу існування людства, будучи водночас джерелом життя людини, її благополуччя та процвітання. Взаємодія суспільства з природою завжди була і є найголовнішою умовою існування людства. Усе те, що виробляє і споживає людина, створюється шляхом використання природних ресурсів. Тому роль природи в житті людей постійно зростає. Не випадково її охорона є конституційною вимогою, що зафіксовано в Основному законі України. Незважаючи на вжиті заходи, гострота екологічної безпеки не зменшилася. Сьогодні практично не можливо назвати такі явища та процеси навколишнього середовища на яких не позначилася діяльність людей. Відтоді як з'явилося людство, виникає та постійно існує взаємозв'язок людини і природи, забезпечується сприятливе для її існування навколишнє середовище. Однак поступово такі негативні явища в цій взаємодії, як виснаження природних ресурсів, забруднення довкілля, порушення екологічних зв'язків у екосистемах, починають призводити до екологічної кризи та інших катастрофічних явищ. Одним із прикладів таких явищ можна назвати Чорнобильську катастрофу, внаслідок якої проживання людей на великих територіях не тільки України, а й інших країн. Поряд із економічними, біологічними, технічними та іншими напрямками розвитку екології, виникають і розвиваються правові питання в екологічній сфері, тобто в галузі екології. На державному рівні приймаються нормативно-правові акти, які регулюють раціональне використання природних ресурсів, охорону довкілля від забруднення і спрямовані на захист життя та здоров'я населення від небезпечних природних явищ, тобто на забезпечення екологічної безпеки для людини і середовища, що її оточує. Так поступово складається система однорідних правових норм і правових інститутів. Кримінальні правопорушення проти навколишнього природного середовища належать до тієї категорії злочинних посягань, соціальна небезпечність яких, як правило, не підтверджується офіційними статистичними даними, а ґрунтується переважно на таких об'єктивних показниках, які неможливо не помітити або приховати (деградація природного середовища, руйнування екосистем, забруднення довкілля), та авторитетних експертних оцінках. Охорона довкілля є важливою функцією нашої держави. Тому в Особливій частині Кримінального кодексу України існує спеціальний розділ, присвячений охороні довкілля. Даний розділ аналогічно й має назву – “Кримінальні правопорушення проти довкілля”, де встановлюється відповідальність за найнебезпечніші правопорушення в галузі довкілля.

Завдання для самостійної підготовки

Відпрацювати питання:

1. Поняття екологічної злочинності.
2. Стан екології в окремих регіонах.
3. Екологічна злочинність як загроза національній безпеці.
4. Погляди вчених щодо розуміння екологічної злочинності.
5. Структура екологічної злочинності.
6. Тенденції екологічної злочинності.
7. Особливості особи злочинця.
8. Основні причини та умови екологічної злочинності.
9. Загально-соціальні заходи запобігання екологічної злочинності.
10. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання екологічної злочинності.

Теми рефератів:

1. Кримінологічна характеристика екологічної злочинності.
2. Роль Національної поліції України щодо профілактики кримінальних правопорушень у сфері довкілля.

Тема 7. Профілактика організованої злочинності

Методичні вказівки щодо самостійної роботи по вивченню матеріалів з теми:

При вивченні даної теми слід пам'ятати, що вперше про тип і поняття професійного злочинця згадується у класифікації злочинців, яку запропонував у 1897 р. Гейдельберзький з'їзд міжнародної спілки криміналістів. Нині очевидно, що види злочинності професійна і організована тісно взаємопов'язані, але є окремими видами злочинності, до того ж найнебезпечнішими, що мають тенденцію до розростання.

Поняття злочинності професійної і організованої фактично не мають нормативного визначення, існують різні погляди на сутність цих видів злочинності. Якщо професійна злочинність існувала завжди, то організована в її сучасному розумінні виникла і почала розвиватись разом із виникненням і розвитком ринкової економіки розвинутого капіталізму. Спираючись на вікові «досягнення» професійної злочинності, організована злочинність водночас проникає в ринкову економіку, стає її неодмінним продовженням і часткою, використовує форми й методи її діяльності з тією лише відмінністю, що вони або заборонені чинним законодавством, або не врегульовані ним у якійсь частині.

Визначення організованої злочинності у вітчизняному законодавстві має формальний характер. У ст. 1 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» під організованою злочинністю розуміється сукупність злочинів, що вчиняються у зв'язку зі створенням і діяльністю організованих злочинних угруповань.

Звертаючись до понять організованої злочинності «організований злочин» і «організована злочинність», необхідно, насамперед, розібратись у їхньому співвідношенні та розмежуванні й виділити три рівні організованості у злочин-

ності: 1) організовані злочинні групи, які не пов'язані між собою; 2) стійкі ієрархічні злочинні групи зі складним внутрішнім розподілом ролей, прав і обов'язків; 3) організації злочинного середовища чи об'єднання, взаємодія ієрархічних злочинних груп, їхній зв'язок з офіційними соціальними структурами.

Також, вивчаючи ці теми слід усвідомлювати, що організована злочинність існує в усіх країнах світу й різниться лише мірою згуртованості, що залежить від історичних, етнічних, економічних, соціальних шляхів розвитку того чи іншого суспільства: «тріади» в Гонконгу, «якудза» в Японії, «коза ностра» у США, «мафія» в Італії тощо. Нині організована злочинність має інтернаціональний характер.

Організована злочинність – це не тільки особливе кримінальне явище, як професійна злочинність, а й суспільно-політичне, притаманне розвиненому ринковому суспільству. Так, якщо професійна злочинність як кримінальне явище, умовно кажучи, співіснує паралельно з життям законослухняного суспільства, створюючи власний таємний «світоток», то організована злочинність, об'єднуючи злочинні угруповання на різних напрямках злочинної діяльності (наркобізнес, порнобізнес, торгівля людьми, зброєю, рекет тощо) і створюючи «стартовий капітал» здебільшого у лідерів і їх найближчого оточення, аж ніяк не може цим задовольнятися. Тому організована злочинність створює нібито два шари свого існування: нижчий – виконавці злочинів різного характеру (ці виконавці фактично є «звичайними» професійними злочинцями) і вищий – керівники угруповань і керівники цих керівників, які безпосередньо злочинів не вчиняють, але через ланки системи керують злочинною діяльністю, накопичуючи величезний капітал. Ці «брудні» гроші відмиваються через систему банківських операцій і стають легальними, після чого вкладаються в легальний бізнес, перетворюючи верхівку організованої злочинності на респектабельних громадян своїх країн, а то й у міжнародному масштабі.

При з'ясуванні причин зростання організованої злочинності та її вкрай несприятливих тенденцій слід виходити з того, що вони склалися об'єктивно через негативні наслідки радикальних економічних, політичних, соціальних перетворень, що відбуваються в державі, порушень і перекручень загальноновизнаних правил і норм соціального буття, допущених тоталітарним режимом у всіх сферах життя нашого суспільства, безперспективності соціалістичного ладу, що існував тривалий період.

Визначаючи основні напрями запобігання організованої злочинності, необхідно виділити загально-соціальні заходи, здійснювані різними державними і суспільними структурами, і спеціально-кримінологічні заходи, особливо ті, що входять до компетенції правоохоронних органів, а також їхню нормативно-правову регламентацію.

Завдання для самостійної підготовки

Відпрацювати питання:

1. Розкрийте зміст категорії «організована злочинність» в кримінологічному та правовому аспектах.

2. Назвіть основні кримінологічні ознаки організованої злочинності.
3. Як співвідносяться категорії «організована злочинність», «організована група», «злочинна організація»?
4. З'ясуйте особливості сучасного стану та тенденцій організованої злочинності в Україні.
5. Розкрийте зміст кримінологічної характеристики особи учасника організованої групи та злочинної організації.
6. В чому сутність та зміст причин і умов організованої злочинності в умовах сучасного соціально-економічного розвитку країни?
7. Назвіть основні напрями профілактики організованої злочинності в Україні та за рубежом.
8. Які напрями спеціально-кримінологічної профілактики організованої злочинності є найбільш перспективними?
9. Розкрийте сутність та зміст заходів індивідуальної профілактики організованої злочинності.
10. Визначте місце та роль спеціальних підрозділів Національної поліції України та громадськості у профілактиці організованої злочинності.

Теми рефератів:

1. Організована злочинність в Україні: сучасні стан та тенденції запобігання.
2. Загальна характеристик сфери діяльності транснаціональної організованої злочинності.

Тема 8. Профілактика злочинів проти власності

Методичні вказівки щодо самостійної роботи по вивченню матеріалів з теми:

При вивченні даної теми слід звернути увагу, що кримінальні правопорушення власності становлять майже 60 % від усієї злочинності. Найбільш поширеними корисливими ненасильницькими кримінальними правопорушеннями є крадіжки, а корисливо-насильницькими – грабежі і розбої, що й спонукає докладно розглянути кримінологічну характеристику саме цих посягань проти власності.

Діяльність з профілактики кримінальних правопорушень проти власності ґрунтується на кримінологічній інформації: про стан і динаміку кримінальних правопорушень проти власності; про територіях та об'єктах, де здійснюється найбільша кількість таких кримінальних правопорушень; про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення проти власності і схильних до їх вчинення; про рівень латентності різних видів кримінальних правопорушень проти власності; про жертви цих кримінальних правопорушень; про соціальні наслідки зазначеної категорії кримінальних правопорушень; про стан і заходи профілактики кримінальних правопорушень проти власності та ефективності їх

застосування; про вплив на стан цих кримінальних правопорушень різних соціальних, економічних, політичних та інших процесів. При цьому необхідно виявляти не тільки причини та умови, що зумовлюють негативні тенденції кримінальних правопорушень проти власності, але й позитивні фактори, які слід вивчати і стимулювати.

Перероблена і проаналізована кримінологічна інформація служить інформаційною базою для служб і підрозділів Національної поліції, що дозволяє зосереджувати зусилля щодо попередження кримінальних правопорушень на найбільш криміногенних ділянках і об'єктах, вибирати ефективні методи профілактики кримінальних правопорушень проти власності, вивчати і впроваджувати передовий досвід попереджувальної діяльності, прогнозувати тенденції цих кримінальних правопорушень.

Слід пам'ятати, що координація та взаємодія правоохоронних органів у діяльності здійснюється з використанням наступних форм: створення постійно діючих координаційних органів; взаємний обмін інформацією; спільне проведення нарад, інструктажів, навчальних занять, вироблення узгоджених дій щодо профілактики кримінальних правопорушень проти власності; спільний аналіз стану злочинності та участі в профілактики кримінальних правопорушень різних суб'єктів; підготовка та прийняття спільних рішень; спільне планування і проведення узгоджених профілактичних заходів; інша спільна практична діяльність з наданням різноманітної допомоги один одному; спільне здійснення контролю і загальне підведення підсумків попереджувальної діяльності.

Завдання для самостійної підготовки

Відпрацювати питання:

1. Дайте визначення загально-кримінальній корисливій злочинності.
2. У чому полягає суспільна небезпека загально-кримінальної корисливої злочинності?
3. Назвіть найбільш типові місця і способи вчинення крадіжок.
4. Який стан, динаміка, тенденції загально-кримінальної корисливої злочинності?
5. Які способи шахрайств вам відомі?
6. Який рівень латентності загально-кримінальної корисливої злочинності?
7. Назвіть основні типи осіб, що вчиняють злочини загально-кримінальної корисливої спрямованості.
8. Дайте характеристику причин та умов загально-кримінальній корисливій злочинності.
9. Розкрийте зміст заходів запобігання загально-кримінальній корисливій злочинності.
10. Визначте напрямки профілактики загально-кримінальної корисливої злочинності, що здійснюються підрозділами Національної поліції?

Теми рефератів:

1. Причини та умови кримінальних правопорушень проти власності в Україні.
2. Профілактика крадіжок з автомобілів.

Тема 9. Профілактика кіберзлочинності

Методичні вказівки щодо самостійної роботи по вивченню матеріалів з теми:

Під час вивчення даної теми слід усвідомлювати, що стрімкий розвиток інформаційних технологій в Україні, який ми спостерігаємо останнє десятиріччя, невблаганно супроводжується динамічним розвитком кримінальних правопорушень у цій сфері. З уроків історії ми добре знаємо, що будь-який розвиток і прогрес, який приносив людству цивілізаційні блага й нові можливості, завжди супроводжувався негативними явищами. У цьому разі масова комп'ютеризація та стрімкий розвиток цифрових технологій, які значно спростили життя людині, не стали винятком. Так, з абсолютною впевненістю можна сказати, що саме так звані кіберзлочини є найдинамічнішою групою суспільно небезпечних діянь, адже з кожним роком кіберзлочини стають дедалі масовішими й небезпечнішими.

Усі ми добре пам'ятаємо, як у 2017 році в Україні відбулася масштабна атака вірусом Petya: були уражені енергетичні компанії, українські банки, аеропорт "Бориспіль", аеропорт Харкова, Чорнобильська АЕС, урядові сайти, київський метрополітен тощо. Такого безпрецедентного масштабного вторгнення в сервери вітчизняних компаній наша країна ще не зазнавала. За даними експертів Міжнародного валютного фонду, економічні втрати від атаки вірусу Petya становили майже 850 млн доларів. Водночас заяви постраждалих компаній до кіберполіції про втрату даних часто залишались без відповіді, адже знайти та притягти до відповідальності зловмисника в цьому разі виявилось неможливо.

Також вивчаючи цю тему слід знати, що сьогодні майже всі фахівці у сфері інформаційних технологій визнають, що ситуація з кіберзлочинністю у світі погіршується. Організована злочинність дедалі частіше використовує Інтернет з метою приховання своєї діяльності. Зараз нікого не здивує існування мережі Darknet, за допомогою якої злочинці фактично створили чорний ринок для збуту наркотиків, зброї, крадених товарів тощо. Завдяки технологіям, які забезпечують мережеву анонімність, ця частина Інтернету залишається абсолютно безконтрольною, а тому безпечною для діяльності різноманітних злочинних угруповань. За даними, наданими Національною поліцією України, кількість організованих груп і злочинних організацій, що вчиняють кримінальні правопорушення з використанням високих інформаційних технологій, за останній рік збільшилась на 36 %.

Завдання для самостійної підготовки

Відпрацювати питання:

1. Поняття кіберзлочинності та кіберзлочину.
2. Які основні ознаки кіберзлочинності?
3. Назвіть основні види кіберзлочинності?
4. Що є причинами, які формують злочинного професіоналізму?
5. Що є обставинами, які сприяють формуванню злочинного професіоналізму?
6. Які характеристики особи кіберзлочинця є визначальними?
7. Що є схожим і що відрізняє кіберзлочинця з особою професійного злочинця і учасника організованого угруповання?
8. Розкрийте особливості загальної профілактики кіберзлочинності.
9. Розкрийте спеціальної профілактики кіберзлочинності.
10. Розкрийте особливості індивідуальної профілактики кіберзлочинності.

Теми рефератів:

1. Кіберзлочинність в Україні. Ера цифрових технологій – ера нових кримінальних правопорушень.
2. Основні поняття і класифікація кіберзлочинності.

9. Тестові завдання для самостійної роботи

Тестове завдання №1

1. Вперше питання профілактики кримінальних правопорушень підняв:

- a. Чезаре Беккарія у своїй книзі «Про злочини і покарання»;
- b. Чезаре Ломброзо у своїй книзі «Жінка злодійка і повія»;
- c. Топінард і Горофало у своїй книзі «Кримінологія»;
- d. Герберт фон Гентінг у своїй книзі «Злочинець і його жертва».

2. Значення профілактики кримінальних правопорушень, як головного напрямку протидії злочинності, визначається:

- a. Профілактика кримінальних правопорушень – це найбільш гуманний засіб підтримки правопорядку, забезпечення безпеки суспільства;
- b. Профілактика кримінальних правопорушень є найбільш ефективним засобом протидії злочинності, адже кримінальне покарання, як регулятор людської поведінки, має обмежені можливості;
- c. Профілактика кримінальних правопорушень є великою економією ресурсів суспільства, адже дешевше запобігти кримінальні правопорушення

чим витрачати кошти на його розкриття, розслідування, утримування під вартою осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, утримання такої кількості правоохоронних органів, тощо;

d. все вище перелічене.

3. Під кримінально-правовою профілактикою розуміються:

a. заходи, що здійснюються у процесі здійснення досудового розслідування;

b. заходи, що здійснюються у процесі розкриття кримінального правопорушення;

c. заходи, що здійснюються у процесі призначення покарання і його виконання.

d. заходи, що здійснюються у процесі усунення фонових явищ в суспільстві.

4. Профілактика кримінальних правопорушень – це:

a. особливий вид оперативно-розшукових заходів, покликаний забезпечити безпеку держави, який полягає у здійсненні профілактичного впливу на осіб, схильних до насильницької злочинності;

b. особливий вид соціального управління, покликаний забезпечити безпеку правоохоронюваних цінностей, який полягає у розробці і реалізації цілеспрямованих заходів щодо виявлення і усунення причин та умов злочинності, а також здійснення профілактичного впливу на осіб, схильних до протиправної поведінки;

c. усунення причин та умов злочинності, а також здійснення позитивного впливу на осіб, схильних до протиправної поведінки;

d. особливий вид здійснення профілактичного впливу на осіб, схильних до протиправної поведінки.

5. Запобігання кримінальним правопорушенням спрямоване:

a. на перешкоджання здійсненню злочинного наміру асоціальних осіб;

b. на перешкоджання здійсненню злочинного наміру конкретної особи під час вчинення кримінального правопорушення;

c. на перешкоджання здійсненню злочинного наміру конкретної особи до початку посягання на стадії замаху на кримінальне правопорушення;

d. на перешкоджання здійсненню злочинного наміру конкретної особи до початку посягання на стадіях виявлення наміру або готування до кримінального правопорушення.

6. Припинення направлене на злочинну діяльність:

- a. що вже розпочалася, та має за мету забезпечити ненастання її шкідливих наслідків;
- b. що вже розпочалася, та має за мету забезпечити затримання злочинця;
- c. що вже вчиняється, та має за мету покращити криміногенну ситуацію;
- d. що вже розпочалася, та має за мету забезпечити досудове розслідування.

7. Предметом профілактики кримінальних правопорушень є:

- a. поняття профілактичної діяльності, види, форми, рівні профілактичної діяльності;
- b. суб'єкти і об'єкти профілактичної діяльності, організаційні і правові основи профілактичної діяльності;
- c. тактика і методика здійснення профілактичних заходів, особливості профілактики окремих видів кримінальних правопорушень;
- d. все вище перелічене.

8. Систему навчального курсу профілактики кримінальних правопорушень, варто класифікувати:

- a. за рівнем об'єктів профілактики кримінальних правопорушень;
- b. за рівнем суб'єктів профілактики кримінальних правопорушень;
- c. за рівнем узагальнення науково-практичної інформації;
- d. за предметом наукового дослідження.

9. Межі профілактики визначаються:

- a. усією сукупністю засобів впливу на осіб схильних до протиправної поведінки;
- b. усією системою соціально-політичних, економічних, організаційних, моральних, психологічних, виховних, правових, технічних та інших методів і засобів впливу;
- c. усією системою методів і засобів впливу організаційно-управлінського характеру;
- d. усією методологічною системою взаємопов'язаних заходів.

10. Рівні профілактики кримінальних правопорушень:

- a. загально-соціальна профілактика;
- b. спеціально-кримінологічна профілактика;
- c. індивідуальна профілактика (рання, безпосередня, на стадії готування або замаху на кримінальне правопорушення, профілактика рецидиву);
- d. все вище перелічене.

Тестове завдання №2

1. Злочинність – це:

- a. відносно масове, історично мінливе соціальне явище, яке включає до себе сукупність всіх кримінальних правопорушень, які мають певну територіальну і часову поширеність, характеризується кількісними та якісними показниками, заборонених законом про кримінальну відповідальність України;
- b. суспільно небезпечне, винне діяння, яке вчинене суб'єктом кримінального правопорушення;
- c. негативна поведінка окремих членів суспільства;
- d. кількість осіб, що вчинили кримінальні правопорушення.

2. Що належать до якісних показників злочинності?

- a. види злочинів залежно від ступеня тяжкості;
- b. криміногенна ситуація;
- c. структура та характер злочинності;
- d. рівень злочинності.

3. Характер злочинності – це:

- a. кількість злочинців, які вчинили кримінальні правопорушення за певний період часу;
- b. види вчинених кваліфікованих правопорушень;
- c. криміналістична категорія;
- d. кримінальні правопорушення, які мають підвищену суспільну небезпечність, а також особистістю тих, хто вчиняє їх.

4. Під причиною слід розуміти:

- a. те, що породжує наслідок, а наслідок – результат дії причини;
- b. породжує обов'язкові результативні дії;
- c. процеси та закономірності буття;
- d. ті чи інші ймовірні дії які мають розвиватися під впливом закономірностей.

5. Під умовами слід розуміти:

- a. недоліки, які самі собою не породжують злочинність і не впливають на неї;
- b. обов'язкові ознаки, які виступають рушійною силою вчинення кримінального правопорушення;

с. обставини, які самі по собі не породжують вчинення кримінального правопорушення, але сприяють його вчиненню та полегшують настанню злочинного результату. Так-би мовити “відкривають шлях для дії причин”;

д. сукупність обставин, які неминуче призводять до вчинення кримінального правопорушення.

6. Проблема причин злочинності існує упродовж:

- a. останніх років ХХІ ст., тобто пов’язана з розбудовою держави;
- b. тисячоліть, тобто виникла значно раніше самої науки кримінології, з часів Платона та Аристотеля;
- c. останні роки, тобто виникла значно пізніше самої виникнення самої науки кримінології;
- d. такої проблеми не існує.

7. Детермінувати (від лат. *determinare* – визначити) – це:

- a. обумовлювати, прирікати, опосередковувати, викликати;
- b. прагнення особи вчинити саме це кримінальне правопорушення;
- c. відчуття особи під впливом яких вона в конкретній ситуації діє саме так;
- d. невмотивовані та некеровані вчинки особи.

8. Змістом кримінологічного поняття особистості злочинця є:

- a. філософське поняття людини та криміналістичне поняття злочинця;
- b. соціологічне поняття людини та юридичне поняття злочинця;
- c. соціологічне та філософське поняття людини як особистості та розуміння її дефектів у процесі соціалізації;
- d. криміналістичне судження про закономірності розвитку людини як особистості.

9. Особистість злочинця – це:

- a. наявність у особи властивостей, певних зв’язків і відносин, які спонукають її діяти саме таким чином;
- b. особа діє саме таким чином в наслідок генетичних властивостей;
- c. фізична, осудна та досягла певного віку відповідальності;
- d. сукупність соціальна значимих властивостей, ознак, зв’язків і відносин, які характеризують людину, винну в порушенні закону про кримінальну відповідальність, в поєднанні з іншими (неособистими) умовами та обставинами, що впливають на її злочинну поведінку.

10. В кримінології ознаки особистості злочинця поділяють на:

- a. анкетні, кримінальні, ролі і статус в державному управлінні, внутрішні характеристики;
- b. соціальні, правові, соціологічні, моральні переконання;
- c. соціально-демографічні, кримінально-правові, соціальні ролі і статус, морально-психологічні характеристики;
- d. сукупність зовнішніх та внутрішніх переконань.

Тестове завдання №3

1. Виходячи із місця в процесі профілактики кримінальних правопорушень і притаманних завдань суб'єктами профілактичної діяльності є:

- a. Рада національної безпеки та оборони;
- b. загальнонаціональні та відомчі науково-дослідні установи;
- c. аналітичні відділи (центри) міністерств та відомств, відповідні структурні підрозділи закладів освіти;
- d. все вище перелічене.

2. Умови оптимізації та вимоги до суб'єктів профілактичної діяльності:

- a. інформація, яка надходить є достовірною, повною, має чітку періодизацію та стандартизовану, науково обґрунтовану форму;
- b. володіє методами обробки інформації, вміє узагальнювати, інтерпретувати (переводити числові показники процесів в пояснення суті процесу), вміє виявляти закономірності розвитку подій, володіє методами прогнозування: екстраполяції;
- c. має нормативно визначені важелі для реорганізації форм інформації, яка надходить до нього;
- d. все вище перелічене.

3. На етапі формування бажаної (еталонної) моделі ситуації, якої ми прагнемо досягти, необхідно щоб суб'єкт:

- a. мав ґрунтовні, системні знання про цивілізаційні процеси і вмів адаптувати їх закономірності до потреб українського народу;
- b. мав складні моделі ситуації у використанні;
- c. мав незначний профілактичний ефект;
- d. був максимально наближений до суб'єктивізму в процесі аналізу програмних документів.

4. На етапі розробки програм та планування заходів профілактики кримінальних правопорушень суб'єкт повинен:

- a. мати чітке уявлення про наявні людські, матеріально-технічні, управлінські, нормативно-правові ресурси;
- b. знати реальні механізми взаємодії потенційних суб'єктів-виконавців профілактичної діяльності;
- c. володіти теоретичними знаннями та практичними навичками розробки планів профілактичної діяльності;
- d. все вище перелічене.

5. На етапі розробки методик безпосередньої профілактики злочинності головним критерієм ефективності діяльності суб'єктів є кінцевий продукт конкретні методики, які повинні відповідати наступним вимогам:

- a. мати адресний характер (розробляться під конкретний тип суб'єкта-виконавця);
- b. відповідати компетенції суб'єкта-виконавця згідно чинного законодавства;
- c. бути не складними у використанні та давати значний профілактичний ефект;
- d. все вище перелічене.

6. За формою профілактичної діяльності розрізняють суб'єкти, які:

- a. відомчі;
- b. галузеві;
- c. здійснюють безпосереднє управління та координацію профілактику кримінальним правопорушенням;
- d. регіональні.

7. За відомчою належністю до судових та правоохоронних органів (органів кримінальної юстиції) відносять наступні суб'єкти профілактики:

- a. законодавчі;
- b. Національну поліцію;
- c. виконавчі;
- d. судові.

8. До загальнодержавних суб'єктів профілактики відноситься:

- a. Верховна Рада України;
- b. Обласна Рада України;
- c. Місцева Рада України;
- d. все вище перелічене.

9. Основними напрямками профілактичної діяльності судової системи України є:

- a. виявлення та усунення причин та умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень;
- b. правове виховання громадян;
- c. активізація профілактичної діяльності громадськості;
- d. все вище перелічене.

10. До правових заходів профілактики Міністерства юстиції відносяться:

- a. вивчення ефективності діючого законодавства;
- b. безпосереднє усунення причин та умов злочинності;
- c. забезпечення охорони громадського порядку в державі;
- d. контроль за виконанням судових рішень.

Тестове завдання №4

1. Загальна профілактика включає в себе:

- a. загально-соціальну та спеціально-кримінологічну профілактику злочинності;
- b. віктимологічну та пенітенціарну;
- c. особисту та групову;
- d. масову та колективну.

2. Індивідуальна профілактика поділяється на:

- a. рання та безпосередня профілактика;
- b. профілактика на етапі формування злочинної поведінки (пенітенціарна);
- c. профілактика рецидиву (постпенітенціарна).
- d. все вище перелічене.

3. Загально-соціальна профілактика злочинності – це:

- a. комплекс індивідуальних заходів, спрямованих на постійний вплив та вдосконалення механізмів впливу на суспільні інтереси;
- b. комплекс перспективних соціально-економічних і культурно-виховних заходів, спрямованих на подальший розвиток та вдосконалення суспільних відносин і усунення або нейтралізацію разом з тим причин та умов злочинності;

- с. комплекс завдань та різноманітних заходів, спрямованих на подальшу наявність суспільних відносин і усунення або нейтралізацію прогалин;
- д. комплекс окремих заходів, спрямованих на подальший розвиток та вдосконалення суспільних відносин.

4. Загально-соціальна профілактика залишається та має бути:

- а. базою для індивідуального запобігання кримінальним правопорушенням;
- б. базою для запобігання кримінальним правопорушенням на спеціально-кримінологічному рівні;
- с. базою для запобігання кримінальним правопорушенням в цілому та, зокрема для системи загальної профілактики;
- д. системо утворюючою базою для запобігання кримінальним правопорушенням на кримінально-правовому рівні.

5. Спеціально-кримінологічна профілактика – це:

- а. сукупність заходів загально направлених і цілеспрямованих на запобігання кримінальним правопорушенням, які здійснюються органами, підприємствами, організаціями, установами, які мають не мають функції щодо такої діяльності;
- б. сукупність заходів запобігання кримінальним правопорушенням, змістом яких є різноманітна робота державних органів, громадських організацій, соціальних груп і громадян, спрямована на усунення чи нейтралізацію причин та умов, що породжують і сприяють злочинності, а також недопущення вчинення кримінальних правопорушень на різних стадіях злочинної поведінки;
- с. вирішальна роль у поступовому зменшенні соціальних суперечностей в усіх сферах соціального життя;
- д. заходи, які направлені і цілеспрямовані на запобігання кримінальним правопорушенням, здійснюються органами, що керують, спрямовують та координують таку діяльність;

6. Спеціально-кримінологічне запобігання кримінальних правопорушень складається із:

- а. кримінологічної профілактики;
- б. відвернення кримінальних правопорушень;
- с. припинення кримінальних правопорушень;
- д. все вище перелічене.

7. Спеціальні заходи профілактики злочинності різноманітні та класифікуються за різними критеріями:

- a. за змістом та масштабом дії;
- b. залежно від моменту здійснення та за ступенем радикальності;
- c. за правовою характеристикою та за механізмом дії;
- d. все вище перелічене.

8. Головною методологічною вимогою при вивченні причин та умов злочинності, є:

- a. контроль залежності її кількісних характеристик від стану соціального середовища;
- b. контроль залежності її якісних характеристик від стану соціального середовища;
- c. облік залежності її кількісних і якісних характеристик від стану соціального середовища (насамперед у таких сферах, як економіка, політика, культура, моральність);
- d. обліковий стан соціального середовища та його правова культура і правова свідомість.

9. Індивідуальна профілактика кримінальних правопорушень – це:

- a. різновид запобігання злочинності щодо конкретної групи осіб;
- b. система цілеспрямованого, організованого, з урахуванням педагогічних вимог виховного впливу на свідомість, почуття, волю профілактованої особи з метою усунення, нейтралізації, блокування у неї негативних і одночасно формування позитивних якостей, стереотипів і звичок законотворчої поведінки;
- c. насамперед вплив на тих осіб, від яких не можна очікувати вчинення кримінальних правопорушень та їх соціальне мікросередовище;
- d. індивіди, поведінка та спосіб життя яких свідчать про реальну можливість вчинення ними кримінального правопорушення.

10. Об'єктами індивідуальної профілактики кримінальних правопорушень є:

- a. антигромадська поведінка та спосіб життя особи, що призводить до вчинення кримінальних правопорушень та кримінологічно-значущі особистісні характеристики особи, що обумовлюють деформацію його поведінки;
- b. кримінологічно-значущі психофізіологічні особливості (у міру їх схильності виправленню, зміні, лікуванню);

- с. безпосередні умови несприятливого формування та життєдіяльності особистості (насамперед у родині) або побутову оточенні, у сферах праці, навчання, дозвілля, в інших мікросоціальних групах, у першу чергу антигромадської спрямованості, а також неблагополучні умови індивідуального буття. Елементи несприятливої життєвої ситуації, які об'єктивно мають криміногенний характер і існують досить тривалий час;
- д. все вище перелічене.

Тестове завдання №5

1. Насильство в сім'ї, злочинна поведінка неповнолітніх та молоді має свої особливості, які проявляються у:

- а. рівні, структурі, динаміці цієї злочинності, причинах та умовах, мотивації вчинення кримінальних правопорушень;
- б. рівні, структурі, динаміці цієї злочинності, зумовленості протиправної поведінки;
- с. рівні, структурі, динаміці цієї злочинності, причинах та умовах кримінальних правопорушень;
- д. стані, топографії, динаміці злочинності, умовах кримінальних правопорушень.

2. Злочинність неповнолітніх та молоді має свою специфіку, що зумовлюється:

- а. соціально-економічними особливостями цієї категорії осіб та їх статусом у державі;
- б. соціально-психологічними особливостями цієї категорії осіб та їх уявлень;
- с. соціально-психологічними та генетичними особливостями цієї категорії осіб та їх статусом у суспільстві;
- д. соціально-моральними особливостями цієї категорії осіб та їх уявлень реальної дійсності.

3. Для злочинності неповнолітніх властива:

- а. високий рівень латентності;
- б. середній рівень латентності;
- с. перманентний рівень латентності;
- д. низький рівень латентності.

4. Стан злочинності неповнолітніх багато в чому залежить:

- a. від якості втілення у життя соціальних програм;
- b. від якості запобігання усіх суб'єктів профілактичної діяльності;
- c. від якості втілення соціально-обумовленого життя батьків;
- d. від якості національного законодавства.

5. Особами віком від 14 - 29 років вчинюється:

- a. майже 50 % кримінальних правопорушень в Україні;
- b. майже 36 % кримінальних правопорушень в Україні;
- c. майже 80 % злочинів в Україні.
- d. майже 27 % кримінальних правопорушень в Україні;

6. Що характеризує кримінальне правопорушення, яке вчиняється в сфері сімейно-побутових відносин?:

- a. є правомірним вирішенням питань, конфліктних ситуації між людьми, пов'язаними саме з сімейно-побутовими відносинами;
- b. є законним вирішенням питань, конфліктних ситуації між людьми, пов'язаними саме з сімейно-побутовими відносинами;
- c. є узгодженим вирішенням конфлікту, конфліктної ситуації між людьми, не пов'язаними саме з сімейно-побутовими відносинами;
- d. є не протиправним вирішенням конфлікту, конфліктної ситуації між людьми, пов'язаними саме з сімейно-побутовими відносинами.

7. Криміногенні конфлікти в сімейно-побутових відносинах типові для:

- a. стосунків між подружжям або родичами, які мешкають з ними на одній житловій площі квартири (комунальній квартирі);
- b. стосунків між колишнім подружжям або родичами дружини, які мешкають з ними на одній житловій площі квартири (комунальній квартирі);
- c. стосунків між співмешканцями або родичами чоловіка, які мешкають з ними на одній житловій площі квартири (комунальній квартирі);
- d. стосунків між подружжям або родичами дружини, які мешкають з ними на одній житловій площі (а також у комунальній квартирі).

8. Криміногенні фактори, які обумовлюють вчинення кримінальних правопорушень неповнолітніми, традиційно вважають:

- a. негативний вплив держави; недоліки у вихованні в трудовому колективі; незайнятість; негативний вплив мікросередовища; вади у діяльності правоохоронних органів щодо профілактики кримінальних правопорушень неповнолітніх;

- б. негативний вплив суспільства; недоліки вихованні в школі; незайнятість; негативний вплив мікросередовища; вади у діяльності правоохоронних органів щодо профілактики кримінальних правопорушень неповнолітніх;
- с. негативний вплив у сім'ї; недоліки у шкільному вихованні; незайнятість суспільно корисною працею; недоліки організації дозвілля; негативний вплив мікросередовища; вади у діяльності правоохоронних органів щодо профілактики кримінальних правопорушень неповнолітніх тощо;
- д. негативний вплив у родині; недоліки у вихованні в трудовому колективі; незайнятість суспільно корисним відпочинком та працею; негативний вплив мікросередовища; вади у діяльності правоохоронних органів щодо профілактики кримінальних правопорушень неповнолітніх.

9. Причини та умови злочинності молоді пов'язані:

- а. передусім, із обставинами, що обумовлюють і злочинність неповнолітніх, але значення деяких із них змінюється;
- б. передусім, із умовами, що обумовлюють злочинність саме неповнолітніх;
- с. передусім, із обставинами, що обумовлюють злочинність дорослих, але значення деяких із них змінюється;
- д. передусім, із обставинами, що детермінують злочинність неповнолітніх та молоді, але значення деяких із них змінюється.

10. Об'єктивними причинами кримінальних правопорушень, що вчиняються в сфері сімейно-побутових відносин є:

- а. непорозуміння між побутовим устроєм суспільства і побутом окремих мікрогруп, що розглядають останній як сферу відпочинку від суспільних вимог та обов'язків перед державою, як місце, де можна перебувати під дією соціального контролю;
- б. протиріччя між побутовими устроєм суспільства і побутовими умовами окремих мікрогруп, що розглядають останній як сферу відпочинку від суспільних вимог та обов'язків перед державою, як місце, де можна перебувати поза дією соціального контролю;
- с. протиріччя між побутом окремих мікрогруп, що розглядають останній як сферу дозвілля від суспільних вимог та обов'язків перед державою, як місце, де можна перебувати під дією соціального контролю;
- д. протиріччя між побутовим устроєм суспільства і побутом окремих осіб, що розглядають останній як сферу відпочинку від суспільних вимог та обов'язків перед державою, як місце, де можна перебувати під дією соціального контролю.

Тестове завдання №6

1. На цей час природне середовище надалі зазнає:

- a. великого антропогенного навантаження;
- b. великого соціального навантаження;
- c. великого соціального-політичного навантаження;
- d. великого демографічного навантаження.

2. Частка екологічно чистих територій в Україні:

- a. становить всього 5 % загальної земельної площі України;
- b. становить всього 7 % загальної земельної площі України;
- c. становить всього 25 % загальної земельної площі України;
- d. становить всього 15 % загальної земельної площі України.

3. Малозабруднені території в Україні:

- a. охоплюють 10 % її площі;
- b. охоплюють 80 % її площі;
- c. охоплюють 25 % її площі;
- d. охоплюють 15 % її площі.

4. Як правило, забруднюючі речовини, що містяться у викидах в атмосферне повітря, осідають на ґрунтах у радіусі від джерела забруднення:

- a. до 1 км;
- b. до 10 км;
- c. до 15 км;
- d. до 5 км.

5. Екологічні кримінальні правопорушення – це:

- a. передбачені кримінальним законом суспільне небезпечні діяння, що посягають на навколишнє природне середовище чи його окремі сфери (повітря, землю, надра, води тощо);
- b. передбачені кримінальним законом суспільне діяння, що посягають на навколишнє природне середовище та здоров'я людей;
- c. передбачені кримінальним законом небезпечні діяння, що посягають на навколишнє природне середовище та здоров'я суспільства;
- d. передбачені кримінальним законом суспільне небезпечні діяння, що посягають на конкретні природні сфери (повітря, землю, надра, води тощо).

6. Екологічні кримінальні правопорушення створюють реальну загрозу:

- a. соціально-політичній безпеці України;
- b. зовнішній безпеці України;
- c. внутрішній безпеці України.
- d. національній безпеці України;

7. Екологічна злочинність в Україні характеризується:

- a. хаотичним зростанням і штучним рівнем латентності;
- b. періодичним зростанням і середнім рівнем латентності;
- c. стабільним зростанням і низькою латентністю;
- d. постійним зростанням і високим рівнем латентності.

8. Злочинцям з морально-психологічної характеристики, що вчиняють екологічні кримінальні правопорушення притаманні властиві:

- a. відвертий егоїзм, цинізм, спотворена еколого-правова свідомість, готовність до протиправних вчинків;
- b. відвертий егоїзм, цинізм, спотворена свідомість та уявлення, готовність до суспільно небажаних вчинків;
- c. відвертий егоїзм, цинізм, спотворена правова свідомість, готовність до суспільно корисних вчинків;
- d. відвертий плюралізм, цинізм, спотворена свідомість до навколишнього, готовність до будь-яких дій.

9. Загальна детермінація екологічної злочинності бере свій початок з:

- a. узагальнення, що виникають при взаємодії права, людини і природи;
- b. суперечності, що виникають при взаємодії права, людини і оточення;
- c. протиріч, що виникають при взаємодії людини і природи;
- d. недооцінка, що виникає при взаємодії правозастосування і природи.

10. Однією з важливих умов підвищення ефективності профілактики екологічних кримінальних правопорушень є:

- a. удосконалення правової культури та правової свідомості у природоохоронній діяльності;
- b. удосконалення насамперед правової бази природоохоронної діяльності;
- c. удосконалення суспільних відносин в природоохоронній діяльності;
- d. удосконалення кримінологічних досліджень в природоохоронній діяльності.

Тестове завдання №7

1. Організована злочинність являє собою:

- a. нестійке кримінальне середовище для ведення протизаконного способу життя в умовах глибокої консолідації протягом певного часу;
- b. згуртоване кримінальне середовище для ведення кримінального протиправного способу життя в умовах глибокої конспірації протягом тривалого часу з метою отримання прибутку за будь-яку ціну;
- c. згуртоване кримінальне середовище для ведення принципового для них способу життя в умовах конспірації протягом тривалого часу;
- d. згуртоване кримінальне середовище для ведення чітко визначеного способу життя в умовах глибокої конспірації протягом тривалого часу.

2. Підґрунтям (стержнем) організованої злочинності становить:

- a. умисна насильницька поведінки;
- b. необережна поведінки;
- c. змішана поведінки;
- d. корислива мотивація поведінки.

3. Мета організованої злочинності полягає в:

- a. одержанні за будь-яку ціну постійного і значного прибутку;
- b. одержанні за будь-яку ціну мети постійного існування;
- c. одержанні за будь-яку ціну постійного вчинення кримінальних правопорушень;
- d. одержанні за будь-яку ціну авторитету у кримінальному світі.

4. Основні групи жаргону злочинців:

- a. загально кримінальний;
- b. спеціально-професійний;
- c. тюремний;
- d. все вище перелічене.

5. Організовані злочинні угруповання не можуть існувати без:

- a. осіб, які отримують неправомірну вигоду (хабарників);
- b. координаторів;
- c. професійних бухгалтерів;
- d. наявності великої кількості учасників угруповання.

6. Залежно від спрямованості, змісту, характеру та способу злочинної діяльності виділяють наступні види організованих угруповань-спільнот:

- a. спільноти, які створюються і спеціалізуються на вчиненні загальнокримінальних злочинів у поєднанні з організацією азартних ігор, вимаганням, викраданням людей, наркобізнесом тощо;
- b. спільноти господарської, комерційної, фінансової спрямованості, що паразитують на офіційних ланках економічних, банківських та організаційних структур суспільства; спільноти змішаного типу, які сполучають у собі риси вищезазначених організованих злочинних спільнот;
- c. змішаного типу;
- d. все вище перелічене.

7. Найбільш висока інтенсивність рецидиву кримінальних правопорушень перепадає:

- a. на першій рік, потім півтора року та два роки;
- b. на першій рік, потім два року та три роки;
- c. на перші три, потім шість місяців та рік;
- d. на перші місяць, потім третій місяць та півроку.

8. Структурні особливості рецидивної злочинності відображаються:

- a. кримінальний професіоналізм рецидивістів;
- b. кримінальна субкультура рецидивістів;
- c. соціальним відчуженням та маргіналізацію їх особи;
- d. непристосованістю до соціального середовища.

9. За змістом причини та умови організованої та групової злочинності можна класифікувати на:

- a. об'єктивні та суб'єктивні детермінанти;
- b. зовнішні та внутрішні;
- c. природні та регіональні;
- d. соціально-економічні, організаційно-управлінські, суспільно-моральні, правові фактори тощо.

10. Класифікація рецидивістів має велике значення для раціональної організації:

- a. удосконалення законодавства, в установах з питань виконання покарань і прогнозування злочинності;
- b. виправного впливу за місцем проживання і прогнозування злочинності;

- с. виховного процесу в установах з питань виконання покарань і прогнозування розвитку злочинної поведінки;
- д. виховного процесу в установах з виконання покарань і прогнозування рецидиву.

Тестове завдання №8

1. Крадіжки посідають у структурі кримінальних правопорушень проти власності;

- а. майже 35 %;
- б. майже 90 %;
- с. майже 60 %;
- д. майже 30 %.

2. Характерними ознаками даної групи кримінальних правопорушень є:

- а. об'єкт – економічні відносини власності, предмет – майно (майнові права), гроші, цінні папери;
- б. корисливі мотиви та мета;
- с. умисна форма вини;
- д. все вище перелічене.

3. За стійкістю умислу крадіжки поділяються на:

- а. завчасно підготовлені і ситуативне обумовлені;
- б. завчасно спрямовані і мотиваційне обумовлені;
- с. завчасно зібрані і ситуативне зазначені;
- д. конкретно направлені і скоординовані.

4. Найбільш поширеними корисливо-насильницькими кримінальними правопорушеннями проти власності є:

- а. грабежі;
- б. вимагання;
- с. грабежі і розбої;
- д. розбої.

5. Основними кримінологічними рисами особи злочинця кримінальних правопорушень проти власності, що характерні для них є:

- а. 96 % грабіжників і розбійників – чоловіки;
- б. 74 % грабіжників і розбійників – жінки;

- c. 26 % грабіжників і розбійників – неповнолітні;
- d. 58 % грабіжників і розбійників – дорослі;

6. На транспорті кримінальні правопорушення проти власності вчиняються проти:

- a. водіїв таксі;
- b. водіїв ватажних перевезень;
- c. власників щойно придбаних авто;
- d. все вище перелічене.

7. За місцем вчинення грабежі і розбої можна поділити на:

- a. вчинені у громадських місцях;
- b. із проникненням у житло;
- c. вчинені на транспорті;
- d. все вище перелічене.

8. Серед головних причин та умов вчинення кримінальних правопорушень проти власності слід назвати такі:

- a. неефективна економічна політика держави, що в умовах ринку призвела до постійного дефіциту бюджету, хронічного недофінансування найбільш соціально значущих сфер економіки;
- b. безробіття, соціальної незахищеності, зубожіння значної частини громадян України;
- c. стійка недовіра народу до політиків, комерційних установ, органів влади, які маніпулюють суспільною свідомістю, обманом і переконаннями перманентно наживаються за рахунок чеснот;
- d. все вище перелічене.

9. Загально-соціальні заходи запобігання злочинам включають наступне:

- a. підвищення ефективності національної економіки, розробка і фінансове забезпечення соціально орієнтованого держбюджету, зведення до мінімуму безробіття, продумана пенсійна реформа, суттєві інвестиції в освіту, культуру, медицину, загальнонаціональна боротьба з бідністю та ін.;
- b. розвиток малого і середнього бізнесу, муніципальної інфраструктури в регіонах, програм доступного і пільгового кредитування, забезпечення першим гарантованим робочим місцем випускників навчальних закладів;
- c. поліпшення морального мікроклімату в суспільстві, відновлення системи виховання підростаючого покоління, повернення довіри народу до вла-

дних і бізнес-структур, формування суспільної нетерпимості до будь-яких проявів злочинності.

d. все вище перелічене.

10. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання передбачають:

a. завчасне виявлення та облік криміногенних осередків і окремих осіб, схильних до отримання майнових благ злочинним шляхом, проведення з ними профілактичної роботи заходами переконання і допомоги. Здійснення віктимологічної профілактики серед потенційних жертв майнових кримінальних правопорушень;

b. створення загальнонаціональної бази даних на професійних корисливих злочинців, рецидивістів, лідерів організованих злочинних груп. Латентності і підвищення розкриваності кримінальних правопорушень даної категорії;

c. формування культури громадської безпеки населення співпраця правоохоронними органами, матеріальне стимулювання викриття злочинців, організація охорони під'їздів, участь у патрулюванні вулиць, місць громадського відпочинку, організація сусідського нагляду за житлом та ін.); Розробка і впровадження технічних заходів, що забезпечують персоніфікований доступ до майна, систему відеоспостереження, надійний технічний захист житла, відповідальне ставлення до зберігання майна та ін.;

d. все вище перелічене.

Тестове завдання №9

1. Кіберзлочинність має наступний характер:

- a. транснаціональність та латентність;
- b. динамічність темпів зростання та трансформацій, анонімність, масштабність наслідків;
- c. високо інтелектуальності;
- d. все вище перелічене.

2. Кіберзлочинність характеризується наступним:

a. низьким рівнем латентності та нескладністю їх виявлення та розслідування;

b. високим рівнем латентності, складністю їх виявлення та розслідування, складністю доказів в суді подібних проваджень, транснаціонального складовою в основному з використанням інформаційної мережі Інтернет, особливо крупним розміром збитку навіть від одиничного кримінального правопорушення;

- c. традиційними та постійними відновлювальними обставинами;
- d. немає ніяких особливих характеристик.

3. Кіберзлочинність можна класифікувати на:

- a. традиційні кримінальні правопорушення, що вчиняються за допомогою комп'ютерних технологій та Інтернету;
- b. шахрайство з використанням ЕОМ, незаконне збирання відомостей, що становлять комерційну таємницю, шляхом несанкціонованого доступу до комп'ютерної інформації тощо;
- c. нові кримінальні правопорушення, що стали можливі завдяки новітнім комп'ютерним технологіям (кримінальні правопорушення передбачені Розділом XVI Кримінального кодексу України);
- d. все вище перелічене.

4. Кіберзлочини – це:

- a. передбачені кримінальним законом суспільно небезпечні діяння, для скоєння та розслідування яких застосовуються комп'ютерні соціальні мережі;
- b. передбачені чинним законодавством суспільно небезпечні діяння, для скоєння яких застосовуються комп'ютерні комунікаційні мережі;
- c. передбачені законом про кримінальну відповідальність суспільно небезпечні діяння, для вчинення, розкриття та розслідування яких застосовуються комп'ютерні технології та/або використовується глобальна мережа Інтернет;
- d. передбачені кримінальним законом суспільно небезпечні діяння, для скоєння та розслідування яких застосовуються комп'ютерне програмне забезпечення.

5. Особливість даного виду злочинності полягає у тому, що:

- a. готування, замах та вчинення кримінального правопорушення здійснюється, практично будь-якою особою;
- b. готування, замах та вчинення кримінального правопорушення здійснюється, практично не відходячи від “робочого місця”;
- c. готування, замах та вчинення кримінального правопорушення потребує незначних витрат у часі;
- d. готування, замах та вчинення кримінального правопорушення здійснюється технологами соціальних мереж.

6. Стрімкий розвиток інформаційних технологій є:

- a. причиною прогресу кіберзлочинності;
- b. умовою несприятливого для нормативного регулювання цієї сфери в Україні;
- c. причиною розвитку особливостей злочинності;
- d. характеризує негативні процеси в державі.

7. Однією із головних причин розвитку кіберзлочинності, як і будь-якого бізнесу, є:

- a. високий рівень замовлень;
- b. об'єктом кіберзлочинів може стати лише певний користувач Інтернету;
- c. прибутковість, – вона неймовірно прибуткова;
- d. амбіції злочинців.

8. Грабувати тих, кого ти не бачиш, до кого не можеш дотягтися рукою:

- a. досить скрутно;
- b. технічно неможливо;
- c. неймовірно ввічливо;
- d. набагато легше.

9. Сьогодні жертвами злочинців, що орудують у віртуальному просторі, можуть стати:

- a. не тільки люди, але і будь-які держави;
- b. тільки люди;
- c. тільки певна спільнота людей;
- d. тільки держава.

10. Кіберзлочинність – неминучий наслідок:

- a. глобалізації інноваційних процесів;
- b. глобалізації інформаційних технологій та процесів;
- c. глобалізації інтеграційних процесів;
- d. глобалізації інформаційних технологій.

**Ключ до тестових завдань
з навчальної дисципліни: «Профілактика кримінальних правопорушень»**

№ з/п	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1.	a	a	d	a	a	a	b	c	d
2.	d	c	d	d	b	b	d	d	b
3.	c	d	a	b	a	d	a	a	d
4.	b	a	d	c	b	d	d	c	c
5.	d	c	d	b	a	a	a	a	b
6.	a	b	c	d	d	d	d	d	c
7.	d	a	b	d	a	d	a	d	c
8.	c	c	a	c	c	a	d	d	d
9.	b	d	d	b	d	c	d	d	a
10.	d	c	a	d	b	b	a	d	b

10. Питання для самостійної роботи

1. Поняття профілактики кримінальних правопорушень.
2. Предмет профілактики кримінальних правопорушень.
3. Мета профілактики кримінальних правопорушень.
4. Завдання профілактики кримінальних правопорушень.
5. Функції профілактики кримінальних правопорушень.
6. Принципи профілактики кримінальних правопорушень.
7. Рівні профілактичної діяльності.
8. Види профілактичної діяльності.
9. Методи профілактичної діяльності.
10. Форми профілактичної діяльності.
11. Правове регулювання профілактичної діяльності Національної поліції України.
12. Організаційне забезпечення профілактичної діяльності Національної поліції України.
13. Злочинність як об'єкт профілактики.
14. Детермінація злочинності як об'єкт профілактики.
15. Особа злочинця та його жертва (потерпілий) як об'єкт профілактики.
16. Поняття та типологія суб'єктів профілактичної діяльності.
17. Типологія суб'єктів профілактичної діяльності.
18. Органи державної влади як суб'єкти профілактичної діяльності.
19. Органи місцевого самоврядування як суб'єкти профілактичної діяльності.
20. Правоохоронні органи як суб'єкти профілактичної діяльності.
21. Профілактична функція суду та органів юстиції.
22. Поняття загальної профілактики кримінальних правопорушень.
23. Поняття спеціальної профілактики кримінальних правопорушень.
24. Класифікація заходів загальної профілактики кримінальних правопорушень.
25. Класифікація заходів спеціальної профілактики кримінальних правопорушень.
26. Індивідуальна профілактика кримінальних правопорушень та система заходів.
27. Поняття, цілі та завдання віктимологічної профілактики.
28. Рівні, принципи та суб'єкти віктимологічної профілактики.
29. Заходи віктимологічної профілактики.
30. Поняття та кримінологічна характеристика злочинності неповнолітніх та проявів домашнього насильства (стан, рівень, структура, динаміка, характер, географія).
31. Особливості кримінальних правопорушень, вчинених цією категорією осіб. Кримінологічна характеристика особи злочинця та схильних до проявів насильства.

32. Причини та умови злочинності неповнолітніх.
33. Несприятливі фактори сімейного, навчального та трудового виховання. Криміногенні фактори побутового оточення та сфери дозвілля.
34. Недоліки в діяльності правоохоронних органів щодо запобігання таких злочинних проявів.
35. Основні загально-соціальні та спеціально-кримінологічні напрями профілактики.
36. Система державних органів, громадських формувань, трудових колективів, що беруть участь у профілактиці злочинності неповнолітніх та проявів домашнього насильства.
37. Роль правоохоронних органів у профілактиці злочинності неповнолітніх та проявів домашнього насильства.
38. Сучасний стан екології в Україні.
39. Поняття і кримінологічна характеристика екологічної злочинності.
40. Прояви реальної загрози національній безпеці в залежності від сукупності екологічних кримінальних правопорушень з іншими правопорушеннями та за тяжкістю своїх наслідків.
41. Кримінологічна характеристика особи злочинця.
42. Особливості мотивації вчинення екологічних кримінальних правопорушень.
43. Причини та умови вчинення екологічних кримінальних правопорушень.
44. Загально-соціальні та спеціально-кримінологічні заходи профілактики екологічної злочинності.
45. Поняття, ознаки, структура та види організованої злочинності.
46. Кримінологічна характеристика організованої злочинності.
47. Особливості кримінологічної характеристики співучасників злочинного угруповання.
48. Причини та умови організованої злочинності.
49. Загально-соціальні та спеціально-кримінологічні напрями профілактики організованої злочинності.
50. Нормативно-правова основа запобігання корупції та організованій злочинності.
51. Поняття кримінальних правопорушень проти власності.
52. Кримінальні правопорушення проти власності корисливого та корисливо-насильницького характеру.
53. Стан, рівень, структура, характер і динаміка крадіжок, грабежів, шахрайства, розбоїв, вимагань (рекети).
54. Кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти власності.
55. Причини та умови вчинення кримінальних правопорушень проти власності.

56. Роль матеріального фактору у вчиненні кримінальних правопорушень проти власності. Особливості злочинця і поведінка потерпілих від цих кримінальних правопорушень

57. Загально-соціальні та спеціально-кримінологічні напрями профілактики кримінальних правопорушень проти власності.

58. Кримінологічна характеристика кіберзлочинності.

59. Детермінанти кіберзлочинності.

60. Основні загально-соціальні та спеціально-кримінологічні напрями запобігання кіберзлочинності.

11. Рекомендована література:

Базова:

1. Конституція України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 10.07.2023).

2. Кримінальний кодекс України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>. (дата звернення: 10.07.2023).

3. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>. (дата звернення: 10.07.2023).

4. Про Національну поліцію. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>. (дата звернення: 10.07.2023).

5. Профілактика злочинів: Підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич О. Ф. Гіда та ін. ; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О. М. Джужи. К. : Атіка, 2011. 720 с.

6. Кримінологія (Особлива частина) : навчальний посібник / Кол. авторів: Блага А. Б., Васильєв А. А., Давиденко Л. М. та ін.; за заг. ред. О. М. Литвинова; наук. ред. серії О. М. Бандурка. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2011. 347 с.

7. Кримінологія: підручник / В. С. Ковальський, Г. С. Семаков, О. М. Костенко. К. : Юрінком Інтер, 2017. 344 с.

8. Кримінологія : підручник / А. М. Бабенко, О. Ю. Бусол, О. М. Костенко та ін. ; за заг. ред. Ю. В. Нікітіна, С. Ф. Денисова, Є. Л. Стрельцова. – 2-ге вид., перероб. та допов. Харків : Право, 2018. 416 с.

9. Кримінологія. Академічний курс / Кол. авторів; за заг. ред. О. М. Литвинова. К.: Видавничий дім «Кондор», 2018. 538 с.

10. Кримінологія : підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Черней, С. С. Чернявський та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. В. Чернея; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джужі. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 612 с.

11. Литвинов О. М., Орлов Ю. В. Кримінологія «свого часу»: наукові розвідки. Харків : «Право», 2021. 272 с.

Допоміжна:

1. Агапова К. В. Запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються молодіжними угруповуваннями в Україні : дис. ... ступ. д-ра філ. : 081 / ОДУВС, 2022. 222 с.
2. Актуальні проблеми протидії домашньому насильству : навчальний посібник / А. Б. Блага, О. С. Тунтула, О. О. Кочемировська ; за заг. ред. А.Б. Благої. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2021. 208 с.
3. Архіпов В. І, Блага А. Б., Мартиненко О. А. Вразливі групи населення як об'єкти гендерно зумовленого насильства в умовах гібридної війни // *Politicus*. Випуск № 1. 2022 р. С. 7–13. URL: http://politicus.od.ua/1_2022/1_2022.pdf (дата звернення: 12.06.2023).
4. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Механізм злочинної поведінки. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. Харків : ХНУВС, 2016. № 3 (14). С. 110–120.
5. Бандурка О. М. Профілактика злочинності. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. Київ : 2014. № 1. С. 115–124.
6. Богатирьов І. Г. Домашнє насильство в Україні як кримінологічна проблема. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. *Науковий збірник «Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції»*. 2019. № 4. С. 197–201.
7. Блага А. Б. Надання допомоги та захисту постраждалим від домашнього насильства дітям: сучасний стан і проблемні питання // *the Journal of Eastern European Law / Журнал східноєвропейського права*. 2021. № 89. С. 7–12. URL : http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2021/06/blaga_89.pdf (дата звернення: 15.06.2023).
8. Блага А. Б. Групова злочинність неповнолітніх: кримінологічний аналіз та основні тенденції. *Південноукраїнський правничий часопис*. Одеса : ОДУВС. 2022. № 1-2. С. 70–76.
9. Бомба сповільненої дії: чому світ не може ігнорувати екологічні наслідки війни в Україні. URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2022/06/22/249216/> (дата звернення: 14.05.2023).
10. Воронцов А. В. Насильство в сім'ї: соціальна проблема сьогодення. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2016. № 3-4. С. 48–51.
11. Воронцов А. В. Окремі шляхи протидії злочинності неповнолітніх. *Роль та місце ОБС розбудові демократичної правової держави* : матеріали V міжнар. наук.-практ. конф. Одеса : ОДУВС, 2013. С. 69–70.
12. Воронцов А. В. Окремі питання запобігання проявів насильства в сім'ї. *Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави* : матеріали VIII міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 25 березня 2016 р. Одеса : ОДУВС, 2016. С. 296–298.
13. В. Владовський. Кіберзлочинність в Україні: найпоширеніші злочини та як громадянам подбати про власну інформаційну безпеку. URL: <https://equity.law/press-center/publications/1169.html>

14. Вітковська І. М., Потапенко М. В. Домашнє насильство як соціальна проблема в сучасній Україні. URL:file:///C:/Users/admin/Downloads/17301-Article%20Text-34142-2-10-20210604.pdf (дата звернення: 14.06.2023).
15. Головкин Б. Н. Конфликт интересов как фактор коррупции. Norwegian Journal of development of the International Science. 2018. № 18, vol. 2. С. 68–71.
16. Головкин Б. Н. Роль институтів громадянського общества в предо-тврращении коррупции. Norwegian Journal of development of the International Science. 2018. № 17, vol. 5. С. 56–60.
17. Громадськість у запобіганні і протидії злочинності: вітчизняний та міжнародний досвід : монографія / В. В. Голіна, М. Г. Колодяжний, С.С. Шрамко та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни, М. Г. Колодяжного. Харків : Право, 2017. 284 с.
18. Домашнє насильство над дітьми: його види і наслідки. URL: <http://leleka.rv.ua/domashnye-nasyt-stvo-nad-dit-my-yogo-vydy-i-naslidky.html> (дата звернення: 15.06.2023).
19. Доповідь на тему: «Жорстокість над дітьми як соціальна проблема». URL: <https://naurok.com.ua/dopovid-na-temu-zhorstokist-nad-ditmi-yak-socialna-problema-25970.html> (дата звернення: 10.06.2023).
20. Ішук О. С. Структурні рівні організації кримінологічної діяльності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. Харків : ХНУВС, 2016. № 2 (13). С. 109–119.
21. Керопян А. А., Кулик К. Д. Віктимологічна характеристика жертви злочинів проти статевої недоторканості. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 5. С. 299–302.
22. В. Г. Кундеус Поняття та види кіберзлочинів. *Держава і злочинність. Нові виклики в епоху постмодерну*. Харків, 2020. С. 44–45. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/7723/Poniattia_Kundeus_2020.pdf?sequence=1&isAllowed=y
23. Колодяжний М. Г. Стратегія зменшення можливостей вчинення злочинів. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. Харків : ХНУВС, 2017. № 1 (15). С. 93–100.
24. Кримінологія: Загальна та Особлива частини. Запобігання організований злочинності. URL:http://lib-net.com/content/9704_Zapobigannya_organizovanoi_zlochinnosti.html (дата звернення: 10.07.2023).
25. Кримінологічна характеристика організованої злочинності. URL:<https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/04/orhanizovan-a-zlochynnist-.pptx> (дата звернення: 12.07.2023).
26. Кулик К. Д., Земська Ю. О. Взаємодія жертви та злочинця у злочинах проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 5. С. 306–309.
27. Кулик К. Д. Загально соціальне запобігання розбещенню неповнолітніх в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2017. Вип. 44, т. 2. С. 88–93.

28. Кулик К. Д. Спеціально-кримінологічне запобігання розбещенню неповнолітніх в Україні. *Право і суспільство*. 2017. № 3, ч. 2. С. 187–193.
29. Кулик К. Д. Індивідуальне запобігання розбещенню неповнолітніх в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2017. Вип. 4, Т. 2. С. 75–78.
30. Конвенція Ради Європи про попередження насильства щодо жінок та домашнього насильства та боротьбу із цими явищами URL: [http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/convention-violence/convention/ Convention%20210%20Ukrainian.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/convention-violence/convention/Convention%20210%20Ukrainian.pdf) (дата звернення: 10.06.2023).
31. Мотунова Н. В. Сутність поняття профілактики правопорушень серед неповнолітніх. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. Вип. 31. С. 104–106.
32. Причини та умови організованої злочинності. URL:<http://mego.info/%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%BB/3-%D0%BF%D1%80%D0%B8%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B8-%D1%82%D0%B0-%D1%83%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B8-%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D1%97-%D0%B7%D0%BB%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96> (дата звернення: 12.07.2023).
33. Про попередження насильства в сім'ї URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2789-14#Text> (дата звернення: 09.06.2023).
34. К. Дробязко. Як захистити права дитини в умовах воєнного стану. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/yak-zahistiti-prava-ditini-v-umovah-voennogo-stanu.html> (дата звернення: 15.06.2023).
35. Підлив Каховської ГЕС: трагедія, яка змінить сільське господарство півдня та всієї України. URL: <https://www.unian.ua/economics/agro/naslidki-каховskoji-tragediji-yak-ruynuvannya-rashistami-ges-vdarit-po-agrosektoru-12287913.html> (дата звернення: 14.07.2023).
36. Причини та умови екологічної злочинності. URL: <http://4ua.co.ua/pravo/kriminologiya/prichini-umovi-ekologichnoyi-zlochinnosti.html> (дата звернення: 14.07.2023).
37. Свірін М. О. Запобігання підрозділами Національної поліції злочинам, пов'язаним з незаконним обігом зброї. *Вісник ЛДУВС*. 2016. № 4. С. 251–260.
38. Сідей О. В. Дискурсивний простір злочинності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. Харків : ХНУВС, 2016. № 1 (12). С. 102–109.
39. Сметаніна Н. В. Кримінологічна характеристика злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми в умовах гібридної війни. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 1. С. 209–212.
40. Сметаніна Н. В. Міжнародний досвід захисту викривачів корупції. *Право і суспільство*. 2018. № 3, ч. 2. С. 236–241.

41. Сметаніна Н. В. Сучасний стан запобігання торгівлі людьми в Україні. *Юридична осінь 2017 року* : матеріали Всеукр. наук.-практ. 15 листоп. 2017 р. Харків, 2017. С. 190–194.
42. *Сучасна кримінологія: досягнення, проблеми, перспективи* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 50-річчю каф. кримінології та кримінально-виконавчого права, 9 груд. 2016 р. Харків : Право, 2016. 236 с.
43. Сучасні проблеми боротьби з організованою злочинністю та корупцією. URL:https://minjust.gov.ua/m/str_5179 (дата звернення: 12.07.2023).
44. Турлова Ю. А. Кримінально-правова характеристика осіб, які вчиняють екологічні злочини. *Право України*. 2016. № 2. С. 159–167.
45. Турлова Ю. А. Типологія осіб, які вчиняють екологічні злочини. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. № 5/2. С. 156–162.
46. Турлова Ю. А. Типологічний розподіл екологічних злочинців за критерієм інтенсивності та стійкості злочинної поведінки. *Вісник Львівського університету*. Серія юридична. 2017. № 1. С. 35–42.
47. Храмцов О. М. Основні детермінанти кримінального насильства. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. Харків : ХНУВС, 2016. № 1 (12). С. 185–195.
48. Шевченко Т. В. Сутність кримінологічної характеристики злочинності та запобігання їй. *Науковий вісник ДДУВС*. 2017. № 2. С. 273–280.
49. Шостко О. Ю. Типологія осіб, які вчиняють корупційні злочини. *Транскордонна співпраця: проблеми та шляхи їх вирішення* : матеріали II Регіон. круглого столу. 28-29 верес. 2017 р., Одеса. Київ, 2017. С. 203–205.
50. Що варто знати про кіберзлочинців в Україні? URL:<https://www.radiosvoboda.org/a/details/29031166.html>

Інформаційні ресурси

1. Офіційний веб – портал Верховної Ради України.
2. Урядовий портал. Єдиний веб – портал органів виконавчої влади України.
3. Офіційний веб – портал міністерства Юстиції України.
4. Газета Кабінету Міністрів України «Урядовий кур’єр».
5. Національна Академія правових наук України.
6. Вісник кримінологічної Асоціації України.
7. Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського.
8. Харківська державна наукова бібліотека ім. В.Г. Короленка.

12. Стан злочинності в Україні за 2018 – 2022 роки

Розділ 1						
Злочини проти основ національної безпеки		2018	2019	2020	2021	2022
За видами правопорушень	Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади, ст. 109	72	52	76	81	118
	Посягання на територіальну цілісність і недоторканість України, ст. 110	165	135	140	149	10 487
	Фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, змін меж території або державного кордону України, ст. 110-2	37	41	29	46	246
	Державна зрада, ст. 111	127	123	145	208	1 957
	Посягання на життя державного чи громадського діяча, ст. 112	5	5	2	2	2
	Диверсія, ст. 113	11	9	11	18	64
	Шпигунство, ст. 114	8	9	6	9	40
	Перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань, ст. 114-1	3	5	5	7	76
	Інші	0	0	0	0	0
Усього злочинів		428	379	414	520	17 422
з них	особливо тяжких	154	148	201	254	12 387
	тяжких	184	133	117	149	2 630
	середньої тяжкості	90	98	37	106	1 447
	невеликої тяжкості	0	0	*	*	*
Розділ 2						

Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи			2018	2019	2020	2021	2022
За видами правопорушень	Умисне вбивство, ст. 115		5 557	5 465	3 809	3 230	22 083
	з них	двох або більше осіб	66	70	72	62	1 379
		малолітньої дитини або жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності	96	77	74	80	176
		заручника або викраденої людини	2	0	0	1	4
		з особливою жорстокістю	17	21	24	25	9
		способом, небезпечним для життя багатьох осіб	31	21	22	10	73
		з корисливих мотивів	92	90	60	54	30
		з хуліганських мотивів	26	29	24	17	10
		особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку	2	1	0	0	3
		з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення	8	8	6	6	3
		поєднане із зґвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом	12	7	8	9	2
		на замовлення	13	20	24	10	6
		за попередньою змовою групою осіб	102	86	78	70	53
		особою, яка раніше вчинила умисне вбивство (крім передбаченого ст.ст. 116-118 КК)	76	67	58	60	44
		з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості	0	0	1	0	0
	Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, ст. 116		6	4	7	3	1
	Умисне вбивство матір'ю своєї		12	19	10	6	8

новонародженої дитини, ст. 117						
Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця, ст. 118		25	20	18	12	25
у т.ч.	очевидних умисних вбивств (6, 21, 22, 23)	1 547	1 478	1 377	1 305	5 264
Вбивство через необережність, ст. 119		137	118	135	108	87
Доведення до самогубства, ст. 120		114	109	61	113	63
Умисне тяжке тілесне ушкодження, ст. 121		2 130	1 940	1 703	1 601	1 502
у т.ч.	учинене з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості	*	*	0	0	1
	що спричинило смерть потерпілого, ч. 2 ст. 121	661	579	506	482	412
Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження, ст. 122		3 139	2 804	3 248	3 162	2 019
у т.ч.	учинене з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості	*	*	0	1	0
Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне в стані сильного душевного хвилювання, ст. 123		0	1	3	1	0
Умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця, ст. 124		107	98	91	88	78
Умисне легке тілесне ушкодження, ст. 125		23 447	24 399	21 741	19 155	13 238
Побої і мордування, ст. 126		1 320	1 661	1 298	1 303	1 011
з них	учинені з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості	*	*	0	0	0
	проступки (ч. 1 ст. 126)	*	*	829	1 289	1 009
	злочини (ч. 2 ст. 126)	*	*	469	14	2
Домашнє насильство, ст. 126-1		*	1 068	2 213	2 432	1 498
Катування, ст. 127		163	140	129	79	68
у т.ч.	учинене з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості	*	*	0	0	0

Необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження, ст. 128		873	933	865	747	545
Погроза вбивством, ст. 129		1 086	1 248	973	698	427
з них	з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості	0	1	0	0	0
	проступки (ч. 1 ст. 129)	*	*	768	686	419
	злочини (ч. 2 ст. 129)	*	*	205	12	8
Зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, ст. 130		6	13	7	5	5
Неналежне виконання професійних обов'язків, що спричинило зараження особи вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, ст. 131		0	2	2	0	1
Розголошення відомостей про проведення медичного огляду на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, ст. 132		1	3	0	0	0
Зараження венеричною хворобою, ст. 133		1	0	0	1	0
Незаконне проведення абортів, ст. 134		2	3	0	1	1
з них	проступки (ч. 4 ст. 134)	*	*	0	0	0
	злочини (ч.ч. 1-3, 5 ст. 134)	*	*	0	1	1
Залишення в небезпеці, ст. 135		258	221	217	203	144
Ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, ст. 136		28	28	26	19	16
Неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей, ст. 137		61	58	38	49	21
Незаконна лікувальна діяльність, ст. 138		3	8	7	1	3
Ненадання допомоги хворому медичним працівником, ст. 139		27	55	61	62	18
з них	проступки (ч. 1 ст. 139)	*	*	32	30	8

	злочини (ч. 2 ст. 139)		*	*	29	32	10
	Неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником, ст. 140		655	669	654	566	327
	Порушення прав пацієнта, ст. 141		1	1	2	0	1
	Незаконне проведення дослідів над людиною, ст. 142		0	0	3	1	1
	Порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини, ст. 143		2	2	1	4	4
	Насильницьке донорство, ст. 144		0	1	0	0	0
	з них	проступки (ч. 1 ст. 144)	*	*	0	0	0
		злочини (ч.ч. 2, 3 ст. 144)	*	*	0	0	0
	Незаконне розголошення лікарської таємниці, ст.145		3	10	6	7	4
Інші		0	0	0	0	0	
Усього злочинів			39 164	41 101	37 328	33 657	43 199
з них	особливо тяжких		5 557	5 465	3 809	3 230	22 083
	тяжких		2 304	2 094	1 837	1 756	1 612
	середньої тяжкості (нетяжких злочинів)		3 732	3 373	4 573	7 488	4 824
	невеликої тяжкості (кримінальних проступків)		27 571	30 169	17 917	21 160	14 674
Розділ 3							
Кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи			2018	2019	2020	2021	2022
За видами правопорушень	Незаконне позбавлення волі або викрадення людини, ст. 146		605	563	414	479	268
	з них	учинено щодо малолітнього	12	11	7	15	7
	Насильницьке зникнення, ст. 146-1		*	*	69	56	1 120
	Захоплення заручників, ст. 147		6	8	4	3	2
	Підміна дитини, ст. 148		1	0	2	0	1
	Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини, ст. 149		270	320	206	232	133
	з них	ч. 2 ст. 149 КК України	207	172	134	141	76
ч. 3 ст. 149 КК України		43	121	43	52	48	

		Експлуатація дітей, ст. 150	16	9	0	0	1
з них		проступки (ч. 1 ст. 150)	*	*	0	0	1
		злочини (ч.ч. 2, 3 ст. 150)	*	*	0	0	0
Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, ст. 150-1			7	7	7	4	3
Незаконне поміщення в психіатричний заклад, ст. 151			16	13	10	8	7
Примушування до шлюбу, ст. 151-2			*	1	0	0	0
Інші			18	60	0	0	0
Усього злочинів			939	981	712	782	1 535
з них		особливо тяжких	254	296	179	195	126
		тяжких	113	183	118	253	69
		середньої тяжкості (нетяжких злочинів)	548	484	236	328	1 336
		невеликої тяжкості (кримінальних проступків)	24	18	0	0	1
Розділ 4							
Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи			2018	2019	2020	2021	2022
За видами правопорушень	Згвалтування, ст. 152		203	355	393	406	250
	Насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом, ст. 153		253	69	87	85	94
	Примушування до вступу в статевий зв'язок, ст. 154		7	12	8	9	5
	з них	проступки (ч.ч. 1, 2 ст.154)	*	*	6	6	2
		злочини (ч. 3 ст. 154)	*	*	2	3	3
	Статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості, ст. 155		84	64	55	164	83
	Розбещення неповнолітніх, ст. 156		274	250	197	260	182
	Інші		0	0	0	6	0
Усього злочинів			821	750	740	930	623
з них		особливо тяжких	158	191	247	314	207
		тяжких	363	311	283	338	243
		середньої тяжкості (нетяжких злочинів)	293	236	123	268	167

	невеликої тяжкості (кримінальних проступків)	7	12	6	6	2
Розділ 5						
Кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина		2018	2019	2020	2021	2022
За видами правопорушень	Перешкоджання здійсненню виборчого права або права брати участь у референдумі, роботі виборчої комісії або комісії з референдуму чи діяльності офіційного спостерігача, ст. 157	7	52	90	25	0
	Надання неправдивих відомостей до органу ведення Державного реєстру виборців або фальсифікація виборчих документів, документів референдуму, підсумків голосування або відомостей Державного реєстру виборців, ст. 158	2	37	47	43	1
	Незаконне використання виборчого бюлетеня, бюлетеня для голосування на референдумі, голосування виборцем, учасником референдуму більше ніж один раз, ст. 158-1	0	62	52	12	0
	Незаконне знищення виборчої документації або документів референдуму, ст. 158-2	0	5	0	1	0
	Порушення таємниці голосування, ст. 159	0	0	3	0	0
	з них	проступки (ч. 1 ст. 159)	*	*	0	0
		злочини (ч. 2 ст. 159)	*	*	3	0
	Порушення порядку фінансування політичної партії, передвиборної агітації, агітації з всеукраїнського або місцевого референдуму, ст. 159-1	1	7	8	15	0
	Підкуп виборця, учасника референдуму, ст. 160	5	32	69	38	2
	з них	проступки (ч. 1 ст. 160)	*	*	1	0
		злочини (ч.ч. 2-4 ст. 160)	*	*	68	38

	Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками, ст. 161	99	98	97	95	102
	Порушення недоторканності житла, ст. 162	2 119	2 498	2 442	1 935	1 235
з них	проступки (ч. 1 ст. 162)	*	*	1 538	1 785	1 112
	злочини (ч. 2 ст. 162)	*	*	904	150	123
	Порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер, ст. 163	23	25	33	18	9
з них	проступки (ч. 1 ст. 163)	*	*	11	6	5
	злочини (ч. 2 ст. 163)	*	*	22	12	4
	Ухилення від сплати аліментів на утримання дітей, ст. 164	2 970	2 546	2 105	1 913	1 028
	Ухилення від сплати коштів на утримання непрацездатних батьків, ст. 165	6	4	3	4	1
	Злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, ст. 166	163	161	136	134	87
	Зловживання опікунськими правами, ст. 167	4	5	1	0	0
	Розголошення таємниці усиновлення (удочеріння), ст. 168	3	5	2	4	1
з них	проступки (ч. 1 ст. 168)	*	*	1	4	1
	злочини (ч. 2 ст. 168)	*	*	1	0	0
	Незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння), ст. 169	2	2	1	3	1
	Перешкоджання законній діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організацій, ст. 170	58	68	38	29	7
	Перешкоджання законній професійній діяльності журналістів, ст. 171	106	106	64	72	28
	Грубе порушення законодавства про працю, ст. 172	536	541	475	251	106

з них	проступки (ч. 1 ст. 172)	*	*	401	230	78
	злочини (ч. 2 ст. 172)	*	*	74	21	28
Грубе порушення угоди про працю, ст. 173		16	13	23	9	8
Примушування до участі у страйку або перешкоджання участі у страйку, ст. 174		2	1	0	0	0
Невиплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат, ст. 175		578	489	455	449	146
з них	проступки (ч. 1 ст. 175)	*	*	389	322	136
	злочини (ч. 2 ст. 175)	*	*	66	127	10
Порушення авторського права і суміжних прав, ст. 176		126	148	118	82	31
Порушення прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок, топографію інтегральної мікросхеми, сорт рослин, раціоналізаторську пропозицію, ст. 177		15	12	19	23	6
Пошкодження релігійних споруд чи культових будинків, ст. 178		2	5	3	1	5
Незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь, ст. 179		5	10	4	0	2
Перешкоджання здійсненню релігійного обряду, ст. 180		4	15	3	2	4
Посягання на здоров'я людей під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів, ст. 181		1	4	0	3	1
Порушення недоторканності приватного життя, ст. 182		197	250	310	490	177
з них	проступки (ч. 1 ст. 182)	*	*	243	235	100
	злочини (ч. 2 ст. 182)	*	*	67	255	77
Порушення права на отримання освіти, ст. 183		0	5	2	2	3
з них	проступки (ч. 1 ст. 183)	*	*	1	1	2
	злочини (ч. 2 ст. 183)	*	*	1	1	1
Порушення права на безоплатну медичну допомогу, ст. 184		9	13	9	27	40
Інші		0	0	136	21	0

Усього кримінальних правопорушень			7 059	7 219	6 748	5 701	3 031
у тому числі		особливо тяжких	0	0	0	0	0
		тяжких	69	134	350	121	29
		середньої тяжкості	508	626	527	921	443
		невеликої тяжкості	6 482	6 459	4 460	4 621	2 541
Розділ 6							
Кримінальні правопорушення проти власності			2018	2019	2020	2021	2022
За видами правопорушень	Крадіжка, ст. 185		238 492	197 564	138 562	113 517	69 496
	стосовно	державної власності	4 487	3 345	2 557	2 113	1 169
		приватної власності	208 182	175 758	123 877	100 626	61 458
	з рядка 6	в особливо великих розмірах	147	126	114	92	64
		із складів, баз, магазинів та інших торгівельних точок	24 322	23 428	17 857	15 136	12 113
		вантажів на транспорті	245	244	105	77	34
		худоби (птиці)	1560	1 241	998	484	277
		у пасажирів	1962	1 929	460	202	205
		з квартир	20 228	16 634	10 470	8 022	3 494
		з дач, садових будинків	5 171	3 940	2 938	1 833	725
		з автомобілів	9 619	7 282	5 657	5 571	2 001
		кишенькові	7 926	5 725	2 939	1 708	1 290
		з них	проступки (ч. 1 ст. 185)	*	*	34 192	30 403
	з рядка 18 стосовно	державної власності	*	*	1 140	885	116
		приватної власності	*	*	29 899	26 227	3 434
	з рядка 18	із складів, баз, магазинів та інших торгівельних точок	*	*	2 785	3 673	729
		вантажів на транспорті	*	*	62	41	7
		у пасажирів	*	*	230	93	16
		з дач, садових будинків	*	*	75	38	2
		кишенькові	*	*	1 641	794	159
	з них	злочини (ч.ч. 2-5 ст. 185)	*	*	104 370	83 114	65 499
	з рядка 26 стосовно	державної власності	*	*	1 417	1 228	1 053
		приватної власності	*	*	93 978	74 399	58 024

з рядка 26	в особливо великих розмірах	*	*	114	92	64
	із складів, баз, магазинів та інших торгівельних точок	*	*	15 072	11 463	11 384
	вантажів на транспорті	*	*	43	36	27
	худоби (птиці)	*	*	829	373	268
	у пасажирів	*	*	230	109	189
	з квартир	*	*	9 990	7 481	3 389
	з дач, садових будинків	*	*	2 863	1 795	723
	з автомобілів	*	*	4 723	5 311	1 963
	кишенькові	*	*	1 298	914	1 131
Грабіж, ст. 186		13 838	11 160	7 492	4 846	2 205
Розбій, ст. 187		2263	1 883	1 360	952	492
Викрадення електричної або теплової енергії шляхом її самовільного використання, ст. 188-1		61	13	54	57	34
з них	проступки (ч. 1 ст.188-1)	*	*	36	34	18
	злочини (ч. 2 ст. 188-1)	*	*	18	23	16
Вимагання, ст. 189		605	730	720	606	366
Шахрайство, ст. 190		33 290	32 358	26 830	23 847	32 086
з них	проступки (ч. 1 ст. 190)	*	*	12 086	9 087	12 656
	ч. 3 ст. 190 КК України (злочини (ч.ч. 2-4 ст. 190))	3 366	2 467	14 744	14 760	19 430
	пов'язаних із заволодінням нерухомістю	1 464	1 487	1 312	1 356	798
Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, ст. 191		10 713	9 074	11 160	11 092	6 698
з них	у великих розмірах	127	110	287	130	106
	в особливо великих розмірах	250	276	336	292	168
Заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою, ст. 192		281	460	227	151	43
Незаконне привласнення особою знайденого або чужого майна, що випадково опинилося у неї, ст. 193		3	2	5	3	3
Умисне знищення або пошкодження майна, ст. 194		2 551	2 653	2 157	1 542	783

	з них	шляхом підпалу	1 076	1 035	935	735	388
	Умисне пошкодження об'єктів електроенергетики, ст. 194-1		125	85	69	60	33
	Погроза знищення майна, ст. 195		30	41	34	45	10
	Необережне знищення або пошкодження майна, ст. 196		1	4	1	1	2
	Порушення обов'язків щодо охорони майна, ст. 197		15	24	22	10	8
	Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво, ст.197-1		1 200	1 207	1 389	1 810	771
	з них	проступки (ч. 1 ст. 197-1)	*	*	520	652	232
		злочини (ч.ч. 2-4 ст. 197-1)	*	*	869	1 158	539
	Придбання, отримання, зберігання чи збут майна, одержаного злочинним шляхом, ст. 198		382	284	176	190	107
Інші		0	0	0	0	0	
Усього кримінальних правопорушень			303 850	257 608	190 258	158 729	113 137
у тому числі	особливо тяжких		4 907	4 748	4 622	3 766	3 316
	тяжких		127 603	100 791	85 167	71 514	78 774
	середньої тяжкості (нетяжких злочинів)		148 682	129 265	23 523	42 517	13 915
	невеликої тяжкості (кримінальних проступків)		22 658	22 804	47 088	40 374	16 957
Розділ 7							
Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності			2018	2019	2020	2021	2022
За видами правопорушень	Виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою використання при продажу товарів, збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів, білетів державної лотереї, марок акцизного податку чи голографічних захисних елементів, ст. 199		915	859	698	494	215

Незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення, ст. 200	609	711	724	1 577	933
Контрабанда, ст. 201	125	112	114	135	60
Переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю лісоматеріалів або пиломатеріалів цінних та рідкісних порід дерев, лісоматеріалів необроблених, а також інших лісоматеріалів, заборонених до вивозу за межі митної території України, ст. 201-1	*	*	11	16	11
Незаконний обіг дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва, ст. 203-1	3	2	4	2	0
Зайняття гральним бізнесом, ст. 203-2	301	764	363	267	174
Незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів, ст. 204	574	562	615	721	546
Фіктивне підприємство, ст. 205	715	248	*	*	*
Підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб - підприємців, ст. 205-1	269	478	635	407	88
Протидія законній господарській діяльності, ст. 206	161	158	124	120	28
з них	проступки (ч. 1 ст. 206)	*	*	0	0
	злочини (ч. 2, 3 ст. 206)	*	*	124	28
Протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації, ст. 206-2	70	130	90	70	15
Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, ст. 209	242	283	348	395	437

Умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму, ст. 209-1		4	2	1	5	1
Нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням, ст. 210		18	23	16	17	3
Видання нормативно-правових актів, що зменшують надходження бюджету або збільшують витрати бюджету всупереч закону, ст. 211		4	1	8	3	0
Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), ст. 212		1 099	852	910	760	390
Ухилення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, ст. 212-1		48	35	44	24	4
Порушення порядку здійснення операцій з металобрухтом, ст. 213		639	476	269	106	40
з них	проступки (ч. 1 ст. 213)	*	*	183	106	40
	злочини (ч. 2 ст. 213)	*	*	86	0	0
Незаконне виготовлення, підроблення, використання або збут незаконно виготовлених, одержаних чи підроблених контрольних марок, ст. 216		0	0	0	1	0
з них	проступки (ч. 1 ст. 216)	*	*	0	1	0
	злочини (ч. 2 ст. 216)	*	*	0	0	0
Доведення банку до неплатоспроможності, ст. 218-1		6	1	1	1	4
Доведення до банкрутства, ст. 219		29	31	26	20	14
Порушення порядку ведення бази даних про вкладників або порядку формування звітності, ст. 220-1		0	0	1	0	0

Фальсифікація фінансових документів та звітності фінансової організації, приховування неплатоспроможності фінансової установи або підстав для відкликання (анулювання) ліцензії фінансової установи, ст. 220-2	5	0	0	10	0
Шахрайство з фінансовими ресурсами, ст. 222	58	76	142	147	7
Маніпулювання на фондовому ринку, ст. 222-1	0	3	2	0	0
Підроблення документів, які подаються для реєстрації випуску цінних паперів, ст. 223-1	0	0	0	0	0
Порушення порядку ведення реєстру власників іменних цінних паперів, ст. 223-2	0	1	2	0	0
Виготовлення, збут та використання підроблених недержавних цінних паперів, ст. 224	0	0	1	0	1
Умисне введення в обіг на ринку України (випуск на ринок України) небезпечної продукції, ст. 227	29	34	35	45	21
Незаконне використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару, ст. 229	111	62	123	95	27
Незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю, ст. 231	272	8	16	9	2
Розголошення комерційної або банківської таємниці, ст. 232	11	5	3	7	2
Незаконне використання інсайдерської інформації, ст. 232-1	0	2	0	0	0
Приховування інформації про діяльність емітента, ст. 232-2	0	1	0	0	0
Незаконна приватизація державного, комунального майна, ст. 233	17	22	16	15	6
Інші	0	5	0	0	0
Усього кримінальних правопорушень	6 334	5 947	5 342	5 469	3 414
у тому числі особливо тяжких	505	1 035	633	552	381

		тяжких	1 861	1 684	1 821	1 549	1 308
		середньої тяжкості (нетяжких злочинів)	1 277	1 272	1 057	2 624	1 661
		невеликої тяжкості (кримінальних проступків)	2 691	1 956	186	119	46
Розділ 8							
Кримінальні правопорушення проти довкілля			2018	2019	2020	2021	2022
За видами правопорушень	Порушення правил екологічної безпеки, ст. 236		27	28	35	72	20
	Невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення, ст. 237		1	0	3	1	0
	Приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення, ст. 238		2	7	1	8	3
	Забруднення або псування земель, ст. 239		141	162	194	373	149
	Незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель, ст. 239-1		57	59	66	89	22
	з них	проступки (ч. 1 ст. 239-1)	*	*	44	51	13
		злочини (ч.ч. 2, 3 ст. 239-1)	*	*	22	38	9
	Незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах, ст. 239-2		29	12	27	30	13
	з них	проступки (ч. 1 ст. 239-2)	*	*	10	13	6
		злочини (ч.ч. 2, 3 ст. 239-2)	*	*	17	17	7
	Порушення правил охорони або використання надр, ст. 240		358	588	433	617	329
	Незаконне видобування, збут, придбання, передача, пересилання, перевезення, переробка бурштину, ст. 240-1		*	*	159	163	113
	Забруднення атмосферного повітря, ст. 241		90	86	70	131	56

	Порушення правил охорони вод, ст. 242	46	87	88	126	67
	Забруднення моря, ст. 243	6	1	4	6	1
	Порушення законодавства про континентальний шельф України, ст. 244	0	0	0	0	0
	Знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу, ст. 245	21	21	71	22	15
	Незаконна порубка лісу, ст. 246	2 088	1 961	2 553	2 862	2 454
	Порушення законодавства про захист рослин, ст. 247	9	3	3	8	0
	Незаконне полювання, ст. 248	42	56	51	47	17
з них	проступки (ч. 1 ст. 248)	*	*	40	38	8
	злочини (ч. 2 ст. 248)	*	*	11	9	9
	Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, ст. 249	538	619	608	613	576
з них	проступки (ч. 1 ст. 249)	*	*	389	582	544
	злочини (ч. 2 ст. 249)	*	*	219	31	32
	Проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів, ст. 250	0	0	0	0	0
	Порушення ветеринарних правил, ст. 251	10	4	6	2	0
	Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду, ст. 252	17	19	36	39	22
з них	проступки (ч. 1 ст. 252)	*	*	26	37	22
	злочини (ч. 2 ст. 252)	*	*	10	2	0
	Проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля, ст. 253	0	0	1	0	0
з них	проступки (ч. 1 ст. 253)	*	*	1	0	0
	злочини (ч. 2 ст. 253)	*	*	0	0	0
	Безгосподарське використання земель, ст. 254	47	56	149	207	161
	Інші	0	0	0	0	0
Усього кримінальних правопорушень		3 529	3 769	4 558	5 416	4 018
у тому числі	особливо тяжких	0	1	3	2	0
	тяжких	41	133	362	544	408
	середньої тяжкості (нетяжких злочинів)	2 473	2 461	1 832	3 925	2 856

	невеликої тяжкості (кримінальних про- ступків)	1015	1 174	607	934	742
Розділ 9						
Кримінальні правопорушення проти громадської безпеки		2018	2019	2020	2021	2022
За видами правопорушень	Створення злочинної організації, ст. 255	84	68	92	173	137
	Встановлення або поширення зло- чинного впливу, ст. 255-1	*	*	38	124	62
	Організація, сприяння у проведенні або участь у злочинному зібранні (сходці), ст. 255-2	*	*	2	8	10
	Звернення за застосуванням зло- чинного впливу, ст. 255-3	*	*	3	28	10
	Сприяння учасникам злочинних організацій та укриття їх злочинної діяльності, ст. 256	42	56	23	25	9
	Бандитизм, ст. 257	22	15	20	12	7
	Терористичний акт, ст. 258	950	909	465	332	95
	Втягнення у вчинення терористич- ного акту, ст. 258-1	0	1	0	1	1
	Публічні заклики до вчинення те- рористичного акту, ст. 258-2	5	2	5	4	2
	Створення терористичної групи чи терористичної організації, ст. 258-3	175	164	123	136	148
	Сприяння вчиненню терористич- ного акту, ст. 258-4	0	1	1	2	1
	Фінансування тероризму, ст. 258-5	51	33	37	50	40
	Завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності, ст. 259	693	1 715	833	693	1 046
	Створення не передбачених зако- ном воєнізованих або збройних формувань, ст. 260	396	305	376	213	276
	Напад на об'єкти, на яких є пред- мети, що становлять підвищену небезпеку для оточення, ст. 261	0	0	0	0	0

Викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем, ст. 262		102	95	55	48	174
Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами, ст. 263		7 466	6 204	5 116	4 067	4 735
Незаконне виготовлення, переробка чи ремонт вогнепальної зброї або фальсифікація, незаконне видалення чи зміна маркування, або незаконне виготовлення бойових припасів, вибухових речовин чи вибухових пристроїв, ст. 263-1		194	185	168	132	113
Недбале зберігання вогнепальної зброї або бойових припасів, ст. 264		8	5	9	9	21
Незаконне поводження з радіоактивними матеріалами, ст. 265		9	13	10	17	11
Незаконне виготовлення ядерного вибухового пристрою чи пристрою, що розсіює радіоактивний матеріал або випромінює радіацію, ст. 265-1		0	0	0	0	0
Погроза вчинити викрадення або використати радіоактивні матеріали, ст. 266		0	0	0	0	0
Порушення правил поводження з вибуховими, легкозаймистими та їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами, ст. 267		2	5	8	8	1
Порушення вимог режиму радіаційної безпеки, ст. 267-1		27	30	38	27	18
Незаконне ввезення на територію України відходів і вторинної сировини, ст. 268		1	0	0	0	0
з них	проступки (ч. 1 ст. 268)	*	*	0	0	0
	злочини (ч. 2 ст. 268)	*	*	0	0	0
Незаконне перевезення на повітряному судні вибухових або легкозаймистих речовин, ст. 269		0	1	0	0	0

	Порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки, ст. 270	468	492	465	367	108
	Умисне знищення або пошкодження об'єктів жилого-комунального господарства, ст. 270-1	16	14	14	11	8
	Інші	0	0	0	0	0
Усього кримінальних правопорушень		10 711	10 313	7 901	6 487	7 333
у тому числі	особливо тяжких	914	775	624	673	465
	тяжких	8 512	8 325	6 155	4 891	5 927
	середньої тяжкості (нетяжких злочинів)	1 050	942	577	921	938
	невеликої тяжкості (кримінальних проступків)	235	271	0	0	0
Розділ 10						
Кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва		2018	2019	2020	2021	2022
За видами правопорушень	Порушення вимог законодавства про охорону праці, ст. 271	464	435	343	296	217
	з них	проступки (ч. 1 ст. 271)	*	*	205	164
		злочини (ч. 2 ст. 271)	*	*	138	132
	Порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою, ст. 272	1 010	906	849	874	448
	з них	проступки (ч. 1 ст. 272)	*	*	482	483
		злочини (ч. 2 ст. 272)	*	*	367	391
	Порушення правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах, ст. 273	69	18	15	12	12
	Порушення правил ядерної або радіаційної безпеки, ст. 274	1	2	2	2	0
	Порушення правил, що стосуються безпечного використання промислової продукції або безпечної експлуатації будівель і споруд, ст. 275	56	63	41	70	42
	з них	проступки (ч. 1 ст. 275)	*	*	27	59
		злочини (ч. 2 ст. 275)	*	*	14	11
	Інші	0	0	0	0	0
Усього кримінальних правопорушень		1 600	1 424	1 250	1 254	719
у тому числі	особливо тяжких	0	0	0	0	0
	тяжких	388	365	432	523	374

		середньої тяжкості (нетяжких злочинів)	73	27	15	24	22
		невеликої тяжкості (кримінальних проступків)	1139	1 032	714	706	323
Розділ 11							
Кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту			2018	2019	2020	2021	2022
За видами правопорушень	Порушення правил безпеки руху або експлуатації залізничного, водного чи повітряного транспорту, ст. 276		243	249	144	178	111
	з них	проступки (ч. 1 ст. 276)	*	*	14	18	16
		злочини (ч.ч. 2, 3 ст. 276)	*	*	130	160	95
	Здійснення професійної діяльності членом екіпажу або обслуговування повітряного руху диспетчером управління повітряним рухом (диспетчером служби руху) у стані алкогольного сп'яніння або під впливом наркотичних чи психотропних речовин, ст. 276-1		0	0	0	0	0
	Пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів, ст. 277		126	127	103	38	18
	Угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна, ст. 278		6	9	7	6	9
	Блокування транспортних комунікацій, а також захоплення транспортного підприємства, ст. 279		44	21	13	12	3
	з них	проступки (ч. 1 ст. 279)	*	*	11	11	3
		злочини (ч.ч. 2, 3 ст. 279)	*	*	2	1	0
	Примушування працівника транспорту до невиконання своїх службових обов'язків, ст. 280		1	0	1	0	0
	з них	проступки (ч. 1 ст. 280)	*	*	1	0	0
		злочини (ч.ч. 2, 3 ст. 280)	*	*	0	0	0
	Порушення правил повітряних польотів, ст. 281		7	3	12	9	3
	з них	проступки (ч. 1 ст. 281)	*	*	8	5	3
		злочини (ч.ч. 2, 3 ст. 281)	*	*	4	4	0

	Порушення правил використання повітряного простору, ст. 282		1	2	4	0	0
	з них	проступки (ч. 1 ст. 282)	*	*	2	0	0
		злочини (ч.ч. 2, 3 ст. 282)	*	*	2	0	0
	Самовільне без нагальної потреби зупинення поїзда, ст. 283		0	0	0	0	1
	з них	проступки (ч. 1 ст. 283)	*	*	0	0	1
		злочини (ч. 2 ст. 283)	*	*	0	0	0
	Ненадання допомоги судну та особам, що зазнали лиха, ст. 284		0	1	0	0	1
	Неповідомлення капітаном назви свого судна при зіткненні суден, ст. 285		0	0	0	0	0
	Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, ст. 286		8 257	8 739	8 864	7 961	6 366
	у т.ч.	що спричинило смерть потерпілого, ч.ч. 2, 3 ст. 286	1 843	1 919	1 858	1 507	1 270
	Випуск в експлуатацію технічно несправних транспортних засобів або інше порушення їх експлуатації, ст. 287		45	46	33	41	28
	Порушення правил, норм і стандартів, що стосуються убезпечення дорожнього руху, ст. 288		26	17	20	19	9
	Незаконне заволодіння транспортним засобом, ст. 289		6 642	5 467	4 522	2 894	4 194
	у т.ч.	державної власності	34	29	11	10	100
		приватної власності	6 232	5 097	4 224	2 685	3 336
		поєднаних з насильством або погрозою насильства	118	98	62	37	84
		крадіжки	3 715	2 943	2 488	1 640	2 772
		грабежу	44	50	35	19	86
		розбою	45	24	21	5	37
		шахрайства	181	136	130	71	79
		автомобілями	3 922	3 009	2 341	1 673	2 794
		державної власності	27	22	4	8	91

		приватної власності	3 822	2 948	2 314	1 654	2 585
		поєднаних з насильством або погрозою насильства	96	78	47	28	66
		крадіжки	2 029	1 502	1 190	880	1 925
		грабежу	36	31	26	15	57
		розбою	38	20	18	5	23
		шахрайства	145	102	93	44	58
	Знищення, підробка або заміна номерів вузлів та агрегатів транспортного засобу, ст. 290		1 909	2 345	1 887	1 573	1 134
	Порушення чинних на транспорті правил, ст. 291		50	74	72	48	66
	Пошкодження об'єктів магістральних або промислових нафто-, газо-, конденсатопроводів та нафтопродуктопроводів, ст. 292		128	110	77	87	38
Інші		0	0	36	627	0	
Усього кримінальних правопорушень			17 485	17 210	15 795	13 493	12 755
у тому числі	особливо тяжких		1369	1 136	746	658	558
	тяжких		5 710	5 182	4 940	4 160	4 470
	середньої тяжкості (нетяжких злочинів)		2 894	2 563	5 407	7 054	6 567
	невеликої тяжкості (кримінальних проступків)		7 512	8 329	1 884	1 612	1 159
Розділ 12							
Кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності			2018	2019	2020	2021	2022
За видами правопорушень	Групове порушення громадського порядку, ст. 293		21	16	7	9	2
	Масові заворушення, ст. 294		12	11	7	6	4
	Заклики до вчинення дій, що загрожують громадському порядку, ст. 295		1	4	3	3	1
	Хуліганство, ст. 296		3 344	3 401	2 513	1 939	1 133
	з них	проступки (ч. 1 ст. 296)	*	*	733	858	430
		злочини (ч.ч. 2-4 ст. 296)	*	*	1 780	1 081	703
	Наруга над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого, ст. 297		2 030	1 085	1 081	1 118	486

	з них	ч. 4 ст. 297 КК України	1	0	0	1	1
	Незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини, ст. 298		77	62	84	119	40
	з них	проступки (ч. 1 ст. 298)	*	*	19	16	1
		злочини (ч.ч. 2-5 ст. 298)	*	*	65	103	39
	Знищення, пошкодження або приховування документів чи унікальних документів Національного архівного фонду, ст. 298-1		3	1	0	0	0
	з них	проступки (ч. 1 ст. 298-1)	*	*	0	0	0
		злочини (ч.ч. 2, 3 ст. 298-1)	*	*	0	0	0
	Жорстоке поводження з тваринами, ст. 299		184	199	222	203	150
	з них	проступки (ч. 1 ст. 299)	*	*	158	91	0
		злочини (ч.ч. 2, 3 ст. 299)	*	*	64	112	150
	Ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію, ст.300		55	34	22	37	11
	Ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів, ст. 301		1 665	1 014	1 153	1 493	785
	Створення або утримання місць розпусти і звідництво, ст. 302		225	259	163	136	61
	з них	проступки (ч. 1 ст. 302)	*	*	19	18	5
		злочини (ч.ч. 2-4 ст. 302)	*	*	144	118	56
	Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією, ст. 303		412	336	341	269	195
	з них	ч. 4 ст. 303	1	1	1	1	0
	Втягнення неповнолітніх у противоправну діяльність, ст. 304		234	154	160	122	79
	з них	у злочинну діяльність	223	135	148	118	74
		у пияцтво	3	6	2	0	0

		у зайняття жебрацтвом	8	13	8	4	5
		у зайняття азартними іграми	0	0	2	0	0
	Інші		0	0	0	531	0
Усього кримінальних правопорушень			8 263	6 576	5 756	5 985	4 042
у тому числі	особливо тяжких		678	157	39	297	120
	тяжких		3 685	2 667	2 878	3 349	2 840
	середньої тяжкості		2 007	1 716	905	1 338	642
	невеликої тяжкості		1893	2 036	937	995	439
Розділ 13							
Кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення			2018	2019	2020	2021	2022
За видами правопорушень	Контрабанда наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів, ст. 305		212	330	234	183	115
	Використання коштів, здобутих від незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів, прекурсорів, отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, ст. 306		120	70	152	100	35
	Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, ст. 307		5 453	6 382	8 507	10 994	10 162
	з них	перевезення, пересилання	366	359	696	1 155	1 374
		збут	3 892	4 223	5 992	7 448	6 960
		із залученням неповнолітнього, ч. 2 ст. 307	0	0	0	0	0
		із залученням або щодо малолітнього, ч. 3 ст. 307	0	0	0	0	0
	Викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем, ст. 308		21	28	51	356	338

	Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збу-ту, ст. 309	18 022	18 623	15 874	14 109	20 140
з них	проступки (ч. 1 ст. 309)	*	*	9 990	11 902	17 497
	злочини (ч.ч. 2, 3 ст. 309)	*	*	5 884	2 207	2 643
	Посів або вирощування снотворно-го маку чи конопель, ст. 310	1 555	1 610	1 822	1 419	1716
з них	проступки (ч. 1 ст. 310)	*	*	1 083	907	1 157
	злочини (ч. 2 ст. 310)	*	*	739	512	559
	Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, пе-ревезення чи пересилання прекур-сорів, ст. 311	468	339	315	336	293
з них	проступки (ч. 1 ст. 311)	*	*	31	63	32
	злочини (ч.ч. 2, 3 ст. 311)	*	*	284	273	261
	Викрадення, привласнення, вима-гання прекурсорів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зло-вживання службовим становищем, ст. 312	2	3	4	2	0
	Викрадення, привласнення, вима-гання обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин, або їх аналогів чи заволодіння ним шляхом шахрайства або зловжи-вання службовим становищем та інші незаконні дії з таким облад-нанням, ст. 313	121	110	81	98	63
	Незаконне введення в організм наркотичних засобів, психотроп-них речовин або їх аналогів, ст. 314	8	5	2	8	1
	Схиляння до вживання наркотич-них засобів, психотропних речовин або їх аналогів, ст. 315	34	45	37	17	7
з них	неповнолітніх	2	5	3	1	3

Незаконне публічне вживання наркотичних засобів, ст. 316		6	10	8	15	2
Організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, ст. 317		511	509	426	357	234
з них	для виробництва та виготовлення	107	102	65	72	47
Незаконне виготовлення, підроблення, використання чи збут підроблених документів на отримання наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів, ст. 318		2	2	7	7	12
з них	збут	0	1	0	0	0
Незаконна видача рецепта на право придбання наркотичних засобів або психотропних речовин, ст. 319		10	109	127	751	792
з них	проступки (ч. 1 ст. 319)	*	*	8	19	17
	злочини (ч. 2 ст. 319)	*	*	119	732	775
Порушення встановлених правил обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, ст. 320		95	163	87	211	189
Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання з метою збуту або збут отруйних чи сильнодіючих речовин або отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, ст. 321		267	328	350	495	255
з них	перевезення, пересилання	33	16	39	94	53
	збут	141	167	126	325	167
Фальсифікація лікарських засобів або обіг фальсифікованих лікарських засобів, ст. 321-1		40	29	22	21	17
Порушення встановленого порядку доклінічного вивчення, клінічних випробувань і державної реєстрації лікарських засобів, ст. 321-2		5	6	3	3	4

	Незаконна організація або утримання місць для вживання одурманюючих засобів, ст. 322	0	0	1	0	0
	Спонування неповнолітніх до застосування допінгу, ст. 323	0	0	0	0	0
	з них	проступки (ч. 1 ст. 323)	*	*	0	0
		злочини (ч.ч. 2-4 ст. 323)	*	*	0	0
	Схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів, ст. 324	0	1	0	0	0
	Порушення санітарних правил і норм щодо запобігання інфекційним захворюванням та масовим отруєнням, ст. 325	50	70	91	101	23
	Порушення правил поведінки з мікробіологічними або іншими біологічними агентами чи токсинами, ст. 326	5	2	3	4	0
	Заготівля, перероблення або збут радіоактивно забруднених продуктів харчування чи іншої продукції, ст. 327	0	0	0	0	0
	Інші	0	0	0	0	0
Усього кримінальних правопорушень		27 007	28 774	28 204	29 587	34 398
у тому числі	особливо тяжких	904	1 009	1 512	1 645	1 370
	тяжких	6 003	6 941	8 766	11 258	10 564
	середньої тяжкості (нетяжких злочинів)	18 794	19 507	1 807	3 782	3 761
	невеликої тяжкості (кримінальних проступків)	1 306	1 317	11 112	12 891	18 703
Розділ 14						
Кримінальні правопорушення у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації		2018	2019	2020	2021	2022
ми правопору-	Розголошення державної таємниці, ст. 328	34	56	33	33	18
	Втрата документів, що містять державну таємницю, ст. 329	9	11	5	2	8

	Передача або збирання відомостей, що становлять службову інформацію, зібрану у процесі оперативно-розшукової, контррозвідальної діяльності, у сфері оборони країни, ст. 330	3	4	3	2	8
	Незаконне переправлення осіб через державний кордон України, ст. 332	331	252	278	327	1 225
	Порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї, ст. 332-1	19	8	16	21	10
	Незаконне перетинання державного кордону України, ст. 332-2	*	*	35	37	75
	Порушення порядку здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю, ст. 333	62	69	94	70	34
	Порушення правил міжнародних польотів, ст. 334	5	5	13	10	2
	Ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу, ст. 335	718	683	290	403	36
	Ухилення від призову за мобілізацією, ст. 336	1	3	2	0	1 108
	Ухилення від проходження служби цивільного захисту в особливий період чи у разі проведення цільової мобілізації, ст. 336-1	0	0	0	0	81
	Ухилення від військового обліку або спеціальних зборів, ст. 337	258	319	53	95	19
	Інші	1	32	0	0	0
Усього кримінальних правопорушень		1 441	1 442	822	1 000	2 624
у тому числі	особливо тяжких	0	0	0	0	0
	тяжких	303	237	260	313	1 183
	середньої тяжкості (нетяжких злочинів)	162	203	117	177	1 383
	невеликої тяжкості (кримінальних проступків)	976	1 002	295	498	55
Розділ 15						

Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та проти журналістів			2018	2019	2020	2021	2022
За видами правопорушень	Наруга над державними символами, ст. 338		17	4	7	11	26
	Незаконне підняття Державного Прапора України на річковому або морському судні, ст. 339		0	0	0	0	0
	Незаконне перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій, ст. 340		14	4	3	0	0
	Захоплення державних або громадських будівель чи споруд, ст. 341		49	27	21	11	333
	Опір представникові влади, працівникові правоохоронного органу, державному виконавцю, приватному виконавцю, члену громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцеві, уповноваженій особі Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, ст. 342		417	367	324	205	134
	з них	проступки (ч. 1 ст. 342)	*	*	22	10	9
		злочини (ч.ч. 2, 3 ст. 342)	*	*	302	195	125
	Втручання у діяльність працівника правоохоронного органу, працівника державної виконавчої служби, приватного виконавця, ст. 343		81	112	90	80	46
	Втручання у діяльність державного діяча, ст. 344		14	19	24	21	5
	Погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу, ст. 345		817	821	909	819	475
	Погроза або насильство щодо журналіста, ст. 345-1		63	43	37	42	12
	Погроза або насильство щодо державного чи громадського діяча, ст. 346		12	28	33	16	14

	Умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу, працівника органу державної виконавчої служби чи приватного виконавця, ст. 347	10	13	17	14	19
	Умисне знищення або пошкодження майна журналіста, ст. 347-1	6	6	3	7	1
	Посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця, ст. 348	63	54	34	26	38
	Посягання на життя журналіста, ст. 348-1	2	2	0	1	1
	Захоплення представника влади або працівника правоохоронного органу як заручника, ст. 349	1	0	2	0	53
	Захоплення журналіста як заручника, ст. 349-1	0	0	0	0	0
	Погроза або насильство щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок, ст. 350	33	33	39	31	17
з них	проступки (ч. 1 ст. 350)	*	*	13	16	7
	злочини (ч.ч. 2, 3 ст. 350)	*	*	26	15	10
	Перешкоджання діяльності народного депутата України та депутата місцевої ради, ст. 351	85	95	75	77	31
	Перешкоджання діяльності Рахункової палати, члена Рахункової палати, ст. 351-1	2	3	0	1	1
	Перешкоджання діяльності Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, ст. 351-2	*	*	1	0	0
	Умисне знищення або пошкодження майна службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок, ст. 352	2	3	3	11	2
	Самовільне присвоєння владних повноважень або звання службової особи, ст. 353	159	65	97	90	40

з них	проступки (ч. 1 ст. 353)	*	*	40	71	33
	злочини (ч. 2 ст. 353)	*	*	57	19	7
Підкуп працівника підприємства, установи чи організації, ст. 354		34	67	33	36	33
Примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових забор'язань, ст. 355		421	509	492	332	152
з них	проступки (ч. 1 ст. 355)	*	*	256	188	76
	злочини (ч.ч. 2, 3 ст. 355)	*	*	236	144	76
Самоправство, ст. 356		3 369	3 882	2 280	1 771	1 014
Викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження, ст. 357		1 854	2 135	2 011	1 916	1 638
з них	проступки (ч.ч. 1, 3 ст. 357)	*	*	1 211	1 863	1 587
	злочини (ч. 2 ст. 357)	*	*	800	53	51
Підrobлення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів, ст. 358		14 871	15 359	13 345	14 037	15381
з них	проступки (ч.ч. 1, 2, 4 ст. 358)	*	*	7 221	9 810	12 252
	злочини (ч. 3 ст. 358)	*	*	6 124	4 227	3 129
Незаконні придбання, збут або використання спеціальних технічних засобів отримання інформації, ст. 359		69	64	71	74	48
Умисне пошкодження ліній зв'язку, ст.360 (Умисне пошкодження або руйнування телекомунікаційної мережі, ст. 360)		568	657	623	676	310
з них	проступки (ч.1 ст. 360)	*	*	155	172	146
	злочини (ч.ч. 2, 3 ст. 360)	*	*	468	504	164
Інші		0	3	0	0	0
Усього кримінальних правопорушень		23 033	24 375	20 574	20 305	19 824
у тому числі	особливо тяжких	79	77	63	46	97

	тяжких	73	54	87	75	40
	середньої тяжкості (нетяжких злочинів)	3 507	3 586	2 220	5 709	4 288
	невеликої тяжкості (кримінальних проступків)	19 374	20 658	11 151	14 056	15 193
Розділ 16						
Кримінальні правопорушення у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку		2018	2019	2020	2021	2022
За видами правопорушень	Несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку, ст. 361	1 023	1 183	1 187	1 679	1 403
	Створення з метою використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів, а також їх розповсюдження або збут, ст. 361-1	134	191	114	35	280
	Несанкціоновані збут або розповсюдження інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або на носіях такої інформації, ст. 361-2	52	57	131	141	60
	Несанкціоновані дії з інформацією, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї, ст. 362	1 070	762	1 047	1 440	1 664

	Порушення правил експлуатації електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку або порядку чи правил захисту інформації, яка в них оброблюється, ст. 363	12	7	16	12	3
	Перешкоджання роботі електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку шляхом масового розповсюдження повідомлень електрозв'язку, ст. 363-1	10	4	3	3	5
	Інші	0	0	0	0	0
Усього кримінальних правопорушень		2 301	2 204	2 498	3 310	3 415
у тому числі	особливо тяжких	0	0	0	0	108
	тяжких	1 570	1 447	1 723	2 549	2 151
	середньої тяжкості (нетяжких злочинів)	501	540	402	740	905
	невеликої тяжкості (кримінальних проступків)	230	217	0	0	247
Розділ 17						
Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг		2018	2019	2020	2021	2022
За видами правопорушень	Зловживання владою або службовим становищем, ст. 364	3 589	4 371	4 060	3 955	2 214
	з них за ч. 2 ст. 364 КК України	1 785	2 342	2 207	2 247	1 401
	Зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми, ст. 364-1	244	261	265	266	114
	Здійснення народним депутатом України на пленарному засіданні Верховної Ради України голосування замість іншого народного депутата України, ст. 364-2	*	*	2	1	4

	Перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу, ст. 365	2 159	2 599	2 564	1 918	1 082
	з них					
	ч. 2 ст. 365	*	*	1 307	1 009	615
	ч. 3 ст. 365	144	182	163	143	98
	Зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги, ст. 365-2	308	472	379	422	239
	Службове підроблення, ст. 366	6 644	5 534	6 257	5 746	3 667
	Декларування недостовірної інформації, ст. 366-1	1541	1 118	343	1	0
	Службова недбалість, ст. 367	1 940	2 478	1 870	1 978	1 239
	Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою, ст. 368	2 189	1 744	1 607	1 566	988
	Незаконне збагачення, ст. 368-2	73	5	33	59	42
	Підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми, ст. 368-3	66	68	18	19	14
	Підкуп особи, яка надає публічні послуги, ст. 368-4	31	49	10	18	17
	Пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі, ст. 369	785	1 121	1 348	1 577	1 512
	Зловживання впливом, ст. 369-2	285	193	193	249	220
	Протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань, ст. 369-3	3	1	2	2	1
	Провокація підкупу, ст. 370	52	55	42	41	31
	Інші	0	0	3	512	0
Усього кримінальних правопорушень		19 909	20 069	18 996	18 330	11 617
у тому числі	особливо тяжких	65	64	96	99	52
	тяжких	5 611	5 950	5 728	5 565	3547
	середньої тяжкості (нетяжких злочинів)	4 684	5 386	6 533	11 844	7 680
	невеликої тяжкості (кримінальних проступків)	9 549	8 669	0	134	21

Розділ 18							
Кримінальні правопорушення проти правосуддя		2018	2019	2020	2021	2022	
За видами правопорушень	Завідомо незаконні затримання, привід, домашній арешт або тримання під вартою, ст. 371		142	165	107	94	50
	з них	проступки (ч. 1 ст. 371)	*	*	66	64	35
		злочини (ч.ч. 2, 3 ст. 371)	*	*	41	30	15
	Притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності, ст. 372		113	185	133	128	48
	Примушування давати показання, ст. 373		45	58	54	18	3
	Порушення права на захист, ст. 374		90	120	96	54	26
	Постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови, ст. 375		295	408	67	4	3
	Втручання в діяльність судових органів, ст. 376		202	168	143	122	64
	Незаконне втручання в роботу автоматизованої системи документообігу суду, ст. 376-1		83	34	30	32	26
	Погроза або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного, ст. 377		24	34	18	19	11
	Умисне знищення або пошкодження майна судді, народного засідателя чи присяжного, ст. 378		3	3	2	3	0
	Посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя, ст. 379		2	2	1	0	0
	Невжиття заходів безпеки щодо осіб, взятих під захист, ст. 380		0	2	1	3	0
	Розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист, ст. 381		0	0	0	0	0
	з них	проступки (ч. 1 ст. 381)	*	*	0	0	0
		злочини (ч. 2 ст. 381)	*	*	0	0	0
Невиконання судового рішення, ст. 382		3 891	4 212	3 448	2 668	1 191	

	Завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину, ст. 383		650	703	623	444	214
	Завідомо неправдиве показання, ст. 384 (Введення в оману суду або іншого уповноваженого органу, ст. 384)		777	902	755	617	254
	з них	проступки (ч. 1 ст. 384)	*	*	409	341	128
		злочини (ч. 2 ст. 384)	*	*	346	276	126
	Відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків, ст. 385		43	48	40	26	7
	з них	проступки (ч. 1 ст. 385)	*	*	34	24	7
		злочини (ч. 2 ст. 385)	*	*	6	2	0
	Перешкоджання з'явленню свідка, потерпілого, експерта, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку, ст. 386		72	96	52	52	22
	Розголошення даних оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування, ст. 387		64	97	60	56	32
	Незаконні дії щодо майна, на яке накладено арешт, заставленого майна або майна, яке описано чи підлягає конфіскації, ст. 388		615	523	402	334	183
	Ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, ст. 389		1 020	1 016	963	1 281	770
	Умисне невиконання угоди про примирення або про визнання винуватості, ст. 389-1		18	20	84	7	2
	Злісне ухилення особи від відбування адміністративного стягнення у виді суспільно корисних робіт, ст. 389-2		*	*	62	68	34
	Ухилення від відбування покарання у виді обмеження волі та у виді позбавлення волі, ст. 390		44	39	15	18	17
	Невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або непроходження програми для кримінальників, ст. 390-1		122	39	143	156	140

	Злісна непокора вимогам адміністрації установи виконання покарань, ст. 391	4	134	125	125	65
	Дії, що дезорганізують роботи установи виконання покарань, ст. 392	44	6	1	6	2
	Втеча з місця позбавлення волі або з-під варти, ст. 393	18	34	13	21	19
	Втеча із спеціалізованого лікувального закладу, ст. 394	662	20	7	8	6
	Порушення правил адміністративного нагляду, ст. 395	257	639	538	524	291
	Приховування злочину, ст. 396	153	230	166	167	95
	Втручання в діяльність захисника чи представника особи, ст. 397	38	165	123	87	41
	Погроза або насильство щодо захисника чи представника особи, ст. 398	5	55	28	34	7
	Умисне знищення або пошкодження майна захисника чи представника особи, ст. 399	1	7	6	6	1
	Посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги, ст. 400	0	1	1	0	1
	Представництво в суді без повноважень, ст. 400-1	*	*	18	16	11
з них	проступки (ч. 1 ст. 400-1)	*	*	14	10	9
	злочини (ч. 2 ст. 400-1)	*	*	4	6	2
Інші		17	145	0	0	0
Усього кримінальних правопорушень		9 514	10 310	8 325	7 198	3 636
у тому числі	особливо тяжких	5	6	3	1	1
	тяжких	502	840	544	469	217
	середньої тяжкості (нетяжких злочинів)	4 936	5 144	3 092	4 041	1 917
	невеликої тяжкості (кримінальних проступків)	4 071	4 320	1 919	2 599	1 477
Розділ 19						

Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)		2018	2019	2020	2021	2022
За видами правопорушень	Непоко́ра, ст. 402	20	18	16	19	1 574
	Невикона́ння наказу, ст. 403	3	1	1	3	28
	Опі́р начальни́кові або примушува́ння його до поруше́ння службових обов'язків, ст. 404	3	3	3	4	15
	Погро́за або насильство щодо начальника, ст. 405	18	20	22	17	211
	Поруше́ння стату́тних прави́л взаємові́дносин між військо́вослужбовцями за відсутності відно́син підлеглості, ст. 406	59	70	69	80	151
	Самові́льне залише́ння військо́вої части́ни або місце́ служби, ст. 407	2 790	2 464	2 890	2 028	6 183
	Дезерти́рство, ст. 408	202	189	216	117	3 214
	Ухи́лення від військо́вої служби шля́хом самокалі́чення або іншим спосо́бом, ст. 409	23	14	21	33	177
	Викра́дення, приви́слення, вима́гання військо́вослужбовце́м збро́ї, бойових при́пасів, вибухових або інших бойових речови́н, засоби́в пересува́ння, військо́вої та спеціально́ї техні́ки чи іншого військо́вого майна, а також заволоді́ння ними шля́хом шахрайства́ або зловжива́ння службови́м станови́щем, ст. 410	132	236	184	191	250
	Уми́сне знище́ння або пошко́дження військо́вого майна, ст. 411	1	1	4	1	9
	Нео́бережне знище́ння або пошко́дження військо́вого майна, ст. 412	8	17	9	4	14
	з них	проступки (ч. 1 ст. 412)	*	*	7	13
		злочини (ч. 2 ст. 412)	*	*	2	1
	Втра́та військо́вого майна, ст. 413	74	94	97	69	411
	Поруше́ння прави́л поведи́ння зі збро́єю, а також із речовина́ми і предме́тами, що стано́влять підви́щену небезпе́ку для ото́чення,	53	67	32	33	303

ст. 414					
Порушення правил водіння або експлуатації машин, ст. 415	36	24	32	33	161
Порушення правил польотів або підготовки до них, ст. 416	2	3	3	4	17
Порушення правил кораблеводіння, ст. 417	0	0	1	1	0
Порушення статутних правил вартової служби чи патрулювання, ст. 418	2	1	0	0	9
Порушення правил несення прикордонної служби, ст. 419	23	22	22	16	12
Порушення правил несення бойового чергування, ст. 420	0	4	0	0	6
Порушення статутних правил внутрішньої служби, ст. 421	1	1	1	1	2
Розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості, ст. 422	11	6	23	19	17
Недбале ставлення до військової служби, ст. 425	138	193	223	192	273
Бездіяльність військової влади, ст. 426	17	28	37	33	59
Перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень, ст. 426-1	77	139	149	139	426
Здача або залишення ворогові засобів ведення війни, ст. 427	1	0	0	0	15
Залишення гинучого військового корабля, ст. 428	0	0	0	0	0
Самовільне залишення поля бою або відмова діяти зброєю, ст. 429	0	1	0	0	150
Добровільна здача в полон, ст. 430	0	0	0	0	16
Злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні, ст. 431	0	0	0	0	4
Мародерство, ст. 432	0	0	0	0	1
Насильство над населенням у рай-	0	0	0	0	23

		оні воєнних дій, ст. 433					
		Погане поводження з військовополоненими, ст. 434	0	0	0	0	2
		Незаконне використання символіки Червоного хреста, Червоного півмісяця, Червоного кристала та зловживання ними, ст. 435	0	0	0	0	0
з них	проступки (ч. 1 ст. 435)		*	*	0	0	0
	злочини (ч. 2 ст. 435)		*	*	0	0	0
Інші			0	0	0	0	0
Усього кримінальних правопорушень			3 694	3 616	4 055	3 037	13 766
у тому числі	особливо тяжких		129	230	187	191	3 810
	тяжких		3 085	2 989	3 546	2 567	8 947
	середньої тяжкості (нетяжких злочинів)		446	357	128	244	986
	невеликої тяжкості (кримінальних проступків)		34	40	7	2	13
Розділ 20							
Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку			2018	2019	2020	2021	2022
За видами правопорушень	Пропаганда війни, ст. 436		0	1	3	12	42
	Виготовлення, поширення комуністичної, нацистської символіки та пропаганда комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів, ст. 436-1		38	31	72	53	233
	Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників, ст. 436-2		*	*	*	*	1 313
	Планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни, ст. 437		4	6	4	8	66
	Порушення законів та звичаїв війни, ст. 438		5	12	223	172	48 839
	Застосування зброї масового знищення, ст. 439		0	0	0	0	0

	Розроблення, виробництво, придбання, зберігання, збут, транспортування зброї масового знищення, ст. 440	0	0	0	0	0
	Екоцид, ст. 441	2	8	6	2	14
	Геноцид, ст. 442	2	4	2	3	20
	Посягання на життя представника іноземної держави, ст. 443	0	0	0	0	0
	Злочини проти осіб та установ, що мають міжнародний захист, ст. 444	0	0	0	0	0
	Незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала, ст. 445	0	0	0	0	1
	Піратство, ст. 446	0	0	0	1	0
	Найманство, ст. 447	0	1	36	2	7
	Інші	0	0	0	0	0
Усього кримінальних правопорушень		51	63	346	253	50 535
у тому числі	особливо тяжких	13	30	235	185	48 928
	тяжких	6	8	51	12	300
	середньої тяжкості (нетяжких злочинів)	31	25	30	55	1 306
	невеликої тяжкості (кримінальних проступків)	1	0	0	0	1

КОНОПЕЛЬСЬКИЙ В. Я.
ВОРОНЦОВ А. В.
КУЛИК Л. М.

ПРОФІЛАКТИКА КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Навчально-методичний посібник для здобувачів вищої освіти
підготовки фахівців освітнього ступеня «Бакалавр»
галузі знань 26 «Цивільна безпека»
спеціальності 262 «Правоохоронна діяльність»

Підписано до друку 26.10.2023. Формат 60х90/16. Папір офсетний.
Гарнітура «Times New Roman» Друк цифровий. Ум. друк .арк. 22,3.
Видавництво ОДУВС
м. Одеса, вул. Успенська, 1
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3507 від 25.06.2009 р.